Selçuklular ve Konya

Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Caner ARABACI

ÇİZGİ

SELÇUKLULAR VE KONYA

Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Caner ARABACI

Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Konya ili, Beyşehir ilçesi, Balkanda (İmrenler) kasabasında 1949'da doğdu.1960'da İmrenler İlkokulunu, 1970-1971 öğretim yılında Konya İmam Hatip Okulunu, 1971'de fark derslerini vererek Konya Karatay Lisesi'ni bitirdi. 1976'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi kürsüsünden mezun oldu. 1976-1984 yılları arasında farklı liselerde tarih öğretmenliği ve idarecilik-lerde bulundu. 1984'te Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okut-manlığına atandı. Aynı üniversiteye bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1989'da Doktorasını tamamladı. 1991'de Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Türk Tarihi Yardımcı Doçentliğine, 1996'da Doçentliğe; 2002'de profe-sörlüğe yükseltildi. 30 Temmuz 2009 tarihinde SÜ Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda Profesör kadrosuna nakledildi. 15 Şubat 2016'dan itibaren KTO Karatay Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır.

Kitapları

Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa, Konya 1994.
II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi, İstanbul 1995.
Armutlu, Konya 1996.
Karapınar Sultan Selim Külliyesi, Konya 1997.
Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Makaleler, I, Konya 2004.
Türk Tasavvuf Araştırmaları, Konya 2005.
Konya Alaeddin Darüşşifası, Konya 2008.
Türk Aleviliği Araştırmaları, Konya 2010.
Konya Darülkurraları, Konya 2014.
Konya'nın Kırk Tekkesi, Konya 2014.
(Ayşe Değerli – Bekir Şahin ile birlikte) *Vesâik-i Bektaşiyan'a Göre Osmanlı Devleti'nde Bektaşi Tekkeleri*, Konya 2015.

Caner ARABACI

Beyşehir-Yeşildağ'da 1954'te doğdu. İlkokulu aynı kasabada, ortaokul ve liseyi İvriz ve Akşehir İlköğretmen Okulları'nda okudu. 1973-1976'da Selçuk Eğitim Enstitüsü'nü bitirdi. 1977'den itibaren değişik okullarda öğretmenlik yaptı.
Bu arada Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne devam ederek lisansını tamamladı (1986-1987). 1990 yılında yüksek lisansını, 1997'de S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalında doktorasını tamamladı. Tez aşamasında Selçuk Üniversitesi Beyşehir Meslek Yüksek Okulu'na öğretim elemanı olarak atandı. Ardından Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyeliği'ne getirildi. Burada Doçent unvanını aldı. 2010'da Doçent, 2015'te Profesör olarak Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-ne geçti.

Kitapları

Şahin Bey, Konya 1987
Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri, Konya 1991.
Yavuz Selim, İstanbul 1992.
Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900 - 1924), Konya 1998.
Geçmişten Günümüze Konya Ticaret Odası, Konya 1999.
(B. Akgün, Ç. M. Hazar, H. Çakır, M. Işık, N. Güz, Ş. Filiz, Ş. Balcı ile birlikte), *Medya ve Siyaset*, Konya 2008.
Konya Basın Tarihi, Konya 2009.

SELÇUKLULAR VE KONYA

Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Caner ARABACI

CİZGİ
KİTABEVİ

Çizgi Kitabevi Yayınları: 649
Tarih

Genel Yayın Yönetmeni
Ramazan Arlı

Ön Kapak Fotoğrafı
Sırçalı Mescit Mihrabı

Arka Kapak Resmi
Konya Kalesinin Atpazarı Kapısı

©Çizgi Kitabevi
Nisan 2016

ISBN: 978-605-9706-28-5
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
KÜÇÜKDAĞ, Yusuf – ARABACI, Caner
Selçuklular ve Konya

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66
Baskı: Sebat Ofset
Fevzi Çakmak Mh. Hacıbayram Cd. No:57
Karatay/Konya - KTB. S. No: 16198

ÇİZGİ KİTABEVİ
Sahibiata Mah. Mimar Muzaffer Caddesi
Helvacıoğlu Apt. No:41/1 – Meram / Konya
Tel: 0332 353 62 65 – 353 62 66
Faks: 0332 353 10 22
www.cizgikitabevi.com

ÜÇÜNCÜ BASKI DOLAYISIYLA

Teknolojik ilerleme, iletişim-bilişim, bilgiye erişim yönleriyle bütün gelişmelere rağmen, kültürel hayatımızda bir çölleşme bulunmaktadır. Tarihî birikim, aslında dal ve yapraklara köklerden yürüyen can suyu gibidir. Bizi besleyip geleceğe hazırlamada vazgeçilmez unsur durumundadır. Selçuklu, Osmanlı yükselişine ivme kazandıranların hayatına bakıldığında, başuçlarından tarih kitaplarının hiç eksik olmadığı öğrenilecektir. Acıdır ki günümüz insanının başucu kitapları yok veya çok azalmıştır. Ekranların, neredeyse körelttiği, yönlendirdiği, hatta esir aldığı kitleler durumundayız. Kitap baskıları, baskı sayıları istenilen düzeyde değil. Televizyon ekranları hükmündeki popüler eserleri, kültürel varlığımız açısından anmaya bile gerek yok. Onlar, millet varlığının, içten kemiricileri hükmündeki kültürel iğdiş araçları durumunda.

Böylesine bir ortamda, bir ümit çerağının ışığı gibi *Selçuklular ve Konya* kitabı, üçüncü baskıyı gerçekleştirdi. Bu durum, kültürel kodlarımızın öğrenilmesine duyulan ihtiyacı, hatta arzuyu bir nebze de olsa ortaya koyduğu için mutluluk verici.

Aslında Konya, biraz dikkatli bakanlar için, bu toprakları *"vatan"* haline getiren kültürel unsurların canlı olduğu, yaşadığı bir şehir. Belki, geleneksel kodların alışkanlık gibi görünen yapısı içinden çekilip şuur düzeyine yükseltilse, *"kök kültürel unsurlar"* daha çok gözümüze çarpacak. Resmi bayramların zorlama katılımı ve ruh zayıflığına rağmen; hiç bir zorlama olmadan, çocuklardan anne-babalara, işyerlerinden çarşı-pazara kadar bir hareketliliği getiriveren *"Şivlilik"* geleneği, hangi yardımlaşma ve çocuk sevindirme kültürünün ürünüdür, sorgular mıyız? Ya şu konvoylarda gelin arabasının koruması edasıyla, motosikletlerinin üstünde, dizlik yün çorabını giyip, çakşırını ayağına çekmiş, yedi-sekiz metre uzunluğundaki kuşağını sa-

rarak arasına saldırmasını yerleştirmiş, cepkeni, puşisi ile Selçuklu çağından yollarımıza dökülüvermiş Sille Seymenlerine ne demeli? Anadolu'yu vatan haline getiren Ahilerin, "*Yiğit Alayları*"ndan geriye, gelenek halinde uzanan, "*Efe*" de denilen "*Alpler, Alperenler, Gaziler*" değil mi onlar? Belki kökleri ile bilinç düzeyinde bağ kuramasalar da, asil bakışları, heybetli duruşları ile motorsiklet sırtında bir binici değil de Alp Arslan'ın Malazgirt Zaferinden dönen yiğitler gibi muzaffer edalı geçişleri, öldü sanılan kültürün izlerini ele vermiyor mu? Düğün yemeklerindeki bamya çorbasından, kişnişli etli pilava, zerdeye, irmik helvasına uzanan çizgi, sizi Selçuklu sultan şölenine götürmüyor mu? İkramdaki sahavet, düğün kartlarının sınırlandırmaları ile Batılı bir silüetin gölgesinde kalsa bile, özdeki "*veren el*" yapısına dikkat çekmiyor mu? Üstelik ekonomik güçlerin yetersizliği, garibanlık gibi durumlarda bile yeri geldiğinde "*ağa*"lık yani "*eli, sofrası açık*" insan tipine dönüşmüyor mu?

Bu toprakları, barış havzası, birbirinden farklı unsurların kardeşçe yaşadığı huzur iklimi, vatan haline getiren kültürel unsurlar, aslında dikkat edilirse yedi canlıdır. Onlar, gören gözler için varlığını hissettiriyor. Burada iş; tarih şuuru ile eksik halkaları birleştirip, bu vatan toprağını, yeniden birlikte, huzur içinde yaşamanın zengin, görkemli merkezi haline getirmekte. Onun için *Selçuklular ve Konya*, bir minik çıra, bir küçük mum ışığı bile olsa, yazarlarına gönül huzurunu verecek, yeni eserlerin teşvikçisi olacaktır.

Eser, üçüncü baskıya titiz okumalarla yeniden hazırlanmış, fotoğraflar yeniden çekilerek, görsel malzeme daha iyi sunulmak istenmiştir. Başta baskıyı yapan Çizgi Yayınevi olmak üzere, fotoğrafları sağlayan Yazma Eserler Bölge Müdürü Bekir Şahin Bey'e ve emeğe geçen herkese müteşekkiriz.

Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Caner ARABACI

İKİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ

Geçmişiyle bağları koparma, sanayi toplumlarının kaderi haline gelmiştir. Son senelerde sanayileşme sürecine giren Türk toplumu da süratle değişim geçirmekte; kendi değerlerini unutma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış bulunmaktadır. Bunu fark eden Türk insanı, yaşadığı çevreden başlamak üzere tarihini öğrenme gayreti içine girmiştir. Bunun sonucu olarak tarihimizi ve Anadolu kentlerini konu alan birçok eser kaleme alınmış ve piyasaya sürülmüştür. Elinizdeki bu kitap da Türk Milleti'nin Anadolu'ya gelişi ile bu topraklarda kurulan Selçuklu Devleti ve başkent Konya'yı tanıtmak maksadıyla hazırlanmıştır.

Selçuklular ve Konya'nın ilk baskısı; 1994 yılında gerçekleşmiş ve kısa sürede bitmiştir. Gerek Konya ve gerekse Konya dışından kitabın yeniden basımı için çok sayıda okuyucudan talep gelmiş ve ikinci baskının yapılmasına karar verilmiştir. Kitaptan daha kolay yararlanılması düşüncesiyle bu baskıya indeks de ilave edilmiştir.

Yusuf KÜÇÜKDÂĞ
Caner ARABACI

ÖN SÖZ

Tarihimiz bir bütündür, incelemek üzere ayrıntıya inilse, dar bölümlere ayrılsa da birbirinden koparılamaz. Tarih de millet, kültür gibi devamlılık, süreklilik gerektirir. Olaylar, sebep-sonuçlar zinciri içinde düşünülürse süreklilik zaten tabii haliyle vardır. Bu açıdan baktığımız zaman Türkiye Cumhuriyeti tarihini Selçuklular'ın devamı olarak kabullenmek zorundayız. Selçuklu, Oğuz Yabguluğu ile Göktürkler'e giderken: Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı tarih halkası ile Selçuklu'ya bağlanmaktadır.

Kaldı ki Selçuklular'ı yok saydığımız zaman üzerinde bulunduğumuz toprakları bugünlere emanet edenleri yani üstünde bulunduğumuz zeminin köklü dayanağını göz ardı etmiş olacağız.

O halde Selçuklu tarihini öğrenmek, geçmişten günümüze görüş ufkumuzu açacaktır.

Bu amacı gözeten çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, Büyük Selçuklular başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Oğuzlar, Selçuk Bey ve ailesi hakkında bilgi verildikten sonra Selçukluların devlet kurmadan önceki hayatları, Selçuklu Cihan Devleti'nin kuruluşu, Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah'tan, parçalandığı zaman olan Sancar'ın vefatına kadar işlenmiştir. Sınırları çok geniş bir sahaya yayılmış olan Büyük Selçuklular'ın yıkılmasından sonra, hâkimiyet sahasındaki topraklar üzerinde çok sayıda küçük devlet ortaya çıktı. Bu sırada, Türkiye'de Anadolu Selçuklu Devleti kuruldu. Bizi yakından ilgilendirdiği için bu devlete çalışmamızda geniş yer verdik. Anadolu (Türkiye) Selçukluları başlığını taşıyan İkinci Bölüm Anadolu'nun fethi kararı, fetihler, Kutalmış oğlu Süleyman Şah'tan itibaren Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına ve Anadolu Beylikleri'ne kadar gelinmiştir. Üçüncü Bölüm'de ise Devlet ve Ordu Teşkilâtı, Sosyal ve Ekonomik

Hayat ile İlim, Kültür ve Sanat konuları işlenmiştir. Dördüncü Bölüm'de, Konya Şehri'nin tarihi kurumları ve sanat âbideleri üzerinde durulmuştur.

Belirtilmesinde fayda var ki, bu çalışma bir detay, bilinmeyen bir konuyu araştırarak ortaya koymadan çok ana hatları ile Selçuklular'm ve Konya'nın tanıtılmasını hedef almıştır. Değilse Selçuklular konusunda bugün hâlâ aşılamayan seviye ve mükemmellikte araştırmalar yayınlanmış bulunmaktadır. Yerleri geldikçe dipnotlarda gösterilen eserler "Bibliyografya" kısmında topluca sunulmuştur.

Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Caner ARABACI

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi.
KŞS	Konya Şer'iye Sicili
Ö.	Ölüm tarihi
Sad.	Sadeleştiren.
s.	sayfa
S.	Sayı
S.Ü.	Selçuk Üniversitesi
Şerh.	Şerh eden
V.D.	Vakıflar Dergisi
Yay.	Yayın
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BASKI DOLAYISIYLA v
İKİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ vii
ÖN SÖZ ix
KISALTMALAR xi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK SELÇUKLULAR

I- SELÇUK ADI 5
A. KÖKEN: OĞUZLAR 5
B. SELÇUK ADI 9
C. HORASAN'DA İSTİKLÂL 17
II- SELÇUKLU CİHAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU 20
A. KURULUŞTAN YÜKSELMEYE DOĞRU 20
B. ALP ARSLAN DEVRİ VE ANADOLU'NUN FETHİ 33
C. MELİKŞAH DEVRİ (1072-1092) 50
D. TAHT KAVGALARI-MELİKŞAH'IN OĞULLARI DEVRİ 55

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE SELÇUKLULARI
(ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ)

I- ANADOLU'NUN FETHİ VE YERLEŞME 63
A. ANADOLU'NUN VATANLAŞMASINI HAZIRLAYAN KÜLTÜREL ORTAM 65
B. ANADOLU (TÜRKİYE) SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU 69
C. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ 83
D. GERİLEME DEVRİ 100
E. ÇÖKÜŞE DOĞRU: HUZUR DEVRİ SONA ERİYOR 107
F. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SONU 115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

I. DEVLET TEŞKİLÂTI **123**
A. SULTAN VE SARAY TEŞKİLÂTI **124**
B. HÜKÛMET **132**
C. ORDU **144**
II- SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT **154**
A. SOSYAL HAYAT **154**
B. EKONOMİK HAYAT **160**
III- İLİM-KÜLTÜR VE SANAT **177**
A. İLİM VE KÜLTÜR **177**
B. SANAT **215**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SELÇUKLU BAŞKENTİ KONYA

I- KONYA'NIN GENEL DURUMU **225**
II. İDARÎ, DİNÎ VE SOSYAL YAPILAR **236**
A. İDARÎ YAPILAR **237**
B. DİNÎ VE SOSYAL YAPILAR **240**
1- Camiler ve Mescitler 241
2- Eğitim-Öğretim Kurumları 272
3- Kütüphaneler 288
4- Sağlık Kurumları 289
5- Hânkah, Tekke, Zaviye ve Türbeler 290
6- Hamamlar 321
7- Değirmenler 322
8- Konya'da Su ihtiyacının Karşılanması 323
9- Buzhaneler 326
10- Ulaşım Ağında Han ve Kervansaraylar 326
SONUÇ **329**
BİBLİYOGRAFYA **333**
DİZİN **341**

GİRİŞ

Neden Tarih Bilgisine İhtiyaç Var?

Tarihimizi yok sayar veya tarihten kopabilir miyiz? Eğer insanlar rahatlayacak, kuruntularından kurtulacaksa, geçmişe kalın bir sünger çekemez miyiz? Mümkün değil mi bu?...

Gerekli mi diyemiyoruz. "Mümkün müdür" bu bağ kesme ameliyesi?...

Mümkün olsaydı eğer, gerekli olup olmadığına bakmadan her halde birçokları bu cinayeti işlemeye teşebbüs ederdi. Ama yaprak, meyve, dal ve kollar nasıl kökle bağını kesemezse toplum da tarihle bağını kesemez. Çünkü canlılık, zaten devamlılık demektir. Geçmişin halde yaşayan devamı... Bağ koparma, şu haliyle intihar olur. Bile bile ölüm.

Bunu bunalım devirlerinde Mehmet Ârif Bey çok iyi anlamıştır. Önceleri, "*lüzumsuz hikâye*" olarak gördüğü tarihin, milletleri canlandırdığını bizzat müşahede etmiştir. Mehmet Ârif, Yunan'm, Bulgar'ın, Ermeni'nin yeniden dirilişinin tarihten kaynaklandığını yazar. Doksanüç Harbi'nin mağlûbiyet ve kahır dolu günlerini zehir zemberek idrak eden bu edibimiz şöyle der: "*Mora eyaletini, Yunanistan yapan tarihtir. Romanyalıları, Sırpları, Karadağlıları, Bulgarları birer müstakil devlet halinde, Balkan Devletleri namı ile ihya edip, karşımıza diken yine tarihtir.. Tarih olmasaydı, 1877 yılında Rumeli'miz ateşlere yanmaz, kanlara bulanmazdı. Düşmanlarımızın her gün artan bir güçle, şan ve şöhretlerinin yükselmesinin sebebi, her ferdinin kendi millî tarihini, bütün incelikleriyle ve hakkıyla bilmesi, bağlanması ve inanmasıdır*". Canlı örneği de şudur Mehmet Ârif'in: "*Rumlar, yok olup tarihe karışmış eski Yunanla, bozuk bir dilden başka hâl, ahlak, ırk ve neseb olarak hiçbir ilintileri olmadığı halde, okutulan tarih kitaplarının tesiri ile öylesine azgınlaşmış ve kudurmuşlardır ki: Mevlâne'de sâkilik yapan garson*

Diyakos'ları bile kendisine Aristo ve Eflâtun'un halka-i tedrisinde ilmü kemâle erip, hünerler kazanmış bir alleme-i cihan: günlük geçimini tedarikten aciz zavallı bir Rum palikaryası ise, kendisini Makedonyalı İskender'in öz torunu zanneder. Öyle bir çalımla yürür, kabadayılık taslar ki yollarda, canlı kanlı askeroğlu askerdir dersin"[1].

Selçuklunun Bize Söyleyeceği Çok Şey Var

Acaba biz, garson Diyakos'un tarihinden aldığı millî şuurun yüzde kaçına sahibiz? Diyelim ki Selçukluları tanıyor muyuz? Şu her gün yanından geçtiğimiz tepenin adı neden Alâeddin? İnce Minare'yi kim, niçin nakış gibi dokutup-diktirmiş? İlim ocağı Karatay ve Sırçalı Medreselerin suskunluğu, müzeleşmiş donukluğu bize bir şeyler söylüyor mu? Şehircilik anlayışının doruğuna ulaşmanın abidevî belgesi durumundaki Sahib Ata Hânkahı, Mevlânâ Manzumesi, camiler, hânkahlar, zaviyeler, imaretler, aşevleri, şifahaneler, hanlar, kervansaraylar insan ihtiyaçlarına erdemli birer cevap olarak bir şeyler haykırmıyor mu? Sahipsiz çocuk, ilaçsız hasta, kimsesiz ihtiyar, yaralı kuş, mağdur hayvanlar, yol oğlanı garibin sığınağı Selçuklu vakıfları, bir şeyler demiyor mu bize?

Öldükten sonra bile asırlarca yaşayan bahtiyarların medenî bakiyelerinin aslında günümüz insanına diyecek çok sözleri var. Horasan Harcıyla kemikleşip taşla mermeri yekpare bütünleştiren kaynaştırıcı Selçuklu Medeniyet ve Kültürü, taş suskunluğu içinde bize söylediklerinin kavranmasını istiyor. Diyor ki; "*Siz yüce bir medeniyetin, yüksek bir kültürün çocuklarısınız. Öze dönün. Yeniden hayatı kavrayıp, Gazali gibi, Karatay gibi veya Yunus'layın yorumlayın. Çalışkanlığınız, adaletiniz yeniden parmak ısırtsın hasımlarınıza.. Cihad Ülküsü ile parlayıp cihanı ışıklandıran kahramanlığınız, yeniden korkutsun zulüm canavarlarını. Ezilen, horlanan, kesilen-doğranan, yokluğa mahkûm edilen mazlumlar; sizde hayat bulsun. Damarlarınızda donan kan yeniden ısınsın. Haydi bize bakın ve durmayın. Çünkü siz yeniden yüksek medeniyetleri kuracak öze sahipsiniz!..*"

---

[1] Mehmet Ârif Bey, *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, (Sad: Nihat Yazar), 3. Baskı, Ankara, s. 21-22.

Selçuklu kültür ve medeniyetine bakış aslında bir arama çabası. Kimliği, benliği arama; derin ve güçlü kökler üstünde yeniden dirilme çabası... Ve bu çabaya cihanın ihtiyacı var. Cihan, İslâm âleminden, Alperenlerin diyarından yükselecek bir dirilişin muştusuna susamış durumda. Alp Arslanların, Kılıç Arslanların gür-erkek sedalarıyla cihana duyurdukları huzur-adalet muştusu, yeni adsız kahramanlar, Alpler, gaziler, gönül adamları, diğer-gamlık ve dünya isteksizliğinde dünyayı eritmiş bahtiyarların çıkmasını istiyor. Sadece Müslüman Türk için değil. Ezilen, zulüm gören herkes için.. Karatay'ın milletlerarası yol üzerindeki kervansarayında herkese el uzatıldığı gibi.. Şifa evlerinin insan ayırt etmediği gibi. Değil insanların, kuş vakıflarıyla kuşcağızların kollandığı gibi.

İnanıyoruz ki Selçuklu Medeniyetinin insanlığa söyleyeceği çok sözü bulunmaktadır.

Güçlü Bir Terkip: Selçuklu Kültürü

Onuncu yüzyıldan itibaren kütleler halinde İslâm dinine giren Türklerin, İslâm'dan sonra ilk teşekkül ettirdikleri devlet teşkilâtı Karahanlılar'dır. Gazneliler, Selçuklular onları takip ederler. Bu devletler ayrı ayrı olsalar da aynı zamanı, değişik ilişkiler içinde paylaşmışlardır.

Diğerlerinden farklı olarak İslâm medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde devlet kuran Selçuklular, kendilerine has bir kültürü, devlet, kanun, yönetim anlayışı ile sosyal bir kavrayışı da beraberlerinde getirmişlerdir.

Teşkilâtçılık, devlet kuruculuğu, toplum yöneticiliği konusunda dünyanın ender kabiliyetli milletlerinden olan Türkler, yeni ortamlara uyum sağlamada da maharet sahibidirler.

Selçuklular, devlet kurduklarında bu konuda tecrübesiz, nevzuhur bir topluluk değillerdi. Çünkü Oğuzlar Devletinden kopup gelmişlerdi. Ta Göktürk ve Göktürk öncesine kadar uzanan bir devlet ve yönetim tecrübesinin mirasına sahiptiler. Üstelik hayat tarzları da tabiî bir örgütlenmeyi ihtiva ediyordu. Aralarında, örf ve âdetin yani kanun hâkimiyetinin (töre) bu-

lunduğu sorumluluklarla birlikte hak ve hürriyetlerin korunduğu bir hiyerarşik düzen vardı. Göçebe bozkır medeniyetinin ileri düzeydeki örneğini yaşıyorlardı. Zaten devleti kısa sürede kurup-büyütmeleri, kendilerinin alışıp bildiği coğrafyadan farklı ülkelere ve milletlere hâkim olabilmeleri bu tecrübenin hayata geçirilmesi idi.

Yalnız onlar, sadece kendi bildikleri ile yetinmediler. Müslüman olduktan sonra kendilerinden önce bu âleme dâhil olanların birikimlerinden de faydalandılar. Karahanlılar, Gazneliler kadar Sasaniler ile Abbasiler de ilgi alanları içine girdi.

Yönettiği halkın arzu ve ihtiyaçlarını tatmine yönelen Selçuklular, Türk ve yerli Müslüman halk ile farklı unsurları bir çatı altında yaşatarak kaynaştırmayı başarmışlardır. Müslüman-Türk devlet ve cemiyetini meydana getiren Selçuklular, bu başarıları ile kendilerinden sonraki bin yıllık tarihe damgalarını vurmuşlardır[2]. Selçukluların "*bin yıllık damgaları*" ortaya koydukları devlet ve medeniyetin şu iki sonucu ile irtibatlıdır:

Öncelikle iç ve dış tehlikeler karşısında ciddi, bir buhrana uğrayarak çökme durumunda olan İslâm âlemi, bu durumdan kurtularak yeni bir hayatiyet kazanmıştır.

Diğer önemli bir sonuç ise Anadolu'nun fethi ve Müslüman-Türk yurdu haline getirilmesidir. Anadolu, fethinde ilk defa yerli unsurlara rağmen dil, din, ırk, kültür, sanat bakımlarından köklü değişikliğe uğramıştır. Osmanlı cihan devletinin kaynağında Anadolu'da oluşan bu köklü değişiklik yatmaktadır[3].

Selçuklu kültür ve medeniyeti geçmişle irtibatını koparmamıştır. Organik bir devamlılık her sahada kendisini gösterir. Yalnız, basit bir tekrar, gördüklerini aynen alıp uygulama kolaycılığı da yoktur. Taklit basiretsizliğini göremediğimiz bu medeniyet yepyeni bir yapılanma, yepyeni bir oluşum hüviyetindedir. Bunun için de güçlü olmuş, asırlar sonrasına söyleyecek sözü bulunmuştur.

---

[2] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Kısaltma: *Türk*), 2. Baskı, İstanbul 1983, s. 342.
[3] Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, (Kısaltma: *Vesikalar*), 2. Baskı, Ankara 1988, s. IX.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULAR

I- SELÇUK ADI

A. KÖKEN: OĞUZLAR

Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Osmanlı devletleri başta olmak üzere birçok devleti kuranlar Oğuzlardır. Pekiyi, Oğuzlar kimdir?

Bugün Anadolu'da, Konya çevresinde Kayı, Bayat, Kara Bayat, Avşar, Yazır, Döğer, Karkın, Kızık, Eymir, Yıva, Kınık, Bayındır, Salur gibi isimleri taşıyan kasaba, köy ve mahalle yerleşim birimlerinden bolca görmek mümkündür[4]. Bunlar bazen yan yana, iç içedir. Arada ad değiştirme özentisine kurban giden bu yerler, aslında 24 Oğuz boyundan bir kısmının adlarını taşımaktadırlar. Anadolu Selçuklu Devleti, bilindiği gibi Oğuz boylarını toplu halde değil de küçük birimler halinde yerleştirmiştir. Böyle yapmakla iki amacı güder. Birincisi boyların kaynaşıp-karışmasını sağlamak, diğeri boylar arası çekişmeye ve ayrı siyasi istiklâl peşine düşmeye meydan vermemektir. Bu durum, Orta Asya ve Maveraünnehir'de edinilen asırlar ötesine dayalı tecrübenin sonucudur. Çünkü Asya'daki Türk devletlerinin yıkıcısı ekseriye bir başka Türk boyudur. Mesela Avarlar, Göktürkler; Göktürkler, Oğuz ve Uygurlar; Uygurlar, Oğuz ve Kırgızlar tarafından yıkılmışlardır. Daha sonra da bu türden örnekler görülmüştür. Gazneliler'in yıkılışında Selçukluların payı büyüktür. Karakoyunlular'ı Akkoyunlular; Akkoyunlular'ı, Osmanlı ve ardından Safeviler tarafından sona

---

[4] Yusuf Küçükdağ, "Konya Mevlâna Dergâhı ve Türbe Hamamına Dair İki Mevlevî Vakfiyesi", (Kısaltma: Mevlâna), *VD*. S. 23 (1994), s. 75-102.

erdirilmişlerdir. İslâm'la henüz tanışamamış olan Peçeneklerin Balkanlar'da tükeniş sebebi Kuman (Kıpçak)ların öldürücü darbesini yemeleridir. Uzun tarihimizin boy aynasında bu türden örnekleri çokça görmek mümkündür.

İşte Anadolu Selçukluları, gaza ve cihat meydanı olan "*Diyar-ı Rum*"a geldiklerinde boylar arası bitmek-tükenmek bilmez çekişmelere bir son vermek istemişlerdir. Yeniden soralım. Peki kimdir bu Oğuzlar? Bu büyük organizasyonlara imzasını atan insan kütlesi nereden gelmiştir? Kökeni nedir? Hangi badirelerden geçmiştir?

1. Oğuz Adı

Oğuzların ilk atası olarak efsanevî "*Oğuz Kağan*" bilinmektedir. Oğuz Kağan'ın ise Büyük Hun Devleti'nin bilinen ikinci hükümdarı "*Mete*" olduğunda birleşilmektedir. Oğuz Kağan'ın altı oğlundan dörder boy türemiş ve bunlar da **24** Oğuz boyunu meydana getirmişlerdir. Adları; Kayı, Bayat, Alka-evli, Kara-evli, Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı (Çaruklu), Avşar, Beğ-dili, Karkın, Bayındır, Peçenek, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Ala-Yuntlu, Yüregir, İğdir, Büğdüz, Yıva, Kınık[5] olan bu boylardan Kınık, Selçuklular'ın; Kayı da Osmanlılar'ın kurucusudur.

Oğuz adı, "*bir siyasi kuruluşa bağlı kabile*" anlamına gelen "*OK*" kelimesine, çoğul eki olan "z" ilâvesi ile türemiştir. "*OK+UZ*", kabileler demektir. Oğuz kelimesinin Çinceye "*kabileler*" diye tercüme edilmesi de bu görüşü doğrulamaktadır. Şu hale göre "*Oğuz*" etnik bir isim olmayıp "*Türk kabileleri*" anlamında bir kelimedir[6].

2. Tarih Sahnesine Çıkış

Oğuzların tarih sahnesine ilk çıktıkları yer Ötüken yöresidir. Baykal Gölü'nün güneyinde, Orhun ve Selenga nehirlerinin

---

[5] Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri -Boy Teşkilâtı- Destanları*, (Kısaltma: *Oğuzlar*), 4. baskı, İstanbul 1992, s. 170-171.

[6] Kafesoğlu, *Türk*, s. 141.

içinden aktığı ormanlık "*kutsal merkez*".. Göktürk Devleti'ni kuranlardan olup, Ötüken'de Göktürklerle birlikte yaşayan Oğuzlar, I. Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra aralarında teşkilâtlanmışlardır. Önceleri Oğuz adı geçmezken II. Göktürk (Kutluk) zamanında anılır olmuştur. Siyasi otoriteye boyun eğmeyen, sık sık isyan eden Oğuzlar için Bilge Kağan, Orhun Âbideleri'nde "*kendi budunum idi ama isyan ettiler*" der. Devletin vuruşmak durumda kaldığı Oğuzların Göktürklerin yıkılmasında önemli rolleri vardır. Kurulmasında güç verdikleri Uygur Hakanlığı'na da tam itaat etmediler. Uygurların da yıkılması üzerine Ötüken yöresine Kırgızlar hâkim olunca bu topraklardan göçmüşlerdir. Yönleri batıya doğrudur. Maveraünnehir bölgesine gelirler (VIII. yüzyıl).

3. Oğuz Devleti (Yabguluğu)

Bundan sonra Oğuzlar, Hazar Denizi ile Aral gölü arasına yayılırlar. "*Oğuz İli*", Talaş ve Sayram'dan Buhara, Harezm'den Ürgenç'e, Seyhun Nehri'nin (İnci Irmağı veya Sir Derya) iki kenarına kadar uzanmaktadır. Oğuz ilinde göçebe hayat yaşayan Oğuzlar, boy teşkilâtlarını devlet haline getirirler. Zaman zaman değişmekle birlikte yukarıda belirtilen sınırlar üstünde kurulan bu devletin adı "*Oğuz Yabguluğu (Devleti)*"dir. Kışlık başkentleri, Aral gölü doğusunda ve Seyhun'un güney kıyısında olan Yenikent (Yengi-Kent)'tir. Yabguluk, hakandan sonra gelen bir derecenin karşılığıdır. Yabgu, subaşı ve diğerlerinin görüşlerini alarak hareket etmektedir. Yabguluk da dâhil mevkiler irsî olarak geçmektedir[7].

4. Oğuzlarda Sosyal Hayat, Din ve İnanış Tek Tanrı İnancı

Oğuzlar, eski Türk dinine inanıyorlardı. Buna göre "*Bir Tanrı*" vardı. Tanrı, yaratıcı ve tam iktidar sahibi idi. Kadiri mutlaktı. Ahiret hayatına, cennet (uçmak), cehennem (tamu)in varlığına inanıyorlar, yaptıkları işe göre ceza veya mükâfat göreceklerini

[7] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (Kısaltma: *Selçuklular*), 3. baskı, İstanbul 1980, s. 61-64; Sümer, *Oğuzlar*, s. 61.

biliyorlardı. Ölümden sonra dirilme ile ilgili olmalı ki kahramanlarını at ve silâhları ile yuğ merasimi yaparak gömüyorlardı[8].

Zina Bilmiyorlardı

Abbasi halifesinin elçilik heyeti içinde olarak onuncu yüzyılda Türk ülkelerini gören bu arada Oğuzların da içinden geçen bir İslâm seyyahı olan İbn Fazlan, Oğuzların İnanç, sosyal yapı ve yaşayışları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. "*Kıl çadırlarda oturan ve konup göçen yörükler*" olan Oğuzların ast-üst ilişkisi ilginçtir. "Biri reisine bir şey danışırsa, ona "*Ey Rabbim, şu hususta ne yapayım?*" demektedir. Burada "*Rab*" kelimesini "*terbiye edici, yol gösterici, eğitici*" anlamları içinde düşünmekte yarar vardır. Yine içlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını semaya kaldırıp "*Bir Tanrı!*" demekte bu sözü Türkçe "*Bir Allah*" anlamında söylemektedir. Kadın sosyal hayatın içinde ve tesettüre pek dikkat etmemektedir. Ama "*zina diye bir şey bilmemekte, böyle bir suç işleyen ortaya çıkarılırsa onu iki parçaya bölmektedirler.*"[9]

Misafirperver Bir Toplum

Oğuzlar, İslâm ülkeleri, Müslüman tüccarlarla temas sonucu 921'den itibaren İslâm'ı tanımaya daha sonra da topluca Müslüman olmaya başlamışlardır, İslâm'ı kabul, birdenbire ve kolayca da olmamıştır. İbn Fazlan'ın anlattığına göre elçilik heyeti Oğuz Sübaşısı'na misafir olmuştur. Selçuklular'ın atası olması ihtimaline yer verilen bu Oğuz Sübaşısı, "*kesmek için koyun, binmek için hayvan getirtip*", kalmaları için "*Türk çadırı kurdurup*" onları cömertçe ağırlar. Büyük bir ailesi, kalabalık maiyyeti ve pek çok evi vardır. Kendisini İslâm'a davet edip bu doğrultudaki halifenin mektubunu okurlar. Çok politik bir cevap verir: "*Siz geri dönünceye kadar bir şey söylemeyeceğim. Neye karar vereceğimi sultana (Halife) yazarım*". Neden çekindiği bilinmemektedir. Yalnız İslâm'ı kabul eden bir Küçük Yınal (yabgunun veliahdı)

---

[8] Turan, *Selçuklular*, s. 63; Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 17.

[9] İbn Fazlan, *Seyahatname*, (haz: Ramazan Şeşen), İstanbul 1975, s. 30-31.

İslâm'dan vazgeçmiştir. Çünkü kabilesi, "*Müslüman olursan bize reislik edemezsin.*" demiştir. Fakat Müslümanlarla yakın temasları devam etmektedir. İhtiyaç duyana istediği kadar borç vermekte, tüccarlardan dost tutmakta, onları misafir edip, sonra misafirleri olmaktadırlar[10].

B. SELÇUK ADI

Bir dizi devlete ve XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadarki zamana hakim olan döneme ad olan "*Selçuk*" kelimesinin aslı ile ilgili iki ayrı görüş ileri sürülmektedir. Bu konuda uzman tarihçilerimizden rahmetli O. Turan'a göre kelimenin aslı "*Selçuk*" değil "*Salçuk*"tur. Eski Türkler, "*sal*" ekli "*Saltuk, Salgur, Salar..*" gibi kelimeleri kullanmaktadırlar. Burada "*Salçuk*", mücadeleci anlamına gelmektedir. "*Selçuk*" ise yanlış söyleniş şekli olarak yerleşmiştir...[11] İbrahim Kafesoğlu ise "*Sel*" ekli kelimeyi kabul ederek "*Selçuk*" isminin aslının "*Selçuk*" olduğunu belirtir. Selçuk, küçük sel anlamındadır[12].

"*Salçuk*"da "*Selcük*"de Türkçe ses uyumuna uygun kelimelerdir. Bu çalışmada, yaygın olarak Selçuk adı kullanılacaktır.

Selçuklular'ın atası olan Selçuk Bey'in babası Dukak (Dudak, Tukak) adında bir boy beyidir. Oğuz Devleti'nin sübaşısı olan Dukak, "*Demir-yaylı*" (Temür-yalığ) unvanını taşımaktadır. Onun ününü artıran olay ise Oğuz Yabgusu ile mücadelesidir. Anlatıldığına göre Oğuz Yabgusu, Hazarlara veya Müslümanlara karşı tehlikeli bir sefer düzenlemek istemektedir. Fakat Dukak, askerî ve siyasi mevkiini kullanarak bu sefere karşı çıkar. Devleti bir maceradan korumak, İslâm ülkelerine tecavüzü önlemek istemektedir. Yabgu ile Dukak'ın ciddi bir çatışma içine girmesi Oğuz beylerinin müdahalesi ile önlenerek iki devlet büyüğü barıştırılır.

Dukak'ın Selçuk'tan başka evladı bilinmemektedir. O ölünce yerine genç yaşta Selçuk, subaşı olur. Cesur, tedbirli, kabiliyetli,

---

[10] İbni Fazlan, *aynı eser*, s. 33-38.

[11] Turan, *Selçuklular*, s. 54; Sümer, *Oğuzlar*, s. 65.

[12] İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, (Kısaltma: *Selçuklu*), İstanbul 1992, s. 3; aynı yazar, *"Selçuklular"*, İ.A., C. X, s. 353.

muktedir bir delikanlıdır. Aşiretlere kendisini sevdirmiştir. Yabgu da ona fazlası ile itibar ediyordu. Fakat daha sonra Selçuk'la da Yabgu'nun arası açılır. Yabgu'nun karısı Selçuk'u öldürüp ondan kurtulmasını telkin etmektedir. Durumu öğrenince kendisini tehlikede hisseden Selçuk, beyi bulunduğu kabilesinden "*ikiyüz bin kadar büyük çadırla*" harekete geçerek Oğuz Devleti topraklarından çıkar.

Yenikent'ten Yabgu hâkimiyetinin zayıf olduğu Aral Gölü doğusundaki Cent şehrine gelerek yerleşir. Cent çevresinde Müslümanlar çoğunluktadır. Müslüman olarak İslâm'la şeref kazanır[13].

1. İslâm Gazisi Selçuk

Aslında İslâm dinine yakın bir inanışa sahip olan Oğuzların (Kınık Boyu) Selçuk liderliğinde kütle halinde Müslüman olmaları Cent'te siyasi ve sosyal yapıyı etkiler. Cent'in Müslüman halkı Oğuz Yabguluğu'na vergi vermektedir. Selçuk, Yabgunun vergi memurlarını "*Müslümanlar, kâfirlere haraç vermez.*" diye kovarak Yabgu'ya karşı "*cihâdı*" başlatır. Cent'te Yabgu'nun hâkimiyetine son verir.

Selçuk Bey'in tavrı, çevrede iyi kabul görmüş ve ilgi uyandırmıştır. Artık bir İslâm gazisidir. "*Gazilerin Meliki Dukak oğlu Selçuk*" (Melikü'l-Gâzî Selçuk bin Tukak) diye anılır. Henüz Müslüman olmamış olan "*küfür içindeki*" Oğuz Yabguluğu'na karşı akınlar düzenler. Fakat kale kuşatmasının da bulunduğu bir gazada büyük oğlu Mikâil şehit düşmüştür. Çok üzülen Selçuk, bundan sonra torunları Çağrı ve Tuğrul Beylerin yetişmesine özel ihtimam gösterir.

Selçuk artık bölgede hatırı sayılır bir güçtür. Samanoğulları ile Karahanlılar arasındaki mücadelede zayıf olan Samanoğulları tarafını tutar. Onlar da buna karşılık olmak hem de Karahanlılar ile aralarında güvenlikleri açısından tampon bir bölge oluşturmak üzere bir yurt verirler. Sınır üstündeki yurt,

---

[13] Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C.III. İstanbul 1970, s. 239; Turan, *Selçuklular*, s. 66; Sümer, *Oğuzlar*, s. 50.

Buhara ile Semerkant arasındaki Buhara-Nur Kasabasıdır. Fakat Selçuk Bey, bu yeni mekana göçemeden yüz yedi yaşında iken Cent'te vefat eder.[14]

2. Selçuklular'ın Maveraünnehir'e İnişi

Başkentleri Maveraünnehir'deki Buhara olan Samanoğulları, iyice zayıflamışlardır. Aslen Fars (İran) kökenli Müslüman bir devlettirler. İslâm'ı yeni kabul eden Karahanlıların Ceyhun Irmağı'na kadar eski Türk yurdu olan Maveraünnehir'e sahip çıkma, Buhara'yı geri alma çabalarına engel olamamaktadırlar. Onun için araya Selçuklular'ı sokmayı düşünmüşlerdir. Daha sonraları Anadolu'da "*Uc*", "*Uc Beyliği*" diye adlandırılacak olan sınır bölgesinde güvenliği Selçuklular koruyacaklardı.

Selçuklular, Selçuk Bey'in oğullarının yönetimindedir. Yalnız beş oğuldan büyüğü Mikâil kendisi hayatta iken vefat ettiği için onun yönettiği kabileyi oğulları Çağrı ve Tuğrul Beyler idare etmektedir. İki kardeş, dedelerinden sonra büyük amcaları Arslan'a "*yabgu*" sıfatı ile bağlanmışlardır. Arslan (İsrail: dini adı), İnanç Bey (Musa), Yınal (Yusuf) ve Yunus (Elbasan'ın babası) beyler[15] kendi kabilelerinin başındadırlar. Arslan Bey, "*Yabgu*" sıfatı ile "*Göçebe Selçukluların*" siyasi lideridir. Fakat kabileler öncelikle kendi beylerine, sonra zayıf bir "*feodal bağla*" Arslan Yabgu'ya bağlıdırlar. Her oymak müstakil hareket edebilmektedir. Ancak önemli durumlarda sıkı bir birlik göstermektedirler. Şu haliyle Selçuk oğulları üç ana guruba ayrılmışlardır. Yabgulular (Arslan Yabgu'ya direkt bağlı olanlar), Selçuklular (Tuğrul ve Çağrı Bey gurubu) ve Yınallılar (Yusuf Ymal oğulları). Sonraki Selçuklu tarihini iyi kavrayabilmek için Selçuk oğullarının bu yapısını iyi bilmekte fayda vardır.

Selçukoğulları yani Kınık boyunun Maveraünnehir'de varlıklarını koruma çabası, Türkistan devletleri ile girift ilişkiler göz önünde tutularak ancak anlaşılabilir. Maveraünnehir'e indiklerinde Selçuklular'ın yeri Buhara yakınlarıdır (Nur-Buhara). Fakat kuzeylerinde içinden koptukları ve Müslüman olduktan

---

[14] Ahmed Cevdet Paşa, *aynı eser*, C. III, s. 239; Turan, *Selçuklular*, s. 69.

[15] Turan, *Selçuklular*, s. 86-87; Sümer, *Oğuzlar*, s. 69.

sonra kendisiyle cihat ettikleri Oğuz Devleti kendilerine hasımdır. Üstelik Maveraünnehir'de iken bu Oğuzlar da süratle İslâmlaşmışlardır. Aradaki mücadelenin dinî meşruiyeti ortadan kalkmıştır. Doğularını çeviren devlet ise İslâm'ı yakın kabul etmenin heyecanını taşıyan Karahanlılar'dır. Karahanlılar, Samanoğulları'na hasımdır. Bu yüzden Samanoğulları ile iyi ilişkiler içinde olan Selçukoğullarına şüphe ile bakmaktadırlar. Üstelik kalabalık, cesur-cengâver atlılara sahip olan Selçuklular yolları üstünde bir engel durumundadırlar. Öte taraftan Maveraünnehir'i güney ve güneydoğudan saran Gazneliler de bu topraklara hakim olmak istemektedirler. Selçukoğullarının isteği ise, Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler arasmda kalan topraklarda hiçbirisine bağlanmadan yaşamaktır. Bu istek aslında siyasi istiklâl düşüncesine sahip olduklarını göstermektedir.

3. Maveraünnehir'de Hayat Mücadelesi

Karahanlılar tarafından Samanoğulları'nın ortadan kaldırılması (999), Selçuklular'ın çok daha karmaşık ve mücadeleci bir ortamda yaşamalarına sebep olur.

Bazen Samanoğullarını diriltmek isteyen beylerin yanında bazen de Karahanlı yöneticilerle birlik olurlar. Aslında Türkistan hanlıklarının çok ve birbirleriyle çekişmeli olması, hayat sahalarını genişletmektedir. Buhara'ya Karahanlı beylerinden Ali Tekin'in hakim olması durumu daha çok değiştirir. Ali Tekin, Arslan Yabgu ile anlaşmış, onun kızı ile evlenerek akrabalık bağı da kurmuştur. Fakat Tuğrul-Çağrı Beyler, Ali Tekin-Arslan Yabgu ittifakının dışındadırlar. Bu yüzden Ali Tekin, onları itaat altına almak isteğiyle hücum eder. Gerçekten zorda kalmışlardır.

Etrafları âdeta hasım çemberi ile sarılmıştır. Amca ve büyük lider Arslan Yabgu'nun şanı artarken Tuğrul ve Çağrı Beyler yönetimindeki Selçukoğulları sıkıntıdadır.

4. Anadolu'ya Keşif Seferi

Bunun üzerine ikiye ayrılırlar. Tuğrul Bey, "*geçilmesi güç çöllere*" çekilirken Çağrı Bey, vatan arayışına çıkar. Üç bin kişilik atlı kuvveti ile Maveraünnehir'den çok uzaklara, Anadolu'ya bir keşif için seferber olur.

Aslında Anadolu'ya ilk gelen Çağrı Bey değildir. Daha önce gönüllü Horasan gazileri, o sıra "*diyar-ı küfür*" olan Anadolu'ya zaman zaman cihada çıkmışlardır. Azerbaycan ve güneydeki sınır şehirlerinden (Avasım-Sugur: Adana, Tarsus, Masisa...) yapılan bu seferlere de katılmışlardı. Onun için Anadolu üstüne oluşan cihat geleneğine Çağrı Bey de uydu. 1018 yılında üç bin kişilik süvarisiyle kendisine hasım olan güçlerin topraklarından geçerek Horasan-İran üzerinden Azerbaycan'a vardı. Çağrı Bey, buraya daha önce gelmiş olan Türkmenleri de yanına alarak Van havzasında bulunan Ermeni Vaspuragan topraklarına girdi. Bugüne kadar Türk atlısı görmeyen Ermeniler, onlara şaşkınlıkla bakıyorlardı. "*Yaydan silahları, dalgalanan uzun saçları vardı*". Burada bazı kaleler fethettiler. Beş yıla yakın bu keşif hareketinden sonra Çağrı Bey gayet memnun dönüyordu. Anadolu, yaylak ve sulaklarıyla tam Oğuzlara göre bir yerdi. Üstelik üzerinde yaşayan insanlarda (Rum-Ermeni) kendilerine karşı direnecek cesaret ve güç yoktu.

"Bize Karşı Koyacak Kimseye Rastlamadım"

Çağrı Bey, kendisine Azerbaycan'da katılan Türkmenlere veda ederek bolca ganimetle ayrıldı. Horasan'da saldırıya uğramamak için askerlerini tüccar, ganimeti de tüccar malı haline sokarak Gazne hâkimiyetindeki topraklardan geçip kardeşini buldu. Seferiyle ilgili olarak Tuğrul Bey'e verdiği ifade şu idi; "*Bize karşı koyacak kimseye rastlamadım*". Darda kalan Selçukoğullarındaki sevinç büyüktü. Bu başarı üzerine yeni Türkmenlerin de katılması ile Tuğrul ve Çağrı Beyler'in etrafındakiler çoğaldı. Kuvvetlendiler. Amcaları Arslan Yabgu'nun "*Türkistan ve Horasan hükümdarlarını kışkırtmamak için, çöllere dağılma*" tavsiyesine uyarak dağıldılar. Fakat asıl anlamıyla dağılma bundan sonradır.

5. Selçuklular'ı Dağıtma ve Ezme Teşebbüsleri

Gazne Sultanı Mahmud ile Karahan hükümdarı Kadir Han buluşarak aralarında "*İran ve Turan*" konusunu görüştüler (1025). Bu görüşmede alınan kararlar Selçuklular açısından hayati öneme sahiptir. Çünkü coğrafya olarak Samanoğulları toprak-

larını paylaşmışlardır. Buna göre Ceyhun'a kadar olan topraklar Gazne'ye, Ceyhun ötesi Maveraünnehir dâhil Karahanlılar'a bağlanacaktır. Böylece Buhara'daki Ali Tekin hükûmetine de son verilmektedir. Zaten iki büyük hükümdarın bir araya gelecekleri zaman Ali Tekin de Selçuklular da çöllere çekilmişlerdir. Bu görüşmede Selçuklular'ı asıl etkileyen konu, Kadir Han'ın Sultan Mahmud'u Selçuklular konusunda etkilemesidir. Kadir Han, Selçuklular'ın gücü ve amaçlarına dikkat çekerek Gazne Sultanı'nı Selçuklular üzerine tahrik etmiştir. Zira "*çok askere sahip, saygın, padişahlık davası güden*" Selçukoğulları, Sultan Mahmud uzun Hint seferlerinden birine çıktığı zaman "*hükümdarlık davasına*" kalkarlarsa durum kötü olacaktır. Bu ikaz üzerine Sultan Mahmud, Selçuklular'ı Horasan'a nakletmeye razı olup Karahanlılar'ı bu dertten kurtarıyordu. Yalnız üzerinde anlaşılan insanlar ortada yoktur. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya diller döküp, haberler yollayarak onu görüşmeye razı eder. Hindistan'daki kâfirlere karşı savaşta Selçuklular'm yardım etmeleri gerektiğini bildirir.

Bunun üzerine Arslan Yabgu, on bin kişilik bir kuvvetle Semerkand'a hareket eder. Fakat durumu haber alan Sultan Mahmud, sefere hemen yardım için değil konuşmak için çağırdığını bildirir. Arslan Yabgu, bunun üzerine kuvvetlerini geri göndererek birkaç yüz kişi ile Semerkand'a gider. Büyük bir törenle karşılanır. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya itibar edip yanına oturtur. Niyeti Oğuzların gücünü ölçmektir. Söz arasında Oğuzlar'ın kendisine ne kadar yardımda bulunabileceğini sorar.

Arslan Yabgu'nun kolunda bir yay asılı, belinde kuşağına sokulu iki ok bulunmaktadır. Oklardan birini çıkarıp Sultan Mahmud'a vererek: "*Muhtaç olduğun vakit bunu bizim kabilemize gönder. Yüz bin atlı imdadına yetişir.*" der. Sultan Mahmud, "*Eğer kâfi gelmezse?*" deyince Arslan Yabgu; diğer oku çıkarıp önüne koyarak, "*Bunu Belhan-Kûh'a gönder. Elli bin süvarisi imdadına gelir*" der. Mahmud, "*Bu da kâfi gelmezse*" deyince o zaman yayı verip, şunları söyler: "*Nişan olarak Türkistan'a gönder, istersen iki yüz bin atlı gelir*".

Sultan Mahmud, bu cevaplardan ürkmüştür. Onun için ne yapıp yapıp Selçukoğullarının hakkından gelmeyi düşünür. Önce üç gün peşpeşe ziyafetler verir. Arslan Yabgu'nun her adamını güvendiği adamlara ayrı ayrı misafir ettirerek bağlatır. Kendisi de Arslan Yabgu'yu tutuklatıp Hindistan'daki Kalincar kalesine hapsettirir (1025)[16].

a) Lider Arslan Yabgu'nun Esareti

Hindistan'a esir gidenlerin arasında Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış da vardır. Türkmenler, liderlerinin yerini tespit edip kurtarmaya çalışırlar. Hatta bir defasında Kalincar Kalesi'ne su taşıyıcısı olarak giren bir Türkmen, Arslan Yabgu ile birlikte kaçar. Fakat yolu şaşırdıkları için düştükleri ormanda ardlarına düşen muhafızlar tarafından yakalanırlar. Yalnız Kutalmış, çöllerden kaçarak Buhara civarında Türkmen yurduna varıp kurtulur[17].

b) Ezme Çabaları

Artık başsız kalan Oğuzları, bir tehlike olmaktan çıkarmak zamanı gelmiştir. Sultan Mahmud, önce Arslan Yabgu'nun yurdunu ve oymaklarını yağmalattıktan sonra dört bin hanelik halkını Horasan'a naklettirir. Arslan Yabgu'nun adından dolayı "*Yabgulular (Yâvgıyân)* " denilen bu Oğuzlar, perişan durumlarına rağmen pes etmezler. Değişik reislerin başkanlığında Gazne'ye bağlı yerlere baskınlar yaparak dağlık arazi veya çöllere çekilirler. Bu yüzden Gazneli vezirlerin, daha sonra da bizzat Sultan Mahmud'un sıkı takibine uğrayıp dört bin kadar esir ve ölü verirler (1028). "*Irak Oğuzları*" da denilen bu Türkmenler, Irak, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya akınlar yaparak maceralı bir hayat yaşamışlardır. Çağrı Bey'den sonra Anadolu'ya yapılan akınlar bunlarındır.

Sultan Mahmud'un vefatından sonra da Oğuzların artık kan davasına dönüşen Gazneliler ile mücadelesi son bulmamıştır.

---

[16] M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, 3. baskı, İstanbul 1977, s. 35-36.
[17] Turan, *Selçuklular*, s. 92.

Arslan Yabgu'nun hapisten özellikle 1031'de gönderdiği haberle aradaki savaş şiddetlenmiştir. Fakat Türkmenler, Arslan Yabgu'yu hapisten kurtaramamışlar, o hapiste iken ölmüştür. Bu sonuç, husumetin daha da artmasının sebebi olmuştur. Fakat Osman Turan'ın tabiriyle Arslan Yabgu'dan sonra beylerinin adından dolayı Kızıllar (Kızılyân), Yağmurlular (Yağmuryân) beyliklerine ayrılan Türkmenler dağılmışlardır. Daha sonra Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'tan olma torunları etrafında toplanarak Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluşuna hizmet edenler de bu Türkmenlerdir[18].

6. Tuğrul ve Çağrı Kolunda Durum

Diğer yandan Tuğrul ve Çağrı Beyler yönetimindeki Selçuklular da çeşitli badirelerden geçmişlerdir. Arslan Yabgu yerine yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beyler, Selçuklular'ın tabii lideri olmuşlardır. Ama resmiyette hayatta olan amcaları İnanç (Musa) Bey'i yabguluk makamına getirerek hürmet gösterirler, İnanç Yabgu da hep yeğenleri ile birlikte hareket eder. Ali Tekin, Arslan Yabgu yerine bu Selçuklu liderleriyle ittifak kurmak ister. Fakat kendisine güvenilmediği için başaramaz. Bunun üzerine beşinci amca olan Yusuf Yınal'ı kandırıp yabguluk iddiasına kaldırarak Selçuklular'ı birbirine düşürmek ister. Bunun için Yusuf Yınal'a hil'at ve hediyeler gönderir. Ama başaramaz. Fakat Selçuklular üzerine bir ordu göndererek Yusuf Yınal ile birlikte birçok Selçukluyu öldürtür. Ardından Tuğrul ve Çağrı Beylerin intikam saldırısı gecikmeden gelir. Amcaları Yusuf Ymal'ı öldüren ordu komutanı dâhil Ali Tekin'in bin askerini telef ederler. Fakat yerleri güvenli değildir. Bağlı bulunduğu devlete isyan eden Gazneliler'in Horasan valisinin oğlu ile ittifak kurarak Harezm'e yerleşmeye başlarlar. Fakat bu durum bir başka felâketi getirir. Selçukluları casusları vasıtasıyla takip eden ezelî düşmanları Cent emiri Şah-Melik, çöl yolunu geçerek onları Kurban Bayramının dördüncü günü müthiş bir baskına uğratır. Kadın, çocuk, altın ve malları götürdüğü gibi 8 bin kişiyi öldürtür (1034).

---

[18] Turan, *Selçuklular*, s. 93.

Yeni yurt onlara uğur getirmemiştir. Perişan ve şaşkın bir şekilde Ceyhun'u hem de buzlar üstünden geçerek eski yurtlarına dönerler. Fakat orada yine rahat değillerdir. Kuzeyden Şah-Melih'in, güneyden ölen Ali Tekin'in oğullarının düşmanca davranışlarına muhataptırlar. Bunun üzerine bahar mevsimi gelince tekrar on bin süvari ile Ceyhun'u geçip Horasan'a göçmek mecburiyetinde kalırlar. Merv, Sarahs ve Farava Çölü bölgesi yeni yurtlarıdır (1035). Aslında Horasan, "*Selçuklular gelmeden Türkmenler ile dolmuştur*". Harezm ve Maveraünnehir'deki tazyikler, nüfus hareketleri daha önemlisi mahşerî bir anlayışla Türk illerinden İslâm coğrafyasına kayış vardır[19].

C. HORASAN'DA İSTİKLAL

Selçuklular, Horasan'a gelmekle yetmiş yıllık çileli hayatlarının dördüncü göçünü de gerçekleştirmiş oluyorlardı. Tuğrul ve Çağrı Bey gurubunun ardından İbrahim Yınal (Yınallılar)'da geldi. Onların gelişi üzerine Horasan'daki Arslan Yabgu gurubu Irak'a çekilmiştir.

Fakat bu geliş izinsiz idi. Gazne toprakları üzerindeydiler. İnanç Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beyler bir araya gelerek Yeni Gazne Sultanı Mesud'a askerî hizmet karşılığı olarak bu yurdu kendilerine vermesini isteyen bir mektup gönderdiler. Durumlarını da bütün vehameti ile anlatıyorlardı. Dünyada kendilerine sığınacak bir yer kalmamıştı. Zorunlu olarak buraya göçmüşlerdi.

Sultan Mesud, bu isteğe karşılık, siyasi bir basiretsizlik göstererek Selçuklular üstüne ordu göndermekle cevap verdi. Beğ-toğdı komutasındaki büyük Gazne ordusu, Selçuklular'ı gafil avlayarak bozguna uğrattı. Bir yıl önceki felaket baskından arta kalan mallarını da yağmalayıp birçok esir aldı. Zaferden sonra Gazne ordusu ganimetin taksimi ile uğraşırken Çağrı Bey ani ve şiddetli bir baskın ile galip orduyu müthiş bir bozguna uğrattı (1035). Sultan Mesud'u bu sefere teşvik eden Gazneli komutan ve bir kısım askeri Nişabur'a kaçarak kurtuldu.

---

[19] Turan, *Selçuklular*, s. 95-96.

1. İlk Zafer ve Sonuçları

Selçuklular'ın büyük bir devlete karşı kazandıkları bu ilk zafere sevinçleri de coşkun oldu. Özellikle aldıkları altın, gümüş, silâh, âlet, elbise ve hayvanların çokluğu karşısında hayrette kaldılar. Fakat liderleri, şımarıp-gurura kapılmayarak askerî zaferi siyasi başarıya çevirme yoluna gittiler. Gazneli Mesud'a tekrar elçiler gönderip özür dileyerek bu savaşı aile ve evlerini korumak mecburiyetinde kalarak yaptıklarını bildirdiler. Savaş öncesi mektupla istediklerini bu defa siyasi görüşmelerle elde ettiler. Sultan Mesud, Selçuklu liderlerine hil'at, sancak ve bir ferman (menşur) göndererek Tuğrul Bey'e Nasâ'yı, Çağrı Bey'e Dehistan'ı, İnanç Yabgu'ya Kızıl-Arvat (Farava)'ı verip hepsine Horasan'a mahsus "*Dikhan*" unvanını verdi.

Böylece Selçuklular izinsiz geldikleri yurtlarında muhtariyet ve hukukî meşruiyet kazanıyorlardı. Yeni bir devletin çekirdeğini atma şansını elde ederek askerî zaferden daha büyük bir başarı elde etmişlerdi. Üstelik uzun süren telefatlı, baskınlı göç hayatlarından sonra kendilerine güven gelip, kısmen huzur buldular. Onların bu duruma gelmeleri ile zaten devam eden Oğuz göçleri arttı. Büyük kitleler halinde gelen Türkmenler, Maveraünnehir, Harezm, Horasan ve Sîstan taraflarını doldurdular. Selçuklular'a bağlı olmayan bu Oğuzlar, değişik Gazne şehir ve kasabalarını basıp yağmalıyorlardı. Bu durum ise Gazne'de Selçuklular'a maledildi. Sultan Mesud "*Horasan'ı kalbur haline getiren*" Selçuklular'a karşı ikinci büyük askerî harekâtı düzenledi. Kendisi Hint Seferine çıkarken vezirini ve ordu komutanını güçlü bir ordu ile birlikte gönderdi.

2. İkinci Zafer ve İstiklal

Selçuklular yeniden zorda idiler. Aile ve ağırlıklarını Merv Çölüne gönderip bir yandan göç hazırlıklarını yaparken diğer yandan Gazne ordusuna karşı çıktılar. Kuvvetleri hafif ve yetersiz geldiği için yıpratma savaşını tercih ediyorlardı. Ağır Gazne ordusunu, hafif süratli süvarileri ile sık sık saldırıp çekilerek yıpratmaya çalışıyorlardı. Nihayet Mayıs 1038'de sabahtan akşama kadar süren savaş sonucu ikinci büyük zaferi kazandılar.

Gazne ordusu komutanı, yirmi kölesi ile ancak kurtulabilmişti. "*Çağrı Bey'in cesareti, askerî dehası ve süratli hareketleri*" zaferin kazanılmasında etkili olmuştu. Artık bu zaferle "*muhtariyetken istiklâl*"e geçtiler.

Eski Türk devlet anlayışına göre vilâyetler üç lider arasında bölüşüldü. Tuğrul Bey Nişabur'a, Çağrı Bey Merv'e, İnanç Yabgu Serahs'a sahip oluyordu. Tuğrul Bey'in devlet başkanı ilân edildiği bu fiilî durumla artık Horasan'da Selçuklu Devleti kurulmuş oluyordu.

Onlar Kibir ve Zulmün Devlet Yıktığını Biliyorlardı

Selçuklu liderler, yüksek bir siyasi anlayışla halka karşı şefkatle davrandılar. Adaleti temel aldılar. Hakim oldukları topraklara sahip çıkarak Gazne döneminde olagelen yolsuzluk ve yağmalara müsaade etmediler. Bu açıdan Tuğrul Bey'in Nişabur'a girişi üstünde durmakta fayda vardır.

Tuğrul Bey, Nişabur'a zaferden üç gün sonra üç bin zırhlı ve hassa süvari alayı ile birlikte girdi. Şehrin ileri gelenlerini ve özellikle bilginlerini saygı ile kabul etti. Müslüman hükümdarların geleneği üzere, adalet dağıtmak için "*Divan-ı Mezâlim*"de oturarak halkın şikayetlerini dinledi. Şehrin kadısı ile görüşerek, bu topraklara yabancı olup onların usullerini bilmediğini belirtti. "*Bizden nasihatlerinizi esirgemeyiniz*" demek nezaketini gösterdi. Selçuklular sadece toprakları değil gönülleri fethediyorlardı.

Bundan sonra Tuğrul Bey: Sultan, Çağrı Bey: Melik ve ordu komutanı idi. Tarihimizdeki örnek kardeş dayanışması ve fedakârlığını göstererek devlet kuruculuğundaki kabiliyet ve dirayetlerini ortaya koydular (1038). Ramazan Bayramı'nda gelen Abbasi Halifesinin elçisini karşılama sevincini yaşadılar. Zira bu durum Halifenin devletlerini tanıdığını gösteriyordu. Selçuklular, Sultan Mesud'un zulmüne karşı adalet yolunu tuttuklarını ve Halifeye sadık olduklarını bildirerek elçisine iyi davrandılar. Onlar, gurur - kibir ve zulmün devlet yıktığının, alçak gönüllülük - adalet ve yiğitliğin devlet kurduğunun şuurunda idiler.

II- SELÇUKLU CİHAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU

A. KURULUŞTAN YÜKSELMEYE DOĞRU

1. Dandanakan Zaferi (1040)

Gazneliler için bu iki yenilgiden sonra en önemli konu, Selçuklular olmuştu. Büyük Gazne Devleti'nin, sarsılan itibarını da bu gaileyi bertaraf ederek kazanması gerekiyordu. Sultan Mesud, Selçuklular'ın ezeli düşmanı olan Şah-Melih ile ittifak kurarak 1038 sonunda harekete geçti. Bu defa sadece orduyu göndermiyordu. Kendisi de bizzat başında bulunuyordu. 70 bin atlı, 30 bin piyade ile 60 muharebe filinden oluşan "*Bütün Türkistan harekete geçse durdurulamayacak*" devrin dev ordusu ile önce Belh'e oradan Serahs'a yürüdü. Subaşı komutasında bir orduyu Herat'a bir başkasını da Merv'e gönderdi. Üç koldan Selçuklular'ı ezmek kararında idi.

Tuğrul Bey ile Yınallılar, emirlerindeki kuvvetlerle birlikte Serahs'taki Çağrı Bey'in yanında buluştular. Selçuklular endişe içinde idiler. Tuğrul Bey ve Yınallılar Horasan'ı terkedip, Hazar Denizi güneyindeki dağlık bölgeye çekilmek düşüncesinde idiler. Çağrı Bey ise, burada tutunamadıktan sonra bir yerde durulamayacağını belirterek önceki iki savaşı örnek verdi. Gazne ordusu güçlü fakat ağırdı. Yıpratma savaşları sonucunda yenilebilirdi. Savaş ustası olan cesur Çağrı Bey'in düşüncesi kabul edildi. İlk yıl karşılıklı yıpratma savaşları ile geçti. İkinci yılda ise buna bir son vermek isteyen Sultan Mesud, Selçuklu merkezi Nişabur'u işgal edip orada kışladıktan sonra Serahs üstüne yürüdü. Selçuklular, ağırlıklarını Hazar Denizi doğusundaki Balhan yöresine göndererek Gazne ordusunu çöllere doğru çekmeye başladılar. Seri saldırılar yapıp, su kaynaklarını tahrip ederek ağır orduyu yıpratıyorlardı. Sulak bir yer olan Dandanakan'a gelindiğinde de susuz kalan Gazne ordusunda görüş ayrılıkları ve disiplinsizlik baş gösterdi. Nihayet üç gün üst üste devam eden Dandanakan meydan savaşı kesin bir netice ile kazanıldı. Dağılan Gazne ordusundan ancak yüz atlı ile Sultan Mesud, savaş alanını terk ederek canını kurtarabildi (23 Mayıs 1040 / 8 Ramazan 431 Cuma).

Şükür Secdesi

Gazne ordusunun hazine, mal ve silahlarını ele geçiren Selçuklular, tarihin seyrini değiştirecek bir zafer kazanmışlardı. Meydan savaşı, bir devletin yıkımına bir diğerinin tarih sahnesinde boy atmasına sebep oluyordu.

Tuğrul ve Çağrı Beyler ile İnanç Yabgu, hemen savaş meydanında öğle üzeri atlarından inerek secdeye vardılar. Allah'a büyük lütfundan dolayı şükrettiler[20].

Bütün Selçuklu beylerinin toplantısı ile, Tuğrul Bey'in sultanlığını ilân töreni yapıldı. Buna göre savaş alanına derhal çadır ve taht kurulup Tuğrul Bey'i üstüne oturttular. Bütün beyler, onu Horasan Hükümdarı olarak selamladılar. Askere, kendilerine katılanlara ganimet ve ihsanlar dağıtan Selçuklular, çevre hanlıklara zafernâmeler gönderdiler. Artık bu defa devletlerinin kuruluşu kesinlik kazanmıştı. Bir elçi de başında ok-yay işareti bulunan zafernâme ile birlikte Halifeye gönderildi. Bu mektupta gazaya devam edeceklerini belirterek, "*köle soyundan*" gelme Gazne hükümdarlarının zulmünü kaldırıp adaleti kurduklarını vurguluyorlardı.

Eski Türk İdare Sistemi: Bölünmenin Aracı

Tuğrul Bey, toplu halde iken beylerine birlik halinde bulunmanın yararlarını anlattı. Yalnız devlet, eski geleneğe uygun olarak kurucu hanedanın ortak malı kabul edilip üçe bölündü. Tuğrul Bey, sultan olarak merkez Nişabur'da bulunacak ve fethedilen batıdaki yerleri alacaktı. Çağrı Bey'in merkezi Merv olacak. Ceyhun ve Gazne arasındaki ülkeler ona bağlanacaktı. İnanç Yabgu ise aynı ünvan ile merkezi Herat olmak üzere güneydeki toprakları idare edecekti. Bu üç bey de istiklâl ve hâkimiyet unsurlarını taşıyacaklardı. Yani kendi bölgelerinde adlarına "*hutbe*" okunacak, "*para*" bastıracak, kapılarında "*nöbet*" çaldırıp başlarında "*çetr*" (güneşlik) taşıyacaklardı. Yalnız hutbede ilk Tuğrul Bey anılacak sonra kendi isimleri okunacaktı. Nöbeti Tuğrul Bey beş, onlar üçer vakit çaldıracaklardı. Bu

[20] Turan, *Selçuklular*, s. 106.

arada Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'a Hazar'ın güneydoğusundaki Gurgan ve Damgan, İbrahim Yınal'a Kuhistan (güney-doğu İran) verilmiş fakat istiklâl unsurları tanınmamıştı. İleriki rahatsızlıkların temelinde bu farklılığı giderme isteği görülecektir.

Tuğrul Bey, bundan sonra süratle devlet teşkilâtını kurmaya çalışmıştır. Fakat devlet, baştan zaaflı olarak doğmuştu. O zaaf da, eski Türk idare sistemine uyulması yüzünden merkezî sistemin baştan kurulamaması idi. Anadolu Selçukluları'nda da görüleceği üzere sık sık iç isyanlar ile devlet bünyesi bu yüzden sarsılacaktır.

Yerli (Samanî) ve Gazneli yüksek görevlilerden de faydalanan Tuğrul Bey, vezirlik ve önemli görevlere yetkililer tayin etti. Bu arada halkın hürmet ettiği şahsiyetlere saygıda kusur etmedi Bunlardan birisi de Hemedan'a girişinde ortaya koyduğu tavırdır.

"Allah, Adalet ve İyiliği Emreder"

Tuğrul Bey, şehrin girişinde Şeyh Baba Tahir ve Baba Cafer'i görünce atından inip ellerini öper. Baba Tahir:

"- Ey Türk! Allah'ın halkına ne yapmak istiyorsun?"[21] diye sorunca sultan:

"- Ne emredersin?" diye sorar. Şeyh, cevap olarak:

- *"Allah adalet ve iyiliği emreder"* âyetini okur.

---

[21] Minorsky, bu soruyu şöyle verir: *"Ey Türk! Müslümanlara karşı nasıl hareket edersin?"* Bkz., "Baba Tahir Üryan", *İ.A.*, C. II, s. 167-169.

Şair Sufi Baba Tahir, *"kalender hayatı sürdüğünden, yersiz-yurtsuz bir halde tuğlayı yastık yapıp uyuyan"* birisidir.

Bir gün Hemedan Medresesi talebelerine ilmi elde etmek için ne yapmak lâzım geldiğini sorar. Talebeler, onunla eğlenmek için, bir kış gecesini havuzun buzlu suyunda geçirmesini tavsiye ederler. Baba Tahir, bu tavsiyeyi aynen tatbik eder. Ertesi sabah kendisini ilim nuru ile aydınlanmış bularak, *"amsaytu kurdiyan va asbahtu Arabiyan"* (Kürt geceledim, Arap uyandım) diye bağırır.

İranlı Baba Tahir'in bu ve benzeri kerametleri ile ilgili menkıbeler anlatılmaktadır. Yaşadığı yörede halkın, sahiplendiği Baba Tahir'e Tuğrul Bey'in devlet kurucu ve yöneticisi olarak açıktan saygı duyması yöre halkının gönlünü kazanma açısından önemlidir.

Tuğrul Bey, adalet yolunda yürüyeceğini söyleyerek bilginlerin ve halkın gönüllerine ferahlık verip onları rahatlatır. Ayrıca istilâlar siyasi değişikliklerin ve baskınlarla ezilen Horasan şehirlerinden bir yıl vergi alınmayacağı açıklanır. Bu da devlet kurulan sahadaki halkın güçlendirilerek kazanılması bakımından önemli bir davranıştır[22].

"Saray Yanında Cami Yaptırmazsam Allah'tan Utanırım"

Bundan sonra Büyük Selçuklu Devleti, dört bir yanda süratle gelişirken Gazneliler küçülmüşlerdi. Sultan Mesud, panik içinde başkentini de bırakıp Hindistan'a gider. Fakat orada öldürülür (1041). Horasan, Harezm, Toharistan, Kuhistan, Taberistan artık Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. Serkeşlik yapan Irak Oğuzlarından Rey'i alan Tuğrul Bey, burada büyük bir imar hareketine girişerek saray, camii ve ilk medreseyi yaptırır. Onun "*kendime saray yapıp yanında Allah'ın evini inşâ etmezsem Allah'tan utanırım*" sözü[23], sosyal imarcılıktaki anlayış seviyesinin üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Tuğrul Bey, devletinin temellerini atarken dengeleri iyi korumaktadır.

2. Göç Göç Göç...

Büyük Selçuklu Devleti kurulduğu zaman başını en çok ağrıtan konu Oğuzlar olur. Oğuzlar, devleti kuran insanlardır. Kuruluş dönemi zaferlerini kazanan askerlerdir. Fakat düzenli devlet hayatına geçişte, Türkmen kitleleri, ardı arkası kesilmeyen göçler başta Tuğrul Bey olmak üzere devleti meşgul eder. Çünkü kalabalık kitleler halinde ve sürüleri ile birlikte gelen Türkmenler, kendi boy beylerinden başka otorite tanımamaktadırlar.

Gerçi başlangıçta Tuğrul ve Çağrı Beyler, Dandanakan Savaşı öncesinde olduğu gibi Horasan'a Türkmen göçünü teşvik etmişlerdir. Çünkü koca Gazne ordusuna, 1035'te on bin atlı ile Selçuklular'ın karşı durmaları mümkün değildir. Fakat 1038'e

---

[22] Turan, *Selçuklular*, s. 108.

[23] Turan, *Selçuklular*, s. 142.

gelindiği zaman en geriden gelen Selçuklu lideri İnanç Yabgu bile Çağrı Bey'e yirmi bin kişilik süvari kuvvetiyle katılacak güce ulaşmıştır. Bu da göçün yoğunluğu hakkında bir fikir verebilir. Fakat devlet düzenine geçildikten sonra binlerce kişilik boylar halinde yoğun nüfus akışı durmamıştır. Devlet, samimi Müslüman olan Tuğrul Bey ve yakınlarının elindedir. Gelenler ise devlete tabi olan İslâm topraklarını istilâ etmektedirler. Tuğrul Bey, çift yönlü bir çıkmazla karşı karşıyadır. Gelen Türkmen'dir. Gelinen yer ise Müslüman halkın yerleşik bulunduğu arazidir, istekler zıddır. Olaya devletin bakışını Nizâmülmülk güzel yansıtır: "*Her ne kadar Türkmenler'den bıkkınlık geldi ise de sayıları çoktur. Bu devletin kuruluşunda çok hizmetleri ve emekleri geçtiği için de bu devlet üzerinde hakları vardır ve sultanın akrabalarıdır*"[24].

Türkmen göçlerinden şikayet sadece halktan değildir. Diyarbakır Mervanî Emîri gibi devlete itaat etmiş Müslüman yöneticilerden de şikâyet yağmaktadır. Bunlardan en önemlisi Halifeninkidir. Halife Kâim bi-Emrillah, devrin meşhur alimi Mâverdî'yi Tuğrul Bey'e elçi gönderir (1044). Tuğrul Bey, dört fersah mesafeden karşılayıp dönerken de 30 bin dinar hediye ile göndererek hürmetin en büyüğünü bu bilgine göstermiştir. Fakat halife Türkmen göçünden Tuğrul Bey'i sorumlu tutarak mektubunda şöyle demektedir: "*Ey Tuğrul Bey Muhammed! Aldığın memleketler sana kâfidir. Diğer İslâm ülkelerine ve hükümdarlarına dokunma*".

Tuğrul Bey'se elçiye: "*Benim askerlerim (milletim) pek çoktur ve bu memleketler onları kifayet etmemektedir.*" cevabını verir. Elçi Mâverdî: "*Bütün dünyayı alsanız ve yıksanız yine de size ve askerlerinize kâfi gelmeyecektir*" diyerek Tuğrul Bey'i doğru harekete davet eder. Halbuki göç edenler, yukarıda bahsedildiği gibi Tuğrul Bey'e direkt bağlı değildirler. Onun emirleri doğrultusunda hareket etmemektedirler. Tuğrul Bey, durumu kabul ve çözümdeki sınıra işaret ederek: "*Doğru hareket için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Eğer adamlarımdan (Türkmenler) aç kalanlar kötülük ediyorlarsa buna karşılık ben ne yapabilirim.*" der[25].

---

[24] Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, s. 132.

[25] Turan, *Selçuklular*, s. 114-116.

a) Göç Sebepleri

On ve on birinci yüzyıllarda görülen bu "*dünya tarihinin en büyük göç*" hareketi, başlı başına bir araştırma-değerlendirme konusudur. Fakat ana hatları ile sebepleri vurgulanabilir. Öncelikle göçlerin yoğun olduğu dönemlerde merkezî, büyük bir devletin bulunmadığına dikkat çekmekte yarar vardır. Bu devrede de öyledir. Birçok Türkistan devleti vardır. Aralarında çekişmeler olan bu devletler, siyasi-sosyal istikrarı sağlayacak kudrette değildir. Ayrıca Büyük Hun, Göktürk gibi devletlerin parçalanmasından sonra hiçbir devlete bağlanmadan serbest hareket etmek isteyen, kendi örfü ile kendi boy yönetimine bağlı fakat alabildiğine hür, cesur insan özelliğine sahip kitleler yetişmiştir. Ayrıca "nüfus kesafeti"ne karşılık "*otlak darlığı*" hareketin önemli etkenlerinden olmuştur.

Selçuk Bey'in İslâm'ı kabulünden sonraki cihat ve gaza anlayışında olduğu gibi yeni Müslüman olan Oğuzlar, Karluk, Yağma ve Çiğiller (Karahanlılar); İslâm'ı benimsemeyen Türklere karşı yoğun bir mücadeleye girmişlerdir. Kalabalık nüfus hareketinde bunun da rolü olmuştur. Şamanî Oğuzların Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a inmelerinde bu mücadelenin ve Kıpçak (Kuman) Türklerinin baskısının rolü vardır. Doğuda ise daha sonra şiddetlenecek olan Kitayların (Moğol), Moğolistan üzerinden 300 bin çadırlık göçleri ile batıya doğru sıkıştırmaları bulunmaktadır. Selçuklularda olduğu gibi Harezm, Mavenaünnehir yöresindeki Türkmenlerin arayışında kardeşlerinin kurduğu devlete doğru kurtuluş için akına meyli genelleşmiştir. İslâm'dan önceki "*Alplik, bahadırlık*" duyguları, İslâm'la yeni bir heyecan ve ruh kazanarak "*Alp-erenlik*"e, "*gaza-cihad*" aşkına dönüşmüştür[26]. Üstelik bütün bunlar için bünyeleri de elverişlidir. Her türlü bozkır hayatı, soğuk, çöl vb. yaşayış zorluklarına karşı diri-cevval kalmalarına; şehirlerin, köhnemiş medeniyetlerin "*yatuk*" (rahata alışmış) bakiyelerine karşı son derece hareketli, ceval ve cesur olma avantajına da sahiptirler.

---

[26] M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Kısaltma: *Kuruluş*), İstanbul 1981, s. 145-147.

b) Çözüm: İlk Anadolu Gazaları

"*Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşâh gibi ilk büyük Selçuklu sultanları, hem yoğun Türkmen göçü ve onlara yurt bulma ihtiyacını hem de yerli Müslüman halkı koruma görevlerini, Anadolu'nun fethini teşvik ederek*" çözüme götürmek istemişlerdir. Ta Maveraünnehir'deki "*kara*" günlerde Anadolu'yu keşfetmiş olan Selçuklu büyükleri, var olan "*cihad hâkimiyeti ideallerine*" de böylece yol açmış oluyorlardı[27].

"Göklerin Hiddet Kapıları Üzerimize Açıldı"

Çağrı Bey'in ilk Anadolu keşfinden sonra Arslan Yabgu Oğuzları, 1028 ve 1038'de ayrı ayrı iki defa Anadolu'ya girmişlerdir. Birçok felâket ve maceralar ile dolu olan bu seferlere 1042'de bir dördüncüsü eklenir. Oğuzların Van havzasını tarayıp Ermeni Prensi Haçiğ'i de yenip öldürdükleri bu seferden sonra göçlerle çoğalıp Anadolu'ya giren Türkmenler için o çağda yaşayan bir Hıristiyan tarihçi şunu söyler: "*Göklerin hiddet kapıları memleketimiz üzerine açıldı. Türkistan'dan kartal gibi süratli atlara binmiş ordular zuhur etti. Vaspuragan'a (Van yöresi) girip Hıristiyanlar üzerine atıldılar. 24 kazayı istilâ eylediler. Bu cesurane hareketleri ile Erzurum'a kadar ilerlemek istiyorlardı*"[28].

Yerin üstündeki hiçbir zulüm ve haksızlık ebedî değildir. Kendi dininden insanlara bile zalim davranan köhne Bizans yönetimine karşı Türkmen kitlelerinin "*kartal gibi*" süzülüşü, "*göklerin hiddet kapılarının üzerlerine açılması*" olarak değerlendiriliyordu.

"Romalılar, Kadın Gibi Korkak!"

Bizans imparatorları, kendi inançlarından, fakat mezhebi farklı olan hatta Rumlardan önce Hıristiyanlığı benimsedikleri için üstünlük taslayan Ermenileri, doğudan alarak Anadolu'ya naklederler. Bizans'ın niyeti, böylece küçük Ermeni prensliklerini ortadan kaldırarak doğu sınırlarını güvenlik altına alıp,

---

[27] Kafesoglu, *Selçuklular*, s. 394.

[28] Turan, *Selçuklular*, s. 120.

İslâm ülkelerine doğru yayılmaktır. Fakat aynı yıllar Anadolu Türk akınları ile tanışır. Selçuklular ile Bizans arada başka bir devlet olmadan karşı karşıyadırlar. Bizans'ın bu yayılma çabasına Tuğrul Bey, "*Şihâbü'd-Devle*" (devletin kıvılcımı, yıldızı) unvanını taşıyan Kutalmış komutasında bir ordu göndererek cevap verir. Diyarbakır-Musul civarını fethedip buralardaki babasına ınensup Oğuzları da yanına alarak Kutalmış, kuzeye döner. Gürcü- Ermeni ve Rumlardan oluşan bir ordu ile 1045'te Gence önlerinde karşı karşıya gelir. Bizans ordusunun akıbeti müthiş bir yenilgidir. Muzaffer komutan Kutalmış'ın Tuğrul Bey'e sonuçla ilgili raporu şudur : "*Bu bölgeler zengin, Romalılar da kadın gibi korkaktır. Bu sebeble kolaylıkla fethedilebilir.*"[29]

Erkek bir toplumun Bizans'a bakışını bu satırlardan okumamak mümkün değildir.

Şehitler, Şehitler!..

Fakat Anadolu'yu yoklama, vatanlaştırma çalışmaları hep zaferle sonuçlanmaz. Bu uğurda şehitler de verilir. Tuğrul Bey'i derinden üzen bir kayıp, İnanç Yabgu oğlu Hasan Bey'in Büyük Zap Suyu üzerinde kurulan Bizans pususuna düşürülerek birçok Müslüman Türk'le birlikte şehit edilmesidir. Halbuki Hasan Bey'in yanında yirmi bin kişilik bir kuvvet vardır.

Tuğrul Bey, bu olay üzerine İbrahim Yınal'ı Bizans'a karşı Anadolu seferi ile görevlendirir, İbrahim Yınal, Türkistan'dan gelen ve yurt arayışı içinde olan büyük bir Türkmen kitlesini de yanına alarak Anadolu üstüne yürür. Bir Ermeni yazarının ifadesi ile; "*insan dalgaları sel gibi memleketin dört köşesini istilâ*" etmiştir[30]. Erzurum-Pasin ovalarına dökülen bu insanlar, Trabzon-Gümüşhane, Muş, Ağrı havalisine varıncaya kadar yayılırlar.

3. Hasan Kale Zaferi

Bizans, Türkmenler'e karşı Katakalon komutasında güçlü bir orduyu yola çıkarır. Bu kuvvete Ermeni, Gürcü ve Rumlardan

[29] Turan, *Selçuklular*, s. 121.
[30] Turan, *Selçuklular*, s. 122.

oluşan Gürcü Prensi Liparit komutasındaki 50 bin kişilik kuvvet de katılır. Tahminen düşman yüz binin üzerindedir, iki ordu Hasan Kale yakınlarında karşı karşıya gelir. Türkler de yüz bin kişi civarındadırlar. Yalnız önceden gelerek meydana yerleşen Bizans'a göre henüz saf tutamamışlardır. Litparit, Türkler toparlanmadan saldırma tekliflerini, "*Cumartesi gününü uğursuz*" saydığı için kabul etmez. Hıristiyanların kutsal günü olan "*pazar*"ı tercih eder. Bu fırsattan faydalanan İbrahim Yınal, saflarını hazırlayıp cumartesi günü hücuma geçer. Bizans ordusunu bozguna uğratır. Günde değil, düşüncedeki uğursuzluk Bizans'a yenilgi getirmiştir. Yeğeninin öldürüldüğünü gören Liparit, bütün gücüyle karşı saldırıya geçtiyse de "*kanın sel gibi akması*"nın dışında neticeyi değiştiremez. Sonuçta Liparit başta olmak üzere, Bizans ordusunun tamamı esir alınır. Yalnız bazı Rum beyleri Kars (Ani) kalesine kaçabilmiştir. Esir sayısı yüzbin civarındadır. Ganimet müthiş olur. Sadece zırh sayısı 19 bin, ganimeti taşıyan araba sayısı on bindir, İbrahim Yınal, zaferden sonra beş günde aradaki uzun mesafeyi katederek Rey'deki Tuğrul Bey'e ulaşıp müjdeyi bizzat yetiştirir. Tuğrul Bey, ana bir kardeşini tebrik eder. Sevinci sonsuzdur, İbrahim Yınal'a 400 bin altın gibi büyük bir mükâfat vermek ister. Fakat İbrahim Yınal, kabul etmez. Savunduğu yüce değerler uğrunda savaşmak zaten görevidir. Fazilet yarışında, maddî mükâfatı kabullenerek geri kalmak istemez.

Meydandaki zaferin ardından yapılan andlaşma da bir zafer niteliğindedir. Bizans'ın yabancı olduğu manevi sahada kazanılmış bir zafer. Zaten bu sahada kazanılan zaferler kısa sürede maddi sahaya yansımaktadırlar. Üstelik katlanarak. Neden aza talip olunsun ki?

Zafere Bedel Bir İş:
Bizans İçindeki İlk İslâm Camii Diriltiliyor.

Bizans imparatoru, "*misli daha önceki devirlerde görülmemiş sayı ve kıymette*" hediyeler gönderip anlaşmak, bu arada Liparit'i esaretten kurtarmak ister. Tuğrul Bey, hiçbir fidye almadan Liparit'i imparatora iade eder. Onun istediği bambaşka bir şey-

dir. Daha Emeviler devrinde inşa edilen İstanbul içindeki Maslama bin Abdülmelik tarafından yaptırılan ilk İslâm camiinin[31] diriltilmesini ister. Bunun üzerine camii ve minaresi tamir edilip içine kandiller asılır. Müstahdemlerine maaş bağlanıp hutbesinde Şii Fatımî halifesi yerine Tuğrul Bey'in adı okunur. Camiin mihrabına da eski Türk hâkimiyet sembolü olarak Tuğrul Bey'in *"ok ve yay işaretleri"* yani tuğrası yapılır.

Siyasi deha sahibi olan Tuğrul Bey, Bizans surlarına sancağını dikmeden önce sur içine inancının sembolünü dikme çabasındadır.

Andlaşmaya göre Bizans, Toros Dağları-Malatya, Erzurum hattının doğusu için haraca bağlanmıştır. Zira bu topraklar daha önce Müslümanlar tarafından fethedilip İslâm diyarı haline getirilmiştir. Fakat Bizans, Malatya'yı geri alınca Müslüman halkı katledip yerlerine Süryani ve Ermeni nüfusu getirip yerleştirmişti[32]. O halde hak yerini bulmalı. Bizans bu toprakları ya Büyük Selçuklu Devleti'ne geri vermeli veya günlüğüne bin dinar vergi ödemeliydi. Doğu Roma'nın bütün savsaklamalarına rağmen Tuğrul Bey, dört yıl sonra (1055) bu vergiyi Bizans'tan almıştır.

4. Büveyhoğulları Meselesinin Halli

Tuğrul Bey zamanı, bir göçebe boy teşkilâtından cihan devletinin kuruluşuna geçiş ve bu devleti temellendirme zamanıdır. Onun için içte ve dışta yoğun mücadeleler verilmiştir. Bunların en önemli olanlarından birisi, Şii Büveyhoğullarının ortadan kaldırılıp Bağdat'taki halifeliğin Selçuklu himayesine alınması olayıdır. Böylece Büyük Selçuklu Devleti, kendisinden sonra Osmanlı Devleti'nin yükleneceği İslâm âleminin hamisi rolünü üstlenmiş oluyordu.

Büveyhoğulları (932-1062), önceleri mecusi ve putperest iken sonra Şiayı benimsemiş Deylemliler tarafından kurulmuş bir devletti. Sosyal, ırkî ve dinî bağlarla birbirine bağlı askerî bir

---

[31] Semavi Eyice, "Arap Camii", *DİA*, C III, s. 326.
[32] Turan, *Selçuklular*, s.151.

güç idiler. Askerlerini ise Deylemliler ve Türkler oluşturuyordu[33]. Bağdat'ta Sünni Abbasi Halifesi'ni bir asrı aşkın bir süredir tahakkümleri altına alarak Fars, Kirman ve Irak'ta hâkimiyet kurmuşlardı. Halifenin yardım isteği ve Bağdat'a daveti üzerine Tuğrul Bey harekete geçti. Bağdat'ta Büveyhî hanedanını ayakta tutan askerî gücün başında Fars vilâyetinin Basa şehrinden Türk asıllı fakat Şia'dan ve Fatımîlere bağlı Arslan Basâsirî bulunuyordu. Tuğrul Bey, davete uyarak Bağdat'a girdi. Aslan Basâsirî, kuvvetleriyle birlikte kaçmıştı. "*Hazreti Muhammed'e hizmetle şeref kazanmak, hacc yollarını açmak, Mısır ve Suriye şaşkınları ile (Şii Fatımîler) savaşmak*" niyetinde olan Tuğrul Bey, Bağdat'ta Büveyhoğullarını ortadan kaldırarak hâkimiyetlerine son verdi (1055). Bağdat'ta namına para basıldı. Selçuklu Sultanlığı ile Abbasi Halifeliği güç birliği edip yeni bir İslâm devletinin varlığına vücut vermişlerdi. Bu devlette halifeye verilen rol, dini otorite ile sınırlı idi. Başka bir hâkimiyeti yoktu. Siyasi ve askerî güç Selçuklular'ın elinde idi. Tuğrul Bey'e burada halife tarafından "*Doğunun ve batının sultanı*", "*Halifenin ortağı*" (Kasîm Emîru'l-Mü'minin) unvanları verildi. Unvanlar kuru bir taltif değildir. "*Rüknüddin*" (dinin temeli), "*Dünya sultanı*" unvanı ile Tuğrul Bey'in şahsında İslâm'dan önce de var olan "*Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi*" İslâmi devirde tekrar tarih sahnesine çıkıyordu[34].

5. Şehzade İsyanları

Aslan Basâsirî'nin Mısır Fatımîleri ile işbirliği yaparak ortaya çıkardığı gaileyi[35] bertaraf eden Tuğrul Bey'i daha önemli bir iç bunalım bekliyordu: Şehzade isyanları...

Hâlâ İslâm öncesi Türk devlet geleneğine göre kendilerine has hâkimiyet sahaları isteyen şehzadeler başkaldırdılar. Çağrı Bey ve İnanç Yabgu'ya nasıl ayrı hükümranlık alanları tahsis edilmiş ise kendilerine de verilmesini istiyorlardı. Çünkü onlar da Selçuklu ailesinin bir mensubu idiler.

---

[33] Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, C. VI, s. 496-500.

[34] Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, (Kısaltma: *Cihan Hâkimiyeti*), İstanbul 1978, s. 271.

[35] M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, (Kısaltma: *Tuğrul Bey*), İstanbul 1976, s. 48.

İsyancı şehzadelerden İbrahim Yınal, yiğitliği ile ün salmış birisi, aynı zamanda Tuğrul Bey'in üvey kardeşi idi. Kutalmış, Arslan Yabgu'nun oğlu olarak yönetimde ağırlıklı söz hakkı istiyordu. Çünkü Selçuklular'm dede Selçuk Bey'den sonraki "*Yabgu*"lannın çocuğu idi. İbrahim Ymal'm kardeşi Ertaş, Resûl-Tekin de aynı iddiada idiler.

Tuğrul Bey, başlangıçta devletin kurulmasında büyük payları olanlara karşı eski usule uyduğu halde, merkezî bir devlet fikrini taşıyordu. Onun için sonrakilere ayrı hakları tanımamıştır. Çünkü ayrı ordu, ayrı hâkimiyet sahası kolay parçalanmayı getirecekti. Onun için başlangıçtaki tutumunu devam ettirmedi. Devletin Fatımî-Basâsirî gailesi ile boğuştuğu bir sırada isyan bayrağını çeken İbrahiın Yınal, yıkılma hatta Selçuklular'ın Şii hâkimiyeti altına düşmesi tehlikesini gündeme getirdi. Önceki iki isyanında, bastırıldığı halde şefkat ve hoşgörü ile kendisine davranılmıştı. Bu isyanından sonra ise ele geçirilince yay krişi ile boğularak öldürüldü. Kutalmış aynı akibete Tuğrul Bey'den sonra Alp Arslan zamanında uğrayacaktır. Tuğrul Bey öldükten sonra da direnişe devam eden Kutalmış'ın oğullarına Alp Arslan dokunmamış hatta "*gaza*" yolunda kendilerini denemek üzere Diyar-ı Ruın'a (Anadolu) göndermiştir. Elbette burada kazanırlarsa kazanç aynı zamanda Selçuklunun olacaktır. Kaybederlerse ise isyan şüphesini üstünde taşıyan bir şehzade kendiliğinden elenmiş olacaktır. Bu tutum, neticede bize Anadolu'yu kazandırmıştır.

Altun-Can Hatun: Bir Bahadır Kadın

Tuğrul Bey, şehzade isyanlarında bir ara çok zor durumda kalır. Az kuvvetle üstüne yürüdüğü için İbrahim Yınal'a yenilip Hemedan Kalesine sığınır. Yınal kuvvetleri tarafından da kuşatma altına alınır. Hükümdar, her an için isyancılar eline düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Hanımı Altun-Can, üvey oğlu ve veziri Bağdat'tadır. Ağabeyi Çağrı Bey'den ve Bağdat'tan yardım ister. Fakat Bağdat'a yenilgi haberi tez ulaşmıştır. Durum fevkalade karışıktır. Fatımî saldırısı, daha gailesi ortadan kaldırılamayan Basâsirî'nin Bağdat'ı işgal tehdidi değişik söy-

lentileri gündeme getirmiştir. Bu ortamda Tuğrul Bey'in veziri, sultan hayatta iken yerine üvey oğlunu hükümdar ilan etme tedbirini düşünür. Altun-Can, durumdan haberdar olunca örnek bir dirayet göstererek öz oğlu ile veziri tutuklama kararı alır. Bunu duyan vezir ve oğlu kaçarlar. Fakat Altun-Can, kadın olduğu halde Oğuz askerlerini emrine alarak kocasının yardımına gider. Hemedan'a yaklaştığı zaman hatunun ordu ve hazine ile birlikte gelmekte olduğunu öğrenen İbrahim Yınal, Altun-Can'ı yakalamak üzere büyük bir askerî birlik gönderir. Fakat yağma hevesi ile kale kuşatmasındaki Türkmenler de askerî birliğin peşine takılırlar. Kuşatmadaki boşluktan faydalanan Tuğrul Bey ise kaleden çıkarak Ymal kuvvetlerini bozarak, devlete yeniden hâkim olur[36].

Yetmiş Yaşında Evlilik

Tuğrul Bey, kısa süre sonra vefat eden Altuncan için çok üzülmüştür. Bu akıllı, dindar, hayırsever ve kudretli hatundan ne yazık ki Tuğrul Bey'in çocuğu yoktur. Tuğrul Bey, Altuncan'dan sonra halifenin kızı ile evlenmek istemiştir. Bunu ölmeden önce tavsiye eden de Altuncan'dır. Çünkü bu yolla kocası Tuğrul Bey'in "*dünyada olduğu gibi ahirette de şereflenece-ğine*" inanmaktadır. Abbasi soyuna olan bu saygının temelinde İslâm Peygamberi'ne duyulan yüksek sevgi ve muhabbet yatmaktadır.

Yetmiş yaşını aştığı bir sırada muhteşem bir düğün töreni ile Tuğrul Bey, halifenin kızı ile evlenir. Yaşına rağmen halife sarayındaki törende Selçuklu Beyleri ile birlikte "*Türkçe şarkılar*" söyleyip dizlerini yere vurup kalkarak millî oyunlar oynar.[37]

6. Tuğrul Bey'in Vefatı

Bağdat'tan yeni eşini alarak Rey'e dönen Tuğrul Bey hastalandı. Altı ay sonra da vefat etti (Eylül 1063). Adaleti, şefkati, ihtiyatlı, sabırlı, tahammüllü tavrı, devlet işlerinde ketum oluşu

---

[36] Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 69-70.

[37] Sümer, *Oğuzlar*, s. 57; Turan, *Selçuklular*, s. 141.

ile tanınmıştı, inancına samimiyetle bağlı bir insandı. Pazartesi, Perşembe günleri daima oruçlu olmuştu. Bilginlere ve din adamlarına sevgi-saygı onun tabiî davranışıydı. Çok daha sonra aynı özelliklerini taşıyan Osman ve Orhan Gaziler, Tuğrul Bey'in arzulayıp da ulaşamadığı ufuklarda yepyeni bir devlet kuracaklardı.

Tuğrul Bey'in cenazesi, yerine geçen yeğeni Alp Arslan tarafından Rey'e gömülmüştür.

B. ALP ARSLAN DEVRİ VE ANADOLU'NUN FETHİ

Alp Arslan, Çağrı Bey'in veliahdı idi. Amcası Tuğrul Bey ise yerine üvey oğlu Süleyman'ı veliahd tayin etmişti. On iki yaşından beridir gaza meydanlarında pişmiş, askerin sevgisini kazanmış, kabiliyetli ve "*kahraman*" bir şehzade olan Alp Arslan, zorlu bir iktidar mücadelesinden sonra Selçuklu sultanı oldu. Rakip olarak baba bir kardeşi Süleyman ve diğerlerinden çok Kutalmış uğraştırdı. Tuğrul Bey zamanından itibaren saltanat iddiasında olan Kutalmış, Alp Arslan ile karşılaştığı son muharebenin ardında ölü olarak bulundu. Alp Arslan, ağlayıp matemini tuttuğu Kutalmış'ın cesedini Rey'de Tuğrul Bey'in yanına gömdürdü (1064).

Tuğrul Bey'in bilgin veziri Amidülmülk yerine şehzadeliğinden bu yana veziri olan Nizamülmülk'ü vezir tayin eden Alp Arslan'ın ilk seferi Anadolu üstüne olmuştur. Yalnız bu seferden önce Anadolu'nun siyasi, sosyal yapısının bilinmesinde fayda vardır.

1. Anadolu'da Durum

a) Bizans Yönetimi

Anadolu, coğrafi yönden fevkalâde güzel bir ülke idi[38]. Fakat, Bizans elinde huzursuzluk yatağı haline gelmişti, iktidar mücadelelerinin öncelik kazanmasından dolayı bakımsız kalmıştı. Bu yetmezmiş gibi Anadolu'daki Bizans askerlerinin halka

[38] Besim Darkot, "Anadolu", *İ.A.*, C. I, s. 428.

zulmü, soygun ve talanları da ayrı bir bıkkınlık vermişti. Bütün gücünü Bizans tahtını ele geçirmeye teksif eden üst yönetimin ilgisizlikleri ve meydana getirdikleri idarî boşluk, silâhı elinde bulunduranlar tarafından zulüm ve zorbalıkla dolduruluyordu. Yerli Hıristiyan halk, Bizans yönetiminden nefret eder hale gelmişti.

Öte yandan Bizans, çift yönlü bir cendere altına girmişti. Doğudan Selçuklular'ın yönetimindeki Müslüman Türkler tarafından sıkıştırılıp onlarla mücadele ederken batıdan da henüz İslâm'la tanışmamış olan Türkler tarafından sıkıştırılıyordu[39].

Yüz binlerce kişilik guruplar halinde peş peşe Balkanlar'a inen Peçenek, Oğuz (Uz) ve Kumanlar, Bizans için gerçek bir tehlike idiler. Yalnız Bizans, doğudaki Müslüman Türklere uygulayamadığı bir taktiği batıdakilere uyguladı. Onları birbirlerine düşürerek acımasızca kırdırdı. Nasıl olsa hangi taraftan ölen olursa olsun neticede Bizans kârlı idi. Aslında Karadeniz'in kuzeyinden gelerek Balkanlar'a inenler Doğu Anadolu kapılarını zorlayanlardan hiç de az değillerdi. Sadece Oğuzlar, Tuna'yı 600 bin kişi olarak aşmışlardı. Bizans'ın Peçeneklerden kurduğu bir süvari alayı on beş bin kişi idi. Onları doğuda Müslüman Türklere karşı kullanmak üzere Anadolu'ya geçirdi. Bizans adına kendi soyundan insanlarla savaşacak olan Peçenek atlıları, anî bir kararla İstanbul Boğazı'nı, hem de at üstünde geçerek geri Tuna boylarındaki eski yurtlarına döndüler. Bizans, onların at üstünde Boğaz'ın akıntılı sularını geçmelerine *"hayret"* etmekten başka bir şey yapamamıştı[40].

b) Halkın Durumu

Özellikle yerli halktan Süryani ve Ermeniler, Hıristiyan olmalarına rağmen Rumlara düşmandılar. Çünkü mezhepleri farklı olduğu için zulüm görüyorlardı[41]. Bu nedenle Süryani ve Ermenilerin, Bizans yönetimine karşı düşmanlıkları; birçok

---

[39] A.N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 197.

[40] Kurat, *aynı eser*, s. 136-137.

[41] J. Laurent, "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", *Belleten*, (çev: Yaşar Yücel), C. I-II/202, s. 224.

yerde Anadolu'nun müdafaasına katılmama hatta Türkleri destekleme şekline dönüşüyordu. Türkler onlar için yeni bir tercih şansı gibiydi. Yerli Hıristiyanlar, kendilerini "küçümseyen, ağır vergiler yükleyen" Bizans yerine Türkmenlerle anlaşma yapmayı "*yeğ tutuyorlardı*". Hatta daha ileri değerlendirmeler yapıyorlar, Türk Fetihlerini "*Bizans'ı bir cezalandırma*" olarak değerlendiriyorlardı. Onun için Bizans müdafaasının yıkıldığı Anadolu'nun güney illerinde Ermeniler fırsattan faydalanarak Rum ve Süryani kiliselerini yağma etmişlerdi. Türklerin egemenliği altında yaşayan "*Grek olmayan (Rum harici) Hıristiyanlar*" durumlarından çok memnundular. Çünkü artık Bizans kilisesinin sıkıcı baskısından kurtulmuşlardı"[42].

2. Alp Arslan'ın İlk Anadolu Seferi

Alp Arslan'ın Rey'den ordusunu alarak çıktığı ilk seferi "*Rum Gazası*" idi. Yalnız Rum Gazası, Alp Arslan için ilkti. Kendisinden önce bu topraklara gelenler, gazalarda bulunanlar, şehitler vardı. Başta babası Çağrı Bey sonra Tuğrul Bey, İbrahim Yınal, Kutalmış, Şehzade Hasan'm seferleri biliniyordu. Ayrıca burada adı geçmemiş olan bir hayli gaza ve fetih çalışması vardı. Kahraman bir savaşçı olan "*Emir Dinar*" bunlardandı. Üç bin Türkmenin başında Malatya üstüne yürümüş, dönüş yolundaki vuruşmalarda ise şehitler kervanına katılmıştı. "*Hacı Basara*", Diyarbakır (Amid) önünde düşman ordusu içine dalarak birçok yararlıklar gösterdikten sonra şehadet şerbetini içen seçkinlerdendi.

Adsız kahramanlar binlerceydi. Alp Arslan, kendinden önceki bu çabalara devlet başkanı olarak iki yeni fetih ekledi. Tiflis-Çoruh arasını istilâ edip Gürcü diliyle söylenişi bugüne gelen Ahalkelek'i (Akşehir) fethetti. Ardından o zaman önemli bir merkez olup bugüne kalıntıları intikal eden Ani kalesini aldı[43].

---

[42] Turan, *Selçuklular*, s. 152-162; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Kısaltma: *Türkler*), İstanbul 1984, s. 203, 206, 207.

[43] Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev: Tevfik Bıyıklıoğlu), İstanbul 1937, s. 119; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, (Kısaltma: *Alp Arslan*), I, Ankara 1983, s. 35.

İslâm aleminde sevinç meydana getiren bu neticeler üzerine Halife, Alp Arslan'a "*Fetih babası*" (Ebu'l- feth) unvanını verdi (1064).

3. İç Problemler

Cazibe merkezi olan Anadolu'dan sonra Alp Arslan bazı iç meseleler ve Türkistan ile ilgilendi. İçte, Selçuklu ailesinin yönetime ortaklık düşüncesi daimî bir tehlike idi. Bu düşünceyi silmek de kolay olmayacaktı. Kardeşi Kavurd ile eniştesi Elbasan iki defa ayaklandılar. Yendi ve bağışlamak lütfunu gösterdi.

Alp Arslan'ın on veya on bir oğlu vardı, ilerisi için bu şehzadelerin hem iyi yetişmesi hem de yönetimde birlik anlayışını benimsemeleri gerekiyordu. Onun için iki oğlunun düğünlerinin hemen ardından büyük oğlu olan Melikşah'ı veliaht ilan etti. Tören gereği ata bindirilen şehzadenin dizginini bizzat tuttu. Türkistan dönüşünde veliahtlık merasimini ikinci defa yaparak pekiştirdi. Diğer oğullarını ise vilâyetlere "*melik*" olarak yönetici tayin etti.

Büyük atası Selçuk'un mezarını ziyaret edip Cend'i devlet merkezini bağladığı Türkistan seferi verimli olmuştu. Seyhun-Ceyhun boyları, Maveraünnehir, Mangışlak devlete dâhil edilmişti.

4. Azerbaycan: Ana Üs

Babasının askerî, amcası Tuğrul Bey'in de siyasi dehasını şahsında birleştiren Alp Arslan, kısa saltanatı sırasında bir yerde duramamıştı. Anadolu'dan önce vatan olan Azerbaycan, Anadolu'ya yapılan seferlerde ana üs durumundaydı. Açık alanlarda meydan savaşlarına alışkın Türkmenler, sarp vadileri, kaleleri bol Anadolu'ya girdiklerinde sıkıştıkları zaman Azerbaycan'a dönüyorlardı. Bu arada Kafkaslar'da çıkan bir karışıklık Alp Arslan'ın Kafkasya seferine çıkmasına sebep oldu (1068). Gürcistan tamamen fethedildi, idarî düzenlemelerle birlikte yeni alınan Tiflis'te cami inşaatı başlattı. Fakat fazla kalamadı. Kafkasya üstüne bu ikinci gelişi sırasmda Türkistan'dan gelen haberler onu ilk ata yurduna çekiyordu. Karahanlı hükümdarı ölmüş, birçok karışıklıklar çıkmıştı.

5. Afşin Gazi, Kötülüğün Ardından İyiliği Yetiştiriyordu

Alp Arslan zamanının en önemli olayları şüphesiz Anadolu'da gerçekleştirilen fetihlerdir.

Anadolu, her fırsatta üstüne gidilen ülke idi. Planlı göndermelerin yanında saltanat kavgasına çıkanların, büyük suçlar işleyenlerin de uğrak hatta kazanacakları başarıya göre affedilme yeri idi. Saltanat mücadelesinde Alp Arslan karşısında yer alan Gümüştekin, Afşin, Ahmed-şah gibi beyler ve yönetimlerindeki Türkmenler bunlardandı. Güneydoğu Anadolu'ya gelerek Harran, Rakka, Suruç bölgesine hakim oldular. Fırtına gibiydiler. Adıyaman üzerine giderken kendilerini takip eden Urfa Dukasını yenip esir almışlar, on bin de esir ve ölü verdirmişlerdi. Fakat Ahlat'a döndüklerinde Afşin, Alp Arslan'a karşı ikinci büyük suçunu işledi. Aralarında çıkan ihtilaf üzerine Gümüştekin'i öldürerek Türkmenlerin başına geçmişti.

Sultan Alp Arslan'm gazabından korkan Afşin, kötülüğü büyük iyilikler başararak örtme yoluna gitti. Bundan sonra Afşin'i gaza yolunda ve Anadolu'yu kendisine bağlı Türkmenlerle adeta hallaç pamuğu gibi atarken görüyoruz. Güneydoğu'da Bizans savunmasını Türkmenler Afşin Gazi yönetiminde yıktılar. Amanos Dağları arasındaki Karadağ'da karargâh kuran bu Türkmenler, iki büyük istilâ hareketi ile Antakya üssünü çökertip Anadolu'nun açılmasına yardımcı oldular. Alp Arslan, zafer haberlerinden memnun kalarak Afşin'i affettiğini bildirdi[44] Bundan sonra ve özellikle Malazgirt Savaşı öncesinde de Afşin-'in hizmetleri devam edecektir.

6. Kesin Hesaplaşmaya Doğru

Burada Malazgirt öncesi gelişmeleri kısaca belirtmekte fayda vardır. Doğudan Ahlat ve Azerbaycan üslerinden, güneyden içlere doğru dalışlar yapılmaktadır. Fakat bunlar artık sıradan akınlar durumunda değildir. Kızılırmak vadisinde ilerleyen Türkler, 1067'de Kayseri'yi fethetmişlerdir. Orta Anadolu Türkmenlerle dolmuştur. Ardından Konya ilk defa 1069'da

[44] Köymen, *Alp Arslan*, *I*, s. 42.

fethedilmiştir. Bizans'ın kesin bir yenilgiye uğratılmasından önce yapılan bu fetihler fevkalâde önemlidir. Çünkü kesin hesaplaşmayı mecbur kılıyordu.

Bizans, Anadolu'yu terk etmeyi düşünemiyordu. Bu topraklara kadar gelmiş Türklerin de "*geri dönmesi ve başka bir yurt bulması*" mümkün değildi. Kesin çareyi kılınç bulacaktı.

Diyojen, Övülmekten Hoşlanıyordu!..

Bizans, Anadolu'yu kurtarmak, Türk ileri harekâtını durdurmak için başına kudretli bir generali imparator seçti. Romanos Diogenes (Romen Diyojen) adlı bu kumandan, Balkanlar'da Bulgar-Peçenek ve Oğuzlara karşı başarılı mücadeleler vermişti, iyi bir askerdi. Cesurdu. Fakat istişare etmeyen, övülmek ve dalkavukluktan hoşlanan bir tipti. Bizans imparatoriçesi, kendisine koca, Bizans'a imparator olarak zaaflarını kudretli yönleriyle ezemeyen birisini seçmişti. Yalnız mevcutlar içinde en iyi olduğu konusunda kimsenin şüphesi yoktu.

Diyojen, kendi zamanına kadar iyi korunamayan Anadolu'yu kurtarmak için Makedonya, Bulgar, Oğuz, Frank, Varang ücretli askerlerinin de içinde bulunduğu büyük bir ordu ile sefere çıktı. Haleb'e kadar geldiği halde Anadolu'dan Türkmenleri temizleyemedi. Zira büyük Bizans ordusu önünden çekilen Türkmenler, Afşin Gazi idaresinde imparator Halep'te iken ta batıda Sakarya boylarında Amûriyye (Akşehir-Eskişehir arasmda) şehrini fethetmişlerdi.

İmparator, umduğu neticeyi alamadan dönerken Konya Türklerin elinde idi. Anadolu'da Afşin'den başka Sanduk Ahmed-şâh da fetihler yapıyordu. Diyojen azimliydi, ilk başarısızlıktan sonra pes etmedi. Hatta daha büyük düşünmeye başladı: Anadolu'yu kurtarmak için Büyük Selçuklu'yu yıkmak gerekiyordu.

7. Malazgirt Meydan Muharebesi

Alp Arslan'ın ilk hedefi Bizans değil Mısır Fatımîlerîdir. Olaya geniş açıdan bakılırsa Alp Arslan'a hak verilebilir. Zira

dış düşmanla uğraşabilmek için öncelikle iç bünyenin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Fatımîler, İslâm âlemi içinde bir ayrılık-fitne merkezi durumundadır. Zaman zaman değişik adları alan Batınilik gibi yıkıcı, suikastleriyle ünlü gizli teşkilâtları destekliyorlardı. Ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılma tehlikesi geçirdiği İbrahim Yınal ayaklanmasında, Arslan Basâsirî'nin Fatımî desteği vardı. Onun için Alp Arslan, amcası gibi devletin temel dayanağı olan İslâm anlayışını geliştirip - yaygınlaştırmak için medreseler açtırmıştı.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Fatımîlerle savaşı öncelikle moral sahada başlamıştı. Suriye'de Fatımî hâkimiyetinin ifadesi olarak hutbelerin Fatımî Halifesi adına okunduğu yerlerde Selçuklu Sultanı ve Abbasi Halifesi adına okunması teşvik edildi. Şam, Halep peş peşe Sünni camiada yer aldılar.

Alp Arslan, Tuğrul Bey'in ölürken vasiyet ettiği Malazgirt ve Erciş kalelerini süratle fethederek Diyarbakır üzerinden güneye, Halep önlerine indi (Nisan 1071). Niyeti Mısır konusunu çözüme kavuşturmak idi. Fakat burada Bizans imparatoru'nun Malazgirt, Ahlat, Erciş ve Membic şehirlerini geri isteyen elçisi geldi. Elçi, istekleri yerine getirilmezse imparatorun büyük bir ordu ile harekete geçeceğini tehditvari bildiriyordu.

Bizans, Mağrurluk İlletine Yakalanmıştı

Alp Arslan, Halep'te iken Bizans imparatorunun "*sayısız bir ordu*" ile Erzurum'a doğru ilerlediğini öğrendi. Hakikaten Diyojen, 1070-1071 kışında Bizans tarihinin en büyük ordularından birini belki de birincisini hazırlamıştı. Niyeti, 1070 kışında Honaz'a kadar gelip bu şehri bile fetheden Türk istilâsından Anadolu'yu kesinlikle kurtarmaktı. Sonra İslâm ülkelerini istilâ edip ardından da Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldıracaktı. Onun için hazırladığı orduda olmayan yok gibiydi. Ermeni, Rus, Bulgar, Alman, Frank, Gürcü, Hazar, Peçenek, Oğuz, Kıpçak ücretli askerleri ile birlikte Bizans ordusunu hazırlamıştı. 200 bin ile 600 bin kişi arasında gösterilen ordu miktarının iki yüzbin kişiden aşağı olamayacağı kanaati hakimdir.

Diyojen, gücüne mağrur, zaferden emin olarak komutanlarına Irak, Suriye, Horasan ve Rey valiliklerini vadediyordu.

Sivas'a gelen Bizans ordusu, şikâyet üzere pek çok Ermeni katletti. Şehir tahrip edildi. Erdemli ellerde olmayan güç, önüne çıkanı ezen kör kuvvet rolünü oynuyordu. Diyojen'in bir kumandanı, Erzurum'da kalarak köyleri tahrip edip Türkleri açlığa mahkûm etmeyi teklif etti. İmparatorun durmaya niyeti yoktu. Zira Ermeni asıllı komutanı Basil'den Alp Arslan'm "Korkusundan Halep'ten Irak'a çekildiği" haberini almıştı. Onun için yirmi bin kişilik zırhlısını Gürcistan üzerine, otuz bin kişilik öncü kuvvetini de Malazgirt ve Ahlat üstüne gönderdi.

Alp Arslan ise imparatorun Erzurum'dan doğuya yöneldiğini haber alır almaz Musul-Erzen-Bitlis üzerinden Ahlat'a yönelmişti. Seri hareket ediyordu. Güneyde önemli miktarda bir asker bırakan sultan, veziri Nizamülmülk'le birlikte karısı ve ağırlıklarını Tebriz veya Hemedan'a göndermişti. Tenbihi şuydu: "*Şehit olursam yerime Melikşah geçirilsin*". Milletin babası olan Gazi Sultan, "*Ben öldükten sonra tufan*", demiyordu. Saltanat kavgalarının bitirici devamlılığına karşı bildiği usulde tedbir alıyordu.

"Rumlar Bizimle Savaşacak Kudrette Değildir"

Alp Arslan, yanındaki 15 bin kişilik askerle Ahlat'a çıktı. Orada önemli bir kuvvetle Anadolu gazasından dönen Afşin Gazi, kendisini bekliyordu. Yiğit Afşin, moral kaynağı idi. Sultan, ta Halep'te iken gönderdiği haberde hem Bizans ordusu ile ilgili bilgi vermiş hem de: "*İşte Rum ülkelerini istilâ edip büyük bir ganimetle döndüm. Rumlar bizimle savaşacak kudrette değildir.*" demişti.

Afşin'in gözünü zırhlı, kılınçlı, mancınıklı da olsa büyük kalabalıklar yıldırmıyordu.

Alp Arslan kuvvetlerine Afşin'den ayrı mahalli gönüllülerden meydana gelen on bin kişilik bir Müslüman ve Kürt gönüllü de katılmıştı. Anadolu'da gaza ile meşgul olan Türkmenlerin de dâhil olduğu Selçuklu asker gücü en az 50 bin kişi civarında idi.

Alp Arslan, bütün askerî gücünü toplamaya fırsat bulamadan savaşı kabule mecbur kalıyordu.

Bizans ordusu ile ilk karşılaşma Ahlat yakınlarında bu şehre doğru gelmekte olan Bizans öncüleri ile Sanduk komutasındaki Selçuklu öncüleri arasmda oldu. Düşmanı baskına uğratan Selçuklular, Bizans askerini dağıttıkları gibi onların önlerinde sembol olarak taşıyıp kutsiyet atfetikleri "*büyük bir haçı*" da ganimet olarak ele geçirdiler. Bu haç işareti, halifeye gönderilmiştir[45].

Barış Teklifi Bizans Gururuna Çarptı

İki ordu arasmda kuvvet farkı müthişti. Fakat Bizans ordusunun farklı toplumlardan oluşması zaafı idi. Üstelik imparatorun komutanlarına güveni sarsılmıştı. Çünkü öncü kuvvetlerinin başındaki Türk asıllı Tarkhoniotes'in Sanduk Bey önünden kaçması onu şüpheye düşürmüştü. Komutanlarından sadakat yemini alıp onların savaş azimlerini güçlendirmek üzere yeniden valilik vaatlerinde bulundu.

"İsfahan mı Daha Güzel, Hemedan mı?"

Harp kaçınılmazdı. Fakat Alp Arslan, İslâm âdeti üzere barış yapmak için imparatora bir elçilik heyeti gönderdi. Bu yolla aynı zamanda düşmanın durumunu da öğrenmek istiyordu.

İmparator, Alp Arslan'ın elçilerini çok kaba karşıladı. Barış teklifini Selçuklu sultanının korkusuna hamleden Diyojen'in gururu artıyordu. Sultanın nerede teslim olacağını sordu. Sorulardan birisi de şu idi: "*İsfahan mı daha güzeldir, Hemedan mı? Bana ondan haber verin*". "*İsfahan*" cevabını alınca; "*Hemedan'ın soğuk olduğunu öğrendik. Biz İsfahan'da, hayvanlarımız da Hemedan da kışlar*" dedi.

"Sizin Nerede Kışlayacağınızı Bilemem"

Gurur küpü, kazanmadan zafer sarhoşu imparatora, Alp Arslan'm yiğit elçisi Sav Tekin, fevkalâde anlamlı ve cesur bir

[45] Turan, *Selçuklular*, s. 179.

cevap verdi: "*Hayvanlarımız orada kışlar. Ama sizin nerede kışlayacağınızı bilemem*".

Alp Arslan, barış teklifinin reddine üzüldü. Artık günah kendinden gitmişti. Binlerce insan ölecekti. Son hazırlıklarını tamamlamaya girişti, imamı olan Buharalı Muhammed b. Abdülmelik, Alp Arslan'ı manen güçlendirmeye çalışıyordu. Onun savaştan hemen önce sonuçla ilgili muştusu önemliydi. Şöyle diyordu imam: "*Ey Sultan! Sen Allah'ın başka dinlere zafer vaadeylediği İslâmiyet uğrunda cihad yapıyorsun. Bütün Müslümanların minberlerde sana dua yaptığı cuma günü savaşa giriş. Ben Tanrı'nın zaferi senin adına yazdığına inanıyorum.*"[46]

Halife de bütün İslâm ülkelerinin camilerinde okunmak üzere her tarafa şu dua metnini göndermişti: "*Allah'ım! İslâm'ın sancaklarını yükselt ve hayatlarını sana kulluk için esirgemeyen mücahidlerini yalnız bırakma. Alp Arslan'ı düşmanlarına muzaffer kıl ve askerlerini meleklerin ile teyid eyle. Zira o senin rızanı kazanmak için varını, canını ve her şeyini fedadan sakınmıyor. O senin yolunda ve dininin üstünlüğü için nasıl cihad ediyorsa sen de onu öylece koru. Düşmanlarını kahret*". Duanın sonunda ise halka şöyle seslenıyordu: "*Ey Müslümanlar! Temiz kalb ile sultana dua ediniz. Küfrün kökünü kazımak ve İslâm'ın bayraklarını yükseltmek için yalvarınız*".

"Allah'ım Niyetim Halistir, Yardım Et!"

Olanca safiyet ve temizliği içinde Allah'a yalvaranlardan biri de Alp Arslan idi. Duası, kulluk şuuru ve samimiyetin zirvesinde idi. Cuma günü askerlerini topladıktan sonra atından indi. Kulun Allah'a en yakın olduğu yere, secdeye vardı. Yüce duygularla gerilip açılan eli ile şöyle yakardı: "*Ya Rabbi! Seni kendime vekil yapıyor; azametin karşısında yüzümü yere sürüyor ve senin uğrunda savaşıyorum. Ey Tanrım! Niyetim halistir. Bana Yardım et. Sözlerimde hilaf varsa beni kahret!*".

Bu sözler, duada beddua değildi. Duadaki İhlasın, derin imanın açık sözlülükle ifadesi idi. İçinde şek ve şüphe taşımayan bir safiyetin yakarışı idi.

---

[46] Turan, *Selçuklular*, s. 181.

Alp Arslan, askerlerine de aynı samimiyeti yansıtan konuşmasını yaptı: "*Burada Allah'tan başka bir sultan yoktur. Emir ve kader tamamiyle onun elindedir. Bu sebeple benimle birlikte savaşmakta veya savaşmamak için uzaklaşmakta serbestsiniz*".

Alp Arslan, savaşa teşvik için mevkii-makam dağıtmıyordu. Candan daha aziz olan yüce değerlerle insanımızı karşı karşıya getirip fıtratının gereğini yapmasını istiyordu. Askerleri aynı coşkuyla cevap verdiler: "*Asla emrinden ayrılmayacağız*".

"Şehit Olursam, Beyaz Elbise Kefenim Olsun!"

Asker, birbiri ile kucaklaşıp helalleşirken sultan da beyazlar giydi. Atının kolanlarını sıktı, kuyruğunu bağladı. Ok ve yayını bırakıp yakın döğüş aracı olan kılınç ve topuzunu aldı. Son vasiyeti, son hitabesi şu oldu: "*Ey askerlerim!... Eğer şehit olursam bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Melikşah'ı yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak önümüzde çok hayırlı günler olacaktır*".

Öbür yanda Bizans ordusu da çadır kilisede papazların yönetimi altında ayin yapmış, çan sesleri ile askeri harekete geçirmeye başlamıştı.

"Bir Cuma Sabahı/Elli Dört Bin Er/Besteledi̇ler En Güzel Marşı, /Allah'u Ekber! Allah'u Ekber!"

Alp Arslan, ordusunu düşmanı kurduğu pusuya düşürecek tarzda guruplara ayırmıştı, iki gurup, düşmanı arkadan çevirecek şekilde yanlara pusuya yatırılmıştı. Biri geride ihtiyat, diğeri uç yanında idi. Bizanslıların moralini bozmak için asker, perşembe gecesinden cuma sabahına kadar tekbir sesleri ile ovayı çınlatmış, davul, boru, haykırma gürültüleri arasında kalabalık düşman ordusu ok yağmuruna tutulmuştu. Uykusuz bırakılan düşman, korku ve şaşkınlık içinde idi. Cumadan sonraki kös sesleri, tekbir ve haykırmalar ile düşman tahrik edilerek harekete geçirildi. Bizanslı komutanların da bildiği eski harp taktiği uygulandı. Şiddetli fakat sahte bir hücumdan sonra Selçuklu ordusu, savaşarak geri çekilmeye başladı. Saf halinde savaşa

tutuşulmuyordu. Bu da kuvvet azlığını telâfi ediyordu. Geceye doğru Bizans ordusu, pusu kurulan yere çekildi. Önceden pusuya yatırılan Türk askerleri anî bir saldırıya geçtiler. Tam bu sırada Bizans'ı ikinci bir şaşkınlık sardı. Rum ordusu içindeki Peçenek ve Oğuz atlıları Müslüman olan soydaşlarının safına geçtiler. Bizans'ın zulümkâr davranarak yıllarca *"bozuk mezheplerini kabule zorladıkları Ermeniler"* de sırtlarını çevirerek kaçtılar. Buna, yedek kuvvetlerin başında bulunan Andronikos Dukas'ın savaş sahasından uzaklaşması da tuz-biber ekti. Dukas, çekiliş bahanesini imparatorun ölümü olarak ilân etmişti.

Karşı tarafta ise Selçuklu ordusu tam bir birlik içinde idi. Alp Arslan, bizzat orduyu idare ediyor, çarpışmalara katılıyordu. Bir ara sultanın atılganlığından endişe eden Ay-Tekin, önünde yer öperek ondan *"Müslümanlara acımasını ve vücudunu korumasını"* istemeye kendini mecbur hissetmişti. Bizans imparatoru da komutanlarının aksine, meydanda döğüşmekten sakınmamıştı. Onun son bir ümitle karargâh ve hazinesine doğru geri çekilmeye çalışması kargaşa ve paniği artırdı. Diyojen için mukadder sondan kaçışa imkân kalmamıştı. Komutanları ile birlikte esir edildi. Durumu bilmeyen askerin gece de devam eden savaşı neticeyi değiştirmedi. Sabaha çıkıldığında Bizans ordusundan eser kalmamıştı.

"Şimdi Sana Ne Yapacağımı Sanıyorsun?"

Alp Arslan, esir imparatora iyi davrandı. Asil karakterini ortaya koyarak Diyojen'in içindeki korku fırtınasını şöyle dindirdi: *"İmparator! Müteessir olmayınız, insanların maceraları böyledir. Size esir değil büyük bir hükümdar muamelesi yapacağım"*.

Alp Arslan'ın savaşta cesur, yırtıcı, gevşeyip-mahzun olmayan Müslüman yüreği, savaş sonrasının yarasını saracaktı. Aşırılığa gerek yoktu. Zafer Allah'tandı. Barış teklifini niçin reddettiğini sordu, imparatorun cevabı kestirmeden oldu: *"Ey Sultan! Senin memleketlerini almak için çok para harcadım. Türlü ırklardan asker topladım. Zafer mümkün olmadı. Kendim ve memleketim esir oldu. Kader böyle imiş. Şimdi suçlamayı bırak ve istediğini yap"*. Diyojen yaralı gururundan taviz vermiyor daha doğrusu iç

muhasebeyi açıktan yapmayı kabullenemiyordu. Alp Arslan üstüne gitmedi. "*Ben bu duruma düşse idim sen ne yapardın?*" diye sordu, imparator, "*düşmana yapılması gerekeni yapardım.*" dedi, Alp Arslan, eğilip-bükülmeyen hasmını takdir etmişti. Bu merdane cevaba karşı : "*Şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?*" diye sordu. İmparator son şansını kullandığının farkında idi. Düşüncelerini şöyle dile getirdi: "*Beni öldürebilirsin. Bu kasap işidir. Zaferini göstermek üzere beni şehirlerinde dolaştırır ve satarsın. Bu da sarraf işidir. Üçüncü ihtimali söylemek ise bir hayal ve delilik olur*".

Alp Arslan, ısrar edince üçüncü ihtimali de söyledi: "*Beni tahtıma iade edersin. Sana dost kalır, yıllık vergi öder ve senin naibin olurum. Çağırdığın zaman askerlerimle gelir, hizmet ederim. Beni öldürmekten sana bir fayda yoktur. Aksine yerime başkasını imparator yaparlar. O da sana düşman olur*".

Daha sonra imparatorun kendi dilinden nasıl yenildiğini, komutanlarının hiyanetlerini dinleyen Alp Arslan, "*Ben Allah'a muzaffer olursam, sana iyi muamele yapacağımı ahdetmiştim. Allah, iyilik düşünenlerin arzularını yapar. Bu sebeple benden göreceğiniz muamele bu üçüncü şıktan başkası olmayacaktır.*" dedi. Sultan, harp öncesi Allah'a yakaran, samimiyetle dua eden kişiden başkası değildi. Zaferle değişmemişti, iç dünyasındaki ahdini tutuyordu.

Alp Arslan, günlerce süren esaretinde imparatoru özel bir misafir olarak ağırlayıp teselli etti. "*Türk usulü, kanları ile kardeş olduklarına delalet eden*" bir andlaşma yaptılar. Buna göre Bizans, imparatorun fidyesi için yüz bin, yıllık haraç olarak 360 bin dinar ödeyecek, önceden Müslümanlara ait olan Antakya, Urfa, Membiç, Ahlat ve Malazgirt'i Selçuklular'a terk edecek, Müslüman esirler geri verilecek, istenildiği zaman bağlılık işareti olarak asker gönderecekti. Bizans, bu andlaşma ile Selçuklulara bağlı bir ülke haline geliyordu. Alp Arslan, andlaşmadan sonra on bin dinar harçlık verip iki Türk beyi ve bir miktar asker ile hilât giydirdiği imparatoru bizzat uğurladı.

Zaferin İslâm ülkeleri ve asker arasındaki sevinci sınırsızdı, imparatorun ordugâhından elde edilen ganimet hazine, gazilere tek tek sayılarak dağıtılamadı. Altın ve mücevher dışındaki gümüş para, ratl denilen bir litrelik sıvı ölçeği olan kaplarla

paylaştırıldı. Zırh, miğfer ve esir ücretleri düştü. Üç zırh bir dinara, 12 miğfer (tulga) altıda bir dinara satılmaya başlandı[47].

8. Malazgirt Zaferinden Sonra

Tokat'a varan imparator Diyojen, yerine Mihael Dukas'ın tahta çıkarıldığını öğrenmişti. Buna rağmen sözüne bağlılık gösteren Diyojen, 200 bin dinar para ile 70 bin dinarlık altın eşya göndererek, elinden tahtının çıktığını ve daha fazlasına gücünün yetmediğini yazdı. İş bu kadarla sona ermiyordu. Yeni imparator, Diyojen'in gözlerine mil çektirerek kör ettirdi. O da bu durumu Alp Arslan'a bildirdi. Diyojen, bir süre sonra da ıstırap içinde öldü (1072).

Bizans aynı Bizans'tı, imparatorunun yaptığı andlaşmaya uymuyordu. Diyojen'i indirip, ölümünü sağlamak, yaptığı andlaşmayı tanımamakla Bizans, yapılan andlaşmayı tek taraflı olarak bozmuş oluyordu.

Alp Arslan, çok hiddetlenmişti. Diyojen'e ölümünden önce yazdığı mektupta bizzat gelip kendisine yardım edeceğini ve Rumlardan intikamını alacağını söylemişti. Fakat şu an için Türkistan seferi daha acildi. Türkistan'dan dönüşte Anadolu üstüne yürümeyi düşündü. Yalnız Anadolu'da son gelişmelere göre boş bırakılamazdı. Birtakım değerli beylerini Bizans üstüne yürüyerek Anadolu fethi ile görevlendirdi. Bizans, cezalandırılmalıydı. "*Bugünden itibaren Rumlarla mevcut sulh sona ermiştir. Artık haça tapanlar öldürülecek ve memleketleri istilâ olunacaktır.*" dedi. Beyler ve askerlerine hınçlı tavsiyesi şu idi: "*Bundan böyle arslan yavruları olunuz. Yeryüzünde, gece-gündüz kartal gibi uçunuz ve Rumlara merhamet etmeyiniz.*"[48]. İnsanlıktan, sözden, barıştan anlamayan Bizans'ın hakkı kılınçtı artık. Bizans ordusu ortadan kaldırıldığı için karşıda direnecek askeri bir güç yoktu. Türkler o güne dek ulaşamadıkları yerlere kadar gittiler. Fetih ve yerleşme başladı. Batılılar için Yunanca "*Anatole*" yani "*Güneşin doğdu yer*", olan Anadolu'yu, güneşin doğdu yerden gelenlerin şavkı aydınlatacaktı artık.

---

[47] Turan, *Selçuklular*, s. 187.

[48] Turan, *Selçuklular*, s. 189; Oğuz Ünal, *Horasan'dan Anadolu'ya*, Ankara 1980, s. 142-143.

Malazgirt Zaferi netice itibariyle Anadolu'yu vatan olarak kazandırıyordu. Millî bünyede, önemli değişikliklere sebep olmuştur. Toprağa yerleşen Türk boyları İslâmi akideler ile kaynaşarak taze bir cemiyet ve medeniyete vücut vermişlerdir. Ayrıca Malazgirt Zaferi ve ardından gelen fetihler, Haçlı Seferlerinin sökün etmesinde de önemli etken olmuştur[49]. Fetih ve yerleşmelerin sonucu olarak Erzincan-Şebinkararusar-Divriği yörelerinde Mengücüklüler; Erzurum-Bayburt yöresinde Saltuklular; Van Gölü çevresinde Ahlat Şahlar; (Sökmenliler) Bitlis-Erzen yöresinde Dimlaçlılar veya Arslanoğulları; Mardin-Hısnkeyfa yöresinde Artuklular; Diyarbakır dolaylarında Yınallılar; Siirt yöresinde Kızıl Arslanlılar;[50] bir ara hepsinden de öne geçen Tokat-Kayseri yöresinde Danişmendliler ve daha sonra İznik-Konya havalisinde Kutalmışoğulları (Anadolu Selçukluları) teşkilâtlarını kurup devletleşmişlerdir.

9. Kahramanlar da Ölür

Alp Arslan, Türkistan'dan kötü haberler alıyordu. Türkistan han ve beyleri, sonraki yüzyıllarda da sürecek olan aralarındaki çatışmayı devam ettiriyorlardı. Bu arada Karahanlı hükümdarı, Alp Arslan'ın kızı olan eşini *"kardeşine casusluk ettiği töhmeti"* ile döverek öldürmüştü. Zulmün ve zalimin beynine balyoz gibi inmeyi kendine şiar edinen Alp Arslan'a Türkistan seferi gözüküyordu.

"Yerin Altımda Titrediğini Hissediyordum!"

Selçuklu ordusu, muzaffer sultanın emrinde harekete geçerek Maveraünnehir'de Buhara'ya kadar ilerledi. Karahanlılar önünde direnmiyordu. Yalnız Barzam Kalesi ve kale muhafızı Yusuf Harzemî inad ediyordu. Fakat o da daha fazla dayanamayacağını anlayınca bir suikast yapmayı tasarladı. Yusuf, Batıni inanca sahipti. Teslim olmadan önce son gece içkili bir

---

[49] İbrahim Kafesoğlu, "Malazgirt", *İ.A.*, C. VII, s. 247.

[50] Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. VII; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul 1980.

alem düzenleyerek ele geçmesin diye karısı ile birlikte üç çocuğunu öldürüp sabah teslim oldu. Sultanın huzuruna çıkarıldığında ayaklarını öpmek bahanesi ile yere kapanarak çizmesinde gizlediği bıçakla Alp Arslan'a saldırdı.

Alp Arslan oku iyi kullanırdı. Yusuf Harzemî'yi ok çekerek öldürmek istedi. Fakat hayatında ilk defa attığı ok hedefini bulmamıştı. Bu durum da hayatına malolmuştu[51]. Büyük Gazi'nin aldığı yara ağırdı. Ancak dört gün daha yaşadı. Son demlerinde ölüm sebebini çevresindekilere bir ibret olarak şöyle anlatıyordu: "*Bir tepe üzerine geldiğimiz zaman ordunun azametinden ve askerin çokluğundan dolayı altımda yerin titrediğini hissediyor ve kendi kendime, 'Ben dünya sultanıyım. Bana kimsenin kudreti yetmez. Bu ordu ile Çin'i dahi fethederim' dedim. Bu gurur yüzünden şimdi bu aciz duruma düştüm. Hâlbuki herhangi bir sefere girişirken daima Tanrı'dan yardım dilerdim*"[52].

10. Alp Arslan'ın Şahsiyeti

"*Cihan Sultanı*" unvanı verilen Alp Arslan, sözüne sadıktı. Tarih ve şeriat ilimlerine meraklı idi. Yönetimde, rekabetler ve dedikodular karşısında tesire kapılmazdı.

"Mühim İşlerle Uğraştır ki, Dedikoduya Fırsat Bulamasınlar"

Kendisine bir gün namaz kılarken veziri Nizamülmülk ile ilgili sunulan bir jurnali okuduktan sonra vezirine şunu söyledi: "*Eğer doğru söylüyorlarsa ahlâkını düzelt. Eğer iftira ediyorlarsa onları affeyle ve bu gibi işlerle uğraşmaya vakit bulamamaları için onları mühim işlerle uğraştır*".

Alp Arslan'daki bu yüksek ahlâk ve idarecilik anlayışı, bize birçok değeri ve başarıyı kazandırmıştı. Kendisine isyan eden Kutalmış'ın oğlunu "*mühim işlerle uğraştırmak için*" Anadolu'ya gönderen o idi. Saltanat kavgasının tüketiciliği yerine gazanın ölürken bile yaşatan anlayışını çevresine aşılıyordu.

---

[51] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 261.

[52] Turan, *Selçuklular*, s. 191.

Cömert İnsandı Alp Arslan

Cömert bir insandı Alp Arslan. Yönettiği insanlara karşı merhamet ve şefkat duyguları ile dolu idi. *"Divanında fakirlerin isimleri ve maaşları yazılı idi. Ramazanlarda yoksullara 15 bin dinar dağıtırdı. Sarayında fakirlere yemek dağıtan ve günde elli koyun kesen bir aşevi vardı"*.

Alp Arslan, eski Türk devlet adamlığı anlayışıyla *"milletin babası"* idi. Ona göre davranmak gerektiğinin şuurundaydı.

Milletini yaşatacak, yarınlara intikal ettirecek değerlere bağlı idi. Amcası Tuğrul Bey gibi o da dindardı. Hâkimiyet ve varlığının İslâm'ın zaferiyle mümkün olacağını kavramıştı. Bunun için Şiî ve Batınî fesadının meydana getireceği tehlikeyi görmüştü. Çevresine Batınî inanışta memur kullanmamalarını tenbih ederken yetişmiş insan ihtiyacını karşılamak üzere eğitim kurumlarına önem vermişti. Aynı inançta fikir ve ideal ordusu meydana getirerek devletin manevî temellerini sağlamlaştırmak istiyordu. Adına *"Nizamiye Medreseleri"* denilen eğitim kurumlarından en büyüğünü 1067'de Bağdat'ta yaptırdı. 60 bin dinar sarfedilerek meydana getirilen bu eğitim kompleksini Nişabur, Belh, Musul, Merv ve Herat'ta açılan medreseler takip etmiştir. Vezirin adını taşıyan bu kurumlar devlet parası ile yapılıyordu. Alp Arslan ve başta Nizamülmülk olmak üzere Selçuklu büyükleri eğitimin önemini kavramışlardı. Bu medreseler bir taraftan ciddi ilmin yükselmesine hizmet ediyor, öte yandan da o sıralar yayılmakta olan Şiî-Batınî propagandalarına karşı sade İslâm anlayışını ayakta tutuyordu[53].

"Ne At Ne Dizgin Kalmıştır!"

Alp Arslan'ın Merv'deki türbesini ziyaret eden Gazneli büyük şair Hakîm Senâî[54], onun hayatta ikenki güç ve azametini düşünerek şu ibretli kasidesini yazar:

"Alp Arslan'ın göklere yükselen başını gördün,

Merv'e gel ve onun toprak olmuş tenine bak.

---

[53] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1989, s. 52-56; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971. C.I, s. 105; Turan, *Selçuklular*, s. 194.

[54] Köprülü, *Kuruluş*, s. 347; Turan, *Selçuklular*, s. 195.

Ne kemeri üstündeki yıldız, ne ay gibi parlak yüzü

Ne altındaki at, ne de elindeki dizgin kalmıştır!..."

Kabul edilmelidir ki Alp Arslan, ardından hep iyi şeyler söyleterek tarihe mal olmuştur. Dost da düşman da onun faziletini ifadede birleşmişlerdir. O'nun *"kubbede bir hoş seda"* bırakarak bakî âleme göçtüğünü kim inkâr edebilir?

C. MELİKŞAH DEVRİ (1072 -1092)

Melikşah, babasının vasiyeti üzere, Nizamülmülk'ün de özel gayretleriyle Selçuklu tahtına geçti. Henüz 18-20 yaşlarında idi.

İktidar değişiklikleri, bilindiği gibi hep devletlerin idarî yönden zaaf geçirdikleri zamanlardır. İçte ve dışta bu anları değerlendirmek isteyenler çıkar. Bu fırsat kaçırılırsa başkaldırmaları mümkün olmayacaktır. İşte henüz Melikşah yerini sağlamlaştırmadan amcası Kavurd, iktidar mücadelesi için harekete geçmiştir. Ardından kardeşi Tokuş, üç defa isyan etmiştir. Karahanlılar ile Gazneliler, Selçuklu sınırlarına saldırmışlardır.

Kısa sürede devlete hakim olan Melikşah, ilk gaileleri giderdi. Fakat bu sıra batıda iki önemli gelişme meydana geldi. Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethi ile görevlendirilenlerden Artuk Bey, Kavurd isyanı ile ilgili olarak merkeze çağrılınca Anadolu Türkmenleri, Kutalmışoğulları etrafında birleşirler. Bunun sonucu olarak Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Anadolu'da fetihlere girişir. Antakya ve Konya'dan sonra İznik'i alır. Ve İznik'te yerleşir (1075). Şu hâl, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasından başka bir şey değildir.

Öte yandan Suriye'de toplanan Yavgulu Türkmenler, Kınık Boyu'ndan (Selçuklu Sülalesi) Atsız Bey'in yöneliminde Kudüs'ü Mısır Fatımîleri'nden alarak (1070) orada bir Türkmen Beyliği (Kınık Devleti) kurmuştur.

Bunların merkeze bağlanması gerekmektedir. Melikşah, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye, Emîr Porsuk'u da Anadolu'ya göndererek iki gelişmeyi de itaat altına almak ister. Neticede Tutuş, Atsız'a önce yardım edip yalnız başına mücadele etmek zorun-

da kaldığı Mısır taarruzuna karşı Şam'ı kurtarır. Fakat sonra da bu atılgan beyi yayının kirişi ile boğdurup rakipsiz kalarak Şam'a yerleşir[55]. İleride Suriye Selçukluları Devleti olarak anılacak olan siyasi teşekkülün temeli böylece atılmış olur (1078).

Anadolu'ya gelen Emîr Porsuk, Süleyman Şah'ın kardeşi Mansur'u öldürdüyse de Türkiye Selçukluları istiklâllerini korumuşlardır[56].

1. Büyük Selçuklular En İhtişamlı Devri Yaşıyor

Melikşah devri, Büyük Selçuklular Devleti'nin en görkemli dönemidir. Devlet kemâle ermiştir. Çin'den Akdeniz'e, Kafkaslar'dan Yemen'e kadar uzanan hâkimiyet sahası ile büyük bir cihan devleti kurulmuştur.

Fakat Melikşah, idaresi altındaki bu muazzam büyüklüğü yeterli görmüyordu. O da kendisini, babası Alp Arslan, amcası Tuğrul Bey gibi "*Cihan Padişahı*" olarak görüyordu. O halde henüz fethedilmemiş olan ülkeler de hâkimiyeti altına girmeliydi. Zira dünyadaki huzur, insanların adalete kavuşması Türk-İslâm nizamı ile mümkündü. Melikşah da büyük düşünüyor, büyük oynuyordu. Mısır, Kuzey Afrika ve bütün Bizans ülkelerini alarak "*dünyayı fethetmek*" kararında idi. Bir Ermeni kaynağı, Melikşah'ın ömrü yetse idi "*yüksek insanî özellikleri, gönülleri fethetmesi, büyüyen kudreti ile Avrupa'yı da devleti içine alacağını nakletmektedir.*"[57]

Melikşah Cihan Sultanı Olacak Vasıflara Sahipti

"*Âdil Sultan*" unvanıyla anılan Melikşah, din ve mezhep farkı gözetmeksizin yönetimi altında bulunan halkının tamamına şefkatli idi. Adaletin sağlanmasına özellikle dikkat ederdi. İlmî, manevî ve sosyal hayatı yükseltmeye çaba sarfetmiş, salgın hastalıklar çıktığı zaman halka bedava ilaç dağıtıp tedaviyi de

---

[55] Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989, s. 83-84.

[56] Turan, *Selçuklular*, s. 203.

[57] Turan, *Selçuklular*, s. 214; Turan, *Cihan Hâkimiyeti*, s. 279-280.

meccanen yapan bir teşkilât kurmuştu. Eski bir adetin devamı olarak sürgün avlarını severdi. Millî ve askerî bir spor olarak ava çıkar, vurduğu her hayvan için fakirlere bir altın (dinar) sadaka verirdi. Bir defasında 10 bin dinar dağıtmıştır.

İlmi ve ilim adamlarını koruyan Melikşah, büyük paralar harcayarak İsfahan ve Bağdat'ta rasathaneler kurdurmuştur. Devrin matematik ve astronomi ile uğraşan bilginlerine yaptırdığı kendi adıyla anılan "*Celâli*" takvimi ünlüdür.

"Âlimin Kötüsü, Hükümdarın Ziyaretine Koşandır."

Melikşah, bilginlerle sık irtibat kurmak isterdi. Bir gün kendisini ziyaret etmeyen bilgin Sandalî'ye bunun sebebini sordu. Cevap şu idi: "*Sizin hükümdarın en iyisi olmanız ve benim de âlimlerin en kötüsü olmamam için ziyaretinize gelmiyorum. Çünkü en iyi hükümdar, âlimleri ziyaret eden, en kötü âlim de hükümdarların ziyaretine koşandır*". Bilgin Sandalî, bu sözüyle sadece Melikşah'a ders vermiyordu. Asırlar sonrasının devlet adamları ve bilginlerinin de onun bu sözlerinden alacakları dersler bulunmaktadır.

Şairleri de sevip himaye eden Melikşah, bizzat Farsça şiirler yazmıştır. Farsça modasına edebiyatta katılmasına rağmen yakın dostlarına konuşma dili olan Türkçe mektup yazardı. Onun devrinde bilim dili olarak kullanılan Arapça'nın yanında Farsça da ilmî eserler verilmiştir[58].

a) Bağdat, Cihan Merkezliğine Hazırlanırken

Melikşah devrinde Bağdat, cihan devletinin yeni merkezi olarak hazırlanıyordu. Tuğrul Bey zamanında başlayan bu çaba hızlandırılmıştı. Diğer yandan fitne merkezi olarak birbirleri ile irtibatlı olan Mısır Fatımîler'i ve onların Batınilik kolu ile Bizans üstüne sefer hazırlıkları düşünüyordu.

Fakat bu kemâl, zevali çabuk davet etti. Çünkü içte bir yıkım âleti, Melikşah'ın çok yakınlarında duruyordu.

---

[58] Turan, *Selçuklular*, s. 221; Akyüz, *aynı eser*, s. 52.

Terken (Türkan) Hatun Meselesi

Melikşah'ın eşi Terken Hatun[59], Tuğrul Bey'in hanımı Altuncan Hatun ve Alp Arslan'ın hanımı Selcen Hatun'un hasbîliklerine sahip değildi. Onların eşlerinin üstüne titreyen sadakatlerinin aksine Terken Hatun, ihtiras habasatini içinde köpürten bir kadındı. Güzel olmaya güzeldi. Zeki idi. Doğuştan getirdiği fizik özelliklerine karşılık ruh yapısını da güzelleştirerek mükemmelleştirememişti. O, Karahanlı Semerkant Hanı'nın kızı idi. Müslüman Türk'tü. Ama dizginleyemediği ihtirasları, ona büyük hatalar işletip devletin yıkılma çığırının açılmasına sebebiyet verdirecekti.

Terken Hatun'un Şımarması Sebebsiz Değildir

Terken Hatun, ihtişama, hükmetmeye alışmış fakat doymamıştı. Bin köle ve cariyesi, pek ağır cehizi ile gelin gelen Terken Hatun'un baştan beridir kendisine bağlı bir divanı vardı. Elbette divanın memurlarına, malî- idarî teşkilâtına da sahipti. Ayrıca şahsına bağlı emrinde 12 bin kişilik bir süvari kuvveti vardı. Bu fiilî kudretinin tesiri ile ordu içinde etki alanını genişletmiş, adamlar edinmişti.

Terken Hatun, kadına verilen değer ve duyulan saygınlığı, siyasi niyetleri doğrultusunda istismar düşüncesindedir. Melikşah'ın oğlu ve meşru veliahtı Berkyaruk yerine kendinden olma beş yaşındaki oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına geçirmeyi tasarlamaktadır. Böylece küçük yaştaki sultanın tahtının gerisindeki otorite kendisi olacaktır. Ayrıca halifedeki kızından olma torununu da halifenin veliahdı yapma niyetindedir. Böylece Türk ve İslâm âleminin dizginleri elinde olacaktır[60].

Fakat Terken Hatun, tasavvurları önünde Nizamülmülk'ü en başta engel olarak görür. O bertaraf edilirse Melikşah'ı eğmesi

---

[59] "*Terken*" kelimesi, aslında ad olmayıp prenses (melike) anlamında bir unvandır. Onun için Harzemşah Alâeddin Mehmed'in anası Terken Hatun'du. "*Yeryüzü Melikesi*" unvanını taşıyan Sultan Sancar'ın eşi de Terken Hatun unvanını taşıyordu. Fakat onların hiçbirisi Melikşah'ın hanımı Terken Hatun'un tarihimizde oynadığı "*meşum*" rol oynamamışlardır.

[60] Turan, *Selçuklular*, s. 217.

zor olmayacaktır. Onun için kendi veziri olan Tacü'l-Mülk Ebû'l-Ganâim'i Nizamülmülk'ün yerine geçirmek üzere harekete geçer. Vezirler arasında kıyasıya bir mücadele başlatılmıştır.

Alp Arslan'ın şehzadeliğinden bu yana vezir olan Nizamülmülk, Selçuklu ailesi ile âdeta özdeş hale gelmiştir. Selçuklu kudretinin artması ile onun da kudreti artmıştır. Yalnız artık son zamanlarıdır. 96 yaşına gelen ihtiyar vezir, eskisi gibi kalabalık ailesine tam hakim değildir. Oğulları, damatları, torunları önemli mevkilerde ve zaman zaman bu gücü istismar ederek zulüme, halka eziyete başlamışlardır. Hatta Merv valisi olan oğlu Osman, Melikşah'ın yakını Emîr Kavdan'a hücumdan sakınmamıştır. İşte bu türden gelişmeler de malzeme olarak kullanılarak yapılan sürekli şikâyetler semeresini verir.

b) Melikşah-Nizamülmülk İhtilâfı: *"Divit, Taca O Kadar Bağlı ki..."*

Melikşah, sürekli aleyhte propagandalar neticesi vezirinden soğumuş, iki büyük devlet adamının arası açılmıştır. Dinamik sultan, vezirini hizaya çekmek ister. Gönderdiği bir mektupta, onun ailesinin durumunu dile getirerek *"ister misin ki vezirlik divitini elinden ve sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım"* der. Bu ağır bir suçlamadır. Nizamülmülk, bu mektubun altında kalmaz. Devlete yaptığı hizmetleri, sultana hürmetlerini ifade ettikten sonra şöyle der: *"Devlete ortak olduğumu henüz bilmiyor musun? Bu vezirlik diviti ve sarık senin tacın ile o derece bağlıdır ki, diviti aldıktan sonra tâc da kalmaz, gider"*[61].

Vezirin ifadesi daha ağır ve korkutucudur. Osman Turan'ın, *"gıyabda konuşma"* olarak kabul ettiği bu sözlerden sonra Melikşah, vezirini azletmez ama bozuşmuş olarak Bağdat'a hareket eder. Ardından yola koyulan Nizamülmülk, Nihavend'de dilekçe vermek bahanesi ile önüne çıkan bir Batıni fedaisi tarafından zehirli bir hançerle bıçaklanarak öldürülür (16 Ekim 1092 Cuma gecesi)[62]. Bu ölümde Tacülmülk ve diğer hasımlarının da

[61] Turan, *Selçuklular*, s. 218.

[62] Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Guşa*, (çev: Mürsel Öztürk), C.III, Ankara 1988, s. 122.

rolü olabileceği ihtimali üstünde de durulmaktadır[63]. Batınilerin "*şehit ettikleri ilk büyük devlet adamı Nizamülmülk*" idi. Ondan sonra ardı gelmiştir. Kısa bir süre sonra iki oğlu da ayrı zamanlarda bıçaklanarak öldürüldü. Hasan Sabbah, karşı çıkanları ortadan kaldırarak örgütlü hâkimiyetini terör ve korku üstüne kurmak istiyordu[64].

2. Melikşah'ın Vefatı

Melikşah, Nizamülmülk'ün yerine rakibi olan Tacü'l-Mülk'ü vezir tayin etti. Ardından da Nizamülmülk taraftarlarının tasfiyesi tamamlandı. Terken Hatun'un Melikşah'ı kuşatma hareketi ilk engelini aşmıştı. Bundan sonra veliahtlığa Berkyaruk yerine oğlu Mahmud'u getirtmeyi başarmıştır. Sıra halifeden olma torunu Cafer'in veliahtlığındadır. Bu konudaki söz ve dedikodular yüzünden Melikşah ile Halifenin arası açılır. Gerginlik hat safhadadır. Melikşah, Halifeye Bağdat'ı derhal terketmesini bildirir. Fakat Halife Muktedî, hazırlık yapmak üzere on gün mühlet ister. Ama dokuzuncu gün Melikşah, zehirlenerek ölür. Nizamülmülk'le ölümleri arasında sadece bir aylık zaman farkı vardır. Hanımı Terken Hatun ve Abbasi Halifesi Muktedî'nin de zan altında olduğu bir suikast sonucu cihan sultanı henüz kırk yaşlarında iken ortadan kaldırılmıştır (1092).

Sonrası tufandır. Melikşah'a âdet olduğu üzere matem bile tutulamadan müthiş taht kavgaları başlar.

D. TAHT KAVGALARI-MELİKŞAH'IN OĞULLARI DEVRİ

1. Taht Kavgaları: Seller Gibi Müslüman Türk Kanı Demek...

İlk veliaht, Melikşah'ın büyük oğlu 14 yaşındaki Berkyaruk ile küçük oğlu ikinci veliaht Mahmut arasında taht kavgası başlar. Aslında şehzadeler öndeki paravan durumundadır. Asıl kavga Berkyaruk gerisindeki Nizamülmülk taraftarları ile Mahmut gerisinde Terken Hatun ve Tacülmülk arasındadır.

---

[63] Turan, *Selçuklular*, s. 218.

[64] Cüveynî, *aynı eser*, C.III, s. 124.

Ülkede, büyük paralar harcanıp, önemli askerî güçler toplayarak kıyasıya yapılan taht mücadelesinde *"seller gibi Türk kanı"* akar. Terken Hatun, bütün çabalarına rağmen başarısızdır. Para ve asker gücü ile başaramadığı mücadelede kadınlığını da kullanır. Önce Melikşah'm akrabası Gence meliki İsmail'e sonra da Suriye hâkimi Tutuş'a *"kocalık"* teklif ederek onları ve emirlerindeki güçleri de kullanarak iktidarı ele geçirmek ister. Fakat öncekiler gibi bu teşebbüslerinin de kavgayı kızıştırmak dışında bir sonucu olmaz. Neticede akıtılan kanlar, Terken Hatun'u da tutar ve bir suikast sonucu öldürülerek ortadan kaldırılır (1094). İhtiraslar, birçok ocakla birlikte Terken Hatun'un da ocağını söndürmüştür.

Kardeş Kavgası, Haçlıların İşine Yarar

Taht kavgaları bitip tükenmek bilmemektedir. Devletin içine düştüğü bu durumdan ise Haçlılar. Bizans ve Şiî Fatımîler faydalanır.

Mısır Fatımîleri, Artuklular elindeki Suriye sahillerini, Kudüs ve Filistin'i işgal ederler. Bu kadarla yetinmeyip çok daha tehlikeli bir yola başvurarak *"Frenklere elçi gönderip onları Suriye'ye hâkim olmak üzere harekete teşvik ederler"*[65]. Zaten Haçlı orduları yoldadır. Böyle bir zamanda Kudüs'ün Fatımîler elinde olması gerçek bir talihsizliktir. Zira İslâm âlemi içindeki iç mücadelede maharetli olan Fatımîler, şehri doğru-dürüst savunmazlar. Kolaylıkla Haçlıların eline geçmesine sebep olurlar.

Bizans da mevcut ortamdan azami oranda istifade etmeyi düşünmektedir. Haçlı sürülerini Anadolu'ya geçirerek onlara öncülük eder. Aralarındaki anlaşmaya göre alınan yerler Bizans'ın olacaktır. Bizans, savunmadan saldırıya geçmiştir. Küçük Gürcü Devleti bile bazı istilâ hareketlerine girişmiştir.

Anadolu'yu baştanbaşa kateden Haçlılar Antakya'yı alarak Müslüman ve Türk olanları kılıçtan geçirdiler. Kudüs'ün işgalinde işlenen vahşet Antakya'dan geri değildir. 70 bin Müslüman katledilir. *"Haçlılar, Türklerin kendi aralarındaki ihtilâf ve Şiî*

[65] Turan, *Selçuklular*, s. 229.

Fatımîlerin hıyanetlerinden faydalanarak Suriye ve Filistin'e yerleşip krallık, kontluklar kurmayı" başarmışlardır[66].

Fakat Selçuklulardaki iç mücadele dinmez. Taht kavgalarında harcanan emek ve can, Haçlıları durdurmaya harcansa idi her halde Haçlıların Anadolu'yu geçmeleri mümkün olmayacaktı. Hiç olmazsa Anadolu Selçuklu Devleti'ne destek verilebilseydi o da yetecekti. Ama bunların hiçbiri olmadı. Berkyaruk-Mahmud kavgası, Berkyaruk-Mehmet Tapar mücadelesi olarak devam etti. Zira Terken Hatun'un emirleri bu defa Mehmet Tapar'ı kışkırtıyorlardı (1099).

2. Mehmet Tapar ve Batınîler

Sağlığı yerinde olmayan Berkyaruk'un vefatı üzerine Mehmet Tapar, birliği sağlamaya çalışır. En çok mücadele verdiği hasım Batınilerdir. Batınilerin kökünü kazıma kararlığı ile Hasan Sabbah'ın içinde bulunduğu merkez olan Alamut Kalesi'ni defalarca kuşattı[67]. Kuşatma devam ederken ölümü üzerine (1118), bu önemli teşebbüs başarıyla sonuçlandırılamadı.

a) Batınilik Nedir?

Batınilik ile ilgili olarak Alamut Kalesi'nin alınması sırasında Moğolların veziri olup, Alamut'taki kütüphanede incelemeler yapan Cüveynî'nin verdiği bilgilerden faydalanmak yerinde olacaktır[68]. Buna göre Batınîler, değişik adlarla zaman zaman ortaya çıkan sapık bir cemiyettir, "*İslâm dinine yakınlık duymayan, kalplerine Mecusî inancı yerleşmiş olan*" kimselerdir. Bunlar, ayrılık ve karışıklık çıkarmak için şeriatın dış yüzünün (zahir) yanında bir de insanların çoğu için sır olan iç yüzünün (bâtın) bulunduğu hakkında halk arasında söylentiler çıkardılar. Yunan felsefesinden aldıkları kelimeleri, Mecusîlik'ten aldıkları birkaç haberle birleştirerek, ortaya çıkardıkları gerçek olmayan şeyleri

---

[66] Turan, *Selçuklular*, s. 230.

[67] Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511 / 1105-1118)*, Ankara 1990, s. 78-86.

[68] Cüveynî, *aynı eser*, C. III, s. 85-160.

halka yeni bir şeymiş gibi sunmaya başladılar. Keysanî, Rafızî adını alan bu insanlar, Cafer Sadık'ın şaraba düşkünlüğü ile tanınan büyük oğlu İsmail'e bağlılıklarından dolayı İsmailî olarak da anılmışlardır. Onlara göre "*imamın söylediği ve yaptığı her şey doğrudur*". "*Zaman imamdan boş olamaz. Tanrı ancak imam vasıtasıyla tanınabilir, imamın bilgisi olmadan Tanrı'ya ulaşılamaz*".

"*İmam*" diye kutsiyet çemberine büründürülen lider otoritesine kayıtsız-şartsız teslim olmuş insanlardan meydana gelen bu mezhebe göre İslâm inancının ortaya koyduğu hükümlerin ortadan kaldırılma yolu da bulunmuştur. Buna göre, "*Şeriatın aslolan iç (bâtın) yönüdür. Şeriatın içine vâkıf olan kimseler, onun dışını hafife alsalar da günah işlemiş olmazlar*". Böylece haramı helâl saymaya başlamışlardı.

Namaz ve zekâtın iç (batını) manasını öğrenenden "*namaz-zekât yükü*" şeyh tarafından kaldırılıyordu. Aynı durum "*oruç, içki, temizlenmek*" konusunda geçerli idi. Namaz zaten imamı velî tanımak idi. Oruç imamın saklamasını emrettiği bilgileri saklamak, zekât mezhep ehline öğrendiklerini öğretmekti. Kur'an da böyledir. Şeyhin öğrettiklerini anlayınca Kur'an'a yani dış kabuk bilgiye ihtiyaç kalmamaktadır.

İbadetlerin manasını öğrenen dinî yükümlülükten kurtuluyordu. Böylece İslâm dininin bütün esaslarını ortadan kaldırıyorlardı[69]. Daha sonra hayli ileri gittiler. Kendi devirlerine "*kıyamet*" adını vererek "*Kıyamette şeriatın hükümlerini yerine getiren, ibadet eden cezalandırılır. Öldürülmek, taşlanıp işkence edilmek şart olur*" kaidesini çıkardılar. Bu hükümler aslında İslâm ve mü'minler ile açıktan harp etmeyi gerektiriyordu. Onlar da öyle yaptılar. "*Söylediği doğru ve emrine karşı gelinemez*" lider Hasan Sabbah yönetiminde, ortalığı kasıp kavurmaya başladılar. Sapık inançlarına katılanlar kolayca, katılmayanlar yağma, ırza geçme, kan döküp zor kullanma yoluyla taraftar haline getirildiler. Aldıkları onlarca kaleyi tahkim ederek müstakil bir güç haline geldiler. Melikşah devrinde Alamut ilk defa kuşatılmıştı. Fakat bu fitne ocağı oğlu Mehmet Tapar devrindeki kuşatma gibi Melikşah'ın ölümü ile neticesiz kalmıştı.

---

[69] Ahmed Ateş, "Bâtıniye", *İ.A.*, C. II. s. 340-341.

b) Batınilerin Yıkılışı

Melikşah'ın dördüncü oğlu Sancar da Batıniler'le uğraştı, İslâm âleminde birçok tanınmış devlet büyüğü ve bilgini suikastlarla öldürten Hasan Sabbah, Sancar'a da suikast düzenledi. Yalnız bunda maksadı yıldırmak idi. Gece sultanın uyuduğu bir sıra yatağının yanına bıçak koydurup ardından da "*Eğer isteseydim o bıçağı göğsüne saplatırdım*" diye haber gönderdi. Cüveyni bundan sonra Sancar'ın Hasan Sabbah ile barış yaptığını nakletmektedir. Şu hale göre Sancar'ın bertaraf edemediği Batıniler'in fesadı, İslâm âlemini kasıp-kavuran Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı. Hülagu, Alamut'u alarak kalelerini yıktırdı (1255). Mengü Kağan ise askerleri arasında bulunan İsmailîler'in öldürülmesini emretti. Son Batınî şeyhi, oğlu, kızı, kardeş ve yakınları dâhil binlercesi öldürüldü. Böylece, "*İsmailîler'in pisliğiyle kirlenmiş olan dünya temizlenmiş, yolcular çekinmeden yollarına gider olmuş, dindeki yıkım önlenmiş*" oluyordu[70].

3. Sancar Devri (1118-1157)

Mehmet Tapar'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Sancar geçti. Sancar, babası Melikşah'ın bir seferi sırasında Sincar'da doğmuştu (1086). Bu yerden ilham alınarak Türkçe "*saplayan*" anlamında Sanç'maktan Sancar diye kendisine ad verilmiştir[71].

Sancar, Selçuklu ihtişamının yeniden dirildiği, Selçuklu birliğinin şahsında temsil edildiği son sultandır. "*En büyük sultan: Sultanu'l-a'zam*" diye anılan Sancar, yönünü daha çok doğuya dönmüştü.

Uzun süren saltanatı boyunca birçok badireler atlatan Sultan Sancar, ilim, edebiyat, sanat ve bayındırlık faaliyetlerine de katılmaya fırsat ayırabilmiştir. Devrinin mübalağasız bütün büyük bilginleri, ilim ve edebiyat adamları onun çevresine ait veya yetiştirmesi durumundadır. Sultanlığından önceki Merv Beyliği ile birlikte altmış yıllık saltanatında onları korumuştur. Büyük âlim Şahristânî, Beyhakî, tefsir sahibi Zemahşerî, filozof

---

[70] Cüveynî, *aynı eser*, C. III, s. 161.

[71] Mehmed A. Köymen, "Sencer", *İ.A.*, C. X, s. 486.

Mahmut Harezmî ile Mehmet İlakî bunlardan bazılarıdır. Sancar, ataların söylediği *"Marifet iltifata tabidir"* sözünü iyi kavramıştı. Verdiği maaş, ihsan ve vakıf kurarak sarfettiği paralar, *"tarihe bir hayranlık örneği olarak"* geçmiştir.

Nasihata Sabır

Din adamlarının ve zâhitlerin kendisine nasihatte bulunmasını isteyen Sancar, onların şiddetli tenkitlerini bile sabırla dinlerdi. Cemiyetin alt tabakalarından olan insanları da dinleyip onların şikâyetlerini dikkate alır adaleti yerine getirirdi. Sancar'ın ilim, din ve kültürle bu yakın ilişkisi semeresini vermişti. Onun zamanında Horasan, İslâm dünyasına ve özellikle Anadolu'ya devamlı din ve ilim adamı sevkeden merkez haline gelmiştir.

Batıl inanışlarla istihza eden Sancar, dindar bir sultandı. Bir defasında Samarra Camii önünde Şiîler'in, bu camiden çıkacağına inandıkları Mehdi için eğerleyerek binmeye hazır tuttukları atı görmüştü. Camiden çıkan sultan atın niçin burada tutulduğunu sordu. *"Camiden çıkacak insanların en hayırlısı için"* cevabını alınca ata binerek *"buradan benden daha hayırlısı çıkmaz"* demişti. Bu hareketiyle Şiîler'in batıl inancına zarif bir istihza ile karşılık vermiş oluyordu.

Sultan Sancar, devrinde doğu ve batıdan gelen iki büyük âfetle karşı karşıya kalmıştı. Doğudan henüz Müslüman olmamış değişik Türk boyları ile Moğol Hıtaylar, göç dalgaları halinde Türk ve İslâm coğrafyasına akmaya çalışıyordu. Bu insan seline karşı, Cend ve Mangışlak'ı cihat üsleri halinde gazilerle tahkim etti.

Batı'dan gelen haçlı saldırıları ise Anadolu ve bütün İslâm âlemini tehdit ediyordu. Özellikle İkinci Haçlı Seferi o hayatta iken yapılmıştı. Franklar zaten I. Haçlı Seferin'den beridir Suriye, Filistin gibi İslâm ülkelerine hâkimdiler. *"Peygamberlerin kıblesi Kudüs, domuz ve şarap ticarethanesi haline getirilmişti"*[72]. Fakat Sancar, Haçlılar'a karşı etkili tedbirler almaya güç yetiremedi.

[72] Turan, *Selçuklular*, s. 241.

Anadolu Selçukluları, bazı beyliklerin desteği hariç kendi yağları ile kavrularak hem inançlarını hem de yeni edindikleri vatanı korumaya çalıştılar.

a) Katvân Savaşı

Doğuda önceleri başarılı olan Sancar, sonra iki büyük darbe aldı. İlki, yanlış yönlendirmeler sonucu Oğuz ve Karluklar'ı karşısına almasından kaynaklanmıştır. Semerkant yakınlarında Katvân Savaşında Moğol Karahıtaylar'a katılan Oğuz ve Karluklar'la savaşmış ve yenilmiştir (1141).

Bu savaşta, Selçuklular'a karşı en şiddetli vuruşanlar, bir Oğuz boyu olan Kartuklar idi. Neticede Sancar'ın hanımı Terken Hatun da dâhil birçok devlet adamı esir alınmıştır. Sancar kurtulmuştu, fakat Ceyhun Nehri'nden Çin sınırına kadar uzanan Türkistan toprakları ilk defa elden çıkıp "*putperest bir kavmin hâkimiyeti altına*" geçmişti[73].

Sancar, büyük saygınlığı sayesinde yeniden toparlandı. Geri kalan topraklarda birliği tekrar kurdu. Halk ve sayılan şahsiyetler de Sancar'ı desteklemişlerdi. Fakat ikinci darbe öldürücü oldu.

b) Sancar'ın Esaret ve Ölümü

Bu defa Selçuklular'ın üstüne gelenler, bizzat devleti kuranların geride kalanları yâni Oğuzlar idi. Selçuklu yöneticilerinin hataları ve yanlış tavırları sonucu Oğuzlar'la kuruluştan yüzyıl sonra savaş halinde karşı karşı geliniyordu. Büyük göç dalgalarını bu tavırla Gazneliler en güçlü zamanlarında nasıl durduramadılarsa Selçuklular da durduramayacaklardı.

Karluk ve Kıpçak (Kuman)ların sıkıştırması sonucu Belh'e doğru yayılan Oğuzlar, kendilerini itaat altına almak üzere görevlendirilen Belh valisini tanımadılar. Onlar direkt Sultana bağlı olduklarını söylüyorlardı. Vali onları dinleyip tekliflerini kabul etmedi. İşi kılınçla çözmeye kalkınca da yenildi. Sancar,

---

[73] Turan, *Selçuklular*, s. 243.

kendi kökeni ile savaş halinde karşı karşıya idi. Savaştılar. Ordusu yenildi, kendisi de esir oldu (1153). Oğuzlar, mağlup ettikleri yaşlı Sultana büyük saygı gösterip tahta çıkararak önünde yer öptüler. Ama bu hürmete rağmen Sancar esirdi. Üç yıl esaretten sonra kurtuldu. Fakat yeniden devleti diriltmeye enerjisi de ömrü de yetmedi. Kurtulduktan altı ay sonra vefat etti (1157).

Rene Grousset, diğer Selçuklu sultanları gibi Sancar'm da Farsça'yı kullanmasını farklı değerlendirerek O'nu *"İranlılaşmış Türk'ün en mükemmel tipi"* olarak değerlendirir. Fakat ona, *"Kahraman, mert ve âlicenap bir hükümdar"*[74] demeden de geçemez.

Son büyük sultanla birlikte Selçuklu Devleti de tarihe karışmıştı. Yerine siyasi kimlik olarak zaten önceden belirginleşmiş olan birçok Selçuklu devletleri kuruldu. Anadolu'da Türkiye Selçukluları, Suriye'de Suriye Selçukluları (1078-1117) ve bunun yerlerine kurulan Şam Atabegleri ve Tâcülmülk Böri'den dolayı Böriler (1104-1154), Kirman Selçukluları (1043-1187), Musul-Halep Atabegleri (1127-1233), Azerbaycan Atabegleri veya İl-denizliler (1146-1225), Fars Atabegleri veya Salgurlular (1194-1286) gibi devletler bunlardan bazılarıdır. Burada ayrıca Harezm Devleti'nin de Selçuklular'ın dağılmasından sonra kurulduğunu belirtmek gerekmektedir.

Acı fakat gerçek olan şu idi. Bir Oğuz göç dalgası ile Müslüman olan Türkmenler tarafından kurulan Selçuklular, şimdi de yüz yıl sonraki putperest Moğollar'm da katıldığı bir göç seli önünde yıkılarak parçalanmıştı. Bundan sonra İslâm ve Türk âlemi, Moğol sürülerinin taarruzlarına açık hale gelmiştir.

[74] Renè Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (çev: M. Reşat Üzmen), İstanbul 1980, s. 163.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI (ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ)

Bir cihan devleti olan Büyük Selçuklular'ın dağılması üzerine önceden de belirtildiği gibi birçok devlet kurulmuştu. Bu devletler, birer siyasi teşekkül halinde Büyük Selçuklular yıkılmadan önce de vardılar. Fakat Selçuklu patronajı altında idiler. Her biri hâkimiyet sahası ve tarihî seyri ile önemli olan Selçuklu Devletleri'nden Anadolu Selçukluları özellikle ilgi alanımıza girmekledir. Zira bu vesile ile Anadolu'nun vatanlaşması ve sonrası için büyük gelişmelere sebep olan devirler gelecektir. Osmanlı Cihan Devleti, Anadolu Selçukluları'nın bir devamıdır. Türkiye Cumhuriyeti de ister istemez Osmanlı'nın mirasının küçük bir kısmı olan Anadolu'da kurulmakla devamı durumundadır. Kurucu millet, kültür ve inanç bu devamlılığı mecburen kabul ettirmektedir. Onun için Anadolu'ya halen hâkim olan Müslüman Türk varlığı, köken itibariyle Anadolu Selçukluları'na dayanmaktadır. Medenî bakiyeleri ile de yaşamaya devam eden Anadolu Selçukluları'nın üstünde yaşadığımız toprakların fatihleri, koruyucuları olarak özellikle bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu Selçukluları üzerinde de durulacaktır.

I- ANADOLU'NUN FETHİ VE YERLEŞME

Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmeleri, dört önemli safhada gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, 1018'de Çağrı Bey'le başlayıp 1040'a kadar devam eden keşif hareket ve akınları dönemidir.

1040'dan 1071 Malazgirt Zaferi'ne kadar geçen süre ise, Bizans direnişini kırıp yurt kurma zemini arama devresidir. Bu

dönemde yer yer Türkmenler, Anadolu'da fethedilen alanlara gelip yerleşmişlerdir. Ama Bizans kesin bir yenilgiye uğratılmadığı için saldırılar karşısında Türkler, geçici olarak geri çekilmişlerdir. Dönüş yerleri başta ana üs durumunda olan Azerbaycan, İran, Suriye ve Irak'tır.

Bu dönemde yapılan akınlar ve fetihler destanî bir özellik taşırlar. Fevkalâde hareketlidirler. Bizans ordusu ve kuvvetleriyle âdeta oyun oynarlar. Düşman, büyük kuvvetlerle üstlerine yürüdüğü zaman müthiş bir şaşırtmacaya başvururlar. Mesela başlarında Romen Diyojen'in bulunduğu büyük Bizans ordusu Halep'e geldiği zaman önlerinden çekilen Selçuklu akıncıları, yüzlerce kilometre daha batıda olan Sakarya boylarında ortaya çıkarak o bölgeyi savunulamaz halde tahrip etmişlerdir. Amuriyye, Konya, Kayseri gibi şehirlerin fethedildiği bu dönemde fetihler kalıcı değildir. Ama savunma merkezlerini tahrip etmeleri ile Bizans'a olan güveni sarsarak kalıcı sonuçları davet etmiştir. 1071'den Moğol tahakkümünün başladığı 1243 Kösedağ yenilgisine kadarki dönem ise, Anadolu'ya yerleşme ve bu toprakları vatanlaştırma zamanıdır. Artık Anadolu, emniyetle yerleşilen bir yurt olmuştur. Bu nedenle Batılı yazarlar da Üçüncü Haçlı Seferi'nden (1189-1192) itibaren Anadolu'dan *"Turchia"* (Türkiye) diye söz etmeye başlamışlardır[75].

Sürüleriyle, obalarıyla gelip yerleşen Türkmenler, bu ülkeyi çabuk benimsemişlerdir. Dağ-taş, nehir-ova onların verdikleri yeni adlarla değiştirilip kabullenilmiştir. Artık Anadolu, Bizans'ın Anatolia eyaleti değildir. Bakracından susamış mücahit yiğitlere ayran dağıtan nur yüzlü *"ana"*nın, *"ver oğul kabını doldurayım"* cömertliğine askerlerin verdiği sesle anılır olmuştur: *"ANA, DOLU!"* Ana + dolu = Anadolu!.

Müslüman Türk tefekkürü Anadolu'yu, efsaneleri ile birlikte millîleştirip benimsemiştir. Bu üçüncü safhada Malazgirt Zaferi kadar önemli bir olay meydana gelir: Miryokefalon Savaşı.

Miryokefalon, Müslüman Türk'e Bizans'ın vurmak için azmettiği son büyük hamlesini de pençesini de söker, boşa çıkarır. Bu zafer, Anadolu'nun vatanımız olduğunun mührü olur.

---

[75] Cahen, *Türkler*, s. 150.

Dördüncü safha ise Anadolu Selçuklu Devleti'nde siyasi hâkimiyetin zaafa uğramasına rağmen nüfus yönünden yoğunlaşma zamanıdır. Bu dönemde Anadolu, Türkmen yatağı haline gelmiştir.

Putperest Moğolların önünden çekilen Türkmenler, Anadolu'ya ikinci bir defa daha sel olup akarlar. *"Sanki Türkler, dünyanın her tarafından bu memlekette buluşmak üzere birbirlerine randevu vermişlerdir"*.

Öbür tarafta ise Bizans, sanki Türkmen yerleşmesini kolaylaştırmak için birçok yerleri boşaltır. Yenik Rumlar, karşı duramayacaklarını anlamışlardır. İmparatorları Mihael'i korku almıştır. *"Korkak ve kadınlaşmış müşavirlerinin sözlerine bakarak sarayından ayrılıp Türklere karşı çıkamayan bu imparator, Hıristiyanlara acıyarak adamlar gönderip Pont'ta kalmış halkın bakiyelerini, eşyalarını atlara ve arabalara yükletip denizin ötesine (Balkanlar'a)"* nakleder. Böylece halksız kalan yerlere Türkler yerleşir[76]. Rumların doğuda terkettikleri bütün şehir ve kalelere yerleşme devam ederken Hıristiyan tarihçilerin acı tenkit ve yakınmaları sonucu değiştirmez.

Bu ikinci büyük göç dalgası ile on üç ve on dördüncü asırlarda Anadolu'dan sahillere doğru ilerleme ve yerleşme devam etmiştir.

A. ANADOLU'NUN VATANLAŞMASINI HAZIRLAYAN KÜLTÜREL ORTAM

Anadolu'nun vatanlaşmasını sadece bir nüfus hareketi olarak görmemek gerekir. Nüfusun da kimliğini koruyan değerleri ile birlikte geldiği ve onları bayraklaştırdığı muhakkaktır. Nesiller boyu ruhî, millî canlılığın diri tutulabilmesini başka türlü değerlendirmek zor olur.

Anadolu Türklerinde dinî hislerle, kahramanlık hisleri "*galeyan*" halindedir. Yeni bir dine girmenin şevk ve heyecanı yaşanmaktadır. Daha çok tasavvufi tesirler altında gelişen dinî

[76] Turan, *Selçuklular*, s. 282.

hayat, o zaman tekke ve mescitlere kapanmayı telkin eden miskin, durağan, sosyal yapıyı felce uğratacak bir mahiyette değildir. Olamazdı da. Çünkü Anadolu, her an seferber olmak durumundaydı. Haçlı istilâlaları, Rum, Ermeni, Hıristiyan Gürcü saldırılarının ardı arkası kesilmiyordu. Onun için kadını-erkeği ile birlikte canlı dopdolu bir hayat yaşanıyordu. Ölüm-kalım mücadelesi vermenin bilinci vardı. Gönülleri dolduran dinî hisler, kesintisiz beslenen kahramanlık duyguları; canların uğrunda selsebil edilebileceği hedefleri sürekli işaretliyordu. *"Alplar, Alperenler Devri"* denilen destanî bir zaman yaşanıyordu.

1. Alplar, Gaziler Devri

a) Anadolu'da Gaza Ruh ve Çabasının Öncesi

Anadolu, Selçuklular gelmeden önce İslâm âlemi ile temas halinde idi. Daha Hz. Ömer, Hz. Osman devirlerinde İslâm orduları bu topraklara gelmişlerdi. Hatta Maraş Hz. Ömer zamanında Halid bin Velid komutasındaki ordu tarafından[77], Malatya Hz. Osman'ın sahabeden komutanı Habib b. Mesleme eliyle ilk defa fethedilmişti[78]. Emevîler, Abbasiler zamanında İslâm orduları defalarca Anadolu'yu bir baştan bir başa geçerek Bizans'ın devlet merkezi Kostantiniyye (İstanbul) yi kuşatmışlardı. Fakat Emevîler ve Abbasiler, Ömer b. Abdülaziz (682-720) zamanı hariç bu topraklarda hasbî bir cihat ve fetih ruhunu yaşatamamışlardı. Bu arada yalnız destanlaşan Emevi komutanı Battal Gazi'yi (Ö. 739-740) hariç tutmak gerekmektedir. Halkın gönlünde yer tutan ve peygamber soyundan olmadığı halde *"Seyyid"* denilen Battal Gazi'yi harekete geçiren *"mal, mülk, şöhret, ganimet aşkı"* değildir. Âdil, samimi, ahlaklı bir kahraman olan Battal Gazi, gaza ve şehadet aşkına sahiptir. Onun, Anadolu insanı ile İslâm arasma gerilen Bizans yönetimini *"en olmadık usuller ve ferdî kahramanlıklarla yatağında vurması"*, halkın gözündeki *"Bizans mitini"* yıkmıştır[79]. Bizans kuşatması hatta Bizans imparatorunu kaçırması da vuku bulan Battal Gazi, Ana-

[77] Mustafa İslâmoğlu, *İslâmi Harekât Anadolu*, I. İstanbul 1991. s. 35.

[78] E. Honngmann, "Malatya", *İ.A.*, C. VII, s. 232.

[79] İslamoğlu, *aynı eser*, s. 49; Pertev N. Boratav, "Battal", *İ.A.*, C.II, s. 344.

dolu'da şehadet şerbetini içince unutulmamıştır. Aksine onun samimiyet ve yiğitliği dillere destan olarak "*Battalnâmeler*"le yaşamış, araya asırlar girse de Dânişmendoğulları'na ayrıyla geçmiştir. Battal Gazi, Anadolu insanınca o kadar benimsenmiştir ki, Danişmendliler, aslı olmadığı halde Battal Gazi soyundan olduklarını söylemişlerdir. Aslında Bizans'a, Haçlıya karşı mücadeledeki hasbilik ve azimde ortaklık vardı. Onun için Battal Gazi'nin kahramanlıklarını anlatan eserlere "*Dânişmendnâmeler*" eklendi. Yiğitlik, erlik, mertlik duyguları ile yoğrulmuş Müslüman Türk, Anadolu'da Battal Gazi'den iki asır sonra gaza ve cihat aşkını yeniden yaktı.

b) Anadolu'da Alplik ve Gazilik

"Alplar devri, Anadolu muhitini öyle yoğun bir kahramanlık havası ile doldurmuştur ki, Acem (İran) maneviyâtının bozucu tesiri altında kalan Selçuklu hükümdarları bile, kendi saraylarında Oğuz töresine ve eski cengâverlik ananelerine bağlılıktan vazgeçmiyorlardı. Sultanların ava çıkması, Oğuz beyleri ile birlikte top ve cevgân oynaması, silâhşorluk ve okçuluk talimleri yapması Oğuz töresi gereklerindendi"[80].

Seyhun kıyılarından, Tiyanşan Dağları'ndan, Altaylar'dan kopup sürekli zafer ve ganimetlerle taçlanarak gelen Türkmenler, Anadolu'yu vatan haline getiriyorlar, benimseyip yerleşiyorlardı. Millî-dinî duygularla dopdolu bu insan kütlesi, boyunduruk altına girmiyordu. Boyunduruk sahibinin kimliği bile önemli değildi. Boyunduruk, boyunduruktu onlar için.

Orta Asya'nın tarihî Alpları, "*Alperen*"di artık. Yiğitlik, bahadırlık duygularını geliştiren İslâm'ın cihat anlayışı, Ermeni-Rum ve diğer Hıristiyanlarla yapılan savaşlardan dolayı diri duruyordu. Bu duyguları Battal Gazi Destanları, Dânişmendnâmeleri ile bugünlere ulaşmayan kahramanlık, gaza ve cihat destanları sürekli canlandırıyordu. Ordu ve halk içinde kopuzcular, ozanlar kahramanlık sahnelerini zihinlere işliyorlardı. Onun için o dönemin Türkmenler'indeki kadın anlayışı bile farklı idi.

---

[80] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Kısaltma: *Mutasavvıflar*), Ankara 1991, s. 244.

"*Muhkem yürekli, güçlü pazulu, gayretli, iyi at, hususî libas, yay ve iyi bir kılınç, yâr-i muvafık*" (sadık arkadaş)[81] sahibi olan Alplar, kadında da benzeri özelliklerin bulunmasını istiyorlardı. Alplığın Alperenlik, Gazilik şekline dönüşmesi, cevherin İslâmla halhamur olmasından başka bir şey değildi. Alplık duygusunun Gazilik mefkûresine yerini bırakması ideal yapı ile ilgili idi. Gazilik, "*fetihler gerçekleştirmek, İslâmiyeti yaymak, adalet tevzi etmek, düşmanı zelilleştirmek ve Allah'ın adını-şanını yüceltmek*"[82] amacındakilerin adı olmuştu. Alplıkla yoğrulan kahramanlık duygusu daha ulvi hedeflere yönelmişti. Elbette onların ruh yapılarında esen yüce duygularla dolu fırtına yakınlarında, eşlerinde de esecekti. Bir Oğuz destanı kabul edilen Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Kanturalı'nın, evleneceği kadında aradığı vasıflar bunu ortaya koyuyordu. Yiğit Kanturalı, "*yerinde durmadan duracak, kendisi karakoç atına binmeden binecek, kanlı kâfir iline varmadan varıp baş getirecek*" bir eş istiyordu.

Vatan kuran insanların kadınları da ırz, çocuk, yuva ve vatanı koruyacak azim, güç ve dirençte olmalıydı. Değilse rehavet içindeki kadınların mücahid erlere uyum sağlaması da mümkün değildi. "*Kervan giderken doğum yapıp, kervanı bile durdurmayan*"[83] sıhhat ve anlayışta olan Türkmen kadınları, Anadolu'ya ad olarak "*Ana*"lı bir kelimeyi yakıştırmakta ne kadar haklıdırlar. Oğluna, beyine gazilik, şehitlik ülküsünü veren, kulaklarını bebeklikten şehitlik ninnisi ile dolduran, sonra da "*şehit hanımı*", "*şehit anası*" olmakla yücelen kadınlar... Onlar daha sonra adına "*Bâciyan-ı Rum*"[84] denilen Anadolu Bacıları teşkilâtını kurmuşlardı. Gerektiğinde vuruşuyorlardı. Cenge giden, gaza meydanında vuruşan "*er*" oğlu "*erlerin*" gözü böylece arkada kalmıyordu.

Onlar "*Hak kelâmı*"nın söylendiği bir yer arıyor ve bulduklarını da o hale getirmeye çalışıyorlardı. Sonra bile söylenmiş olsa şu destan parçası bu duyguyu ortaya koyuyor: "*Düşmanlar*

---

[81] Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 244.

[82] Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s. 132.

[83] Cahen, *aynı eser*, s. 158.

[84] Mikâil Bayram, *Bâciyan-ı Rum*, Konya 1987.

alamaz selâmı/ Söylenmiyor Hak kelâmı/ Terk edeceğim sılamı / Yurt arıyom göçeceğim"[85]. Anadolu, aranılanın bulunması değil miydi?

B. ANADOLU (TÜRKİYE) SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu ve Bizans gibi devletlerin siyasi takdirlerinin dışında kurulmuştur. Özellikle belirtmek gerektir ki, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu fetihle görevlendirilen komutanlar içinde Kutalmış oğlu Süleyman Şah bulunmamaktadır. Artuk, Saltuk, Mengücük, Dânişmend Gaziler gibi Selçuklu beyleri arasında ismi yoktur.

1. Süleyman Şah'dan Önceki Durum

Görevlendirilen her Selçuklu emiri, sözünde durmayan, yaptığı andlaşmaya uymayan Bizans'a karşı "*arslan yavruları*" olup uçmaya, "*kalleş Rum'a*" acımamaya yeminli olarak Anadolu'yu fethe çıkarlar. Yüksek idealler ve duygularla doludurlar.

"*Diyar-ı Rum*" (Rum Beldesi) denilen Anadolu, aslında tam bir gaza yurdudur. Kumandanlar, yanlarında gaziler, Horasan erenleri, gazi dervişler, Alplar, Alperenler, Bacılar (Bâciyan-ı Rum), yeni bir heyecanla "*gaza yurdu*"na hücum ederler. Millî-dini anlayışın coşkunluğu, vicdanlarda yerleşip harekete dönüşen cihat ruhu, vatan arayışının ümit dolu ışığı; önünde durulamaz bir güç halinde Anadolu üstüne akmaya başlamıştır. Bu tabii akışı, değil ordu ve komutanını Malazgirte kaybeden Bizans, Büyük Selçuklu Devleti bile istese durduramazdı. Nitekim Horasan ve İran üstünden resmî makamlara, siyasi otoriteye bağlanmak istemeyen Türkmenler, Selçuklu hâkimiyetinin zayıf olduğu uçlara (Filistin, Anadolu, Azerbaycan) doğru çekilmişlerdi. Onların içinde Mikâiloğulları (Tuğrul -Çağrı Beyler) ile siyasi hâkimiyet davası sürüşenler (Yabgulu-Yavgıyan) da kalabalık boylar halinde bulunuyordu. Anadolu ilk yurdundan çıkıp da gelenler için yeni bir ümit kapısı idi.

---

[85] Ahmet Şükrü Esin, *Anadolu Destanları*, (yay. haz: Pertev Naili Boratav), İstanbul 1991, s. 7.

Artuk Bey Dönemi ve Yönetim Boşluğu

Artuk Bey, görevlendirildikten kısa bir süre sonra Kızılırmak - Yeşilırmak boylarında önemli fetihler yaparak gözlerde destanlaştı. Alp Arslan'ın andlaşmasını çiğneyen Bizans, onun komutanı ile anlaşmak ve Artuk Bey'in yardımına başvurmak mecburiyetinde kaldı. Çünkü Bizans imparatoru Mihael, hem fetihlere engel olamamakta hem de içteki taht kavgalarını önleyememekteydi. Bizans'taki iç mücadeleye taraf olarak katılan Artuk Bey, fetihlerini İzmit Körfezi'ne kadar ilerletti. Fakat bu sırada büyük insan Alp Arslan Gazi, vefat etmişti. Yerine geçen oğlu Melikşah ile kardeşi Kavurt Bey arasında taht kavgası vardı. Melikşah, Artuk Bey gibi değerli bir komutanın desteğine ihtiyaç duyarak onu çağırttı. Artuk Bey'in yerine İzmit Körfezi'ne kadar ilerleyen Tutak Bey bu topraklarda buluşmuşsa da Türkmenler'in yönetiminde bir boşluk doğmuştu.

Bu sırada Kutalmış'm Bizans sınırına bir çeşit sürgün gönderilen oğulları Urfa yöresinde güçsüz, sönük bir hayat geçirmeye başlamışlardı[86]. Bizans sınırına gönderilen şehzadeler, düşmanla kavgada şehit olursa, ihtilaf eden taraflardan birisi tabii olarak elenecekti. Başarılı olursa, yeni topraklar üstünde devlet ve milletin gücünü yüceltecek, enerjisini bu doğrultuda harcayacaktır. Her iki halde de sonuç yararlıdır. Alp Arslan'ın insanları "*önemli işlerle uğraştırarak*" basit iç didişmeye vakit ayırmalarını önleme prensibi böylece hayatiyet kazanıyordu.

2. Süleyman Şah Devri (1075-1086)

Artuk Bey'in Melikşah'm davetiyle Anadolu'dan ayrılması üzerine[87] Türkmenler, başlarına "*Selçuk Bey'in soyundan*" bir lider aramaya başladılar. Bu arayışın sonucu olarak Kutalmışoğulları

---

[86] Ahmed Bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, C. II, İstanbul 1977, s. 145'de Kutalmış oğullarının öldürülmesinin Nizamülmülk tarafından önlendiği, Suriye tarafına gönderilerek kendilerine bazı ülkelerin verildiği belirtilir. Buna karşılık Uzunçarşılı, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu valiliğine tayin edildiğini hatta emrine Büyük Selçuklu Divanı'ndan vezir ve devlet ricali verildiğini yazmaktadır. (Bkz. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Kısaltma: *Medhal*), Ankara 1984, s. 40). Yalnız bu değerli tarihçimiz yukarıdaki bilgiyi bir kaynak ile pekiştirmemiştir.

[87] Osman Turan, "Süleyman Şah I. (B. Kutalmış)", *İ.A.*, C. XI. s. 202.

ön plana çıkmışlardır. Zaten çevrelerinde toplananların önemli bir kısmı Tuğrul Bey ve Alp Arslan'a karşı çıkmış bulunan Türkmenler'di (1074).

Anadolu Türkleri arasında "*Gazi*"lik payesini kazanarak efsanevî bir hüviyete bürünen Süleyman Şah ilk önce Halep ve Antakya'yı kuşattıktan sonra oyalanmadan yönünü batıya çevirdi. Anadolu'ya geçerek Konya ve çevresini mahallî Rum yöneticilerinden aldı.

Konya'nın fethi, İznik'e kadar Süleyman Şah'ın önünü açmıştır. Çünkü Konya'yı "*Martavkusta*"dan, Gevale Kalesi'ni Romanus Makri'den alan Süleyman Şah'ın "*heybeti kâfirlerin kalbinde yerleşmiş*", İznik kalesine kadar karşısına hiç bir düşman ordusu çıkmamıştır[88].

Konya, Süleyman şah eliyle bu ikinci fethin üzerine başkent olamamıştır. Duracak zaman değildir. Süleyman Şah, yoluna devam ederek İznik'i alıp orayı ilk başkent yapmıştır. (1075)[89]. Çünkü İznik, düşmana en yakın merkez durumundadır. Söğüt'te kışlayan Osmanlının fetihler geliştikçe Yenişehir, Bursa, Edirne ve İstanbul'u başkent yapması gibi.

Bundan sonra Konya, ilk fetihlerle efsanelere karışıp ruhî tekamülü gerçekleştirme sürecine girer.

a) İlk Başkent İznik

Süleyman Şah, Konya'dan sonra İznik'i de fethederek başkent edinmiştir (1075)[90]. Bu çevredeki Türkmenler de kendisine katılınca Süleyman Şah, daha çok güç kazandı. Böylece Anadolu'ya göçen Türkmenleri birleştirmiş oluyordu. Şu durum, daha büyük kitleler halinde Oğuzları Anadolu'ya çekti.

---

[88] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (Kısaltma: *Türkiye*), İstanbul 1971, s. 54.; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 25.

[89] Ali Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, (Kısaltma: *Süleyman Şah*), Ankara 1990, s. 26.

[90] Turan, *Selçuklular*, s. 285.; J. Laurent, İznik'in başkent haline getirilişini "*1080 yılından itibaren*" kaydıyla kabul eder. "*1081 yılında artık bir Anadolu Sultanlığı mevcuttu*" der. Gayrimüslim kaynaklardan faydalanan bu yazarın görüşünü de kesin kabul etmek zor gözükmektedir. (Bkz. *aynı makale*, s. 225-226). Belirsizlik yerine tam kesinlik bulunmasa bile Osman Turan'ın tarihini alıyoruz.

b) Haçlı Seferleri Sinyali

Ayağının tozu ile kurulmuş bu devlete Bizans'ın ilk tepkisi, Papa VII. Gregoire'a müracaat ederek yardım talebi olmuştur. Yardımın bedeli olarak ise, Rum Ortodoks Kilisesi'nin asırlardır ayrı ve hasım olduğu Katolik Kilisesi'ne katılmasını vadediyordu.

Bu müracaatı memnuniyetle kabul eden papa, Avrupa kral-larını ve bütün Hıristiyanları ayağa kaldırmaya teşebbüs etti. Türkler, Bizans surlarına kadar dayanmışlardı. Hıristiyan âlemi tehlikede idi. O halde bir Haçlı Seferi düzenlenmeliydi.

Papalığın Haçlı Seferlerine daveti hemen netice vermedi. Ama yirmi yıl sonra putperest olan Moğol sürülerine rahmet okutacak Haçlı Seferleri, Batı'dan Doğu'ya sökün etmeye başlayacaktır.

Öte yandan hemen umduğu yardımı göremeyen Bizans imparatoru, Halifenin aracılığı ile Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a ulaşıp andlaşma yapma yoluna gitti. Fakat genel Selçuklu ilerleyişini durdurmak için ta Kuzey Çin imparatoruna elçi göndererek, doğudan Selçuklulara karşı askerî harekâta girişmesini istedi. Haçlı Seferleri yıllar sonra başarıldıysa da bu Selçukluları arkadan kuşatma isteği yerini bulmamıştır.

Bu sırada Süleyman Şah, Bizans'ın iç işlerine müdahale ederek taht kavgalarına karışıyordu. Desteklediği şahsı (Botaniates) imparator yapması hâkimiyet sahasını genişletti. Netice Türk ordusunun Üsküdar'a kadar ilerleyip orada karargâh kurması oldu. Bu arada Melikşah, Anadolu'daki yeni oluşumu daha doğrusu Kutalmışoğulları'nı itaat altına almak istedi. Görevli olarak gönderdiği Porsuk Bey, Süleyman Şah'ın kardeşi Kutalmışoğlu Mansur'u öldürdü. Halifenin devreye girmesi ile kardeş kavgası daha ileriye gitmeden durduruldu[91].

Porsuk'un geri dönüşünden sonra Süleyman Şah ile Bizans imparatorunun arası açıldı. Bunun üzerine Süleyman Şah, taht

---

[91] Bazı tarihçilerimiz Süleymanşah'ın Melikşah tarafından Anadolu'nun fethine kumandan tayin edildiğini belirtmektedirler. (Bkz. Ali Sevim, *Süleyman Şah*, s. VII). Büyük Selçuklu Devleti'ne rağmen bir gelişmeyi kabullenmek de zordur. Fakat alttan alta rekabetin devam ettiğini belirtmekte yarar vardır.

iddiacısı bir başkasını (N. Melisennos) destekleyerek karşılığında Frikya ve Batı Anadolu'da henüz ele geçmeyen bazı yerleri fethetti. Bizans'ın başına geçenler genel politikayı değiştirecek durumda değildi. Bizans hemen yanı başında bir Selçuklu Devleti ve merkezini görmek istemiyordu. Bir ordu göndererek İznik üstüne yürüdüler. Süleyman Şah, Bizans ordusunu bozarak fetihleri bir adım daha ileri götürdü. Artık Türkler, Boğazlar'ın Anadolu sahillerini işgal etmişti. Selçuklular, burada gümrük dairesi kurarak gemileri kontrole başladılar. Henüz donanma yoktu. Onun için de karalardan el çektiği halde deniz ve suların gölgesine sığınan Bizans, varlığını sürdürebiliyordu.

Bizans'ın Balkanlar'a inen Türkler tarafından sıkıştırılması ve onlarla mücadelesinden faydalanan Süleyman Şah, bu fırsattan istifade etmek düşüncesi ile Bizans'la anlaşarak doğuya döndü[92].

c) Antakya'ya Davet ve Bu Şehrin Alınması

Süleyman Şah, batıda fetihlerle uğraşırken doğuda önemli gelişmeler meydana gelmişti. Anadolu'da çöken Bizans hâkimiyetinin yerini doldurmaya çalışan Ermeni prenslikleri, âdeta Anadolu Selçuklu Devleti'nin doğu ve güneyi ile irtibatını kesecek şekilde Kilikya ve Malatya yöresine hakim olma gayreti içindelerdi.

Süleyman Şah, Kilikya'ya inerek Adana-Tarsus ve çevresini fethetti. Ermeni prensi zorda kalmıştı. Kurnazlığa başvurdu. Müslüman olduğunu açıklayarak Melikşah'a bizzat gidip yönettiği sahada hâkimiyetinin devamı için ferman aldı. Fakat zulmünden şikayetçi olan Hıristiyan halk ve kendi oğlu, Süleyman Şah'ı davet ederek Antakya'yı ona teslim ettiler (1084).

d) Halifenin Tasdiki

Süleyman Şah, az zamanda kuvvetli bir devlet kurmuştu. Boğazlar'dan Suriye'ye kadar "*uzunluğu bir ay, genişliği on gün*

---

[92] Turan, *Selçuklular*, s. 287. Dragos Suyu Antlaşması (1081) olarak anılan Süleyman Şah-Bizans antlaşması, aslında Müslüman Türklerin Marmara kıyılarına kadar varmış olan fiili hâkimiyetini Bizans'a kabul ve tasdik ettirmişti.

süren bir ülkeyi" hâkimiyeti altına alınıştı. Bizans'la düşmanlık, Büyük Selçuklularla da alttan alta rekabet devam ediyordu. Fakat devlet, sağlam esaslara dayanıyordu. Kendi dinlerinden olmasına rağmen mezhep farkından dolayı zulüm görüp Bizans yönetiminden nefret eden Ermeniler, Süryaniler aradıkları din hürriyetini Selçuklu yönetimi altında bulmuşlardı. Abbasi Halifesi'nin saltanat alâmeti olarak menşur, hil'al ve sancak göndererek sultanlığını tasdik etmesi, durumunu hukuken güçlendiriyordu. Bu hal, Büyük Selçuklularla rekabeti körüklemek gibi addedilse bile başka faydaları gündeme getiriyordu. Zira siyasi hâkimiyetin Abbasi Halifesi'nce tasdik edilmemesi, Fatımî Halifesi'ni kabul etme gibi bir bölünmeyi gündeme getirecekti. Böylece aşırılıklardan sakınan İslâm alemindeki itikadî parçalanma baştan önlenmiş oluyordu. Zira Abbasi Halifeliği ile içli dışlı Büyük Selçuklu hanedanına karşı siyasi rekabet yüzünden Fatımîler'e meyletme söz konusu idi.

e) Süleyman Şah'ın Şahsiyeti

Süleyman Şah, askerlerine ve halkına çok iyi davranarak onları kendisine bağlayan bir hükümdardı. Antakya Hıristiyanlarının yakınlarındaki komşu hükümdarları değil de Süleyman Şah'ı davet etmeleri, adaletinin yaygınlığındandı. O, güçlü haksızlardan yana değildi. Bizanslılar zamanından bu yana kadar büyük toprak sahiplerinin elinde ezilen esir veya topraksız tarım işçisi durumundaki köylüleri kolladı. Onlar, Süleyman Şah'la toprak ve hürriyete kavuştular. Bu durum, Oğuzlar dışındaki yerli halkın da Süleyman Şah'a bağlanmasını sağladı. Oğuzları boş topraklara yerleştiren Süleyman Şah, böylece mülkiyeti devlete, kullanımı köylüye ait olan "*mirî toprak*" sisteminin ilk uygulayıcısı oluyordu[93].

f) Süleyman Şah'ın Ölümü

Süleyman Şah, devletin doğu sınırlarını Antakya'da tutmadı. Oraya kadar gelmişken tutamazdı da. Haleb'e inerek bu şehri

[93] Turan, *Türkiye*, s. 80.

kuşattı. Suriye Selçukluları'nın kurucusu olan Melikşah'ın kardeşi Tutuş ile arası böylece açılmış oluyordu. Süleyman Şah, Artuk Bey ile birlikte üstüne yürüyen Tutuş'un ordusuna mağlup oldu. Mağlubiyetten daha kötüsü Süleyman Şah'ın vefatı idi (1086). Ardından küçük yaştaki oğulları yakalanarak Melikşah'a gönderildi. Böylece Anadolu Selçuklu tahtı boş kalıyordu. Kurulan birlik tehlikeye düşmüştü.

Süleyman Şah doğuya ilerlerken, yerine Ebulkasım adındaki komutanını vekil bırakmıştı. Ebulkasım, devleti korumaya çalıştı. Bakırköy'e kadar kıyıları aldığı gibi Bizans'la mücadele edebilmek için ilk defa donanma kurmaya başladı.

Bizans tehlikenin farkında idi. İlk büyük Türk amirali Çaka Bey'in de donanma hazırlığını bildiği, onunla Anadolu Selçukluları arasında irtibat bulunduğu için İznik üstüne ordu ve donanma sevketti. Devletin içine düştüğü durumdan faydalanmak istiyordu, İznik düşürülemedi ama yapılmakta olan Selçuklu gemileri yakıldı.

Melikşah'ın iki komutanını (Porsuk ve Emir Bozan) İznik'i almak üzere peşpeşe göndermesi netice vermedi. Taze devlet; Ebulkasım, Emir Bozan tarafından öldürülmesine rağmen varlığını koruyordu. Yönetimde Ebulkasım'ın yerini, kardeşi "*Gazilerin Babası*" anlamında bir isme sahip olan Ebulgazi aldı.

3. Çaka Bey

Süleyman Şah'tan sonra Anadolu'da ortaya çıkan bağımsız beyliklerden birisi Çaka Bey'in kurduğu İzmir Beyliği idi.

Genç yaşta esir düşen Çaka Bey, Bizans'ta uzun süre kalmıştı. Bu zaman içinde Grekçeyi, Bizans'ın yapısını iyi öğrenen Çaka Bey, belirli bazı asalet rütbelerini de aldı[94]. Bir fırsatını bulduğunda ise kaçarak İzmir'e gitti. Orada azimli gayretleriyle bir beylik ve donanma meydana getirdi. Çaka'nın etrafında toplanan Türkler de bu beyliğe güç verdiler.

Çaka Bey, Bizans'ın zayıf noktalarını biliyordu. Bu devlet, güçlü bir donanma meydana getirilerek ortadan kaldırılabilirdi.

---

[94] Çaka Bey'e verilen unvanlardan bir tanesi de "*Papalık kâtipliği (protonobilissime)*"dir. Bkz. Laurent, *aynı makale*, s. 224.

Onun için Bizans'taki tecrübelerinden de yararlanarak getirttiği ustalara yaptırttığı kırk avcı gemisine savaşçılar yerleştirdi. Önce İzmir yakınlarındaki Urla ve Foça'yı Bizans'tan aldı. Sonra Midilli ve Sakız adasını fethetti. Sisam ve Rodos adalarını da alan Çaka Bey, Edremit ile Çanakkale Boğazı arasmda donanması ve kara ordusu olan güçlü bir beylik oluşturmuştu.

Kabiliyetli, teşkilâtçı ve usta bir kumandan idi. Donanması ile Trakya'yı almak hatta Bizans'ı ele geçirmek istiyordu. Bunun için yeni planlar kurdu.

En güçlü yanı diplomasisi, hile ve desiseleri olan Bizans; zor durumdaydı. Batıdan Peçenek Türkleri tarafından kuşatılmıştı. Doğusunda, hemen İznik'i başkent edinen Anadolu Selçukluları vardı. Bu iki kudret donanmadan yoksundu. Büyük düşünen ve siyasi deha sahibi olan azimli İzmir Beyi, Peçeneklerle anlaştı. Onlar karadan, Çaka bey ise donanma ile denizden geçerek Bizans'ın sonunu getireceklerdi. Bunun için 1091 baharında Peçenekler, Meriç'in aşağı-batı kıyısında mevzilendiler. Çaka Bey'i bekliyorlardı. Fakat üstlerine başkaları geldi. Peçeneklerle baş edemeyeceklerini anlayan Bizanslı yöneticiler, akıllarını çelecek derecede menfaatler vadederek Kuman Türkleri ile anlaştılar. Vadedilen menfaatler, Kumandanların Peçeneklerle zıtlığını artırıyordu. Kumanlar, 1091 Nisan'ında Çaka Bey'den erken davranarak Bizans'ın yardımına geldiler. Karşı karşıya oldukları halde üç gün süre ile iki taraf da birbirine saldırmadı. Sonuçta Bizans'ın kışkırtmalarına dayanamayan Kumanlar, hücuma geçtiler. Çaka Bey, yetişememişti. Kanlı bir vuruşmadan sonra kadın, çoluk-çocuk demeden, tamamen kılıçtan geçirildi[95]. Bizans'ın şeytanî zekası, iki Türk boyunu birbirine kırdırırken kendisini arada yok olmaktan kurtarıyordu. Aslında bu iki Türk boyu güç birliği etselerdi vadedilenlerin daha fazlası kendilerinin olacaktı.

Bir Teşebbüs Daha

Çaka Bey, bu kahredici sonuç üzerine yine yılmadı. Peçenekler yerine bu defa Müslüman olan bir başka Türk gücü ile ilişki kurdu.

---

[95] Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, 3. Baskı, Ankara 1966, s. 42.

Melikşah'ın ölümü (1092) üzerine I. Kılıç Arslan, İznik'e gelerek babasının yerine tahta oturmuştu. Geç de olsa Anadolu Selçuklu Devleti, asli yöneticisinin eline geçiyordu. I. Kılıç Arslan, genç, azimli ve cesurdu. Gençliğinin yanı sıra Bizans'la ilgili siyasi tecrübeden yoksunluğu onun ileride verdiği kararları etkileyecekti. Çaka Bey, I. Kılıç Arslan'a kızını verdi. Arada yakın akrabalık bağını böylece kurmuş oluyordu.

Bizans, Kılıç Arslan'da kayınbabasına karşı menfî duyguları geliştirecek çalışmaya başladı. Telkinlerle, yükselen Çaka Bey'in kudret ve kuvveti karşısında Kılıç Arslan'da şüphe, kıskançlık hatta korku uyandırmaya başladılar.

Bizans çalışmaları Çaka Bey üstünden de ayrılmış değildi. Aralarında anlaşma yaptıktan sonra kalleşçe saldırarak Çaka Bey'in donanmasını yaktılar. "*Kesilen sakal daha gür gelirdi*". Çaka Bey, bu defa Bizans'a karşı çifte kürekli, üç kürekli "*hücum*" gemilerinden daha büyük bir donanma hazırladı. Kendisinden dört yüz yıl sonra Fatih Sultan Mehmet'in başardığı fethi gerçekleştirmeye azimli idi. Çanakkale Boğazı'na yürüdü. Sahildeki Edremit şehrini fethetti. Ondan sonra Boğaz'ın Anadolu tarafındaki Abydos'u kuşattı. Kendisi karadan geliyordu. Ama donanması da ardından çıkacaktı.

a) Bizans Oyunu ve Çaka Bey'in Ölümü

Bizans, Çaka Bey'e karşı Kumanları tekrar kullanamazdı. Onlar, denizin karşı sahillerine geçmek istemezler, Balkanlar'da kendilerine rakip durumunda olmayan Çaka Bey'le savaşmazlardı. Yardım için Haçlı dünyasını tekrar ayağa kaldıran Bizans, daha süratli kurtuluş tedbiri düşünmek durumundaydı. Birkaç yıl önce Türk'ü Türk'e kırdırdığı gibi bu defa da Müslüman Türk'ü Müslüman Türk'e kırdırabilirdi. Yalnız Çaka Bey'i oyuna getirmeleri zordu. Ama genç damadını getirebilirlerdi. Bizans imparatoru, I. Kılıç Arslan'a "*Haşmetli, azametli Sultan*" diye başladığı bir mektup gönderdi. Mektubunda Çaka Bey'in Anadolu Selçuklu devleti üstüne yürüdüğünü, güya Kılıç Arslan'ı düşündüğü için dostane bildirdi. Karadan Çanakkale Boğazı kıyısına yürüyen Çaka Bey'in damadı üstünde uyandırdığı

şüpheyi kullanıyordu, imparatorun, "*Bizans-vari*" cibilliyetini bütün açıklığı ile sergileyen mektubu şöyle idi:

"Haşmetli ve azametli Sultan Kılıç Arslan, biliyorsunuz ki senin sultanlığın babadan ve dededen kalmadır. Evlenme suretiyle senin akraban olan Çaka, zahiren imparatora karşı harp hazırlıkları yapmakta ve kendini imparator tesmiye (isimlendirme) etmektedir. Fakat onun yaptıkları hileli gösterişten başka bir şey değildir. O, Rum (Bizans) tabiinin kendisine layık olmadığını bilmeyecek kadar az malumatlı ve akılsız değildir. O, Rum hâkimiyetini ele geçiremeyeceğini de biliyor. Onun bütün bu fena planları hakikat halde sana karşıdır. Bundan ötürü sen onunla düşüp kalkmamalısın. Bilâkis eğer yerinden olmak istemezsen uyanık bulunmalısın. Ben kendi hesabıma; Tanrı'nın yardımıyla, onu ele geçirmiş olduğu Rum arazisinden çıkaracağım. Seni temin ederim ki, sırf sana karşı olan muhabbetim yüzünden, saltanatın ve makamını düşünmeği tavsiye ederim ve bu adamı ya sulhla veya kılıç kuvveti ile tabiiyetin altına almanı dilerim"[96].

Mektup tesirini gösterdi. Bizans'ın kendisi ve milleti üstüne Haçlı sürülerini kışkırttığından haberi olmayan I. Kılıç Arslan, "*saltanatı ve makamını*" herhalde gereğinden fazla düşündü. Bizans'ı ikinci defa kurtaracak, Haçlıların işlerini ve Anadolu'ya geçişlerini kolaylaştıracak tarihi hatasını yaptı. Abydos'taki kayınbabası üstüne bütün askerî gücü ile yürüdü. Diğer taraftan da Bizans geliyordu. Çaka Bey, damadı ile işi tatlıya bağlayarak görüşmek istedi, iki tarihî şahsiyet buluştular.

I. Kılıç Arslan, Bizans kaynaklarının verdiği bilgiye göre. Çaka Bey'i çok yemeye ve içmeye teşvik ediyordu. Sonunda ziyafet sofrasının başında kılıcını çekerek kayınbabasını öldürdü.

b) İzmir'de İlk Müslüman Türk Katliamı

Çaka Bey'in öldürülmesi, Bizans'ı kurtardığı gibi, Haçlıların Anadolu kıyılarına basmalarını önleyecek donanmaya, cesaret ve kudrete sahip bir kuvveti de baştan bertaraf ediyordu. Kısa süre sonra Kılıç Arslan'ın başkenti İznik'i de kuşatarak Anadolu'yu harabeye çevirecek olan Haçlıların önüne dikilecek büyük bir set kendi elimizle yıkılıyordu.

---

[96] Kurat, *aynı eser*, s. 51-52.

I. Haçlı Seferinden hemen önce olan bu olayın tarihi belli değildir. Çaka'dan sonra İzmir Beyliği, kardeşi Yalvaç tarafından 1097'ye kadar yönetildi. Bu tarihte Haçlıları önden süren Bizans, Müslümanların eline geçen bütün adaları, İzmir'i ve batıdaki diğer şehirleri ele geçirdi. İzmir'de Bizanslı Rumlar tarafından, asırlarca sonra tekrarlanacak olan ilk katliam 1097'de gerçekleştirildi. On bin Türk ve Müslüman, "*şehri serbest terk*" sözüne rağmen öldürüldü[97]. İzmir Beyliği kanla tarihe gömülüyordu. Ama iki yüzyıl sonra şehit kanlarıyla yoğrulan bu mümbit topraktan daha muhteşem bir Müslüman Türk beyliği fışkıracaktır. Aydınoğullarından Gazi Umur Bey yönetimindeki İzmir Beyliği, Haçlılar ve Rumlarla gaza meydanlarında hesaplaşacaktır.

4.1. Kılıç Arslan Devri (1092-1107)

Kılıç Arslan'ın İznik tahtına oturduktan sonra ilk yaptığı işlerden birisi, Çanakkale'ye kadar gelerek Selçuklulara rakip görülen Çaka Bey'i ortadan kaldırmak olmuştu. Bu iş, aynı zamanda Bizans'ın da işine gelen bir ittifakın sonucu idi.

Kılıç Arslan, yerinde güveni sağladıktan sonra, babası gibi doğuya döndü. Bizans'la ittifak devam ediyordu. Malatya'yı kuşattı (1096). Zulümden bıkan yerli Hıristiyan halkın yardım ve desteği ile şehri alacakken süratle dönmek mecburiyetinde kaldı. Zira Haçlı Seferleri başlamış, Anadolu Selçuklu başkenti İznik kuşatılmıştı. Haçlıların papaz Piyer Lermit başkanlığında gelen "*cahil, disiplinsiz*" ilk yüz binlik öncü kuvveti İznik önlerinde imha edildi. Fakat asıl arkadan gelen şövalye, kont ve dükler yönetimindeki bir milyonu aşkın istilâ ordusuna karşı Kılıç Arslan yönetimindeki sayısı az Türk ordusunun ve İznik'in dayanması mümkün olmadı[98]. Başkent İznik, Haçlılara göre daha medeni olan Bizans'a teslim edildi. Ordu geri çekildi. Arada makul hiç bir oranın bulunmadığı bu Haçlı ordusuna karşı meydan savaşı verilmesi eldeki kuvvetlerin yok edilmesi demekti.

---

[97] Kurat, *aynı eser*, s. 57.
[98] Turan, *Selçuklular*, s. 291.

a) Haçlılarla Mücadele

I. Kılıç Arslan, yoğun yıpratma savaşlarına girerek bu Haçlı kalabalığını eritmeye başladı. Danışmendli Gazi Gümüştekin ile güç birliği yaptılar. Bu kuvvetlerle Eskişehir yakınlarında Haçlıların karşısına çıkıldı. Kanlı bir muharebeden sonra çekilen Türk ordusu, ikinci defa Haçlıları Konya-Ereğlisi'nde karşıladı.

İlk Haçlı ordusunun Anadolu'dan geçişi önlenemedi. Fakat Kılıç Arslan, Dânişmendliler ve diğer Türk beyleri, haçlılara karşı o kadar çetin mücadeleler vermişlerdi ki, bir milyonu aşan kuvvet Antakya'ya vardığında 300 bin kişi kalmıştı. Perişanlıkları, vahşetleri insanlık tarihini utandıracak seviyedeydi.

"İnsanlıktan Mahrum Vahşiler"

Chalandon, Vasiliev; bir Avrupalı bilginin, *"Keşiş Pierre'i takib eden haydutlar"*ı, *"akıl ve insanlıktan mahrum vahşi hayvanlar"*[99] olarak tarif ettiğini nakleder. Fakat Haçlıların durumu, hayvandan da ötedir. *"Ot, ağaç kabuğu, ağaç kökü, at, eşek, deve, köpek hatta fareleri bile yiyen"* bu sefil kitle yine doymaz. Piyer Lermit'in fetvası *"Kral Tafur"*un tasdiği ile *"ölmüş yatan Türkler toplanır. Yüzülüp bağırsakları çıkarılarak etlerinden haşlama ve kebap yapılır"*. Putperestleri bile korkutup iğrendiren bu hareket üzerine ağlamadık Türk kalmaz. Birinci Haçlı Seferine katılan Richard Le Peler (Hacı Richard)'in *"Antakya Destanı"*ndan alınan bu bilgi, Hıristiyanlık taassubu ile harekete geçen insanların ne kadar vahşileşebildiklerini ortaya koymaktadır. Halbuki onlar, din adamları, semavi din adına bunları yapmaktadırlar.

İkinci Haçlı Seferi, burada antiparantez belirtmekte yarar vardır ki, iki farklı dünyayı kıyaslama imkânı verir. Müslüman Türkler, vatan, can ve ırzlarına tecavüz eden bu kitlelerle erce savaşırken Antalya civarında aç kalanlarına ekmek, aş verirler. Yerli Rumlar, davet ettikleri, mezhebi farklı dindaşlarını açlığa terk ederken Türklerin hasımlarına yiyecek vermeleri üzerine *"üç bin Frank imana gelerek Müslüman"* olur. Rumların hiyanet ve Türklerin şefkatini anlatan bir haçlı yazarı *"Ey hiyanetten daha*

---

[99] Turan, *Türkiye*, s. 99.

zalim olan merhamet" diye feryad eder[100]. Çünkü Türkler, iyilik ve merhametle bu haçlıya göre, Hıristiyanların dinlerini satın almıştır. Üstelik bu sonuç, hiçbir surette baskı yapılmadan gerçekleştirilmiştir.

Birinci Haçlı Seferi'nin Sona Erişi

Birinci Haçlı Seferinin nasıl bittiği bilinmektedir. Kudüs'e kadar gidip o kutsal beldeyi Fatımîlerin mülevves savunması yüzünden kolayca almışlardır. Burada da sonuç Haçlılara uygundur. 70 bin Müslümanı ve bu arada Yahudileri öldürüp kafataslarında şarap içerek zaferlerini kutlarlar. Siyasi zaferleri ise Kudüs, Antakya ve Urfa'da Latin krallık ve kontlukları kurulması tarzında olur. Orta Doğu'ya yerleşmeye başlamışlardır.

b) Konya Başkent Oluyor

Öte yandan İznik'ten çekilen I. Kılıç Arslan, Orta Anadolu'da merkezî bir yer olan Konya'ya başkentini nakletmiştir[101].

Konyalı Abdullah (Abdullah el Konevî) adında bir bilgin 1102'de Konya'dan Şam'a gidip orada vaazlar vermiştir. Demek ki Konya başkent yapıldıktan kısa bir süre sonra önemli bir kültür merkezi ve "*Türk-İslâm*" şehri haline getirilmiştir[102]. Çünkü Konya, at ve hayvancılık için elverişli, savunması ve gerektiğinde boşaltılması kolaydır[103]. Üstelik iklim şartları, Orta Asyalı Türkler için son derece elverişlidir. Bundan sonra Konya, bozkır ikliminde Selçuklu medeniyetinin çiçek açtığı bir merkez olacaktır.

Konya, doğu-batı, güney-kuzey ve kuzeybatı yönlerindeki tarihî yolların da kavşak noktasıdır. Çevrede nadir görülen bir letafete sahip, dört tarafı açık, geniş bir sahradadır. Yayla mıntı-

---

[100] Turan, *Selçuklular*, s. 295.

[101] Turan, *Selçuklular*, s. 291; Baykara, Kılıç Arslan'ın Konya'yı başkent seçtiğine dair kesin bir işaretin olmadığını ama oğlu Mesud devrinde Konya'nın Türkiye Selçukluları'nın payitahtı olduğunu yazar. Bkz. *aynı eser*, s.26.

[102] Turan, *Türkiye*, s. 105-106.

[103] Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana*, İstanbul 1969, s. 232; Baykara, *aynı eser*, s.26.

kasına yakındır. Ortasında bir tepenin bulunması ve tabii şartları Türklerin isteklerine uygundur. Üstelik Türkler, merkez seçilen yerde böyle bir tepe bulunmazsa suni olarak yapmaktadırlar. Çünkü hükümdar ve ordu karargâhı hakim tepeye kurulmaktadır.

c) I. Kılıç Arslan'ın Ölümü

İlk Haçlı Seferi, Anadolu'da büyük bir sarsıntı meydana getirmişti. Bizans bu durumdan azami oranda faydalanıyordu. Sahil şeridi ve kıyılardaki şehirleri alıp hâkimiyetini daha içlere doğru götürmeye çalışıyordu.

Bu arada haçlılara karşı destanlara konu olan mücadeleleri veren Dânişmendliler güçlendiler. Dânişmendli Gümüştekin Gazi, Suriye'den kuzeye ilerleyen Haçlıları Malatya yakınlarında bozup başta Bohemond olmak üzere ileri gelenlerini esir aldı. Onları kurtarmak için Anadolu'ya giren iki önemli Haçlı kuvvetinden biri Amasya, diğeri de Ereğli'de tamamen imha edildi.

Bizans'la anlaşan I. Kılıç Arslan ise, Haçlı Seferi öncesinde kuşatıp alamadığı Malatya'yı Dânişmendlilerden aldı. Anadolu'da güçlü bir birlik kurmak niyetinde idi. Doğu Anadolu beylerinin Büyük Selçuklularla ilişkisini keserek kendisine bağladı. Kılıç Arslan, babasının yolundan gidiyordu. Haçlılara karşı kahramanca mücadeleler veren bu cesur sultan, Büyük Selçuklularla ailevî rekabeti sürdürüyordu. Musul'u alıp ciddi bir rakip olduğunu ortaya koydu. Musul'da adalet dağıtan Kılıç Arslan, bu konuda da keskin davranıyordu. "*Birisi aleyhinde kendisine gelerek iftira atanın öldürüleceğini*" açıkladı. Sosyal hastalıklara neşter vurmak istiyordu. Haçlılar karşısında onun taassup içinde olmaması, hoşgörülü davranması, adaleti gözeten yönetimi halkta emniyet duygusunu uyandırmıştı.

Büyük Selçuklular, Kılıç Arslan'a karşı harekette gecikmediler. Emir Çavlı, İlgazi, Suriye Meliki Rıdvan'ın kuvvetleri ile Habur nehri üzerinde karşılayan Kılıç Arslan yenildi. Kendisine yeni bağlanan Doğu Anadolu Beyleri, önceki metbuları tarafına geçerek Kılıç Arslan'ı çarpışma sırasında zayıf düşürdüler. Atını karşı tarafa geçmek üzere nehre süren sultan, üstündeki ve

altındaki zırhlar yüzünden boğuldu (14 Haziran 1107). Birkaç gün sonra kıyıya vuran cesedi tabuta konularak Silvan'a gömüldü[104].

d) Şahsiyeti

Kılıç Arslan'ın babası Melikşah'a, kendisi de Melikşah'ın oğlu Mehmet Tapar'a karşı mücadelede hayatlarını kaybetmişlerdi. Rekabet duygusuna bağlılık, iki büyük değeri alıp götürmüştü.

Ölümüne Hıristiyanların bile "*yas tuttuğu*" Kılıç Arslan, Haçlı Seferi ve Bizans taarruzları ile tehlikede olan Anadolu'daki İslâm ve Müslüman Türk varlığını korumada başarılı olmuştu. O, "*en buhranlı zamanda iş başına geçip Haçlılara karşı ilk hedefi teşkil etmişti*". O da Selahattin Eyyubi, Nureddin Mahmud, Sultan Baybars, oğlu Sultan Mesud, torunu II. Kılıç Arslan gibi Haçlı Seferleri karşısında bir İslâm mücahidi ve gazisi olarak tarihe geçmiştir.

C. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ

1. Sultan Mesud Devri (1116-1155)

Kılıç Arslan'ın ölümü, oğlu Şahinşah'ın İsfahan'a götürülmesi üzerine Anadolu Selçuklu tahtı sahipsiz kalmıştı. Bizans için tam fırsattı. Taarruza geçtiler. Türkler içlere doğru göçüyorlardı. Rumlar, bu zayıf durumdan faydalanarak içlerindeki habaseti meydana döktüler. Kadın-çocuk ayırmadan katliam yaptılar. Bizanslı yazarlar bile kendi askerlerinin yaptığını "*zulüm*" olarak değerlendiriyorlardı. Bizans imparatorunun kızı Anna, Ulubat Gölü yakınlarında toplanıp Anadolu içlerine dönmekte olan Türkmenlere Bizans saldırısını şöyle anlatır: "*Türklere o kadar zalim davrandılar ki beşikteki çocukları da kaynar kazanlara attılar*"[105].

---

[104] Turan, *Türkiye*, s. 109; Kafesoğlu, *Selçuklu*, s. 60.

[105] Turan, *Selçuklular*, s. 292.

Korkaklar zalim oluyordu. Ordular karşı karşıya iken erce savaşamayanlar, kadın ve çocuklara karşı kahraman kesiliyorlardı. Gerçi bu karakter Bizanslılarda değişmemiştir. Sekiz yüz yıl sonra Batı Anadolu'ya çıkan torunlarının yaptıkları da buna benzer şeylerdi.

Bizans katliamından kurtulanlar, karalara bürünüp, Anadolu'ya dağılarak feryad ettiler. Bunun üzerine Selçuklu tahtına geçen I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah ile Kayseri emiri Hasan Bey, Rumlar üstüne başarılı hücumlar düzenleyerek karşılık verdiler. Fakat sahil bölgeler elden çıktığı gibi Bizans Akşehir'e kadar ilerlemişti.

a) Mesud'un Tahta Geçmesi

Bu arada Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Mesud, tahtı ele geçirmek için harekete geçti. Kayınbabası olan Dânişmendli Emir Gazi yardımcısıydı. Esasen bu dönemde Dânişmendliler, Anadolu'da birinci güç durumuna gelmişlerdi. Halife ve Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın kendilerini tanıması ile güçleri daha da artmıştı.

Mesud, kardeşini yenerek Anadolu Selçuklu Sultanı oldu. Artık Dânişmendlilerin himayesine girmişti. Bizans ve Haçlıların ileri hamlelerine karşı Mesud ile kayınbabası Emir Gazi, harekete geçtiler. Mesud, Batı Anadolu'da mücadele verirken, Emir Gazi, Kilikya'ya girip orada yayılmaya çalışan Haçlıları bozguna uğrattı.

Bizans imparatoru, Emir Gazi'nin vefatından bir süre sonra (1140) Türkleri tamamıyla ezmek niyetiyle Dânişmendliler'in merkezi olan Niksar'a büyük bir ordu ile yürüdü. Zaferinden emindi. Dânişmendliler'i ortadan kaldırdığı gibi ardından Trabzon'daki dukalığı da alacaktı. Niksar önündeki çetin savaşlar Bizans ordusunu yıpratıp, bıktırdı. Ömrünü gaza ve cihat meydanlarında geçirmiş bir beyliği yenmek kolay değildi. Bizans ordusunun yılgınlığına imparatorun oğlu Yuannis'in Türklere sığınarak Müslüman olması eklenince imparator geri döndü.

b) Anadolu Hâkimiyeti ve Bizans'la Mücadeleler

Yeni Dânişmend melikinin de vefatı üzerine aralarında mücadele başlamıştı. Sultan Mesud, bu dönemi değerlendirerek Anadolu hâkimiyetini Dânişmendlilerden Selçuklulara geri aldı.

Bu sırada Bizans'ın, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için ikinci ve daha büyük bir teşebbüsü ortaya kondu. 1147 yılında harekete geçen Bizans ordusu, Akşehir civarındaki Selçuklu kuvvetlerini bozarak Konya önlerine kadar geldi. Konya civarında Müslüman mezarlarını bile açıp tahrip ettiler. Doğuda bulunan Sultan Mesud, Bizans istilâsını karşılamak üzere döndü. Selçuklu ordusu, pusular kurarak yıpratma harbi yapıyordu, imparator Manuel Komnenos (1143-1180), zamanın aleyhine işlediğini görerek geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Manuel'in seferi de Niksar seferine benzemişti.

c) İkinci Haçlı Seferi

Anadolu'da Bizans ile Türkiye Selçukluları çarpışma halinde iken ikinci Haçlı Seferinin başladığı haber alındı. Bizans, başlangıçta isteyip-tahrik ettiği Haçlı Seferinden rahatsızdı. Onun için savaştığı düşman olan Sultan Mesud ile anlaştı.

Haçlıların bu gelişi öncekinden farklı idi. Alman imparatoru III. Konrad, Fransız Kralı VIII. Louis ordularının başında olarak bizzat gelmişlerdi (1147). İkinci Haçlı Seferinin çıkış sebebi ise, birincinin sonucu olarak kurulmuş bulunan Urfa Kontluğu'nun İmadeddin Zengi tarafından ortadan kaldırılmasıydı (1144). Bu haber Avrupa'da büyük yankı yapmış, artık alt tabakalardaki çapulcular değil krallar, fiilen haçlılığı savunmaya çıkmışlardı.

Bizanslı kılavuzlar, Alman Haçlı ordusunu sapa yollardan Türklerin baskınına uğrayacak şekilde şevkettiler. Selçuklular da bu orduyu Eskişehir yakınlarında ani bir hücumla imha etti. Arkadan gelen Fransa Kralı, sevineceği bir zafer haberi beklerken, durumu öğrenince Orta Anadolu'dan geçmeyi göze alamadı. Sahil şeridinden Antalya'ya gelerek oradan deniz yolu ile Suriye'ye gitmeyi tercih etti. Tabii gemilere ancak Fransız haçlılarının zenginleri binebilmişti. Geri kalanları, Antalya'ya gelinceye kadar olduğu gibi Türklerin taarruzuna uğrayarak perişan olmuşlardı. İşin ilginç yanı Rumlar da haçlılara saldırmakta, hatta soyup paralarını almaktaydılar. İşte bu seferde haçlıların

perişan halini görerek merhamete gelen Türkler, onlara ekmek ve para dağıtmışlardır. Sonuçta, Hıristiyanlık için gelen haçlıların bir kısmı, Müslüman olurken diğerleri Türklere karşı takdir, Rumlara karşı düşmanlık duyguları besleyerek döndüler.

d) Emniyet ve Gelişme Devri

İkinci Haçlı ordusunun mağlup ve imhası, Anadolu'da olduğu gibi İslâm âleminde de bir huzur ve sükûna yol açmıştır. Özellikle Türkiye'de buhran sona ermiştir.

Kırk yıl gibi uzun bir süre saltanat süren Sultan Mesud zamanında siyasi birlik sağlanıp medeni yönden gelişmeler başlamıştır.

Sabırlı, gayet ihtiyatlı bir siyaset uygulayan Sultan Mesud, Selçuklu Devletinin yok edilme tehlikesini atlatmıştır. Bundan sonra Anadolu'da birlik ve emniyeti sağlama çabası başlar.

Sivas ve Malatya Dânişmendlileri, Türkiye Selçukluları'na bağlanır. Mesud, Kilikya'daki Ermenileri egemenliği altına almak için harekete geçer. Fakat bu işi tamamlayamadan ordusunda çıkan salgın hastalık yüzünden geri çekilir. Dönüşten sonra 1155'te vefat eden Sultan Mesud, "*İlk imar ve medeni faaliyetlerin*" başlatıcısı olarak anılmaktadır. İyi idaresi, adaleti ile tanınır. Bizans'ın ağır vergi ve zulümlerle ezdiği Rumlar bile Selçuklu yönetimi altına geçmişlerdir. Devrinde ilk defa bakır para bastıran[106] Sultan Mesud'dan itibaren Anadolu, artık Batılılarca "*Turkia*" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Demek ki, üstüste geri alma çabalarından sonra Anadolu'nun Müslüman Türk vatanı olduğu kabullenilmiş olmaktadır.

2. II. Kılıç Arslan Devri (1155-1192)

Elbistan Meliki olan II. Kılıç Arslan, babasının vefatından sonra Selçuklu tahtına oturdu. İlk yılları tehlikeli taht kavgaları ile geçen Kılıç Arslan, tehlikeyi atlattıktan sonra Dânişmendlileri ortadan kaldırdığı gibi, Mengücükleri de kendisine bağladı. Türkiye Selçukluları, Anadolu'da Sakarya boylarından Fırat'a kadar birliği sağlamıştı.

---

[106] Cahen, *Türkler*, s. 172; Turan, *Selçuklular*, s. 295.

a) Miryokefalon Zaferi (1176)

II. Kılıç Arslan devrinde Anadolu Müslüman Türklüğü, Malazgirt Muharebesi'nin riskini taşıyan ikinci büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı.

Bizans, Malazgirt'ten bu yana Anadolu'yu geri almak için dördüncü büyük teşebbüsünü başlatıyordu. İmparator Manuel, Türkleri tamamen ezip, Anadolu'ya tekrar hakim olmak için güçlü bir ordu hazırlayarak Konya üstüne yürüdü. Fakat bu ordu, Bizans-İzmit-Eskişehir doğrultusunda direkt değil de Batı Anadolu kıyılarından geçerek doğuya yöneliyordu. II. Kılıç Arslan, Denizli'den sonra Miryokefalon mevkiinde dar ve sarp bir geçitte yakaladığı Bizans ordusunu müthiş bir yenilgiye uğrattı. Yer farklı olmakla birlikte *Anonim Selçukname*'de düşmanın 70 bin piyade okçusuna sahip olduğu, her menzilde hendek açarak ilerlediği, buna karşılık Sultanın 1700 atlı seçerek acele düşman üstüne gidip ilk gecede harp davulları çaldırarak düşmana hücum ettiği anlatılmaktadır. Buna göre savaş gece de devam etmiş ve düşmanın dönüş yolunun kesilmesi üzerine imparator, yüz bin altın, yüz bin gümüş, atlar, çuha ve saire vereceğini vadederek barış istemiştir[107].

Haçlı Seferlerinin meydana getirdiği buhranı ortadan kaldıran bu zaferle Bizans'ın Malazgirt'ten bu yana canlı tuttuğu Anadolu'yu geri alma ümidi kırılmıştır. Bu zafer, Hıristiyan dünyasına Anadolu'nun Türklerin "*işgali altındaki memleket*" değil, aksine "*Anadolu'nun hakiki Türk yurdu olduğunu isbat*" etmiştir. Bundan sonra Bizans daima müdafaa ve çöküntüde, Türkler ilerleme ve taarruzda olmuştur[108].

İhtiyat ve basireti elinden bırakmayan II. Kılıç Arslan devrinde kazanılan Miryokefalon Zaferi ile ilgili yorumlar genellikle Bizans'ın Anadolu'yu geri alma ümidinin bittiği şeklindedir. Bizans, elbette İstanbul'un fethi ile tarihe karışmıştır. Fakat Bizans'ı diriltmek isteyen ülkeler halâ vardır. İstanbul'u ve Anadolu'yu alıp "*Megalo İdea*"larına ulaşmak isteyenler bulun-

---

[107] Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, (Kısaltma: *Anadolu Selçukluları*), (yay. haz: Feridun Nafiz Uzluk), III, Ankara 1952, s. 25.

[108] Turan, *Türkiye*, s. 210; Kafesoğlu, *Selçuklu*, s. 63.

maktadır. Yunanlıların, Miryokefalon'dan yedi yüz elli yıl sonra İzmir'e çıkıp Batı Anadolu'yu işgal etmesi, yukarıdaki değerlendirmeler yapılırken göz önünde tutulmalıdır. Rumların ve onları kışkırtan özde "*Haçlı Taassubunu*" unutmamış toplumların Anadolu'ya bakışları, "*hüsn-ü kabul*" seviyesinde değildir. Onun için Türkiye aleyhindeki değişik komploların altında, onların asırlar ötesinden bu yana canlı tuttukları hasmane tavırlarını görmek pekâlâ mümkündür.

b) Fetihler ve Siyasi Buhran

Malazgirt'in ardından Anadolu'da kazanılan ikinci büyük zafer olan Miryokefalon'dan sonra Batı Anadolu'daki fetihler genişletildi. Kütayha, Eskişehir tarafları fethedilerek vatana dâhil edildi.

Yalnız II. Kılıç Arslan, düşmanla mücadelede gösterdiği ileri görüşlülüğü, ülke idaresinde gösterememiştir. 39 yıllık uzun ve mücadeleli saltanatı sırasında yorulup ihtiyarlayan sultan, ülkeyi on bir oğlu arasında böldü. Eski Türk hâkimiyet düşüncesine uygun olan bu hareketle eyaletlerin başına gönderilen şehzadeler, babalarına sıkı sıkıya bağlı kalacakları yerde daha o hayatta iken taht kavgalarına başladılar.

c) Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192)

Anadolu yeni bir siyasi buhran içinde iken Üçüncü Haçlı Seferine yakalandı. Zira Selahaddin Eyyubi, 1187'de Kudüs'ü haçlılardan kurtarmıştı. Kudüs'ün Müslümanlarca geri alındığı haberi Avrupa'yı yeniden harekete geçirdi. Bu defa üç kral birden orduları ile İslâm âlemi üstüne yürüdüler.

İkinci Haçlı Seferinde olduğu gibi üçüncüsünde de Anadolu'ya girmede Alman imparatoru başı çekti. Niyetlerinin Anadolu'dan sadece serbestçe geçip gitmek olduğunu söylüyorlardı.

Almanları, Türkmenler ve Kılıç Arslan'ın bazı oğulları karşıladı. Fakat bölünmeden dolayı büyük Alman ordusunu durdurmak mümkün olmadı. Denizli, Akşehir civarlarındaki baskınlar da netice alıcı değildi. Başkent Konya'ya giren Almanlar,

imparator Friedrich Barbarossa yönetiminde Selçuklu Sultanı ile bir andlaşma yaparak Kilikya'ya geçmek üzere Türk topraklarından ayrıldılar. Friedrich Barbarossa'nın Göksu Irmağını geçerken boğularak ölmesi üzerine haçlıların yönetimi İngiliz ve Fransız krallarının ellerinde kalmıştır. Aralarında çekişen bu iki kral, Kudüs'ü geri alamadıkları gibi hiçbir başarı da gösteremeden Selahaddin Eyyubi ile sulh yaparak dönmüşlerdir.

d) II. Kılıç Arslan'ın Şahsiyeti

Üçüncü Haçlı Seferi'nin sona erdiği yıl büyük sultan II. Kılıç Arslan vefat etmişti. Ölümünde 80'lik bir ihtiyar olan Kılıç Arslan, birçok savaşa girmiş, zaferler kazanmış bir kimse idi. Bedenen hasta, el ve ayaklarından rahatsızdı. Fiziki zafiyetine rağmen gaye ve seferlerinden asla taviz vermemişti. Savaşlarda araba içinde giderek idare ve azmini ortaya koyuyordu. Cesur ve kudretli kumandanları vardı. Akıllı ve ileri görüşlü idi. Her din mensubunu kendisine bağlayacak kadar siyasi olgunluğa sahipti. Hür düşünceye, farklı dinlerden insanlara bu arada Hıristiyanlara karşı da geniş bir müsamaha ile davranırdı. Huzurunda Süryani Patriği ile Müslüman âlim ve filozoflara münakaşalar yaptırırdı. İslâm hukukunda geniş bir anlayışa sahipti. İçtihat müessesesinin geliştirilmesini isterdi.

Ermenilerin koruyucu ve velinimet gördükleri II. Kılıç Arslan, Hıristiyanlarla sarılı bir ülkede olduğunun bilincinde idi. O, geleceğin, İslâm'a ve İslâm'ın gaza idealine bağlılıkla kurulabileceğine inanıyordu. Onun için Akrasay'ı bir gaza ve cihat üssü haline getirdi. Askerlerine evler, kendisine saray (ak+saray), camiler, medrese, ribat ve çarşılar yaptırdığı Aksaray'a Azerbaycan'dan gazi, âlim ve tüccar getirtip yerleştirdi. Bu şehre, gaza düşüncesi ve İslâm ruhunun bozulmaması için kötü insanlar ile Rum ve Ermenilerin girmelerini yasakladı. Konya devlet merkezi olduğu halde çok defa Aksaray'da oturur, seferlerine buradan çıkardı. Akrasay, bu özelliklerinden dolayı o zaman "*Dâru'z-Zafer, Daru'l-Cihad, Daru'r-Ribat*" unvanları ile anılmıştır.

Müslümanlar için tarihe "*İslâm Gazisi ve din müceddidlerinden biri*" olarak geçen Kılıç Arslan, adalet ve şefkati ile tanındı. Devrinde İslâm dini ve medeniyeti Anadolu'da kökleşmeye başladı. Zamanı, Dânişmendlileri Selçuklulara kattığı, Bizans'ı Miryokefalon'da ezdiği için birlik ve refahın arttığı dönem oldu. İlk defa altın paranın II. Kılıç Arslan zamanında basılması bunun göstergesidir. İleride görüleceği gibi oğulları arasındaki kavga, bu güç sayesinde kısa sürede zafiyete dönüşmeden atlatılabilmiştir[109].

3. II. Süleyman Devri (1196-1204)

Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Selçuklu tahtına (1192-1196) I. Keyhüsrev oturmuştu. Tokat Meliki olan II. Süleyman, bu kardeşinden tahtı alarak babası II. Kılıç Arslan'ın yerine geçti. Taht mücadeleleri devam ettiği sırada II. Süleyman, Bizans'ı vergiye bağladı. Ayrıca taht kavgasından faydalanarak saldırıya geçen Ermenileri yenip Gürcüler üzerine yürüdü. Fakat bu otoriter ve enerjik hükümdar, Erzurum'u kuşatan Gürcüleri ezemeden önce Gürcü-Kıpçak ordusunun baskınına uğrayarak yenildi. Gücünden emin olarak boş bulunmuştu. Gürcistan'dan öcünü almak üzere tekrar toparlanıp yürüdüğü sırada ise vefat etti (1204).

a) Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204)

Anadolu'da Selçuklu birliğini kuran Rükneddin Süleyman'ın Gürcistan yolunda öldüğü yıl dünya, Dördüncü Haçlı Seferine şahit oluyordu. Yalnız Haçlılar bu defa Kudüs'ü kurtarmak üzere Anadolu'ya geçmeye ne teşebbüs ne de cesaret edebildiler. Onlara, Bizans'a gelmişken bu zengin başkenti işgal ederek yağma edip, yakıp yıkmak daha kolay geldi. Bizans'ta bir Latin Krallığı (1204-1261) kuran Haçlılar görülmedik işler yaptılar[110]. Mezarlara, kiliselere varıncaya kadar soyuldu. Kendi kaynaklarına göre Ayasofya'da fahişe oynatıp, şarap içerek dans eden bu

[109] Turan, *Türkiye*, s. 229-236.
[110] Diehl, *aynı eser*, s. 150-151.

sefil insanlar, mezhebi farklı olan (Ortodoks) Rumları böylece cezalandırmış da oluyorlardı. Hıristiyanlık adına hareket eden ve Almanların organize ettiği haçlıların bu davranışlarını sadece mezhep farkı ile de izah etmek mümkün değildir. Bu tam bir ruh sefaletidir. İç dünyadaki garabetin dışa fırsat bulduğu zaman yansımasıdır.

1261 yılına kadar devam eden İstanbul'daki Latin Krallığı üzerine Bizanslılar İznik'e çekilmişlerdir.

Dördüncü Haçlı Seferinden sonra daha dört büyük haçlı seferi düzenlendiği halde hiç birisi Anadolu'ya uğramamıştır.

b) Şahsiyeti

Melik Süleyman, güzel ahlâk ve hasletlere sahipti. Şu olay da onun şahsiyetini ortaya koyar: Bir Selçuklu şehzadesi ile evlenme hevesine düşen Gürcistan Kraliçesi Thamara, Selçuklu ülkesine ressam göndererek şehdazelerin resimlerini yaptırtmıştı. Bu şehzadeler içinde ise yakışıklılığı ile emsalsiz, boyu bosu yerinde Süleyman Şah'ı beğenmişti. Babası Kılıç Arslan'a elçi ile birlikte hediyeler ve mektup gönderen Thamara, Süleyman Şah'la nikahlanmak ve Gürcistan Kralı yapmak istediğini bildirdi.

Kılıç Arslan, "*dinin direği*" (Rükneddin) unvanını taşıyan Süleyman'ı çağırdı. Gürcü Kraliçesi'nin arzusunu oğluna duyurdu. Aslında birçok insanın gururunu okşayabilecek teklife o çok hiddetlenmişti. Kâfir bir kadının işvesine ve dünya hevesine kapılıp Hıristiyan diyarına gidemeyeceğini söyledi. Bu sözü, hiç gitmeyeceği anlamına gelmezdi. Eğer sultanın yardım ve fermanı olursa kilise ve manastırları yıkıp, cami ve medrese dikmek, çan yerine ezan sesini yerleştirmek amacıyla gidebilirdi. Bu cevap gaza ruhuna sahip olan babasını da memnun etmişti. Kılıç Arslan'ın şehzadeliğinde takdir ettiği bu oğlu, sultan olunca Gürcü ve onlara yardımcı olan bir kısmı Hıristiyanlaşmış Kıpçaklar'a karşı bizzat sefer düzenlemişti.

Süleyman Şah, ülkesini iç mücadelelerden kurtarıp millî birliğe kavuşturmuştur. Bu yüzden ilk defa Gürcü Seferinde bo-

zulması, Selçuklu Devleti'ni sarsmadı bile. Devletin şehzadeleri arasında, eski geleneğe uygun olarak taksim edilmesi ondan sonra bırakılmıştır.

Dindar bir insan olan Rükneddin Süleyman, pazartesi ve perşembe günlerini oruçlu olarak geçirirdi. İmar faaliyetlerini devam ettirdi. Konya'daki İplikçi Camii onun zamanında inşa ettirildi[111].

4. I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1204 -1211)

II. Rükneddin Süleyman Şah'tan sonra Selçuklu tahtına I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçti. İlki 1192-1196 yılları arasında olmak üzere I. Keyhüsrev'in bu ikinci tahta geçişi idi. Süleyman Şah'ın vefalından sonra sekiz aylık bir süre oğlu III. Kılıç Arslan tahta oturmuşsa da henüz blüğa ermemiş olan bu yeğeninden saltanatı devralmıştır.

Keyhüsrev'in ilk önemli icraatları kapanan ticaret yollarını ve dış bağlantı kapılarını açması olmuştur. Bunun için Bizans'ın Latinler eline geçmesi ile tıkanan ticaret yollarını işlek hale getirmiş, 1206'da Karadeniz'e, 1207'de Antalya'yı fethederek Akdeniz'e çıkılmasını sağlamıştır. İlk defa denizciliğe önem vererek Selçuklu donanmasını kurdu. Bu ileri görüşlü Sultan, Alaşehir taraflarını fethederek Bizans imparatorunu yendiği meydan savaşında şehit düştü (1211). Kaçan Bizans askerinin ardından yağmaya dalan Selçuklu ordusunun boşluğundan faydalanan bir Frenk askeri sultana saldırmıştı. "*Bir kulenin devrilişi gibi atından düşen*" şehit Gıyaseddin Keyhüsrev'in cenazesi önce Akşehir'e getirildi. Oradan da oğlu Keykavus tarafından yaptırılan Konya'daki Alâeddin Camii bitişiğindeki "*sultanlara mahsus ecdâd türbesine*" nakledilerek gömüldü[112].

Şahsiyeti

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, bilginlere hürmetkardı. Hocası olan Şeyh Mecdüddin İshak'ı ikinci defa tahta çıkınca Şam'a özel

---

[111] Turan, *Türkiye*, s. 255, 264.

[112] Osman Turan, "Keyhüsrev I", *İ.A.*, C. VI. s. 618.

mektup yazarak davet etmişti. Yazdığı bir şiirinde ise hocasını "*İslâm'ın sadrı, aziz ve melek ruhlu bir dost*" olarak vasıflandırıyordu. Mecdüddin İshak'ı Konya'ya geldiğinde merasimle karşılayıp duasını aldı. Daha sonra ise Malatya Meliki olan büyük oğlu İzzeddin Keykâvus'a "*kendisine yaptığı hocalık ve rehberliği oğluna da yapmak üzere*" gönderdi. Mecdüddin İshak, bilindiği gibi Şeyh Sadreddin Konevî'nin babasıdır. Bilgin ve değerli şahsiyetlere saygı, onlarla düşüp-kalkma sultanı olduğu kadar devleti de yüceltmiştir. Daha sonra Keyhüsrev'in adını taşıyan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, "*rezil ve sefil*" takımı ile düşüp kalktığı, bilginlere olduğu kadar değerli devlet adamlarına önem vermediği, hatta onları tasfiye ettiği için hem kendisinin hem de devletin başına onulmaz yaralar açacaktır. Dede-torun arasındaki bu zıtlık, devletin her sahasında kendisini hissettirmiştir.

5. İzzeddin Keykâvus (1211 -1220)

Keyhüsrev'in İzzeddin Keykâvus, Alâeddin Keykubat ve Celâleddin Keyferidûn olmak üzere üç oğlu vardı. Bunlardan İzzeddin Keykâvus, büyük evlat olarak tahta geçti. Kardeşi ile taht mücadelesinde üstün gelen Keykâvus'un saltanatı fetihler ve galibiyetler ile doludur.

Sinop'u fethederek Karadeniz ticaret yolunu açmış ve bu şehre Müslüman tüccarlar yerleştirmiştir. Trabzon Rum imparatorunu esir alıp bu devleti Selçuklulara bağlayan Keykâvus, Antalya'yı da ikinci defa fethetti. Babası devrinde alınıp Selçuklular'ın Akdeniz kapısı haline getirilen bu şehir, içerideki Rum ve Hıristiyanlar ile Kıbrıs'tan gelen Haçlıların baskını sonucu elden çıkmıştı. Müslümanların namazda olmalarından faydalanan Hıristiyanlar, katliam yapmışlardı. Daha sonra şehirleşmede bu acı tecrübeden faydalanılarak içerideki Hıristiyanların ihanetlerine karşı dikkatli davranılmıştır.

İzzeddin Keykâvus, Antalya'ya sefer düzenleyerek şehri geri aldı. Başta Türkleri kılıçtan geçiren Gautier olmak üzere bütün Frenk ve Hıristiyanlar katledildi[113]. Suçlular, böylece kısa bir

[113] Besim Darkot, "Antalya", *İ.A.*, C. I, s. 460.

süre sonra hakettikleri cezayı bulmuşlardı. Sıra Sis (Kozan)'i merkez edinen Ermenileri hizaya çekmeye gelmişti. Antalya'dan sevkettiği ordularla Ermenileri yeniden tabiyeti altına aldı. Kozan'da hutbe sultan adına okundu, para bastırıldı. Keykâvus, hâkimiyet sahasını Halep ve Kuzey Suriye'ye kadar genişletti.

a) Kararlı Devlet Adamı

İzzeddin Keykâvus, babası ve diğer Selçuklu sultanları gibi yüksek bir kültüre sahipti. Şair ruhluydu. Yalnız ne yazık ki şiirlerini Farsça yazıyordu.

Gayretini fetihlerle düşmanın ezilmesi, devlet ve memleketin genişlemesi ve imarı noktasında harcardı. Kararlı idi. Ağız değiştirmezdi. Divandan bir kimse için "*İktâ*" verildiği zaman bunda asla bir değişiklik meydana getirilmezdi. İkta sahibi öldüğü zaman yurtluğu evladına kalırdı. Devri huzur, emniyet, adalet ve bolluğun hüküm sürdüğü bir zaman olmuştur. Çünkü kanunların uygulanmasında ihmal göstermez, kimsenin hakkı yenmezdi.

b) Bir Büyük Hata ve Ölümü

"*Âlemin efendisi, mücahidlerin direği, zafer babası, galip sultan*" vasıfları ile anılan Keykâvus, en büyük hatasını ömrünün sonuna doğru yaptı. Sebep, Halep seferi idi. Yenilgi yüzü görmeyen sultan, Kuzey civarının fethinden sonra Halep'in elden çıkmasını hazmedemedi. Çünkü öncü kuvvetleri tedbirsizlik yüzünden mağlup olmuştu. Tekrar Halep üstüne sefer düzenlemek istediğinde, sefere taraftar olmayan emirlerinden şüphelendi. Onların kendisine ihanet ettiğini düşündü. Hiddet ve gazaptan sinirleri bozuldu. Bu ruhî perişanlık içinde iken sefere aleyhtar olan emirlerini Elbistan'da bir eve kapatarak yaktırdı. Sonra pişman olan Keykâvus, yanan evin yerine "*Yanık Mescid*" denilen bir ibadethane yaptırttı. Fakat iş işten geçmişti. Sağlığı bütünü ile bozuldu. Üzüntüden vereme yakalandı. Israrla istediği Halep seferine çıktığı zaman ise, Malatya yakınlarında Viranşehir'de vefat etti (1220)[114].

---

[114] Osman Turan, "Keykâvus I", *İ.A.*, C. VI, s. 640.

Buraya İzzeddin Keykâvus'un ölmeden önce söyleyip sandukasına yazılmasını vasiyet ettiği bir kıtasını almakta fayda vardır. Hayat görüşünü aksettirdiği kadar bütün mevkii-makam sahiplerine bir ibret olacak seviyedeki şiiri şudur:

"Bu cihânı ki terk edüp gittik
Rencini dîlde berk edüp gittik
Şimden sonra nevbet erdi size
Nitekim evvel ermiş idi bize."[115]

6. Alâeddin Keykubâd (1220 -1237)

Saltanat nöbetini İzzeddin Keykâvus'tan sonra tutma sırası kardeşi Alâeddin Keykubâd'a gelmişti. Zira Keykâvus'un dillere destan bir düğünle evlendiği Erzincan Mengücük hükümdarının kızı Selçukî Hatun'dan çocuğu olup olmadığı bilinmemektedir. Varsa bile çok küçük yaşta olmalıdır.

"Adalet ve şeriattan ayrılmama" Sözü

"*Uluğ Keykubâd*" olarak anılan Alâeddin Keykubâd, önce Sivas'ta sonra daha görkemli bir törenle Konya'da tahta çıktı. Abbasi Halifesinin elçisi, yeni sultanı tebrik için gelirken, Keykubâd, önden karşılayıcılar gönderdiği gibi kendisi de hassa alayı ile karşıladı. Elçi huzurundaki tahta çıkma töreninin en dikkat çekici yanı "*saltanat verme âdeti*"ne göre sultanın "*bir değnekle arkasına vurulması*" idi. Bu sıra ona "adalet ve şeriattan ayrılmayacağına" dair sözleri (yemin) tekrar ettirdikten sonra "*tahta oturmasına*" izin verildi.

Saltanat: Bir Korkulu Rüya

Keykubâd, ağabeyi tahtta iken Malatya Kalesinde göz hapsinde idi. Kaleye doğru bir heyetin geldiğini gördüğü zaman "*genç ve dinç*" ağabeyinden kendisinin ölüm fermanının getiril-

---

[115] Turan, *Türkiye*, s. 320; C. Van Den Bergh, "Sühreverdi", *İ.A.*, C. XI, s. 88. **Renc:** ağrı, zahmet, sıkıntı - **dîl:** gönül - **berk:** katı (toplama) -**nevbet:** sıra.

diğini sanarak korkmuştu. Halbuki gelenler ona saltanat müjdesini verdiler. Geceki rüyası gerçek olmuştu. Rüyasında gördüğü nurani yüzlü ihtiyar, "*Sühreverdi'nin himmet ve muhabbeti seninle beraberdir*" demişti. İşte taht merasiminde Halifenin elçisi Ömer bin Muhammed Sühreverdi, (1145-1234) onu "*değnekli törenle*" tahta oturtmuş, Halifenin gönderdiği murassa eğerli ata da bindirmişti.

Sultan Alâeddin'e müjde getiren ise ağabeyi ile taht mücadelesi sırasmda kendisini Ankara kalesinden alıp hapse götüren beylerbeyi Seyfeddin Ay-aba idi. Endişe içinde olan Ay-aba, müjdeyi verdikten sonra yeni sultandan kendisine dokunmayacağına dair bir ahidnâme alıp af dilemişti. Dünya dönüyor ve devran değişiyordu. Fakat bu ahidnâmenin hükmü altı yıl geçerli olmuştur. Sultan, kendine muhalif tavır takınan beylerle birlikte Seyfeddin Ay-aba'yı da idam ettirmiştir[116].

a) Fetihler ve Gelişme

Alâeddin Keykubâd devri, Anadolu'nun refah düzeyinin en yüksek olduğu zamandır. Cami, medrese, kervansaray, hanlar vb. eserlerle ülke donatılmış, dünyanın en mamur vatanı haline getirilmiştir.

Ağabeyi gibi Alâeddin Keykubâd devri de yoğun fetihler ve harplerle geçmiştir. Akdeniz sahilinde eski adı Kalanoros olan kale alınarak adına sultanın adından dolayı Alâiye (Alanya) denilmiştir. Keykubâd'ın kışlık başkent haline getirdiği Alanya'dan sonra İçil (Mersin)'e kadar kıyı şeridi fethedilip, Ermeniler üç koldan sıkıştırılarak küçültülmüştür. İçil'e yerleştirilen Türkmenler, sonra Karaman Beyliği'ni meydana getirmişlerdir.

Keykubâd'm Beyşehir Gölü'nun kuzeybatı kıyısında kurdurduğu Kubâd-âbâd, -bugün kalıntıları hâlâ duran- bir yazlık başkent, aynı zamanda bir dinlenme yeri, av alanı durumundadır. Ayrıca Kayseri yakınında Keykubâdiyye adıyla bir yazlık yerleşim yeri de vardır.

---

[116] Turan, *Türkiye*, s. 327; Kafesoğlu, *Selçuklu*, s. 66.

Anadolu Selçuklu Devleti, Keykubâd devrinde gücünün zirvesindedir. Sinop'tan denizaşırı bir sefere çıkılarak Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Kırım Yarımadası'nda bulunan Suğdak bu devirde alınmıştır. Sinop'ta yapılan gemilerle çıkılan bu seferde birçok Rus Knezi ile Kıpçak beyi itaat altına alınmıştır (1226).

Doğuda ise Erzurum, Erzincan, Ahlat alınıp Van Gölü havzası Tiflis'e kadar Selçuklulara dâhil edilmiştir. Güneyde de Kuzey Suriye, Halep Selçuklu topraklarına katılarak siyasi-coğrafî bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

b) Moğol Tehlikesi

Fakat İslâm âlemini tehdit eden Moğol tehlikesi her geçen gün Anadolu Selçuklu Devleti'ne de yaklaşıyordu. Hatta doğuda gerçekleştirilen yeni fetihlerle Moğollara sınır olunmuştu. Bu nazik durumda Moğollara karşı güç birliği yaparak durabilecek üç kuvvet vardı. Bunlardan birincisi henüz Moğollarla sıcak savaş teması olmayan kudretli, zengin bir devlet olan Anadolu Selçukluları idi. Diğeri Harzemşahlar, üçüncüsü ise Eyyubilerdi.

Harzemşahlar, Moğollara karşı kahramanca mücadele vermiş cesur ve yiğit bir sultana sahipti. Celâleddin Harzemşah, Sultan Celâleddin, defalarca harbettiği Moğollara karşı deneyimli ve azimli idi. Devleti yıkılmış fakat topladığı ordusu ile Doğu Anadolu'ya kadar çekilerek varlık ve direncini muhafaza ediyordu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kapısında, putperest Moğollara karşı âdeta tampon devlet durumunda idi.

Fakat Celâleddin Harzemşah (?-1231), kumandanlıktaki cesaret ve üstünlüğüne rağmen, siyasi basiretten yoksundu. En tabiî müttefiki durumunda olan Anadolu Selçuklu Devleti ile iyi ilişkilerini sürdüremedi. Alâeddin Keykubâd, Moğollara karşı ittifak yapmak için ona elçi ve mektup göndermişti. Şöyle diyordu: "*Aynı cihad yolundayız. Aynı din ve millete mensup bulunuyoruz. Doğuda İslâm hudutlarını koruyan siz, batıda da kâfirlerin kökünü kazıyan biziz*"[117].

[117] Turan, *Türk Cihan*, s. 300.

c) Yassı Çimen Muharebesi (1230)

Celâleddin Harzemşah, başlangıçta ittifaktan yanaysa da bunu bozacak yanlışlar yapıyordu. O zaman önemli bir medeniyet merkezi olan Anadolu Selçukluları'na ait Ahlat'ı alıp tahrip etti. Bu durum iki sultanın aralarını açtı. Celâleddin, kendisini Anadolu Selçukluları'na karşı tahrik edenlerin oyununa gelmişti. Sonuçta, hiç olmaması gereken olay meydana geldi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçlü ordusu ile Moğollar önünde barikat olan Celâleddin Harzemşah'ın Müslüman Türkler'den müteşekkil ordusu karşı karşıya geldiler. Celâleddin Erzincan yakınlarında Yassı Çimen'deki savaşta (10 Ağustos 1230) yenildi. Ordusu önemli oranda imha edildi. Bir yıl sonra ise intikam hevesine kurban gitti[118].

İki Müslüman Türk Ordusunun savaşının sonucuna en çok Kayseri Hıristiyanları sevindi. Dönüşte Selçuklu sultanını bir günlük mesafede zafer şenlikleri yaparak karşıladılar[119]. Bu dikkat çekici tavrı Hıristiyanlar ve putperestler Moğollar dışında başka kimler göstermiştir, kimler kardeş kavgasına sevinmiştir bilmiyoruz.

d) Eyyubiler'le İlişkiler ve Alâeddin Keykubâd'ın Ölümü

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Eyyubiler'le ilişkisi de iyi değildi. Karşılıklı hücumlar olmuş, en sonunda Alâeddin Keykubâd ordusunu Kayseri yakınlarında Meşhed Ovası'nda toplayarak kesin bir neticeye varmayı düşünmüştü. Kayseri'de devlet ileri gelenlerinin, ordunun toplanması üzerine önemli kararlar alındı.

Alınan kararlardan birisi veliahdın değiştirilmesi idi. Büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev, önce veliaht tayin edilmişken bu sıfatı iptal edilerek yerine küçük oğlu Rukneddin Kılıç Arslan'ın veliahtlık töreni yapıldı. Büyük oğulun ileride üstünde durulacak olan yanlış tutumuna karşılık küçük oğlu, yeni ittifak ku-

---

[118] Ahmed b. Mahmud, *aynı eser*, s. 151; Mükrimin Halil Yinanç, "Celâleddin Harzemşah", *İ.A.*, C.III, s. 52.

[119] Osman Turan, "Keykubâd I.", *İ.A.*, C. VI, s. 658.

rulmak istenilen Eyyubilerden prenses Melike-i Âdiliyye'den doğma idi.

Moğol tehlikesi Anadolu'yu güneyden de sarıyordu. Moğollar Musul'a kadar akınlar yaparak sokulmuşlardı. Halife ve çevre hükümdarları, Keykubâd'a Eyyubilerle işbirliği yapmasını teklif etliler. Zaten Keykubâd da aynı fikri taşıyordu. Doğudaki Celaleddin Harzemşah barikatı çökmüştü. Bunun için tedbir olarak başta Konya, Kayseri, Sivas olmak üzere bütün şehirleri surlarla çevirtip savunma tedbiri almıştı. Ardından Moğol büyük kağanına elçi ve hediyeler göndererek iyi ilişkiler kurmak üzere siyasi tedbir de almıştı. Hatta Moğolların "dünya hâkimiyetini" kabullenmişti. Böylece "*Tanrı bizi yücelttiği için dünyayı bizim uruğumuza (soyumuz) lâyık gördü*" diye inanan Moğol Kağanı Oktay Kaan'a cihan hâkimiyeti düşüncesinde rakip olmadığını göstermiş, saldırıdan masun kalınıştı.

Ölüm Bir Suikastla Gelmişdi

Meşhed Ovası'nda bir araya gelen ordu, beyler, yabancı elçilerle birlikte büyük bir şenlik yapıldı. Zaten Ramazan Bayramı idi.

Bayramın üçüncü günü Alâeddin Keykubâd, oyun ve eğlencelerden sonra otağına girip namaz kıldı. Sonra bütün bey ve elçileri ziyafete davet etti. Ziyafeti başlatırken çaşnigirin önüne koyarak parçaladığı kuş etini birkaç lokma yedikten sonra sancıya tutuldu. Ziyafet meclisinin ahengi bozulmuştu. Hemen Keykubâdiyye Sarayına götürülmesini istedi ve orada vefat etti (1 Haziran 1237). İki gün sonra Konya'ya götürülüp Alâeddin Camii avlusundaki Künbed-saray'a gömüldü.

e) Şahsiyeti

Alâeddin Keykubâd, vefatında henüz 45-50 yaşlarında idi. Türkçeden başka Arapça, Farsça, Rumca biliyordu. Özellikle bu son iki dilde de konuşabilen Alâeddin Keykubâd, yüksek kültür ve zekaya sahip birisi idi. Siyasette ustaydı. Okuduğu kitaplar arasında Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'si, Gazâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet*'i ve Keykâvus'un *Kâbûsnâme* adlı eserleri bulunmaktadır.

Devrinde Anadolu'nun "*emniyet ve huzur diyarı*" haline geldiği bu sultan için, taşt (leğen) emiri Celâleddin Karatay şöyle der: "*On sekiz sene sultanın hizmetinde bulundum. Onun gecenin üçte birinden fazlasını uyku yatağında geçirdiğini hatırlamıyorum. Bilâkis onu geceleri Kur'an okumak, namaz kılmak ve dua etmekle, çalışmakla meşgul görürdüm*".

Hanefi Mezhebinde olduğu halde sabah namazlarını Şafiî usulüne göre erken kılan sultanın dindar, fakat mezhep taassubu içinde olmadığı söylenebilir. Ülkede adalet ve düzenin sağlanması konusunda fevkalâde titizdi. Zamanında ticareti geliştirmiş, ticaret kervanları için kervansaraylar yaptırıp ticarî faaliyeti sigorta altına almıştı. Onun yaptırdığı kervansaraylardan Aksaray ve Kayseri yakınlarındaki Sultanhanları, sanat tarihi açısından değerleri yanında sosyal ve ekonomik yönden fevkalâde öneme sahiptiler[120]. Yolcuların yeme-içme, yatma, ibadet, tedavi dâhil birçok ihtiyaçlarını gören bu vakıf eserlerin önemli gelir kaynakları bulunmaktadır. Sürülerle koyun, dükkan, tarla vb. gibi. Ayrıca üç gün süreyle kalanlardan ücret alınmadığı gibi bulundurulan nalbant, hayvan sağlık görevlileri ile hayvanların da bakımı sağlanıyordu.

D. GERİLEME DEVRİ

1. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246)

Alâeddin Keykubâd'ın zehirlenerek öldürülmesi konusunda genellikle büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev üstünde durulmaktadır. Annesi Kir Vart'ın kızı olan "*Mah-peri Hatun*"dur[121]. Sonradan kendi isteği ile Müslüman olup birçok hayır eserleri yaptıran bu hatundan ziyade oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in likayatsizliği, içki, eğlence ve kadına düşkünlüğünden başka aklının kifayetsizliği veliahtlığının elinden alınmasına sebep teşkil etmiştir.[122] Yerine seçilen kardeşinin küçüklüğü bu sonucu önlememişti.

---

[120] *Aynı eser*, s. 658-659.

[121] Turan, *Türkiye*, s. 337; Cahen, *aynı eser*, s. 205; Osman Turan, "Keyhusrev II", *İ.A.*, C. VI, s. 620.

[122] Turan, *Türkiye*, s. 356; aynı yazar, "Keyhüsrev II", s. 628.

Keyhüsrev, Keykubâd'm cenazesi henüz kaldırılmadan bir oldu-bitti ile tahta geçirildi. Halbuki hemen kısa bir süre önce diğer kardeşinin veliahtlığı kabul edilmişti. Bu gelişmenin mimarı olan vezir Sadettin Köpek (Ö. 1238), on altı yaşındaki Keyhüsrev'i avuçlarının içine almıştır, ileride de üstünde durulacağı gibi Rum dönmesi olduğu belirtilen bu vezir, kendi siyasi geleceğini garanti altına alma gibi bencil ve fevkalâde menfur bir tavırla rakip gördüğü değerli devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırtmıştır.

Önemli birçok devlet adamının ortadan kaldırılması, devlet yapısında çürüme, güvensizlik ve halk gözünde itibar kaybına sebep oldu. Diyarbakır ve Tarsus'un fethi, peyk devletlerin bağlılıklarını bildirmeleri özdeki düşüşü gideremedi.

Böyle anlar, bilindiği gibi güçlü devirlerde bir köşeye sinerek ortaya çıkacağı anı gözeten habasetin meydana çıkması zamanıdır. Moğol saldırısına cesaret verip âdeta zemin hazırlayan Babaîlik hareketinden önce Anadolu'da tarikatların gelişme ve yayılma sebepleri üstünde durmakta fayda vardır.

a) Tarikatlerin Anadolu'da Yayılma Sebepleri

Bir sosyal olay olarak tarikatlerin gelişip yayılması sebepsiz değildir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev devri ve sonrasını iyi kavramak için bu konunun üstünde durulması gerekmektedir.

Bilindiği gibi Abbasi halifelerinin manevi ve maddi nüfusu zayıflayınca hâkimiyet, çeşitli mahallî emirlerin eline geçti. Kuvvetli bir siyasi merkezin yokluğu, anarşi, sosyal düzendeki bozulmanın ardından Haçlı Seferleri, Moğol istilâları ülkeler gibi ruhları da altüst etti. İşte bu ortamda ruhî, manevî huzur ve sükûnu temin vadinde bulunan tarikatlere rağbet arttı. Halkın tarikatlere rağbeti, halk üzerinde otoritesini devam ettirmek isteyen yerli yöneticilerin şeyhlere ilgi duymalarını sağladı. Böylece tekke, zaviye ve ribat yaptırıp vakıflar tahsis etmeler, hatta mahalli yöneticilerin, beylerin kendilerinin mürid olması sonucu şeyhlerin nüfuzu daha da arttı.

İslâm alemindeki bu genel durum Anadolu'da da vardır. I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra siyasi istikrar bozuldu. Sosyal

düzenin bozulması neticesi ortaya çıkan kargaşalıklardan bıkan halk, dünyada bulamadığı huzuru bulmak için tekkelere, şeyhlere koştu[123]. Bu koşuş özellikle Kösedağ Savaşı'ndan sonra, Moğol istilâsı, Rum ve Ermenilerle harpler, iç taht kavgaları ile daha da artmıştır.

Anadolu, Türkistan, Harezm - Horasan ve İran'dan nüfus hareketleri yönünden ayrı değildir. Hatta çok sıkı ve yakın bir organik bağ bulunmaktadır. Moğolların Orta Asya'da istilâ hareketine girişmeleri üzerine batıya doğru nüfus kayması daha da büyümüştür. Putperest Moğol istilâsı önünden çekilen halk içinde birçok âlim, sanatkâr olduğu gibi mutasavvıflar da bulunmaktadır. Bu sırada en çok yerleşilen ülke de Anadolu'dur[124]. Bunlar, haklı olarak Anadolu'nun manevi mimarlarıdırlar.

b) Babaîlik Hareketi

Anadolu'ya gelen mutasavvıfların hepsi aynı safiyet ve temizlikte değildi. Türkistan'dan, Harezm'den gelip "*ehli sünnet akidelerine safvet ve kesinlikle bağlı bulunan hakiki zâhid*" Yesevî dervişlerinin, gazilerin yanında bozuk İnançlı ve kötü niyetli olanlar da vardı. "Tasavvuf perdesi altında" ve "*kendi hesabına siyasi emellere*" sahip Baba İshak bunlardandı. Ortamını elverişli bularak Selçuklu Devleti'ne isyan bayrağını açtı.

Başta Gıyaseddin Keyhüsrev ile Saadettin Köpek'in bulunduğu devletin zaafından faydalanan Babaîler Amasya, Tokat, Sivas yöresinde oldukça güç kazanırlar (1239-1240). Devlet, bunlara karşı başlangıçta aciz kalır. Olay o kadar büyük ve yıpratıcıdır ki, Gıyaseddin Keyhüsrev, Kösedağ Savaşı'nın ardından yaptığı hatayı önce burada yapar. Aile ve hazinesini alarak Kubâdiye Hisarı'na çekilir. Ortalık kan ve ateş içindedir. Önceleri Şeyh Baba İlyas adına hareket eden Baba İshak, yeni bir din ortaya koymaktadır. Kendisi de bu dinin peygamberidir. Etnik kökeni de dikkat çekicidir. Zira Baba İshak'ın da Selçuklu Sultanını istediği gibi çekip çeviren Sadedin Köpek gibi Rum

[123] Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 204.
[124] Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 201.

dönmesi olduğundan bahsedilmektedir[125]. "*Tanrı'nın peygamberi olduğunu ve Tanrı'nın kendisine zafer ve saltanat vaad*" ettiğini söyleyen Baba İlyas'ın, elbette kökeninden önce yaydığı fikirler ve bunların Türkmenler arasında rağbet görmesi üstünde durulması gerekir. Batıni inançta olduğu şüphesiz olan Baba İshak'ın, müridleri arasında "*La ilahe illallah Baba Resul Allah*" diye zikri yapılmaktadır[126].

Babaîlik olayı, Sadettin Köpek'in idam ettirilmesinden sonra Mübarizüddin Armağanşah tarafından bastırılır. Armağanşah, Amasya'yı kuşatarak "*yalancı peygamber*"i yakalayıp idam ettirir (1240).

Babaîlik, devletin zaafını tamamıyla ortaya koymuştur. Daha sonra sosyal parçalanmayı artırmak için Moğollar, Anadolu'da itikad bozukluğu olan batıni hareketlerin yayılmasını kolaylaştırmışlardır.

Babalar, Babalar...

Yalnız "*baba*"lar bu kadar değildir. Belden yukarısı çıplak, aşağısına kırmızı bir bez, başına da kırmızı tülbentle manda boynuzları saran Barak Baba ile Süleyman Türkmanî de batıni düşünce sahiplerindendir. Aynı kıyafette sekiz-on müridi olan Barak Baba, arkadaşları def-zil çalınca "*ayı gibi oynayıp, maymun gibi söyleyen gayet murdar*" bir şahısdır. Haramların tamamını helal saymakta, güzellere "*tanrı deyip secde etmektedir*". Şam'a giden Barak Baba, orada kendisine "*hadd-i şer'î*" uygulanması üzerine dayaktan ölür[127]. Sırtına eski-püskü esvap giyip ramazanda oruç tutmayan, namaz kılmayan Süleyman Türkmanî de ondan farklı değildir.

Yeni Müslüman olmuş Türkmenler arasmda bu türden itikad sahibi insanların barınıp düşüncelerini yayması daha sonra da olmuştur. Asırlar sonra Şah İsmail'in halifeleri de Yörük ve Türkmenler arasmda destek bularak etraflarına topladıklarını Anadolu'da siyasi bir isyana sürüklemişlerdi.

---

[125] Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 208.

[126] Turan, *Türkiye*, s. 424.

[127] Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 210.

Burada bu tür hareketlere katılmanın sebebi sadece İslâm inancının yeterince öğrenilmemesi değildir. Elbette İslâm'ı tanımamanın rolü büyüktür. Fakat kendilerine yakınlık duymayan, tanıyıp anlamayan yöneticilere, yönetim bozukluğuna duyulan tepkinin varlığına da dikkat çekilmelidir.

c) Kösedağ Savaşı ve Moğol Tahakkümü

Babaîlik hareketinin 1240'da zorlukla bastırılması, Selçuklu Devleti'nin güçsüzlüğünü ortaya çıkardı. Sınırda bekleyip Anadolu Selçuklu Devleti ile harp etmekten çekinen Moğollar, ilk yoklama hareketini 1241'de Erzurum'u işgal ve tahrip ederek yaptılar. Aldıkları tepkinin zayıflığı Anadolu üstüne yürüme kararı almalarını sağladı. 1243'te 30 bin kişilik Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, Erzincan-Sivas arasındaki Kösedağ'a geldi. 80 bin kişilik Selçuklu ordusu Moğolları karşıladı.

Kendisinden az düşman ordusuna kalabalık Türk ordusunun yenildiği ender örneklerden birisi Kösedağ'da yaşandı. Bir diğeri de Balkan Savaşları'nda yaşanmıştı. Kalabalık Osmanlı orduları kendinden az Bulgarlara ve Selanik cephesinde Yunana yenilmişti (1912). Her ikisinde de ortak yönler vardır. Onun için yedi yüz yıl arayla meydana gelen iki olayı karşılaştırmak mümkündür.

Kösedağ'da düşmandan kalabalık ordumuz başında sevilmeyen, korkak ve baba katili zanlısı bir komutan, II. Gıyaseddin Keyhüsev vardı. Değerli devlet adamlarını Sadettin Köpek'in ihtirası ile yok etmiş, geri kalanları da küstürmüştü. Yani Balkan Harbi'ndeki parti çekişmeleri sonucu doğan güven boşluğu ve benzer bir siyasi bunalım bulunmaktaydı. Böyle zamanlar asker ve toplumun siyasilere, yöneticilere iyi gözle bakmadığı anlardır. Asker ve halk, yiğit, mert, baba tavırlı, güvenilir yöneticiler ardından ölüme gitmeye alışmıştır. Onun için bunalım dönemlerinde halk ya köşeye çekilir veya içine kapanarak meydanda bile bulunsa kuru kalabalıktan öte bir anlam taşımaz.

Kösedağ'da her ikisi de vardır. Onun için ordu doğru dürüst çarpışma yapmadan dağılır. Düşmanla vuruşarak yenilen ise sadece öncü kuvvetleridir. Bozularak dağılan öncülerin akıntısına koca ordu kendisini kaptırmıştır.

"Benim İtimadım Tanrı'yadır"

Moğollarla vuruşmaya girmeden önce Selçuklu öncülerinin komutanının şu sözü ise ibret vericidir. Başka kuvvetlerle birleşmesi istenilen komutan: *"Eğer Allah onlarla olsa bile yine başka bir emîre ihtiyacım yoktur"* der. Bu büyük *"küfür ve hata"* ile yanındaki az kuvveti takviye etmeden harbe giren komutan bozulur.

Halbuki putperestlerin komutanı Cengiz Han, Müslüman ama gururlu Harzemşah'a karşı savaşa başlamadan bir tepeye çıkıp, kemerini boynuna bağlayarak üç gün yüzünü devamlı yere koyup zafer duası yapmıştır. Mağrur Harezm sultanının elçisinin sözlerini duyunca ise aynı Cengiz, atından derhal yere inip yüzünü yere koyarak Allah'tan yardım dilemiş, *"Eğer Sultan Muhammed askerlerine itimad ediyorsa benim itimadım Tanrı'yadır"* demiştir[128].

Şu hal, İslâm âleminin inanç yapısındaki çözülmeyi ne kadar da açık göstermektedir. Sanki karşılaşan Baycu Noyan-Keyhüsrev, Cengiz- Muhammed Harzemşah değil de yer değişmiş olarak Alp Arslan- Diyojen'dir.

Sultan Meydanı Önce Terkederse..

Kösedağ'da neticeyi beklemeden, daha doğrusu meydanda ercesine bir muharebe yapmadan rezil takımına uyan Sultan Keyhüsrev, ordusunu ve emirlerini bırakarak önce Tokat'a oradan Ankara'ya kaçar. Ankara'da da duramaz. Daha emin saydığı Antalya'ya gider. Fakat Antalya'da da kendisini emniyette hissetmez, panik içinde Menderes Havzası'na gider.

Kösedağ'da ise başlarında sultanlarının bırakıp gittiğini anlayan asker dağılır. Fakat ilginçtir ki Moğollar, otağı ve boş çadırları gördükleri halde bir oyunla karşı karşıya olma endişesi ile iki gün beklerler. Bir hareket göremeyince Türk ordugâhına girip yağmalayarak sonucu önemli, ama garip bir zafer kazanırlar (3 Temmuz 1243).

Moğolların zaferden sonra ganimetleri 300 deve yükü altın, üç bin hayvan yükü altın ve gümüş eşya, 40 araba zırh ile sul-

[128] Turan, *Türkiye*, s. 435.

tanın yanında getirerek bırakıp çekildiği arslan, pars ve diğer vahşi hayvanlardır.

Yani Anadolu Selçuklu ordusunun altını, gümüşü, zırhı boldur. Fakat "*moral değerler*" sahasındaki boşluğu değerli madenlerin hiç birisi dolduramamıştır.

Kayseri Bir Ermeninin İhaneti Yüzünden Düştü

Moğollar, Kösedağ'dan sonra kendini müdafaa etmeyen Sivas'ı alarak yağma ettiler. Kayseri ise Sivas'ın aksine şehir halkı olarak teşkilâtlanıp şehri müdafaa ettiler. Halk, ahiler ve bir miktar asker kahramanca savunma savaşı verdiler. Cavlakî (Kalenderi) dervişlerini ve esirleri mancınık atışında kullanan Moğolların ümitleri kırıldı. Geri dönmeyi kararlaştırdıkları bir sıra Kayseri içindeki bir Ermeni dönmesinin ihaneti durumu değiştirdi. Zira Moğollara sığınarak bilgi veren dönme Ermeniye katılanlar olmuştu. Bunun üzerine vazgeçilen kuşatma şiddetlendirildi. Sonuçta Kayseri'ye giren Moğollar, bu güzel ve mamur beldeyi tarihinin en büyük felaketine uğrattılar. Önce şehri tamamen yağma ve tahrip ettikten sonra halkı ve harp esirlerini katlettiler. Ölü sayısı on binleri buluyordu. Moğolların istilâ ettikleri yerlerdeki bu vahşet, birçoklarının gözünü yıldırmıştı. Zengin ve varlıklı olanlar Halep'e, Şam'a doğru kaçmaya başladılar. Sultanın anası da Kayseri'ye gelmiş oradan kızını, hazinelerini, cariyelerini alarak Kilikya'ya kaçmıştı. Niyeti Haleb'e geçmekti. Fakat Ermeniler kendisine sığınan Alâeddin Keykubâd'ın eşini Moğollara teslim etti. Hem Moğollara yaranmak hem de Türklerden bu yolla intikam almak istiyorlardı. Ermeniler, Moğol vahşetinden çekinerek kendilerine sığınan diğer Türklere de tecavüzlerde bulundular.

d) Anlaşma; Moğol Boyunduruğunun Başlaması

Moğollarla anlaşma, vezir Mühezzibüddin Ali'nin ustalıklı görüşmesi sonucu yapılabildi. Vezir, Moğol komutanına Anadolu'nun pek çok kale ve askerle dolu olduğunu, yenilginin sultana olan kırgınlıktan kaynaklandığını[129] telkin etmişti. Bunun sonucu olarak Moğollar, yıllık vergi ile barışa razı oldular.

---

[129] Anonim, *Anadolu Selçukluları*, s, 32.

e) II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ölümü

Sulh haberini Menderes Havzası'nda alan sultan ancak ondan sonra Konya'ya döndü. Zillet, vahşet ve düşüş devri başlamıştı. Milletin zillete düşmesi yöneticilerinin ehliyetsizliği ile alâkalı idi. "*Eğlenceye, kadın ve içkiye düşkün olup aklında eksiklik bulunan*" sultan, ahlaken düşük, rezil insanlarla beraber olmaya devam etti. Hatta bu tip yaşayışını daha da çirkinleştirdi. 25 yaşlarında iken beslediği vahşi hayvanlardan birisinin ısırması sonucu öldü (1246)[130].

Gıyaseddin Keyhüsrev'in aklî ve ahlâki zaafları, korkaklığı Anadolu Selçukluları'nın asırlık birikimi, refah, mutluluk, medenî gelişmesini, millî varlık ve bağımsızlığını mahvetmişti. Fakat bütün bu sonuçlardan sadece düşman önünde kaçacak delik arayan bu sefil insan değil aynı zamanda böyle idarecilerin ortaya çıkmasına sebep olan toplumun da sorumluluğu bulunmalıdır.

E. ÇÖKÜŞE DOĞRU: HUZUR DEVRİ SONA ERİYOR

Sadettin Köpek'in düzenbazlığı ile babasını zehirleterek tahta çıkan Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra huzur devri kapanmıştı. Ölümünden sonra çöküş başladı. Üç küçük oğlunun, daha doğrusu onların yanlarında olan devlet adamlarının siyasi ihtirasları ile makam mücadelesine girmeleri düşüşü hızlandırmıştır. Devletin bu yapısından daha çok faydalanan Moğollar, askerî işgaller ve ağır vergilerle Anadolu insanını ezmeye devam ettiler.

1. Üç Kardeş Saltanatı ve Celâleddin Karatay (Ö. 1254)

a) II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249 müstakil, 1249-1262 müşterek saltanat)

Genç yaşta ölen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, son hatasını da zaten çocuk olan üç oğlundan en küçüğünü veliaht tayin ederek yapmıştı.

---

[130] Turan, "Keyhüsev II", s. 628.

Aklı başında devlet adamları, çocuklardan büyüğünü yani II. İzzeddin Keykâvus'u sultan ilan ettiler (1246). Fakat yönetim vezirler elindeydi. Moğol müdahalesi anlaşmalarda ki imzalarına rağmen sınır bilmiyordu. Selçuklulara çok zor gelen Moğol isteği, Sultan'ın yeni Moğol kağanının tahta çıkış merasimin de hazır bulunması idi. Keykâvus, kendi yerine bir küçüğü olan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı gönderdi. Yönetime sultanın annesi ile evlenen vezir Şemseddin İsfahanî hakimdi. Moğol teveccühü kazanarak güçlenip birçok devlet büyüğüne kıyan bu vezir, sonunda aynı akıbete kendisi uğrayarak Moğol hanının fermanı ile idam edilmiştir[131]. Bu arada Moğol hanı nezdine giden Rükneddin Kılıç Arslan, Sultanlık emri ile dönmüştü. Yeni kargaşa Celâleddin Karatay başkanlığındaki devlet büyüklerinin akl-ı selim sahibi kararları ile önlendi. Üç kardeş beraber saltanat süreceklerdi. 1249-1254 arasında devam eden üç kardeş saltanatı, Karatay'ın vefatı ile sona erdi. Peşpeşe Moğol vergi artırımı ve müdahaleleri milleti bezdirmişti. Makam peşindeki bazı devlet adamlarının da kışkırtmalarıyla kardeş kavgası yeniden başladı. IV. Kılıç Arslan Moğollara; Keykâvus Türkmenlere dayanıyor, üst mevkilere getirdiği Hıristiyan dayılarının da yardımıyla Bizans'tan ara ara destek alıyordu. Bu arada askerleri ile Anadolu'ya giren Baycu Noyan'a ve Moğollara karşı Keykâvus, savaşma düşüncesinde idi. Müslüman Türk desteğini de alabilmek için cihat ilân etti.

Sultan Hanı Mağlubiyeti ve İbretler... İbretler...

Cihat ilânına rağmen Sultan, babası gibi sefil hareketlerden geri kalamıyordu. Moğollar üstüne gönderdiği komutanı Atabek Arslan Doğmuş'un evine sarhoşken girerek karısına saldıracak kadar içki ve kadına düşkündü. Vatanın, milletin ırzını korumaya giden komutanın kendi memleketinin sultanı tarafından namusu kirletilmek istenmişti. Arslan Doğmuş, bu durumu haber alınca çok kızarak; *"Ben sultanın hizmetinde onun ve İslâmiyet'in düşmanlarına karşı bulunurken o bana bu muameleyi yapmaktadır"*[132] demiştir.

---

[131] Osman Turan, "Keykâvus II", *İ.A*, C. VI, s. 642.

[132] Turan, *Vesikalar*, s. 67.

Artık harbin sonucunu tahmin etmek zor değildir. Komutan ve Selçuklu ordusu düşmanla savaşmaz. Olay basit gibi fakat sonucu müthişti. Devlet, bu arada başkent yeniden yıkıcı Moğol istilasına açık hale gelir. Yenilgi haberini alan Sultan, Konya'yı terkederek Antalya taraflarına çekilir. Moğol işgal, yağma ve tecavüzünün ne demek olduğunu iyi bilen Konya halkı, kapıları kapatarak surların içine çekilir. Fakat kurtuluş için bu da çare değildir. Baycu, Konya surlarını yıkmaya yemin etmiştir. Savunacak ordu yoktur.

"Siz mi Hayırlısınız Biz mi?"

Konya Hatibi[133], kendisi ve karısına ait kıymetli eşyayı alarak camiye gider. Halk endişe ve korku içindedir. Minberde halkı, heyecana getirip fedakârlığa davet eden Hatip, düşman felâketine karşı; mallarıyla can, aile ve çocuklarını satın almalarını ister. Halkı ağlatır. Toplanan mal ve mücevherleri alarak Baycu'nun şehir dışındaki otağına götürür. Moğol komutan yoktur. Karısına takdim eder. Baycu'nun hanımı, bu saygın din adamına içki ikram eder. Hatip, içmeyince sebebini sorar. Hatip, haram olduğunu söyler. Putperest hatun, anlayamamıştır. Kimin yasakladığını sorar. Cevap, Allah'ın Kur'an'da yasakladığı şeklindedir. Bu defa kendilerine niçin emredilmediğini sorar. Hatip, "*kâfir olduğunuz için*" der. Bunun üzerine hatun, kendi muhakemesini yürütüp içinden geçenleri doğrulatmak üzere; "*Allah indinde siz mi daha hayırlısınız, biz mi?*" diye sorar. Cevap, "*Biz*"dir. "*Öyleyse neden Tanrı size karşı bize yardım ediyor?*" der. Hatip güç durumdadır.

"Mücevherli Elbiseyi Kime Emanet Edersin?"

Konya Hatibi'nin Baycu'nun karısına verdiği cevap aynı zamanda Selçuklu gerileyiş ve yıkılışının da izahı tarzındadır. Hatunun anlayacağı şekilde bir örnekle sorar: "*Üzerinizde mücevherli nefis bir elbise vardır. Bunu yakınına mı, yoksa sana uzak*

[133] Muhtemelen Konya merkezine bağlı Hatıp köyünü kuran zattır. Bu nedenle köy Hatıp adını almıştır.

birisine mi hediye edersin?" Cevap, "*yakınıma*" olur. "*Peki, yakının onu kaybeder veya yıpratırsa ne yaparsınız?*" diye tekrar sorar. Hatun da vermekten vazgeçeceğini söyler.

"Allah Bizi İslâm'la Şereflendirdi Ama..."

Hatip, "*işte İslâmiyet de bu cevher gibidir. Allah bizi onunla şereflendirdi. Fakat biz, ona riayet etmediğimiz için bize kızdı ve bizi sizin kılıçlarınızla vurdu*"[134] der.

Bu sözler üzerine kalbi rikkate gelen hatun, ağlar ve Müslüman olur. Hatibi, baba kabul etmiştir. Avdan dönen Baycu da "*kayınbabası olduğu*" için Hatib'e hürmet gösterir. Artık Konya, hatunun İslâm'ı kabulü sonucu yağmadan kurtulmuştur.

"Korkunun Ecele Faydası Yok"

Korkunun ecele faydası yoktur. Baycu'nun takibinde olan Keykâvus, Antalya'dan Alanya'ya oradan da Denizli yoluna düşerken kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan, Moğol kağanından ikinci defa sultanlık fermanı ile Anadolu'ya döndü. Moğol destekli saltanat kavgası, Baycu'nun Bağdat seferine katılmak üzere Anadolu'dan ayrılmasıyla Keykâvus lehine çözüldü. Fakat devleti oyuncak haline getiren Moğol fermanıyla resmen ülke ikiye bölündü. Kızılırmak'ın batısı Bizans sınırına kadar Keykâvus'a, doğusu Kılıç Arslan'a verildi. Bu dönemde fazla sürmedi. Kılıç Arslan'm veziri Muineddin Pervane'nin çabası ile Keykâvus, Moğollara karşı hazırlık içinde iken Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Artık sultan, ortanca kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan idi (1262).

Keykâvus'tan Gagavuz'a

Bizans, başlangıçta Hıristiyan dayılı Selçuklu sultanına iyi davranırken sonra tavrını değiştirdi. Bu devlet, adı üstünde Bizans'tı. Sultan Enez kalesine hapsedildi. Yanında bulunan Selçuklu komutanları Hıristiyanlığı kabule zorlandı. Etmeyen-

[134] Turan, *Vesikalar*, s. 68-69.

lere işkence edildi. Gözlerine mil çekildi, öldürüldü. Müslüman Altınordu hanı tarafından kurtarılan Keykâvus Kırım'a yerleştirilirken İstanbul'da iki çocuğu kalmıştı. Hıristiyanlaştırılarak "*Melik Kostantin*" adı verilen küçük oğlu ile küçük kızı Bizans'ın dinine döndürülmüştü. Ayrıca maiyetinde olanların bir kısmının da Hıristiyanlaştırılarak Dobruca'ya yerleştirildiği, adlarına da "*Keykâvus'tan bozma olarak Gagavuz*" denildiği belirtilmektedir[135]. Fırsatçı Bizans düşene vurma fırsatını değerlendirmişti. Keykâvus, Kırım'da Selçuklu tahtına yeniden geçmeyi beklerken başarısız siyasi hayatı, vefatı ile 1278'de sona ermiştir.

b) IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1254, 1257-1266)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ortanca oğlu olan Rükneddin Kılıç Arslan, ortak yönetimin ardından yalnız ve kesin olarak 1262'de tahta oturmuştu. Daha önce iki defa Moğol fermanı ile sultan ilân edilmişse de yalnız değildi. Fakat bu son sultanlığı da aslında yalnız değildir. Moğollara dayanarak onları ustaca idare eden Muineddin Pervane en önemli ortağı hatta rakibi durumundadır. İşler tamamiyle, bu devlet adamının sultası altındadır.

Rükneddin Kılıç Arslan, bir dış güce dayanarak iktidar olan her siyasi gibi öncelikle kendi milleti ile uğraşır. Dört yıllık saltanatı, tamamen denecek şekilde Türkmenlerle mücadele ile geçer. Kaldı ki ağabeyi Keyhüsrev'in bağımsızlık yanlısı, Moğol düşmanı tavrını benimseyen Türkmenler, Moğolları ve Moğollara dayanan Kılıç Arslan iktidarını benimsememişlerdir.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın sonu da ibret vericidir. Fert olarak yakışıklı, kuvvetli hatta cesur ve neşeli olup ata binmeye, kılınç, mızrak kullanmaya meraklı olan bu sultan, Moğolların müsaadesi ile vezir Süleyman Pervane tarafından yayının kirişi ile boğduruldu. Vezir, iktidarına ortak tanımıyordu. Aksaray yakınlarında bir çadır ziyafeti sırasında gerçekleştirilen bu öldürme olayından sonra sultanın cesedi, Konya'ya getirilerek defnedildi (1266)[136].

---

[135] Turan, "Keykavus II", s. 645.

[136] Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", *İ.A.*, C. VI. s. 706.

c) II. Alâeddin Keykubâd (1249-1254)

Dedesinin adını taşıyan II. Alâeddin Keykubâd, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in üçüncü oğlu idi. Babası öldüğünde yedi yaşında olan bu şehzadenin müşterek saltanat dışında sultanlığı yoktur. Ağabeyi büyük sultan II. İzzeddin Keykâvus, kendisi yerine Moğol hanına gönderdiği sırada yolda öldürülmüştür (1254). Muhtemelen 16-17 yaşında olan bu üçüncü sultanın cesedi Erzincan'a nakledilerek gömülmüştür[137].

d) Celâleddin Karatay (Ö. 1254)

Konya dâhil Türkiye'de birçok hayır eserleri ve vakıfları bulunan değerli devlet adamı Celâleddin Karatay, bulanık günlerin şahsiyetli devlet adamı olarak güzel bir örnek verdi. "*Manevî otoritesi ve saygınlığını*" kullanarak ölünceye kadar devleti yönlendirdi. Üç kardeş o hayatta olduğu sürece ortak saltanat sürdüler. Selçuklu birliğini korumaya çalışan Karatay'a göre, üç kardeşten büyüğü (İzzeddin Keykâvus) asıl sultan olacaktı. Fakat hâkimiyet sembolü olan hutbe ve parada kardeşlerin adları sıra ile anılacaktı. Üç sultanın da birden atabeği olan Karatay'ın ölümü üzerine (1254), durum yine karıştı[138].

e) Muineddin Pervane Devri (Ö. 1277)

Karatay'dan sonra devlet adamlarının ihtiraslı ellerinde oyuncak olan sultanlar, birbirleriyle yeniden mücadeleye girdiler. Saltanat mücadelesi nihayet Muineddin Süleyman adlı devlet adamının başarısı ve duruma hâkim olması ile 1261'de sona erdi. Moğollara dayanan ve onları iyi idare eden bu vezirin zamanına, devlete olan hâkimiyetinden dolayı "*Muineddin Pervane Devri*" denmektedir. Devletteki otoritesi 1277 yılında Moğollar tarafından öldürülünceye kadar devam etmiştir. Öldü-

---

[137] Osman Turan, "Keykubât II", *İ.A.*, C. VI. s. 661.

[138] Turan, *Türkiye*, s. 467-472; aynı yazar, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri" (Kısaltma: *Karatay*), *Belleten*, C. XII/45, s. 17, Ankara 1948; M. Ferit Uğur-M. Mes'ud Koman, *Selçuk Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya 1940, s. 26.

rülmesinin sebebi, Moğol tahakkümüne karşı kurtuluş yolu araması; bunun için Memlük Sultanı Baybars'la irtibat kurduğunun öğrenilmesidir. Mevlânâ'nın dostu olan Muineddin Pervane, Mutasavvıf ve bilginleri seven, onları sık sık sarayına davet ederek ikramlarda bulunan hayır, hasenat ve sehavet sahibi bir devlet adamı idi[139].

f) Moğol Hâkimiyetinden Kurtulma Denemesi ve Baybars (1260-1277)

Moğol tahakkümünü ağır bulan Anadolu Türkleri, kurtulma yolları arıyorlardı. Putperest Moğolları ilk defa mağlubiyete uğratan ve bir Müslüman Türk büyüğü olarak Memlük Sultanı Baybars'ı bu ümitle Anadolu'ya davet ettiler.

"*Çok sağlam bir bünyeye, sarsılmaz bir iradeye, emsalsiz bir cesarete, keskin bir zekâya sahip*" olup devamlı hesaplı ve ihtiyatlı hareket eden Baybars, yardım isteğine olumlu cevap verdi. Müslüman Anadolu Türkleri'nin Moğol boyunduruğundan kurtulmak için kendisine yardım edeceklerini düşünüyordu. Önüne çıkan Moğol kuvvetlerini yenerek Kayseri'ye kadar gelip Selçuklu usulü Türkiye tahtına oturdu. Baybars, ne yazık ki uzun süre Anadolu'da kalamadı. Moğol korkusu ile Selçuklular, kendisini davet ettikleri halde yeterince desteklemediler. Anadolu'da Moğollar'ı yenmesine rağmen Baybars, ana üssünden uzak olduğu için süratle ülkesine, Mısır'a dönerken 1277'de Suriye'de vefat etti[140].

1. Abaka Han (1265-1282) ve İntikamı

Abaka Han, babası Hülâgu'nun yerine Moğol-İlhanlı tahtına oturmuş bir kağandı. İslâm coğrafyasının ortasında devlet başkanı olan Abaka, "*İslâmlığın yayılmasını önlemek için, Cengiz Yasasını en şiddetle uygulayan Moğol hükümdarı*" idi. Bizans imparatorunun kızı ile evli olan Abaka, Memlükler'e karşı Batı Hıris-

---

[139] Ahmed Eflâki, *Ârifîlerin Menkıbeleri (Manakib al-Ârifin)*, (çev. Tahsin Yazıcı) C. I, İstanbul 1973, s. 172, 177-178 vd.

[140] M. Fuad Köprülü, "Baybars I", *İ.A.*, C. II, s. 359.

tiyan ülkeleri ile Papalığın desteğini almak için yoğun temaslarda bulunmuştu[141]. Bütün çabalarına rağmen Baybars'a yenilmekten kurtulamayan Abaka'nın Memlûk Sultanının dönüşü üzerine Anadolu'daki intikamı korkunç oldu. Vezir Muineddin Pervane dâhil birçok devlet adamını ve yüzbinlerce insanı öldürttü. Anadolu'ya giren İlhanlı Abaka'nın öldürttüğü insan sayısı, iki yüzbin ile altı yüzbin arasında gösterilmektedir. Fakat Abaka, herkesi öldürtmüyordu. Özellikle Türkmenler ve Müslüman Türklerin öldürülmesini emrediyor, Hıristiyanlara dokunmuyordu[142]. Abaka'nın Anadolu'yu mahvettiği tarihten sonra (1277), Selçuklu hanedanı ismen 1308'e kadar var oldu ise de fiilen yıkılmıştır. Anadolu, Moğolların tayin ettiği genel valiler tarafından yönetilir hale gelmiştir.

Aşırı içkide Abaka'yı tutan hezeyan ve titreme, nasıl ölümle tanıştırdı ise (1282), Moğol sarhoşluğu da Anadolu Selçuklularını bitirmiştir.

2. Siyavuş Olayı ve Karamanoğulları'nın Konya'ya Müdahalesi

Baybars'ın gelip-döndüğü sıra Karamanoğulları yönetim boşluğundan faydalanarak Konya'yı işgal ve yağma ettiler. Fakat şehri uzun süre ellerinde tutamayarak atıldılar. Burada Karamanoğlu Mehmet Bey'in devlet işleri dâhil her yerde Türkçe konuşulmasını emretmesi önemli bir kültürel olaydır. Aynı zamanda bu tavır, Türkmenlerin Farsça'nın yaygın kullanılması ile gelişen Fars kültür hâkimiyetine, Moğol tahakkümüne millî bir tepki olarak da değerlendirilmelidir.

Karamanoğulları, güçlü beylik olarak Selçuklu tahtına da oynadılar. II. Keykâvus'un oğlu Siyavuş'u (küçültmek için Cimri diye de anılır) desteklediler. Fakat Siyavuş'un Selçuklu tahtına geçme çabası başarılı olamadı[143].

---

[141] W. Barthold, "Abaka", *İ.A.*, C. I, s. 49; Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, C. I, s. 8.

[142] Turan, *Türkiye*, s. 552.

[143] Turan, *Türkiye*, s. 572; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, (Kısaltma: *Konya*), Konya 1964, s. 738. Siyavüş Türbesi, Konya'da Pirî Mehmed Paşa Camii bitişiğindedir.

F- ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SONU

Anadolu'da her şeye rağmen 1243-1277 arasında medeni seviye yükselmeye devam etmiştir. A. H. Tanpmar, bu durumu *"Selçuklu rönesansı"* olarak isimlendirerek şöyle değerlendirir: *"Selçuk rönesansı, vakitsiz bastıran kar fırtınaları altında yeşeren baharlara benzer"*[144]. Tabii ki burada değerli edebiyatçımızın *"kar fırtınası"* olarak nitelendirdiği âfetin Moğol tahakkümü; *"bahar"*ın da halâ yeşermeye devam eden Selçuklu eserleri olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Şu anda halâ ayakta kalabilen birçok eser, bu sıralarda yapılmıştır (Karatay Medresesi, İnce Minare, Sahib Ata Hânkahı gibi). Vezir Pervane'nin öldürülmesi, son dayanak gibi görülen tanınmış şahsiyet vezir Sahib Ata Fahreddin Ali'nin de vefatından (1288) sonra artık düşüş çok süratlidir.

Ülkede ticaret, ekonomi, sosyal hayat ve güvenlik tamamen yok olmuştur. Onun için Moğol valiler elinde oyuncak olan III. Keyhusrev, III. Keykubâd, II. Mesud gibi sultanların zamanlarından kısaca bahsetmek gerekecektir.

I. Son Sultanlar

a) III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1282)

Babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesinden sonra altı yaşında[145] bir çocukken sultan ilan edildi (1266). Terbiye edilip yetiştirilmesi için çocuk sultana, Kadı Nureddin ile Saray Nazırı Emînuddin İsfahanı tayin edildi. Elbette işler vezir Muîneddin Pervane elindeydi.

Sultanın, ülke yönetiminde etkisinin bulunmadığı bu devirde; Moğollara karşı Hatiroğlu isyanı, Baybars'ın Anadolu'ya girmesi, Abaka'nın Anadolu'dan intikamı, Muîneddin Pervane'nin öldürülmesi, Siyavuş konusu gibi birçok önemli iç-dış olay meydana gelmiştir.

Kırım'dan gelen II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu Gıyaseddin Mesud'un müracaatı üzerine, Moğolların isteğiyle Selçuklu ülkesi

---

[144] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1969, s. 92.

[145] T. H., "Keyhüsrev III.", *İ.A*, C. VI. s. 629.

yeniden ikiye bölündü. Fakat bu durumu Keyhüsrev benimseyememişti. Moğol İlhan'm fermanı ile 1282'de katlolundu. III. Gıyaseddin Keyhüsrev de babası gibi bir Moğol emri ile hayatını yitiriyordu.

b) II. Mesud (1282-1296, 1302-1308) ve Diğerleri

II. Gıyaseddin Mesud, H. İzzeddin Keykâvus'un altı oğlundan biri idi. Babası, Kırım'da Selçuklu tahtına döneceği günleri beklerken aynı umudu oğullarına da aşılamıştı. Babası gurbette ölünce Mesud, Karadeniz üzerinden Sinop'a çıktı (1280). Moğolların tasvibiyle Selçuklu ülkesi bölünerek sultan yapılmışsa da (1282), asıl saltanatı III. Keyhüsrev'in öldürülmesinden sonradır (1286). Fakat gerçekte iktidarı bir gölgeden ibarettir. Sözü geçen yöneticiler putperest Moğol kumandanları ile İlhanlılar adına gönderilen Müslüman devlet adamlarıdır. Vezir Sahip Ata'nın ölümüne (1288) kadar nisbeten sağlanan huzur ondan sonra tamamen bozuldu. Moğollar artık Anadolu'yu kendilerinden icazet alan Selçuklu yöneticileri ile değil bizzat kendi memurları ile yönetiyorlardı. Tabii bunda da tek amaçları, daha çok vergi daha çok soygun idi. Halk, yüklenen vergi ve zulümlerden dolayı bulunduğu yerleri terketmeye başladı. Düzenin bu kadar bozulması sadece Müslüman Türkleri değil Moğol kumandanların da isyanını davet etmişti. Hatta bunlardan Moğol Balda isyanı sırasmda zorla sultan Mesud'u da yanında tuttuğu için tahtından atılıp 1296'da Hemedan'a sürüldü[146].

Gıyaseddin Mesud'un 1296'dan 1302'ye kadar süren perişan sürgün hayatı sırasında yerine III. Alâeddin Keykubâd tayin edilmiştir. Moğol yöneticilerin kontoründe olan III. Alâeddin 1302'de yanında bulunanlardan birisi tarafından yaralanması üzerine öldü.

Göstermelik Selçuklu tahtı boşalmıştı. Hemedan'da bulunan Mesud tekrar sultanlığa getirildi (1302). Bir addan ibaret olan Sultanlık, Mesud'un ölümüne kadar altı yıl daha devam etmiştir.

---

[146] Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.VIII, İstanbul 1992, s. 357.

Mesud'un ölümü (1308), genellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihe karıştığı zaman olarak kabul edilir. Fakat III. Keyhüsrev'in oğlu V. Kılıç Arslan Konya tahtında bundan sonra 1318'e kadar oturmuş[147] onun ölümünden sonra bir daha tahta çıkan da taht da devlet de kalmamıştır.

2. Dayanılmaz Moğol Zulmü

İnsanlar bazan ellerindeki nimetlerin değerini, kaybedince anlarlar. Milletler için de millî istiklâlin varlığı büyük bir nimettir. Yaşayıştaki bozulma, üstüste gelen hatalar, *"âsumanî bir ceza"* gibi millî istiklâlin kaybını ve yaban hâkimiyetini davet eder.

a) Anadolu'da: "Emin Yer, Mezarın Karnı"

Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin sona ermesi üzerine azgınlaşan Moğol zulmü dayanılmaz hale gelmiştir. Bir Müslüman Türk şairi olan Ferganalı Seyfettin Mehmet, Müslümanlığı kabul eden İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmut Han'a yazdığı kasidelerdeki cesur ifadelerle halkın ve vatanın durumunu anlatır. Putperest (Budist) Moğol yöneticilerini *"alçak zalimler"*, *"senin köpeklerin"* diye nitelendirir. Bir kasidesinde *"emin bir yerde oturmak"* isteyenlerin *"mezarın karnına"* girmeleri gerektiğini söyler. Yaşanan hayatı fevkalâde izah eden bu cesur şairin, Gazan Mahmud'a hitaben gönderilen kasidesinin bir kısmı şöyledir: *"Bugün Rum diyarında, Anadolu'da Ömer'in adaleti olmadığı halde, Haccac'ın zulmü hâkimdir. Sen Müslüman oldun. Hâlbuki Müslüman olmayan hâkimler elinde o ülkede Müslümanlıktan eser kalmamıştır. Arifler yersiz ve elbisesiz, âlimler ekmeksiz ve susuz, hankah yazgısız ve çatısız, medrese kapısız ve damsız!*

"Hem ecelin zehiri, mazlumlar için can şifası olmuş, hem de ciğer kam dervişlerin ruhunun gıdası haline gelmiş. Mal sahipleri, zavallılar gibi hırka giyiyorlar. (Eskiden) altın biriktirenler, dilenci gibi bir lokma bir şey istiyorlar. Kıtlık memleketi öyle kapladı ki, günlük azık için, kardeş kız kardeşi, oğul anneyi öldürmüş! Ciğeri yanık kimseler, yaşamaktan usanmış bir halde, aç köpekler gibi birbirlerine düşmüşler.

[147] Alptekin, *aynı eser*, s. 358.

Zalimlerin kalpleri ölmüş, zavallı mazlumlar feryad ediyorlar. Ölünün, inleyene kalbi hiç yanmıyor.

"Zalimler kan alıcılar gibi kan döküyorlar ve onların yüzünden halkın gam ve ıstırabı, başına neşter gibi can damarına vuruyor. Ev yakan zalimler: İffet perdesini yırtan kâfirler. Müslümanların namus örtüsünü daha ne zamana kadar parçalayacaklar?.."[148]

Konya'nın "*Sedirler*" semtine adını veren ünlü tabib ve edib "*Sadrî, Sadreddin*" lâkablı şahsiyetin de Moğol istilâsı ile ilgili bir mersiyesi bulunmaktadır. Her ıstırap duyan vatansever gibi o da mersiyesinde "yurdun *uğradığı acı felâketleri*" anlatmaktadır[149].

b) Halifenin İbretli Sonu ve Bağdat'ın Tahribi

Moğol zulmünden payını alan sadece Anadolu değildir. Anadolu'ya gelinceye kadar geçilen yerler, bu çekirge sürüsünün, maddî değer ve varlık namına ne buldularsa silip-süpürmelerine şahit olmuştur, İran'a gelip kendisine katılan Baycu Noyan'a Hülagu'nun sorusu şudur: "*Hangi savaşı kazandın ve hangi yeri itaat altına alarak yağmaladın?*"[150].

Moğolların İslâm âlemi içinde meydana getirdikleri olaylardan en ibret verici olanı, Abbasi Halifeliğine son verilmesidir. Bu hadiseyi ayrıca verip değerlendirmeye sunmak faydalı olacaktır.

"Bunları niye sakladın da..."

Cüveyni'nin *Tarih-i Cihan Güşa*'sına büyük bilgin Nasreddin Tusi'nin yazdığı ekte olay şöyle anlatılır: "*Hülagu, halifenin mallarını yakınlarına, emirlerine, askerlerine ve yanında bulunanlara dağıttıktan sonra bir tabak altını Halifenin önüne koyup ona, 'Bunları ye' dedi. Halife, 'onlar yenmez' cevabını verince padişah, 'O halde bunları niye sakladın da askerlere vermedin? Bu demir kapıları niçin söküp ok ve mızrak yapanlara vererek nehir kenarında bulunan karargâhımıza gelmedin? Eğer gelseydin, ben nehri geçemezdim' dedi.*

---

[148] Uluçay, *aynı eser*, s. 236.
[149] Konyalı, *Konya*, s. 718.
[150] Cüveynî, *aynı eser*, C. III, s. 169.

Onun üzerine Halife, 'Allah'ın takdiri böyleymiş' cevabını verince padişah, 'Şimdi senin başına gelecekler de Allah'ın takdiridir' dedikten sonra Halifenin oğullarını ve kadınlarını dışarı çıkarmalarını emretti. Moğol askerleri, halifenin sarayına girdiler. Orada bulunan 700 kadın ile 1300 hademeyi diğerlerinden ayırdılar.

Yağma işini bitirdikten sonra bir hafta topladıkları ganimetleri çuvallara koymakla meşgul oldular.. Hülagu, Halifeyi çağırıp ortanca oğlu ile birlikte öldürttü" (21 Şubat 1258)[151]. Bir gün sonra da büyük oğlu ile yakınları Hülagu tarafından öldürtülmüştür.

"Anladım, Hazineni Ülkenden Çok Seviyormuşsun.."

Sivas'tan Mardin'e oradan Musul ve Bağdat'a 1271 yılında giden Marko Polo, Bağdat'ın alınmasından on üç yıl sonra aynı olay hakkında öğrendiklerini şöyle anlatır: "*Hülagu, istediği gibi Bağdat'a girdi. Şehir yanıp yıkılmamış, savaştan zarar görmemişti. Halifenin sarayına gelince gerçekten kumandanlarının dediği gibi halifenin bütün hazinesinin bir kulede saklı olduğunu gördü. Pek de şaştı buna. Merak edip halifeyi huzuruna getirtti. 'Ey halife, söyle bakayım bana, niçin bunca kıymetli hazineni bu kulede sakladın? Sebebi ne ola ki? Benim en büyük düşmanın olduğumu biliyorsun ki bütün ordumla, kuvvetimle seni ele geçirmek için Bağdat'a geliyorum. Niçin kendini ve ülkeni savunmak için kuvvetli bir ordu kurmadın, niçin dağ tepe hazineni bir kuleye yığdın da asker beslemedin, ordunu genişletmedin?' Halife korkuyla önüne baktı. Hiç karşılık vermedi. Hülagu, bunun üzerine: 'Anladım' dedi, 'Sen hazineni, hazinedeki elmasları, yakutları, incileri, ülkenden daha çok seviyorsun. O zaman sana bir ceza: Seni Kuleye, hazinenin yanına hapsediyorum. Ama ne yiyecek ne içecek vereceğim. Çok sevdiğin elmaslarını, incilerini, ye'. Halifeyi hazinelerinin bulunduğu kuleye hapsettiler. Ne yiyecek, ne içecek verdiler. Bir hafta sonra halife aç susuz öldü*"[152].

Aynı yerde Marko Polo şöyle de bir ders çıkarır: "*Eğer halife, incileri, elmasları, yakutları bu kadar çok sevmeseydi, hazinesini asker beslemek için harcasaydı başına bu iş gelmezdi, hem hayatından olmaz hem de ülkesi istilaya uğramazdı*".

---

[151] Cüveyni, *aynı eser*, C. III, s. 175.

[152] *Seyahatname*, (yay. haz: Filiz Dokuman), C. I, s. 26-27.

Birbirlerine çok yakın olmasına rağmen tarihî gerçeklik açısından elbette Hülagu'nun çağdaşı ve Moğollar için önemli mevkii sahibi, bilgin Tusi'nin anlattığı daha çok kabule şayandır. Burada ikisini de halka yansıyan ve ibretlik olmaları yönüyle vermek istedik. Bilindiği gibi Büyük Selçuklular zamanında Selçuklu himayesi altında olan Abbasi Halifeliği, Hülagu yıkımından sonra bir başka Müslüman Türk devleti olan Mısır Memlüklerinde irsî olarak yaşamaya devam etmiştir.

3. Anadolu'da Türk Beylikleri

Anadolu Selçuklu yönetimi Moğol valilerinin kontrolüne geçince, merkez yönetimde görev alan devlet adamlarının önceki etkinliklerinin yerini beylikler almaya başladı. Orta Anadolu'da artan Moğol zulüm ve hâkimiyeti üzerine Türkmenler uçlara, Moğol elinin ulaşamadığı kıyılara doğru çekildiler. Gittikleri yerlerdeki beylikleri güçlendirip varlıklarını oralarda muhafaza ettiler.

Aslında Türkmenlerin uçlara şevki yeni değildi. Baştan beridir Selçuklu Sultanları, Asya'dan gelen aşiretleri Anadolu'da Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu, Ermeni, Eyyubi ve Memlûk sınırlarına, uçlara muhafız olarak yerleştirmişlerdi. Anadolu Selçuklu Devleti güçlü olduğu devirlerde bile merkezdeki Selçuklu sultanını tanımakla beraber bulundukları yerlerde kendi başlarına buyruk yaşayan uç beylikleri, 1277'den sonra merkezle ilişkilerini kesmeye başladılar. Anadolu Selçuklu Sultanlığından ümit kesilmişti. İstiklâl, gaza aşkı artık uçlarda yanıyordu.

Moğol hâkimiyetini benimseyen tanınmış şahsiyetler bulunsa da ekseriyetin kanaati, Moğol boyunduruğundan kurtulmadan yana idi. Sadreddin Konevî (Ö. 1273) gibi tanınmış bilginler, "*ayaklarında can olanın uçlara gitmesini*" tavsiye ediyordu. Gücü yetenler zaten göçüp gidiyorlardı...

Uçlara gidenler içinde Moğollar önünden Anadolu'ya gelmiş yeni Türkmen kitlelerinden başka şeyh, derviş, bilgin ve bahadır kişiler de vardı. Moğol gücünün erişemediği sınır boylarına gidiş, sıradan bir olay değildi. Bilenmiş bir gidişti bu. Oralara gaza ve cihat ülküsünü de götürüyorlardı. Küfrü, zulmü gör-

müşlerdi. Birlik ancak oralarda olacaktı. Zira Moğolların "*uğursuz istilâsı*", Anadolu'da birlik kuracak yüksek değerli aileleri yok etmişti. Artık uçlarda gaza ve cihat aşkıyla bilenmiş Türkmenler içinden iki asır sonra bile olsa o birliği kuranlar çıkacaktır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra kurulan beyliklerden önemlileri şunlardır: Aydınoğulları (Birgi, Aydın, İzmir), Candaroğulları ve İsfendiyaroğulları (Kastamonu, Sinop), Dulkadiroğulları (Elbistan, Maraş), Eşrefoğulları (Beyşehir), Germiyanoğulları (Kütahya), Hamitoğulları (Eğridir, Isparta), İnançoğulları (Denizli-Ladik), Karamanoğulları (Larende, Karaman, Konya), Karesioğulları (Balıkesir), Ramazanoğulları (Adana), Menteşeoğulları (Millet, Balat, Muğla), Sahibataoğulları (Afyon), Saruhanoğulları (Manisa).

Siyasi Çöküşün Kısa Değerlendirmesi

Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin İslâm'ı benimsemesinden sonra kurdukları devletlerin en büyüğüdür. Coğrafî cesametini, ideal ve kültürel yapısındaki büyüklük ile tamamlayan Büyük Selçuklular, kendisinden sonra kurulanlara modellik etmiştir.

Büyük Selçuklular, Orta Asya bozkırlarından çıkan Müslüman Türklerin batıya doğru kayışlarını organize eden bir devlettir. Uzun süre merkezi İran olmasına rağmen, bu hali ile Türkistan-Anadolu arasında köprü -geçiş yeri- vazifesi görmüştür.

Aslında devlet teşkilâtı, toprak sistemi, eğitim kurumları, sosyal hayatı ile Büyük Selçuklular; silsile halinde devamı olan Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'ın ilk örneği durumundadır. Onun için Büyük Selçuklu halkası koparılarak Anadolu'nun vatanlaşmasını, Osmanlı Devleti'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'ni bulmak mümkün olmaz.

Selçuklu Devletlerinin bambaşka coğrafyalarda hakim olup gelişmelerinde, Türklerin ordu-millet oluşu, teşkilâtçılıkları yanında, Müslüman olarak yeni bir heyecan ve idealizm ile dolmalarının rolü inkâr edilemez. Moral değerler olarak bu özün canlı bulunduğu dönemlerde çok yönlü atılım ve gelişme

devam etmiş, porsuduğu dönemlerde sosyal çöküntü baş göstermiştir. Sosyal çöküntüler ise dış darbelerin davetçisi veya yabancı hâkimiyetinin kolaylaştırıcısı olmuştur.

Büyük Selçuklularda yüce ideallerle - hasbîliğin yerini siyasi ihtirasların aldığı zaman parçalanma başlamıştır. Anadolu Selçukluları'nda ise, üst yönetimin yabancı kültürle (Fars-Acem) dolup, kendi halkından koptuğu zaman iç isyanlar ve Moğol müdahalesi ile deforme oluş cezalandırılmıştır.

Aslında her siyasi çöküntü bir yepyeni doğuşu getirmiştir. Bu da devlete vücut veren halktaki diriliğin, aynı zamanda hayatını koruma refleksinin varlığından kaynaklanmaktadır. Büyük Selçuklular'dan sonra Türkiye Selçukluları'nın birliği sembolize etmesi, onlardan sonra Osmanlı'nın parlaması ve çok yönlü temsil gücü; o temel ideal ve refleksle ilişkilidir.

Millete vücut veren kültürel yapısı, varlığını koruma duygusu öldürülmediği sürece ölümcül darbeler bile zaman içinde sarılıp, yeni doğuşlara vücut vermesi mümkün olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

I- DEVLET TEŞKİLÂTI

Bugün için 19 devletin topraklarına yayılmış olan Selçuklular, ayrı din, dil ve iklimden onlarca toplumu yönettiler. Yeni kurulan bir devlet için bu büyük ve zorlu işi nasıl gerçekleştirdiler? Farklı toplumları uzun süre nasıl aynı çatı altında tutmayı başardılar?

Mağribden-maşrığa Horasan, İran, Turan (Türkistan), Anadolu, Suriye, Afganistan, Filistin, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Azerbaycan, Gürcistan topraklarının dâhil olduğu bu muazzam coğrafya nasıl kısa sürede egemenlik altına alınıp uzun süre yönetildi? Bugün için kan gölü haline gelen bu topraklarda Selçuklular huzuru nasıl sağladılar?

Selçuklu yönetim anlayışı, devlet teşkilâtı, adalet, İnanç, yaşayış tarzı, ekonomik sistemlerinin incelenmesi bu sorulara cevap verecektir.

Aslında sanıldığı gibi Selçuklular, sadece askerî güce dayalı bir devlet değildirler. İslâm'a bağlılıktaki samimiyetlerinin geliştirdiği engin hoşgörü ve adalet anlayışı; güç ve kuvveti yerinde kullanma azim ve cesareti; duruma en uygun akılcı çözümü bulma becerileri vardır. Belli sistemleri, insanların aleyhine olduğunu gördükleri halde körü körüne, inatla sürdürme gibi bir marazlarının bulunmaması başarılarının anahtarlarından bazılarıdır.

Genelde şeklî düşünüldüğü zaman her devlette, adına ne denilirse denilsin bir devlet başkanı, yardımcıları, belirli kamu görevlerini üstlenecek devlet teşkilâtları bulunmaktadır. İş şeklî benzerlikler yerine, insanlara huzuru sağlamayı aslî görev bilen

esnek yapıyı, teb'ayı "*Allah'ın emaneti*" bilen anlayıştaki farklılığı görmektedir. Değilse sultanın yerine imparator, vezir yerine grandük veya müftü yerine patrikin bulunması benzerlik anlamına gelmez. Bu açıdan Selçuklular, her ne kadar kendilerinden önceki devlet teşkilâtlarından faydalanmışlarsa da sistemlerinin kendilerine has bir orjinalitesi bulunmaktadır. Onların Oğuz, Karahanlı, Sasani (İran), Abbasi, Gazne vb. devletlerden faydalanmaları insanlık yönetim anlayışının geliştirilmesine katkı olmuştur. Çünkü aynen alıp kopya etmemişlerdir. Selçuklu sistemini Anadolu Selçukluları vasıtasıyla alan Osmanlılar, bu yönetim tarzını zirveye ulaştırmışlardır.

Selçuklularda devlet teşkilâtı, sultanın başında bulunduğu idareye göre şekillendirilmiştir.

Devletin birliğini şahsında sembolize eden sultan merkezde olmak üzere, saray teşkilâtı teşekkül ettirilmiştir. Ayrıca Sarayın dışında, sultana bağlı olarak devlet işlerini yürüten hükûmet de bulunmaktadır.

A. SULTAN VE SARAY TEŞKİLÂTI

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklular'da da devlet, kurucu sülalenin ortak malı hükmündedir. Göktürkler'de Aşina, Karahanlılar'da Karluk, Selçuklular'da Kınık boyundan Selçuk Bey ailesi, Anadolu Selçukluları'nda ise Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'dan yürüyen Kutalmışoğulları gibi..

1. Sultan

"Bey cesur, kahraman ve atılgan olmalı; Bey cesareti ile düşmana karşı koyar."

"Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir.

"Eğer arslanlara köpek baş olursa, o arslanların hepsi köpek gibi olur."[153]

---

[153] Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşid Rahmeti Arat), 3. Baskı, Ankara 1985, s. 154.

Türklerde devlet başkanına bakış diğer toplumlardan farklıdır. Kağan, Hakan, Han, Sultan, Padişah, Hükümdar, Şehinşah vb. gibi adları alan devlet başkanı; Allah'tan aldığı güçle (kut) toplumun başına geçmiştir. Fakat "*kut*", şahsı onurlandırdığı kadar ona kutsiyet kazandırmaz. Kut sahibi, bir çeşit cemiyet fedaisidir artık. Kanunları uygulamak, adaleti sağlamak, güçsüzü, yetimi, aç ve çıplağı koruyup - doyurmak, giydirmek görevidir. Vatanı savunmak, düzeni sağlamakla yükümlüdür. Bu görevlerini başarı ile sağladığı sürece kut ondadır. Ama başarısız kalırsa, kanunları (töre) uygulayamazsa "*kut*"un ondan alındığına hükmedilir. Önceden emrine ölesiye itaat edilen Han, artık inmesi gereken şahıs olur. Mete (Oğuz Kağan), babası Teoman'ı "*babamdı ama töreyi çiğnedi*" diye indirmişti. Türkistan seferinde töreye uyarak halka yedirip-içirmeyen Melikşah ve Sancar'a isyan edilmesi bundandır.

Sultan, milletin "*babası*" yerindedir. Onları görüp gözetmek zorundadır. Avrupa'da olduğu gibi "*astığı astık-kestiği kestik*" erişilmez bir diktatör, kutsiyet zırhına bürünmüş bir zalim yaratık değildir. Herkes gibi kanunlara uyacak, her Müslüman gibi inancına bağlı kalacaktır. Ne kadar alçak gönüllü, ne kadar sahavet sahibi ise o kadar çok sevilirdi. Sultanın haftanın belirli günlerinde halkını dinlemesi adettir. "*Mezalim Divanı*" denilen sansürsüz toplantılarda şikâyet sahibi bizzat devlet başkanına ulaşarak şikâyetlerini iletebilirdi. Tuğrul Bey'in sultan olduktan sonra yaptığı ilk işlerden birisi bu yolla adalet dağıtmak olmuştur. Çünkü "*Adalet mülkün temelidir*". Çünkü farklı inançtan yönetimlerin ayakta kalma şansı vardır. Ama zulme dayananların asla.. Selçuklu sultanları sürekli bu duygunun bilincinde olmuşlardır. Olmayanları, zaten kendileri ile birlikte devletlerinin de yıkımına davetiye çıkarmışlardır. Ki en ilginç örnek II. Gıyasedddin Keyhüsrev'dir. Ahlâki zaafile birlikte zulme sapıp, zalime alet olan bu sultan Anadolu Selçukluları'nın çöküş döneminin başlamasının en büyük sorumlularındandır.

Selçuklularda devlet başkanlığı Selçuk Bey soyundan gelenlerin elindedir. Fakat herkesin kabul ettiği bir tahta geçiş usulü ortaya konmamıştır. Her şehzadenin tahta geçme hakkı vardır. Bu durum devleti yorup-yıpratan hatta parçalayan bir sebep

olduğu gibi bazan da önemli ölçüde faydalar getirmiştir. Çünkü bu yolla ailenin en dirayetli, güçlü, zeki evlâdı tahta geçmiş, kısa sürede atlatılan iç mücadelenin ardından her sahada önemli gelişme sağlanmıştır. Seçkin şahsiyetlerin devletin başına geçmesine fırsat veren bu saltanat usulü ile Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Sancar, Süleyman Şah, I. Kılıç Arslan, II. Kılıç Arslan gibi şahsiyetler, devletin yönetimini kudretli ellerine alabilmişlerdir.

a) Saltanat Alâmetleri

Yalnız devlet başkanı sayılabilmenin de kendine has işaretleri vardır. Onlara sahip olmayan, halk gözünde meşruiyet kazanamamaktadır. Bunlardan en belli başlıları adına hutbe okutmak, para bastırmak, nevbet vurdurmak, çetr, sancak sahibi olmak gibi özel işaretlerdir.

Hutbe Okutmak: Selçuklular'ın en belirgin devlet başkanlığı işaretlerinden birisi hutbedir. Cuma namazı kılınan camilerde hatip tarafından sultanın adı halifeden sonra söylenirdi. Eğer bir bölgede hutbede sultanın adı okunmazsa o bölge komutanı veya valisi isyan etmiş sayılırdı[154].

Para Bastırmak: Selçuklularda adına para bastırmak da bağımsız hükümranlık işaretidir. Bağımlı hükümdarlar ancak bağlı olduğu sultandan sonra adlarını para üstüne yazdırabilirlerdi. Büyük Selçuklular veya Anadolu Selçukluları tarafından bastırılmış paralar günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır. Paraların (sikke), altın veya gümüş olması, ağırlık miktarı devrinin ekonomik durumunun göstergesi sayılmıştır.

Nevbet Vurdurmak: Askerî bando yerine kullanılan Mehter Takımının günde beş namaz vaktinde olmak üzere sultanın kapısında çalması, hükümranlık alâmetlerindendir. Eyaletlere gönderilen melikler, kapılarında en fazla üç vakit çaldırabilirlerdi. Bunu beşe çıkarmak da isyan demektir[155]. Selçuklulardaki bu gelenek Osmanlılar'da da devam etmiş hatta Fatih'e kadar

---

[154] Alptekin, *aynı eser*, s. 186.

[155] Alptekin, *aynı eser*, s. 192.

Osmanlı sultanları mehter vurmaya başlayınca ayakta dinlemişlerdir.

Çetr Taşınması: Selçuklu sultanlarının hâkimiyet sembollerinden birisi de başlarının üstünde çetr taşınmasıdır. Çetr, bir mızrak üzerinde havada küçük bir kubbe gibi açılan saltanat şemsiyesidir. Hükümdarlar, orduyla harbe veya alayla bir yere giderken at üzerindeki çetrci, biraz geriden gelerek şemsiyeyi sultanın başı üzerinde tutardı[156].

Sancak: Selçuklu sultanları değişik renklerde sancaklar kullanmışlardır. Sancağa önem verilmiş ve büyük saygı gösterilmiştir.

Tevkî ve Tuğra: Diğerlerinden farklı olarak tevkî ve tuğra, sultanların yazılar üzerinde görülen alâmetleri idi.

Tevkî, Selçuklularda sultanın imzası, "*uygundur*"u yani muvafakati anlamında bir işaret idi. Tuğradan ayrı olan tevkî, genellikle bir dua cümlesidir. Meselâ Alp Arslan'ın tevkii "*bi-nasrullah*", Sancar'ınki "*Tevekkeltü alallah*"tır.

Tuğra, hükümdarı simgeleyen bir alâmet tarzmdadır. Tuğrul Bey'in tuğrası Kınık Boyu'nun damgasma benzemektedir[157]. Osmanlı Devleti'nde tevkî ile tuğra aynı anlamda birleşerek bütünleştirilmiştir.

Bu hâkimiyet sembolleri taht, taç, otağ, yüzük, kemer, kılınç, yay gibi maddî unsurlarla tamamlanır. Bunlar her iktidar değişikliğinde yenilenirdi. Yeni sultanın iktidara geldiğinde yaptığı ilk işlerden birisi, kendi hâkimiyetini gösteren sembolleri yerleştirmek olurdu[158].

b) Sultanın Yetkileri

Başa geçme konusunda bir usul geliştiremeyen Selçuklular'da hükümdarlık vazifeleri konusunda kurallar geliştirilmiştir. Devletin en üst ve en yetkili temsilcisi olan sultan, aynı anda saray, hükûmet ve ordunun, bugünkü tabirle kanun yapma, yürütme ve yargının başı idi.

---

[156] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, (Kısaltma: *Medhal*), 3. baskı, Ankara 1984, s. 28.

[157] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 26.

[158] Salim Koca, "Selçuklular da Teşkilât ve Kültür", *I-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1993, s. 18.

Sultanın yasama yetkisi, temel kurallar dâhilinde hüküm koyma tarzındaydı. Çıkardığı ferman ve menşurlara, sözlü emirlerine uyulmak mecburiyeti vardı. Kanun hükmündeydi. Devletin hâkimiyeti altındaki bütün yönetici ve halkın buna uyma mecburiyeti vardı.

Sultanın yürütme yetkisi ise devletin her tarafında kendisini hissettirirdi, iç-dış siyasetten, tayinler, ordu ve toprak düzeninin işleyişi ile ilgili düzenlemelere kadar sultan ilgilenirdi. Orduya komuta ederdi.

Sultanın yargı yetkisi bugüne göre bir hayli farklıdır. Bağımsız yargı organı durumunda olan kadıların dışında devlet başkanı olarak sultanlar, "*Mezalim Divanı*" denilen yüksek mahkemeye başkanlık yaparlardı. Halkı haftanın belli günlerinde yüzyüze bizzat dinleyen devlet başkanı, suç işleyenleri cezalandırırdı. Bu konuda suçluların mevkii ve makamına bakılmadan sultanın kendisi tarafından sorgulaması yapılırdı.

Devlet başkanlarının altta kalarak ezilen mazlumların kendilerine ulaşma şansını aracısız olarak gerçekleştirdikleri "*Mezalim Divanı*" âdeti, Selçuklulardan önceki İslâm devletlerinde de vardı. Büyük Selçuklular kurulduğunda Tuğrul Bey, öncelikli iş olarak "*Divan-ı Mezalim*"e durmuştu. Büyük devlet adamı, adaletin önemini takdir edecek seviyede idi. Konu hayatî idi. Nitekim Alp Arslan ve oğlu Melikşah'ın veziri Nizamülmülk, *Siyasetnâme* adlı eserinde baştan hemen üçüncü bölümü bu konuya ayırmıştır. Anlatımını hikâyelerle süsleyerek devlet adamına adaletin önemini kavratmak isteyen büyük devlet adamı şöyle der: "*Padişah için haftada iki gün Mezalim'e oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan halkın sözünü, vasıtasız, kendi kulağı ile işitmekten başka çare yoktur. Onların daha mühim olan birkaç dilekçeyi arz etmeleri (hükümdar)ın da dilekçelerin her biri hakkında bir yazılı emir vermesi gerekir. Zira cihan hâkiminin zulme uğrayanlar ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekete yayılınca, bütün zalimler korkarlar; ellerini çekerler, hiç kimse cezalandırılma korkusu ile zulüm ve yağmaya cesaret etmez*"[159].

---

[159] Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982, s. 18, 275-278.

2. Saray Teşkilâtı

Selçuklu sarayında değişik hizmetler için yetiştirilmiş görevliler bulunurdu. Ekseriyetle Türklerden olmak üzere çeşitli milletlerden alınan köleler, saray usul ve adabına göre terbiye edilirlerdi. Atabeklikten itibaren en yükseği Hâcibülhuccab olan saray görevlileri şunlardı: Candar, Silâhdar, Emîrialem, Câmedar, Şarabdar, Taştdar, Çâşnigîr, Hansâlâr, Emîriahur, Serhenk (Çavuş)[160].

Aslında bugünkü anlamları ile sarayın muhafızı, bayrak taşıyıcısı, elbiseci, meşrubatçı, leğen taşıyıcı, aşçı, postacı vb. gibi anlamları ihtiva eden bu saray görevlileri, sıradan insanlar değillerdi. İçlerinden büyük devlet adamları yetişmişti. Devlet başkanının güvendiği, sırdaş edindiği kimselerdi. Meselâ Harzemşahlar Devleti'ni kuran Anuştiğin Sultan Melikşah'ın taştdârı[161] idi. Üç sultana birden Atabeklik yapan büyük devlet adamı Celâleddin Karatay da sultan Alâeddin Keykubâd'm Taşthane Emîri idi[162].

a) Atabeklik: Selçuklularda şehzadeleri küçük yaştan itibaren devlet işlerinde yetiştirmek, yönelim bilgi ve becerisini kazandırmak asıldı. Çünkü onlar, en yetkili makama geçecek, büyük sorumluluklar yükleneceklerdi. Bilgisizlikleri, iyi yetiştirilmemeden kaynaklanacak hataları sadece kendilerini değil bütün devleti, vatanı, topyekün milleti ilgilendirecekti.

Onun için şehzadeler, yanlarına devlet işlerinde pişmiş, güvenilir devlet adamları verilerek bir vilâyete tayin edilirlerdi. Atabey, Lala da denilen bu hocaların terbiye ve gözetimi altında şehzadeler işbaşında, uygulamalı olarak yetişirlerdi[163]. Tabiidir ki, şehzadenin sultan olması halinde Atabeyinin kudret ve nüfuzu artardı.

Diğerlerinden farklı olarak Anadolu Selçukluları'nda şehzade Atabeyliği devam etmekle beraber daimî bir görev olarak Sultan Atabekliği de kurulmuştur. Hükümdar Atabeyi, mutlaka

---

160 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 32-38.

161 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 36; Alptekin, *aynı eser*, s. 195.

162 Turan, *Karatay*, s. 22.

163 M. Fuad Köprülü, "Ata", *İ.A.*, C. I, s. 712.

onu şehzadelikte yetiştiren zat olmayabilirdi. Sultan, uygun gördüğü bir devlet adamını atabeyliğe tayin ederdi. Bu kurumun yerleşmesi, Anadolu Selçukluları'nın son zamanlarındadır. Güçlü-değerli sultanların devletin başına gelemediği devirlerde, sultana devamlı yakından müdahale edebilecek saygın bir devlet adamına ihtiyaç duyulmuştur.

b) Hâcibülhuccab: Hükümdarla hükûmet arasında vasıta olup irtibatı sağlayan üst görevli idi. Hâcibler hâcibliği anlamındaki bu görevin adı Osmanlı Devleti'nde Mabeyncilik, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'dir. Hâcibülhuccab'ın emrinde "*Hâcib*" unvanına sahip birçok görevli bulunmaktadır. Bunlar saray kapılarını muhafazadan sultan ile hükûmet arasındaki tebliğ-tebellüğ gibi yazışmalara kadar birçok işe bakarlardı. Ayrıca hâcibülhuccab, bütün saray görevlilerini kontrol ederek onların vazifelerini iyi yapmalarını sağlardı. Büyük Selçuklular'da Hâcibülhuccab'tan sonra gelen en yüksek görevli siyaset memuru olarak "*yasacı*" ise de bu görev Melikşah'tan sonra önemini yitirmiştir.

c) Üstadüddâr: Anadolu Selçukluları'nda sultanın gelir ve giderine bakan görevlidir. Üstadüddâr ayrıca ülkedeki vakıfları da kontrol ederdi.

d) Emîr Candar: Hükümdar ve sarayı korumakla görevli olan memurlara "*candar*" denilirdi. Candarlar atlı ve silahlı seçkin askerlerdi[164]. Amillerine de Emîr-i Candar denirdi. Bu görevden en üst derecedeki devlet mevkilerine çıkanlar olmuştur.

e) Emîr-i Silâh: Sultanın silâhlarını taşıyan, aynı zamanda silâh deposunu koruyan silâhdarların âmirine Emîr-i Silâh denirdi. Emîr-i Silâh, törenlerde sultanın tahtının yanında dururdu. Bu görevi Osmanlılarda Silâhdar Ağa üstlenmiştir.

f) Emîr-i Alem: Sultanın sembolü olan bayrağını taşıyıp koruyan görevlilerin başkanı idi. Emrinde alemdarlar (bayraktar=bayrak taşıyıcı) bulunurdu.

g) Câmedar: Sultanın elbiselerinin koruyucusudur. Osmanlı Devleti'nde aynı sorumluya "*Çuhadar*" ve "*Esvabcıbaşı*" denilmiştir[165].

---

[164] Mecdud Mansuroğlu, "Cândâr", *İ.A*, C. III, s. 24.

[165] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 35.

h) Şarabdâr-ı Has: Devlet başkanının içeceği meşrubatları hazırlayan ve zamanı geldikçe sunan görevli idi. Emrinde belirli sayıda hizmetlisi ve hazırlanan meşrubatların saklandığı şarabhâne ile kiler vardı.

ı) Taştdâr: Âbdâr da denilen taştdâr. Sultan elini yıkadığında ona leğen ve ibrik tutan görevli idi. Taşt kelimesi de zaten leğen anlamına gelmektedir.

i) Emîr-i Çaşnîgîr: Devlet başkanının yemeğini hazırlayıp sofra hizmetini gören sofracıbaşı idi. Emrinde garsonları bulunan Emîr-i Çaşnîgîr, sultandan önce yemeği tadarak zehir katılıp katılmadığını anlamakla görevli idi. Onun için de güvenilir şahsiyetlerden seçilirdi. Fakat bazan görevine ihanet edenler de çıkardı. Nitekim Alâeddin Keykubâd, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Çaşnîgîr Nasruddin Ali elde edilerek zehirlenmişti[166].

j) Hansâlâr veya Havâyicsâlâr: Sultan mutfağının ihtiyacı olan malzemeyi temin eden, pişirten görevlidir.

k) Emîr-i Ahur: Sultan ve sarayın hayvanlarına bakan, has ahırın sorumlusudur. Emrinde seyis, hizmetli vb. görevliler bulunurdu.

l) Serhenk veya Çavuş: Çavuş da denilen Serhenk, posta, haberleşme hizmetlerinde görevli idi. Osmanlı divan-ı hümayun çavuşlarını andıran serhenkler, sultan alayının önünde bulunarak "*durbaş!*" (savulun) diye bağırıp yol açarlardı. Sultanların dışında devlet büyüklerinin de çavuşları bulunurdu. Zaten her vali, görevli olduğu yerde saray ve hükûmetin küçük bir örneğini oluştururdu.

Sarayda, bunlardan başka da birçok görevli vardı. Süratli koşucu peykler (postacı), inak (sohbet edici, musahib), haseki, saray hademeleri bunlardandır. Ayrıca Emîr-i Meclis, Emîr-i Şikar (Sultanın av hayvanlarına bakan bölümün başkanı, Sadeddin Köpek, Emîr-i Şikar idi), Emîr-i Devat (Büyük divanda vezirlik işareti olan diviti taşıyıp, gizli evrakı yazarak koruyan görevli), Emîr-i Mahfil (teşrifatçılık görevi yapan bol yenli, büyük sarıklı görevli) gibi "*Emîr*"lik sıfatı taşıyan görevliler bunların başlıcalarıdır.

---

[166] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 81.

B. HÜKÛMET

"Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir. Bey uygunsuzluk ederse, onu kim yola getirir.

İnsan temiz olmayan şeyleri su ile yıkayıp, temizler. Eğer su kirlenirse, o ne ile ve nasıl temizlenir." [167]

Sarayın dışında ülkenin idare edilmesi ile görevli yetkilileri hükûmet adıyla değerlendirmek mümkündür. Selçuklu hükûmeti, divanlardan (bakanlıklar) oluşan merkez teşkilâtı ile ona bağlı olarak taşrada görev yapan eyalet teşkilâtından oluşmaktadır.

1. Merkez Teşkilâtı

Merkezde hükûmet, adına "*divan*" denilen bakanlıklar oluşturuyordu. Her divanın başında ise "*sahib-i divan*" denilen bir bakan bulunurdu. Hepsi bir araya geldiği zaman ise Büyük Divan (Bakanlar Kurulu) kurulmuş olurdu.

a) Büyük Divan: Saltanat Divanı da denilen Büyük Divan'ın başkanlığını genellikle "*sahib*" (Sahib-i Divan-ı Devlet) denilen vezir (Başbakan) yürütürdü. Büyük Selçuklularda Tuğrul Bey, haftada iki gün, Anadolu Selçukluları'nda I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Alâeddin Keykubâd divanda bulunmuşlarsa da bu uygulama devamlı olmamıştır.

Bilindiği gibi vezirliğin alâmeti, divit ve sarık (destar)tır. Divit ve sarığı elinden alınanların vezirliği de son bulurdu.

Büyük Divan, devletin en üst kuruluşu olarak birçok yetkilerle donatılmıştı. Öyle ki, Selçuklular'a çağdaş krallıklardaki mutlak kral hâkimiyeti varken Selçuklu Büyük Divanı'nda sultanın bizzat verdiği emirler bile müzakere ve münakaşa edilir, sonra karar verilirdi[168].

Büyük Divan'ın üyeleri, divan sahibi olan Müstevfi (Maliye Bakanı), Tuğraî (Nişancı=Münşî=Dışişleri Bakanı), Müsrif (Devlet Genel Müfettişi) ile Emîr-i Ârızülceyş (Millî Savunma

---

[167] Yusuf Has Hâcib, *aynı eser*, s. 158.

[168] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 39.

Bakanı) idi. Ayrıca bazı daire amirleri, memurlar, kâtipler de divanda hazır bulunurlardı. Divanda vezir ve vezirin kişiliği çok önemli idi. İlk Selçuklu vezirleri Amidülmülk (Ö. 1064), Nizamülmülk (Ö. 1092), devlet teşkilâtını kurup yerleştiren şahsiyetlerdi. Sultandan sonra en üst sorumlu olan sahibin (vezir), mesuliyetine denk bir geliri vardı. Maaş yerine ıktâlar verilirdi. Bir defasında II. Keyhüsrev, veziri Şemseddin İsfahanî'ye Kırşehir'in gelirini vermişti.

Vezirler içinde, devletin malî sıkıntısını görüp kendi alacağını düşürenler de vardı. Bu fazilet örneğini Sahib Mühezzibüddin Ali, Kösedağ yenilgisinden sonra gösterdi. Kendisine geliri çok olan bir ıkta verildiğinde devletin içinde bulunduğu ekonomik bunalımı düşünerek kabul etmemiş, 40 bin dirhemle yetinmişti. Daha sonra gelen vezir Necmüddin Nahcevanî ise, bu miktarı bile fazla bulmuştu[169].

Anadolu Selçuklu vezirleri içinde en zengini, otuz yıla yakın "*sahib*"lik etmiş olan Fahrüddin Ali'dir. Başta Konya olmak üzere Anadolu'yu mübalağasız hayır eserleri ile donatan Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin görev adı ile birlikte bilenen en meşhur eseri Sahib Ata külliyesidir. Ki Konya'daki hankah, mescit ve hamamı hâlâ durmaktadır.

b) İstifa Divanı ve Pervane: Saltanat Divanı'ndan sonra ikinci derecedeki divanlar gelmektedir. Bunlar, büyük divanda kendilerine verilen görevleri yaparak aynı yere neticeyi arzederlerdi. İkinci derecedeki divanlardan birisi olan İstifa Divanı, devletin gelir ve giderine bütün mali işlerine bakan teşkilâtı bünyesinde bulunduruyordu. Bugün için Maliye Bakanlığının görevlerini yapan bu divanın başında "*Sahib-i Divan-ı İstifa*" bulunurdu. Vilâyetlerdeki vergi toplama memurları bu divana bağlı idiler. Yalnız ne kadar vergi toplanacağı Amid adını alan bu görevlilere bırakılmazdı. Merkezde görüşülerek titizlikle belirlenirdi[170].

İki Hazine var idi. Biri asıl, diğeri sarfiyat hazinesi olan bu hazinelerde harcamalar, sarfiyat (masraf) hazinesinden yapılırdı.

---

[169] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 91.

[170] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 279.

Burada paraya ihtiyaç duyuldukça asıl (iç) hazineden borç alınır, sonra da gelir toplanarak geri ödenirdi. Nizamülmülk bu uygulama tarzının hazinenin boşalıp, işlerin aksamaması için bir tedbir olduğunu bildirir[171].

Hesap işlerinde siyakat yazı ve rakamlarını kullanan Selçuklular'ın bu tedbir ve âdeti Osmanlılar'a da geçmiştir.

Önemli gelir yeri olarak arazi ve ıkta defterleri ile onlara ait işler istifa Divanı'nın dışında idi. Bu işlere Büyük Divan ve orada bulunan Pervane denilen görevli bakardı. Osmanlılarda aynı görevi Nişancı üstlenmiştir. Zaten pervane, kelime olarak ferman ve padişah hükmü anlamında kullanılmaktadır[172].

c) Tuğra ve İnşa Divanı: Bu kurumun başına Tuğraî denilen iyi yetişmiş, Arapçayı, Farsçayı iyi bilen bilgin ve edib şahsiyetler tayin edilirdi. Devletin iç-dış bütün yazışmaları bu divanda düzenlenirdi. Hükümdarın ferman, menşur, berat ve mektupları yazılır, bunların başına tuğrası çekilirdi.

d) Arz Divanı: Bu divan ordunun ihtiyaçlarına bakar, maaşlarını verip defterlerini tutarak yoklamalarını yapardı. Âmirine, Emîr-i Ârız denirdi. Ordu komutanlığı ile alâkası yoktu. Bugünkü Millî Savunma Bakanlığı gibi değerlendirilebilir.

e) İsraf Divanı: Sayıştay'a benzer bir kuruluştur. Devletin harcamalarını, idari ve malî işlerini kontrol etmekle yükümlüydü. Başında Müsrif denilen âmir bulunurdu.

f) Emîr-i Dâd: *"Zulüm yanar âteştir, yaklaşanı yakar. Kanun sudur, akarsa nimet yetişir.*

"Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer. Zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur"[173].

Selçuklu Devleti'nin merkez teşkilâtında büyük divan üyelerinden olmamakla beraber yetkisi yüksek bir kurum da "*Emîr-i Dâd*" idi. Bugün için Adalet Bakanlığı hatta Yüce Divan'a benzetilebilecek bu dairenin âmirine "*Emîr-i Dâd*" denirdi.

---

[171] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 272.

[172] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 95.

[173] Yusuf Has Hâcib, *aynı eser*, s. 153-154.

Emîr-i Dâd, gerektiğinde sorgulama, tutuklamada bulunabileceği gibi değişik cezalan verip uygulayabilirdi. Hatta diğer divan üyeleri de bu konuda aynı uygulamaya tabi tutulurdu. Nitekim Alâeddin Keykubâd, üç emirine Emîr-i Dâd vasıtasıyla meydan dayağı ve sürgün cezası verdirmiş; saltanat naibi iken Celâleddin Karatay, hilesini tesbit ettiği bir bakanı (vezir Tuğraî) Emîr-i Dâd'a işaret ederek tutuklatıp Antalya'ya sürgün göndertmişti[174].

Selçuklularda suçlu, devlet eliyle korunmazdı. İşlenen suçun derecesine göre hükûmet üyeleri de dâhil bey ve komutanlara teşhir, hakaret, görevden alma, hapis, müsadere, idam, recm gibi cezalar verilebilirdi. Tevkif ve idam edilen yetkililerin evleri mühürlenip malları zaptedilerek hazineye alınırdı[175]. Alâeddin Keykubâd'ın şöhretli emirlerinden Seyfeddin Çaşnigir, Emîr-i Âhur Zeynüddin Beşâre, Bahaüddin Kutluca ve Emîr-i Meclis Mübarizüddin Behram Şah'a da müsadere cezası uygulandığı bilinmektedir[176].

g) Saltanat Naibliği: Anadolu Selçukluları'nda *"Niyabet-i Saltanat"* adında bir makam vardı. Büyük Selçuklular'da olmayan bu saltanat naibinin görevi, devlet merkezinde sultanın bulunmadığı zamanlarda yerine devlet işlerine bakmaktı. Daha çok emirlerden tayin edilen saltanat naibliği, makam olarak sahib-i vezirden sonra gelirdi. Tayin edildikten sonra naiblik işareti olarak kendilerine altın kılıç verilirdi.

Meşhur emirlerden Sadeddin Köpek, Fahreddin Ali, Celâleddin Karatay niyabet makamına gelmişlerdir[177]. Moğol tahakkümüne girildikten sonra ise Konya'da Moğol Kağanını temsil eden bir görevlinin bulunması adet olmuştur. Diğerinden ayırmak için *"Niyabet-i Hazret"* denilen Moğol naibi, gelişmelerden Kağanı haberdar etmekle yükümlüydü. Bazan Anadolu Selçuklu sultanı naibi ile Moğol kağanı naibi aynı şahıs olabiliyordu. Devletin son demlerinde (1293) iki naiblik de bir şahıs üzerinde birleştirilmiştir. Mücirüddin Emirşah bunlardandır[178].

---

[174] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 98.
[175] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 66-67.
[176] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 67.
[177] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 93.
[178] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 94.

2. Eyâlet Teşkilâtı

Selçuklularda merkez teşkilâtının küçük bir örneği de taşrada kuruluyordu. Ülke sınırları, geniş valiliklerle yönetilirdi. Eyalet adı veliren bu teşkilâtın başında melik ve büyük komutanlar bulunurdu. Daha alt idarî bölümde ise "*Şahne*", "*amid*", "*âmil*" denilen valilerin idaresindeki iller gelirdi. Yalnız şahne askerî, amid ve âmil ise malî işlerden sorumluydu[179].

Şer'î ve hukukî davalara "*kadı*"lar bakıyordu. Adaletin tecelli etmesi için kadıların iyi yetiştirilmesi üstünde özellikle durulurdu.

a) Haber Alma Teşkilâtı: Selçuklularda, devletin iyi işlemesi için çabuk haber alacak bir teşkilât kurulmuştu. Bu teşkilât, ülkenin her tarafına yayılmış idi. Nizamülmülk, bunun gerekliliğini ve işleyiş tarzını şöyle izah eder: "*Her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sufiler, dervişler ve ayak satıcıları (seyyar satıcı) kılığında casuslar gitmeli ve hadiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer birşey vuku bulur veya zuhur eder, zamanında çaresine bakılması için, işittikleri herşeyi haber vermelidirler. 'Zira birçok zaman olmuştur ki valiler, ikla sahipleri ve memurlar ve emirler isyan ve muhalefete girişmeyi düşünmüşlerdir... Başka bir padişah onun memleketine kasdetmişse, onu defetmiş, onun işini bitirmiştir.*"[180]

Nizamülmülk, XII. fasılın sonunda şu öğüdü tekrar verir: "*Padişah, her tarafa gizli haberciler (Münhiyân) ve casuslar göndermeyi, dünya sakinlerinin durumlarından haber almayı ihmal etmez*"[181]. Adaleti sağlamak için ülkede olup bitenden haberdar olunması gerektiğini vurgulayan tedbirli vezir, "*kuvvetli (doğru) hükmün padişahlar için bin askerden daha iyi*" olduğunu aynı yerde vurgular. Elbette devlet, "*peyk, münhî, perende*"ler ile haber alarak, düzenli posta (ulag) servisleri ile devir ve şartlarına göre haberleşmeyi sağlamaktadır[182]. Bu aynı zamanda ulaşım sistemi ile de ilgilidir. Onun için de askerî, ticarî öneme sahip yollar üzerine karakollar, hanlar ve kervansaraylar yapılmıştır. Böylece kervanlar da güvenlik içinde gidip-gelebilmişlerdir.

---

[179] Koca, *aynı tebliğ*, s. 19.

[180] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 94.

[181] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 109.

[182] M. Fuad Köprülü, "Berîd", *İA*, C. II, s. 545-546.

Taşradaki haber alma teşkilâtının başkentteki merkezine Posta Divanı denir. Başında ise "*Sahib-i Berid*" adında başkanı bulunurdu. Güvenilir şahsiyetlerden seçilen Sahib-i Berid'i sultan tayin eder, yeterli derecede de maaş verilirdi. Posta teşkilâtının vilâyetlerdeki memurlarına "*Sahib-i Haber*" denilirdi.

Berid Divanı, Siyasetname'de belirtildiği gibi her kesimden haber almak durumundaydı. Vali, komutan, halk vb.den alınan haber direkt sultana ulaşmalı idi ki O, "*ordu ve halk ahvalini*" bilsin. Memlekette olup-biten fesadı bilip tedbir alsın"[183]. Fakat Selçuklu Sultanları içinde Alp Arslan, kendisine ulaştırılacak yanlış, yalan haberler yüzünden dostları düşman, hasımları yakın görmek endişesi ile "*sahib-i haber*"lerin bulunması teklifine karşı çıkmıştır. Nizamülmülk ise, "*itimada değer ve dindar olmak*" kaydıyla sahib-i haberlerin (istihbaratçı) bulunması düşüncesindedir[184].

b) Muhtesiblikten Belediye Başkanlığına: Teşkilât tarihimizde Muhtesiblikten Belediye Başkanlığına uzanan ilginç bir gelişim ve değişim geçirilmiştir. Kurumların oluşumu açısından öncesi ve sonrası ile Muhtesiblik görevine bakmakta fayda vardır.

Nedir Muhtesiblik? Acaba sadece ticarî faaliyetleri kontrol eden, ticarî hayatın canlılığı ile ülkeye zenginlik ve refah getirmeyi sağlayacak bir unsur mudur? Yoksa yalnızca dinin emir ve yasaklarını tebliğ etmeyi kendine görev edinmiş bir mübelliğlik mi? Hangi ihtiyaçtan doğarak geliştirilmiştir?

Muhtesib, kelime olarak hesaba çeken, uyarıcı anlamlarına gelmektedir. Sözlüklerdeki tarifleri kelimenin yüklendiği anlam ve değişimi gösterir mahiyettedir. *Kamûs-ı Türkî*'de muhtesip kelimesine değişik anlamlar verilmektedir. Buna göre: Eskiden şer'an yasak olan şeylerin yapılmasını yasaklayan bir memurdur ki, belediye zabıtası vazifesini ifade ederdi. Vaktiyle ihtisab memuru, şehre getirilip satılan maddelerden vergi alan görevli. Abbasiler zamanında şehrin zabt ve rabtına, ölçü ve ölçeklerine

---

[183] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 80.

[184] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 89.

tam olmasına ve elhâsıl belediye ve polis vazifelerine bakan memur. Şahne. *Lügat-ı Naci*'de şahne'nin anlamı şudur: "*İnzibat memuru, emniyet memuru. Harmanlara nezaret eden kimse*". Dinî Terimler Sözlüğü'nde ise "*Hisbet*", "*iyiliği emr edip kötülükten uzaklaştırmada hükûmet adamlarının bizzat işe karışıp gerekeni yapmaları*"[185] olarak tarif edilmektedir.

Muhtesiblik aslen insanları, açıktan işlenecek yanlışlar, hatalar, yasaklar konusunda uyarmak -engel olmak- cezalandırmak ihtiyacından doğmuştur. Kur'an'da yer alan "*Emri bil mâruf, nehyi anil münker*" âyetleri[186] bu kurumun tarihi oluşumunun temel sebebidir. Hisbe Teşkilâtı, İhtisab Ağalığı, İhtisab Nazırlığı, Şehreminliği şekline dönüşerek Osmanlılar'da da devam eden Muhtesiplik görevi, Peygamberimiz devrinde de vardır. Hz. Ömer, Medine'nin; Sa'd bin As, Mekke'nin Muhtesibi olarak görevlendirilmişlerdir[187]. "*İyiliği emr, kötülükten sakındırma*" İslâm inancının en temel düsturlarından birisidir. Böylece, insanların başta inançlarının ortaya koyduğu temel doğrular olmak üzere iyi ve güzel her şeye sahiplik, toplum düzenini bozan, zararlı olan her şeye karşı çıkma duygusu geliştirilmektedir. Üstelik bununla da yetinmeden seçkin şahsiyetlerden özel "*uyarıcı*"lar görevlendirilmektedir.

Müesseseler elbette belli düşünce ve ihtiyaçlardan doğar, gelişir. Selçuklu medeniyetinde Muhtesibliğin kuruluş ve temel felsefesini iki kaynaktan takipte fayda vardır. Bunlardan biri Selçuklu devlet teşkilâtının kurucularından Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*; diğeri ise Nizamülmülk'ün Bağdat Nizamiye Medresesi'ne baş müderris tayin ettiği devrin büyük bilgini Gazâlî'nin *İhyaü Ulûmi'd-Dîn* adlı eseridir[188].

Gazâlî, Muhtesibliğin düşünce, inanç ve görev olarak kaynaklarını genişçe vermiştir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a

---

[185] *Dini Terimler Sözlüğü*, İstanbul, (tarihsiz), C. I. s. 189.

[186] Kur'ân, III. 104, 110, 114; VI, 157; IX, 71, 112; XXII, 41; XXXI, 17.

[187] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1971, s. 40.

[188] Gazâlî, *İhyâu Ulu'd-Din*, (Kısaltma: *İhyâ*), (çev. Mehmed A. Müftüoğlu), C.II, İstanbul, (tarihsiz), s. 4.

sunulmak üzere hazırlanan *Siyasetnâme* ise, devlet teşkilâtı açısından Muhtesibliğin yeri, görevi, gücü ve kontrolü ile ilgili bilgi vermiştir. Böylece Muhtesibliğin iç dokusunu Gazâlî ve Nizamülmülk'ten öğrenmek mümkündür.

Muhtesiblik=Emr-i Bi'l-Ma'rûf

Gazâlî (1059-1111)'ye göre; "*İyiyi emretmek, kötüyü yasaklamak*" İslâm dininin "*en büyük temeli ve dayanağıdır*". Gazâlî, Allah'ın peygamberlerini bu görevi yerine getirsinler diye gönderdiğini, bu görevin yapılmaması halinde dinin temelinden yıkılacağını, başıbozukluk ve sapıklığın yayılıp cehaletin artacağını, insanların birbirlerine düşüp ülkelerin harap, insanların helak olacağını vurgular[36a]. "*İçinizden insanları hayra çağıracak, iyiliği emredecek, kötülükten alakoyacak bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*" âyetiyle iyiliği emr ve kötülükten sakındırmanın zorunlu olduğuna dikkat çeker.

Muhtesib Olmanın Şartları Nelerdir?

Gazâlî, muhtesib olmanın şartlarını tenkidli olarak şöylece sıralar: l- Mükellef (âkıl-bâliğ) olmak, 2- Müslüman olmak (Gazâlî, burada Müslüman olmanın gereğine dikkat çekerken şöyle sorar: "*Ağaç eğri ise gölgesi nasıl doğru olabilir?*", 3- Kişinin uyarıcılığa muktedir olması, 4- Muhtesibin İmam (Devlet başkanı) veya mahallî idareci tarafından yetkili kılınması. Bu dördüncü maddeyi de tenkide tabi tutar. Hatta yetkililerin de uyarıya ihtiyaçları olacağı için bu maddeyi tam benimsemez. Çünkü valinin yaptığı işi tenkit için nasıl onun iznine muhtaç olunacaktır?[189].

Gazâli'nin muhtesiblik şartlarını Lèvy, tarihî seyir içinde iki maddede toplamıştır: Hür ve Müslüman olmak ve genellikle üstünde kadılık vazifesi bulunan bir fakih olmak[190].

[36a] Gazâli, *İhya*, C. II, s. 811.

[189] Gazâli; *İhya*, C. II, s. 831-847

[190] R. Lèvy, "Muhtesib", *İA*, C. VIII, s. 532.

Muhtesibin Taşıması Gereken Sıfatları

Şartlar asgari müşterek gibidir. Gazâlî bununla yetinmez. Muhtesibin vasıfları üzerinde de durur. Buna göre muhtesibin üzerinde var olması gereken sıfatları şunlardır: 1- Muhtesib, uyarmanın yerlerini, sınırlarını, mecralarını ve engellerini bilip bu konuda ilahî nizamın sınırında durabilmelidir (ilim). 2- Bildiğince yaşayan, sözü-nasihatı makbul insan olmalıdır (takva). 3- Yerinde yumuşak ve şefkatli davranabilmesi için güzel ahlâklı olmalıdır, ilim ve takvayı bunun için güzel ahlâk tamamlayacaktır. Değilse öfke, şehvet veya benzeri duygularının galebesi ile görevine yakışmayan durumlara düşebilir. Çünkü firavun için bile, "*Yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut da korkar.*"[191] emri verilmiştir.[192]

Muhtesibliğin Gerekli Olduğu Yerler

Gazâlî, hangi hallerde muhtesibliğe ihtiyaç duyulduğunu da inceler. Gazâlî'nin geniş açıklamaları şöylece özetlenebilir: 1- Dinen yapılması sakıncalı olan şeylerin bulunması, 2- Kötülüğün, yapılır veya teşebbüs edilir halde olması. Çünkü diyelim ki içki içildikten sonra uyarı yapmanın anlamı kalmamaktadır. 3- Kötülük açıktan (aleni) yapılır olmalı. 4- Kötülükler, hüküm yürütmeye ihtiyaç olmadan herkes taralından bilinir olmalı[193].

Muhtesibin Görevleri

Muhtesibin uyarıdan cezalandırmaya kadar giden bir dizi görevi bulunmaktadır. Hz. Ömer'in muhtesibken, deveye güç yetiremeyeceği kadar yük yükleyen bir deveciyi dövdüğü; sokağa tecavüz eden bir dükkân inşaatını yıktırdığı bilinmektedir[194].

Nizamülmülk, muhtesibin görevlerini şöyle sıralar: 1- Terazileri ve fiatları doğru tutmak. 2- Alışverişlerin, etraftan getirilen

---

[191] Kur'ân, XX, 44.
[192] Gazâlî, *İhya*, C. II, s. 881 vd.
[193] Gazâlî, *İhya*, C. II, s. 860-867.
[194] Pakalın, *aynı eser*, C. II, s. 40.

ve pazarlarda satılan her şeyin doğru olup olmadığını bilmek (kontrol). Hile ve hiyanet yaptırmamak, tartıları doğru tuttırmak. 3- "*Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi münkeri yerine getirmek*"[195]. Bütün bunlardan sonra Nizamülmülk konuyu şöyle bağlar: İşte bu işleri gerçekleştirmek üzere "*her şehre bir muhtesib memur edilmelidir*". Şu hale göre muhtesib, Selçuklularda "*tayinle*" işbaşma getirilen bir "*yerel*" görevlidir. Lèvy, muhtesibin görevleri hakkında çok daha ayrıntıya yer verir: 1- Müslümanların yaşadıkları bir yerde onların cuma namazlarına gitmelerine dikkat etmek. Sayıları kırkı geçen topluluklarda bir cemaat teşkilâtının kurulmasını sağlamak. 2- Ezanın zamanında okunmasını kontrol etmek, tamire muhtaç camileri ilgililere haber vermek. 3- Ramazanda oruç yiyen kimseleri, iddetini doldurmadan evlenenleri sorguya çekmek. 4- İçki içilmemesini, yasak musiki aletlerinin çalınmamasını sağlamak. 5- Mektepleri ziyaret ederek hocaların talebeleri çok fazla cezalandırmamalarını temin etmek. Bu arada eğitim-öğretim usullerine karışmamak. 6- Fakir yolcular için imarethaneleri (aşevi-yatacak yer) bulunmayan şehirlerde halkın yolculara bakmasını temin etmek. 7- Hiç bir evin, bir müslümanın harem dairesinden yüksek olmamasına dikkat etmek. 8- Binaların yoldan geçenlere zarar verecek şekilde çıkıntı yapmamasını sağlamak. 9- Suların sokaklara akmamasını, 10- Caddelerin temiz ve serbest tutulmasını sağlamak[196]. Bunlardan başka kölelere haksız muamele yapılmasını önlemek de muhtesibin görevidir. Aslında devrine göre köle, sahibi tarafından satılabilir, hediye edilebilirdi. Fakat kötü muamele edilemezdi. Aksi halde Muhtesib müdahalede bulunabilirdi[197].

Muhtesiblik Görevi Nasıl Yapılmalıdır?

Gazâlî, "*ihtisabın derece ve edebleri*" başlığı altında bu konuda da bilgi verir. Buna göre: 1- Muhtesib, insanların günahları konusunda merak sahibi olmamalıdır. Meselâ şahsın evini din-

[195] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 56.
[196] Lèvy, *aynı yer*, s. 532-533.
[197] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 232.

lemek, ağzını koklamak durumunda değildir. 2- Muhtesib, yasağı bilmeden -cehaleti sebebiyle- işleyen kişiye yaptığının yanlış ve yasaklanmış olduğunu tarif edecektir. 3- Haramı bilerek işleyen şahısları Allah'ın kahrıyla korkutup yumuşaklıkla vaaz ve nasihat edecektir. 4- İlk üç derecenin yeterli gelmediği yerde "*sert ve galiz sözlerle azarlama*" yoluna başvuracaktır. Nasihatla alay edip, günahı bilerek işleyene, "*ey fasık, ey ahmak, ey cahil, ey isyancı*" diye durumuna uygun şekilde hitab edecektir. Bu ancak zarif, ince uyarıyı almayana yapılacaktır. 5- Kişinin zorla gasbettiği evden çıkarılması, içkinin dökülmesi, ipeklinin erkekten çıkartılması gibi "*elle bozma*" işini görecektir. 6- Bu kademede ise vurmadan önce vurmakla tehdit edip yapılan kötülük bıraktırılmalıdır. 7- Silâh çekmek, el ve ayağıyla bilfiil vurmak. Bu durumda ise ihtiyaç kadarıyla yetinerek kötülük ortadan kalkınca derhal vurmayı bırakmalıdır. 8- Yardımcıları ve askerleri toplamak suretiyle müdahale: Bu kötülüğü yapanın taraftar topladığı, sadece uyarının fayda vermediği durumlarda ender de olsa son çaredir[198]. Gazâlî, bütün bu bilgileri verdikten sonra emirlere, sultanlara iyiliği emr ve onları kötülükten sakındırma konusuna geniş yer ayırır. Yöneticilerin de uyarıya ihtiyacı bulunduğunu, zulüm ve haksızlığa sapan yöneticiye doğrunun çekinmeden söylenilmesinin İslâm inancı tarafından övülen bir davranış olduğunu belirtir. Şüphesiz Gazâlî, konuyu "*olması gereken*", arzu edilen ideal planda ele almıştır.

Muhtesibin Gücü

Nizamülmülk, şehirlere tayin edilen muhtesibin, hükümdar ve diğer memurlar tarafından desteklenmesi gerektiğini söyler. Gerekçesi de şudur: "*Padişah ve memur ettikleri, muhtesibi desteklemelidirler. Zira, memleket temellerinden ve adaletin neticelerinden biri budur. Eğer bundan başka yaparlarsa, fakirler sıkıntıya düşerler. Pazarcılar istedikleri gibi alırlar-satarlar; halka hâkim olurlar. O zaman doğru yoldan çıkma aşikâr olur. Şeriat işi revnaksız (güzellikten yoksun) kalır*"[199].

---

[198] Gazâlî, *İhya*, C. II, s. 880.

[199] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 56.

Komutana Muhtesib Dayağı!..

O zaman kim muhtesib yapılacaktır? Muhtesibliğe uygun şahsiyetin seçilmesi önem kazanmaktadır. Nizamülmülk, muhtesibliğe *"has adamlardan biri, bir hadim"* veya *"hiç kimseye müsamaha etmeyen bir Türk"*ün getirilmesi ve işlerin adalet üzere olması gerektiğini söyler. Konuyu açıklamak için seçtiği örnek ilginçtir: Bir gün Gazneli Sultan Mahmud, içkili olan ordu komutanına (Sipahsâlâr) o haliyle çıkmamasını söyler. Sokakta, muhtesibin görmesi halinde dayak atacağını belirtir. Komutan Ali Nûs-Tekin, 50 bin atlıya hükmeden, bin adama denk tutulan birisidir. Muhtesibin böyle bir işe cesaret edeceğini aklından bile geçirmemektedir. Onun için sultanın ikazına rağmen, gündüz yola çıkar. Tesadüfen Pazar yerinden geçerken muhtesib, komutanı sarhoş haliyle görür. Atından indirmelerini emrederek kendi eliyle kırk kamçı vurur. Komutanın çevresindeki askerleri ise feryat ederler ama muhtesibe bir şey söylemeye cesaret edemezler. Gazneli Mahmud, olayı öğrendikten sonra *"haşmetli bir Türk hadim olan"* muhtesibin tavrından hoşlanır. Gülerek komutana da *"Sarhoş olarak pazara gitmemeye, şarap içtiğin evden dışarı çıkmamaya tövbe et"* der[200].

Buradan muhtesib adlı görevlinin, Selçuklulardan önce Gaznelilerde de bulunduğunu, açık suçlarda ve kendi yetkisi dâhilinde ceza verme ve cezayı anında uygulama hakkına sahip olduğunu görüyoruz. Aslında bu örnek ve uygulama da muhtesibin kadılıkla irtibatlı olduğunu, bugünkü belediye hizmetlerinden öte yetkilerle donatılmış bulunduğunu ortaya koymaktadır. İşte bunun için taşradaki yetkililerle birlikte muhtesibin de görevini hakkıyla yapıp yapmadığını devlet başkanının araştırması gerekmektedir. Her şehirde kimin bulunduğuna, din işlerinde şefkatli, garaz sahibi, Allah'tan korkar olup olmadığına bakılmalıdır. Zira nasıl şehir ve nahiyeler *"Âmil, kadı, şahne ve muhtesibin"* emanetine bırakılmışsa, bunu Yüce Allah'la *"öteki dünyada"* sultandan soracaktır. Bu sorumluluğun bilincinde olarak gerekirse görevini hakkıyla yapmayanlar zincire vurulmalıdır[201].

---

[200] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 57.

[201] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 59.

Muhtesibin Hiyerarşik Sıralamada Yeri

Nizamülmülk ünlü eserinde, muhtesibi kadılar ve hatiblerden sonra üçüncü sırada sayarak görev ve faaliyetlerinin önemine dikkat çeker. Hiyerarşik sıralama şöyledir: *"Âmil, Kadı, Reis, Şahne, Muhtesib"*[202].

Şüphesiz kuralların uygulandığı, yasakların çiğnenmediği, cezaların halk vicdanında kabul görüp yerini bulduğu toplum huzurludur. Selçuklular, toplum vicdanı ile idarî teşkilâtlanmayı birbiriyle barışık tutmayı bilmişlerdir. Çünkü devlet teşkilâtı, dayandığı toplumun inancından beslenen bir yapılaşma içindedir.

Selçuklu müesseselerinin birçoğunda olduğu gibi muhtesiblik de Osmanlılarda İhtisab Ağalığı olarak yaşamaya devam' etmiştir. Protokolde yeri olmayan İhtisab Ağalığı 1826'da İhtisab Nazırlığı adını alarak diğer bakanlıklarla birlikte protokole dâhil olmuştur. Fakat daha sonraki bir düzenleme ile İhtisab Nazırlığının bir kısım görevi Zaptiye ve Adliyeye bırakılarak yerini "*Şehireminliği*" almıştır. Şehremini, bugünkü anlamı ile belediye başkanlığıdır[203].

C. ORDU

"Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz"

Yusuf Has Hâcib

1. İnsan Unsuru

Devrin içinde bulunduğu durum, toplum yapısı ve anlayışı gereği olarak ordunun devlet teşkilatındaki yeri büyük idi. Savaşların bitmek bilmediği ortamlarda ordu konusunun önem kazanmaması mümkün değildir. Kaldı ki Türk milletinin asker ruhlu, teşkilâtlı bir toplum olarak orduya bakışı çok farklı idi. Zamanımızda hâlâ o bakışın izlerini görmek mümkündür. Onun için devlette her şeyin orduya dayandığı tereddütsüz

---

[202] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 59.

[203] Pakalın, *aynı eser*, C. II, s. 40; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 413.

söylenebilir. Ordu, her şeyde merkezdir. Sultan da herşeyden önce bir başkumandandır. Esas vazifesi, ordusunun başında akınlar ve savaşlar yapmaktır[204].

Başkumandan aynı zamanda devletin de başkanı olarak siyaset adamıdır. Ama Selçuklu ordu mensuplarının kendilerini öncelikle aslî görevlerine verdikleri bilinmektedir. Zaten aslolan da askerin, vatan savunmasından başka bir şeyle ilgilenmemesidir. Askerlik daimî meslek haline getirilmiştir. Bu mesleğe kendisini verenler, barış zamanlarının düzenlenen şenlikler dışındaki vakitlerini eğitim ve manevralar ile geçirirlerdi. Bu sebeple hükümdarlar, savaşçıları arasında bir tane bile zanaatkârın bulunmaması ile övünürdü[205].

Diyebiliriz ki Selçuklu ordusu, maddi unsurlarla manevi değerlerin ihtişamlı bir uyuşumundan meydana geliyordu. Çok olmak hedef değildi. Nice kalabalık kuvvetlerin az ama disiplinli iyi eğitilmiş güçlere yenildiğini biliyorlardı. Ordunun motoru ve itici gücü, sahip olduğu idealleri idi. Aynı ideali halkla da paylaştığı için seviliyor, "*Peygamber ocağı*" biliniyordu. Çünkü "*mucizeler meydana getiren ideal*" yanında kılıç-kalkan, ok-mızrak, mancınık basit vasıtalar olmaktan öteye geçemezdi. Üstelik bunlar her millette bulunurdu. Hatta bilindiği gibi Malazgirt Savaşı'nda Bizanslılar'ın hem sayıları çok kabarık hem de Selçuklulardan üstün silâhları vardı[206]. Ama silâh gibi, kendisinin de neticede bir vasıta olduğunun şuurunda olan askerleri yoktu. İnsan, candan daha aziz, yüksek değerler uğrunda ancak canını feda edebilir. Canını feda etmeyi göze alamayan, canlar alamazdı.. Ölümden korkan, korkularına yenilmeye mahkûmdu..

Selçuklularda asıl muntazam ordu 20 bin ile azamî 50 bin arasında bulunmuştur[207]. Bu "*merkez kuvvet*" miktarı idi. Anadolu Selçukluları'nda 12 bin kişiydi, takat katılmalarla Büyük Selçuklular'ın en kudretli zamanında ordu miktarı 400 bin kişidir. Anadolu Selçukluları'nda ise bu miktar 100 bindir[208].

---

[204] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 218.

[205] Köymen, *Alp Arslan*, II, s.223

[206] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 266.

[207] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 111.

[208] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (Kısaltma: *Selçuklular*), İstanbul 1980, s. 314.

Nizamülmülk, Melikşah zamanındaki bu 400 bin kişilik miktarın 700 bin atlıya yükseltilmesi gerektiğini savunmuştur. Çünkü o zaman "*Mağripden Maşrığa*" cihan hâkimiyeti sağlanacak Çin-Maçin, Türkistan-Yemen, Habeş-Şam; doğudan-batıya bütün ülkeler teslim alınacaktı. Ordu miktarı ile bağlı vilâyetler ve hazine arasında doğrudan bağ vardı. Ordu ne kadar büyük olursa bağlı vilayetler o kadar çok olurdu. Ordu demek hazine demekti. Ordusuz cihanın hazineleri ele geçmiş bile olsa korunamazdı[209]. Hazinenin ordunun ardından geldiğini söyleyen Nizamülmülk, orduya ödenecek paranın da belli edilmesi gerekliğini özellikle belirtir. Hatta askerin şevklendirilmesi kalplerinde muhabbet ve aheng meydana gelmesi için yılda iki defa sultan eli ile aylıkların verilmesini tavsiye eder[210]. Aylık, elbette tımar sahibi olmayanlara verilecektir.

Selçuklular'da devletin resmî dilinin aksine saray ve orduda Türkçe konuşulmaktadır. Fakat resmî dilin Farsça, ilim dilinin Arapça olması, devletin hâkimiyet altındaki toplumların kendi anadillerini konuşmaları bunalım kaynağı olmadı. Şüphesiz büyük devlet kuran Selçuklular, sosyal farklılıkları, devletin zenginlik ve güç kaynağı haline dönüştürebilmişlerdi. Bunda da ortak yön olan İslâm inancına bağlılıkları ile adalete düşkünlüklerinin rolü büyüktür.

Ordu genel insani haslet itibarıyla cesaret, metanet, emre itaat, disiplin gibi manevi değerlere sahipti. Kahramanlık derecesine varan yiğitlik rağbette idi. Silâhları en iyi şekilde kullanma becerisi vardı[211].

a) Disiplin; İntizam: Orduda intizam mükemmeldi. Şuurlu disiplinin getirdiği bir düzen, ahenk vardı.

Ordu sefere çıktığında geride kalan kayıp eşya ve hayvanları toplamak üzere görevlendirilen bir birlik vardı. Asker, kendisine ait olmayan hiç bir şeyi alamazdı. Sahipsiz eşyayı görenler, toplayıcıya haber verirlerdi. Toplayıcı kayıp malı alır, eşyayı "*Dehliz-i Saltanat*" denilen hükümdarın odalı otağının kapısına

---

[209] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 216.

[210] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 127.

[211] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 288; *aynı yazar*, "Selçuklu Ordusu". *Belleten*, (Kısaltma: *Selçuklu Ordusu*), C. III/202 (1988), s. 98.

asarak teşhir eder, sahibi bulununca teslim ederdi. Hayvan ise, sahibi bulununcaya kadar hizmette kullanılırdı. Kayıp eşya ve hayvanlar için dellallar bağırtılırdı. Başkasının eşyasını alan, hayvanını başkasının tarla veya bostanına sokan kimse derhal idam olunurdu[212].

Zorba ve Hırsıza Aman Yoktu!

Kavun sahibinden zorbalıkla kavun aldıkları için Sultan tarafından cezalandırılacaklarından korkan üç asker (gulam) ordugâhtan kaçmışlardı. Melikşah, bu durumdan başlarındaki hâcibi sorumlu tuttu. Mazlum olan şikayetçi köylüye, gulamların yerine komutanları olan hâcibi köle olarak verdi. Almazsa hâcibin öldürüleceğini bildirdiği için köylü kabul etti. Bunun üzerine köylüye 300 altın ödeyen hâcib, kendisini satın alarak kölelikten kurtuldu. Durum, köylü tarafından Melikşah'a arzedilince o da kabul etti[213].

Kendilerine aman verilip emniyette oldukları bildirilen bir Arap kabilesinden bedevinin biri, Melikşah'a şikayette bulundu. Gulamlardan birisi mızrağını almıştı. Sultan, çavuşlara olayın incelenmesini emretti. Sonuçta, elinde bedevinin mızrağı ile birlikte gulamı yakalayıp geldiler. Sultan gulâmın elinin kesilmesini emretti. Bedeviye de kesik eli mızrağın ucuna takarak dolaştırmasını buyurdu. Bedevi, bu emri yerine getirdi[214].

Hep Ceza Değil, Mükâfat da Var!

Disiplin, sadece korkuya dayalı olarak gerçekleştirilemezdi. Görevinde başarılı olanın ödüllendirilmesi hem disiplini teşvik eder hem başarıya insanları özendirirdi. Selçuklu sultanları, harpte yararlık gösterene bazan bizzat ihsan ve ikramda bulunurlardı. Kilikya'da Ermenilerle yapılan muharebede muvaffak olan kumandana I. Izzeddin Keykâvus, kendi elbisesini giydirmiş ve ıktaını artırmıştı[215].

---

[212] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 111.
[213] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 233.
[214] Köymen. *Alp Arslan*, II, s. 262.
[215] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 107.

b) Tımarlı Sipahiler: Tımarlı sipahiler, Selçuklu ordusunun asıl mühim kuvvetini teşkil ediyorlardı. Bunlar ocakzâde yani babadan oğula geçmek suretiyle yetişen devletin en esaslı Türk askerleri idiler. Ellisi bir müfreze teşkil eder, "*Ellibaşı*" denilen kumandanlar maiyetinde kısımlara ayrılırlardı, içlerinde güngörmüş, yaşlı başlı süvariler bulunurdu. Meselâ bunlardan biri Antalya'nın zaptına sebep olan Konya'nın ocakzâde sipahilerinden Hüsameddin Yavlak Arslan adında bir kahramandı[216].

Tımarlı sipahiler gibi teşkilâtlı olmasalar bile uçlarda toplanan Türkmenler, her zaman askerî hizmetlerde kullanılıyorlardı[217]. Zaten onlar, Anadolu'yu vatanlaştıran kitle olmanın şuurunda olarak devamlı düşmanla yüzyüze idiler. Erkeği, kadını teyakkuz halinde yaşamaya alışmışlardı.

c) Selçuklu Merkez Ordusu (Gulamlar): Osmanlılardaki kapıkulları gibi Selçuklular'da da gulamlar (köle) vardı. Merkezde, el altında her an için sefere hazır bir profesyonel askerî güç ihtiyacından doğmuştu. Gulamların her çeşidi direkt padişahın şahsına bağlı idiler. Hemen hemen tamamı gulam Türklerden teşkil ediliyordu[218]. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra, memur ve bürokrat kesimin genellikle yerli İran (Fars) kökenli şahsiyetlerden alınması, yer darlığı gibi sebeplerle Türkmenler devlete bir ara küsmüşlerdi. Bunları devlete ısındırmak için Türkmen çocuklarının alınarak gulam sistemine göre yetiştirilmesini teklif eden Nizamülmülk, aslında ordunun her soydan olmasını istiyordu. Büyük vezir, ordunun tek soy ve kavimden olmasının tehlikesine şöyle dikkat çeker: "*Bütün ordu bir soydan olduğu zaman, bunda tehlikeler doğar. Çok çalışmazlar. Ordunun her soydan olacak şekilde karışık bulunması gereklidir*"[219]. Nizamülmülk, bu görüşüne delil olarak Gazneli Mahmud'u gösterir. Farklı soylardan askerlerin grub grub tutularak birbiri ile hizmet, yiğitlik yarışına çıkarılıp fetihlerde ve savaşlarda

---

216 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 103.

217 Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, (Kısaltma: *Müesseseler*), İstanbul 1981, s. 103.

218 Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 224; Uzunçarşılı, Rum, Rus, Gürcü, Deylemli vs. kavimlerden olanların da bulunduğunu yazar, Bkz. *Medhal*, s. 101.

219 Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 129-160.

başarılı olduğunu söyler. Bu anlayış elbette çekirdek devletten ziyade bir cihan devleti düşüncesi ile de irtibatlıdır. Fars kökenli vezirin, devlet içindeki Türkmen tesirini kırmak için bu düşünceyi savunduğu kesin bir ifade ile söylenemez.

Kimdir Gulam, Nasıl Temin Edilirdi?

Gulamlar, savaşta esir almanlar veya çoğunlukla esir pazarında para ile satın alınan esirlerden yetiştirilen askerlerdi. Sultan gibi her bey, emir kendine gulam edinebilirdi. Saray, en büyük ve en imtiyazlı gulam yetiştirme merkezi idi. Osmanlılar'daki Acemioğlanlar Ocağı gibi Selçuklular'da *"Gulâmhâne"*ler vardı. Bu köle mekteplerine menşei ne olursa olsun giren çocuklar, kendilerine *"baba"* denilen hocalara teslim ediliyor ve özel bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Babalar onları, İslâm dini ve kültürüne göre yetiştiriyor, böylece çocuklar, kısa zamanda İslâmlaşıyorlardı.. Şu haliyle Gulâmhâne, devlet eliyle İslâmlaştırmanın yapıldığı askerî okullar niteliğindeydi[220].

Bir gulam, görevindeki başarısı nisbetinde zamanla derece, derece gulam (köle), hâdimü'l-hâss, serheng (çavuş=yasakçı), hâcib ve emirliğe yükselebilirdi. Saray gulamları ve hâcibleri, yalnız geçici vazifelerle değil, ordudaki yüksek kumanda mevkilerindeki daimî görevleriyle de devlet hayatında önemli roller oynuyorlardı. Zaten hükümdar, güvendiği ve itimad ettiği unsur olarak gulamları çeşitli vazifelerde kullanırdı. Gulamların görmedikleri iş yok gibiydi[221].

Makbul Gulamlar

Abbasi, Samanî, Gazneli ve Büyük Selçuklular'da askerî kabiliyetlerinden dolayı Türk köleler makbuldü. Bunlar içinden meşhur komutanlar ve devlet adamları da çıkmıştır. Meselâ Sultan Baybars, Sivas esir pazarında satılmış bir Kıpçak kölesi idi. Esedüddin Arslan-Doğmuş, Şemsüddin Has-Oğuz, Celâleddin Karatay, Mübarizüddin Ertokuş, Seyfüddin Torumtay,

---

[220] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 220, 229; Çetin, *Müesseseler*, s. 104.
[221] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 220, 238, 240.

Cemaleddin Ferruh Atabey de Gulâm-hâne yetiştirmesi şöhretli Selçuklu devlet adamları idiler[222].

Gulamların bir özelliği de emrinde bulundukları sivil veya asker devlet adamının şahsına bağlı köle oluşlarıdır. Onlar efendilerinin üstüne başka bir otorite tanımazlardı. Onun için bazan efendileri, sultana karşı bile kölelerini sevkedebilirlerdi[223]. Tabiidir ki bunlar devlet adına değil de şahısların kendi adlarına alarak eğittikleri gulamlar için geçerlidir.

Saraya bağlı gulamlar, seçkin insanlardı. Devletin veya sultanın her işinde kullanıldıkları gibi onların problemlerinde de devlet ilgisini esirgemezdi. Gulamlardan hastalananların hükümdar tarafından hastahanede tedavi ettirildiği bilinmektedir[224]. Saray gulamları, her emre hazır 4 bin kişi kadardılar[225].

Hassa Ordusu: Daha önce asıl *"merkez kuvvet"* olarak bahsedilen hassa ordusu da gulâm-hanelerde yetiştirilen gulamlardan meydana gelirdi. Bunlar da saray gulamları gibi sultanın şahsına bağlı hazır kuvvet idiler. Yalnız saray gulamları yılda dört defa maaş alıp teftiş edilirlerken hassa ordusuna maaş yerine "*ıkta*" adı verilen belirli bir toprak tahsis edilirdi. Onlar da bu topraklardan aldıkları gelir ile ihtiyaçlarını karşılaşlardı[226].

d) İğdişler: Gulamlar gibi iğdişler de İslâmlaştırılan bir askerî sınıf idiler. Hıristiyan mühtedîler ve çocuklarından alınırlardı. Görevleri ise şehirlerin nizamını korumak idi. Zamanla şehirlerin korunma ve müdafaasında önemli hizmetler gördüler. Fakat kötü örnek olanları da vardı, İğdişbaşı Haçikoğlu bunlardandır. Moğollar, Kayseri'yi kuşattıklarında şehri savunmakla görevli iğdişlerin başı olan Haçikoğlu adlı Erıneni dönmesi, kaleyi Moğol komutan Baycu Noyan'a teslim etmişti. Bu ihanetin bedeli ise Moğolların kendisine vadettikleri tımar idi[227].

e) Ücretli Askerler: Selçuklu ordusunda ücretli yabancı askerler de vardı. O zaman devletler içinde yabancı askerlere en

---

[222] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 101; Çetin, *Müesseseler*, s. 104.
[223] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 232.
[224] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 233.
[225] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 118.
[226] Koca, *aynı tebliğ*, s. 21.
[227] Çetin, *Müesseseler*, s. 106; Konyalı, *Konya*, s. 1031.

yüksek ücreti Selçuklu Devleti veriyordu ki bu yılda 1.000 Bizans altını gibi büyük bir miktardı.

Moğol tehlikesinin artması üzerine Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 20 bin ücretli asker sağlaması için Saltanat Naibi Şemseddin İsfahanî'yi 100 bin altın dinar ve bir milyon gümüş dirhem ile Suriye'ye göndermişti[228].

Ücretli askerlerin içinde Hıristiyan olanlar da vardı. Frengûs denilen bir sınıf gayri Müslim de hükümdarın maiyetinde idi. Hıristiyan askerlerin de kullanılacak yerleri vardı. Babaî isyanı olarak bilinen Türkmen isyanının bastırılmasında Hıristiyan askerler kullanılmıştır[229].

2. Teşkilât

Selçuklu ordusu da diğer devlet kurumları gibi geçmişin birikimlerine dayanıyordu. Ordu-millet olan Müslüman Türkler, kabileler halinde iken de örgütlü idiler. Yalnız bir cihan devleti haline geçişten sonra ordu teşkilâtında yapı olarak değişiklikler meydana getirildi. Burada da daha çok bilinen esaslardan hareket ediliyordu. Çünkü bir harp makinası olarak ordu, savaş usulüne göre teşkilâtlanmak mecburiyetindeydi.

Ordu, bölük olarak 70, 100, 200 kişi arasında değişen sayıda temel kadrosunu kuruyordu. Bölüğün altında 10'ar kişilik mangalar vardı. Başlarında "otağ başı" unvanı ile birer komutan bulunuyordu. Bölükten sonra tümen ve ordular gelirdi. Arada başka kademelenme yoktu[230].

Ordu, savaşa çıkacağında hükümdarın gerekli gördüğü yerde toplanırdı. Sonra uğurlu bir günde sultan otağı dışarıya çıkarılarak kurulurdu. Savaş düzeni ise şöyle tertip edilirdi: Önde öncüler, sağ kol, sol kol, merkez ve geride ardcılar bulunurdu[231].

a) Sipahilerde Teşkilât: Tımarlı Sipahinin önemli vilâyet merkezlerindeki komutanlarına Subaşı denirdi. Subaşılar mer-

---

[228] Köymen, *Selçuklu Ordusu*, s. 98.

[229] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 105; Çetin, *Müesseseler*, s. 107.

[230] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 253-254; Koca, *aynı tebliğ*, s. 21.

[231] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 107.

kezde bulunup hem o çevrenin emniyet ve asayişi ile meşgul olurlar hem de savaş zamanı kaza, nahiye ve köylerdeki tımarlı sipahiye kumanda ederlerdi.

Subaşılar da Emîr-i Sipehsalar ve Serleşker denilen komutanlara tabi idiler. Selçuklu ülkesi, Uçlar (sınır) hariç çeşitli serleşkerliklere ayrılmıştı. Anadolu'daki Kayseri, Amasya, Antalya, Lâdik (Denizli), Honas, Ahlat gibi[232].

Sipahilerde rütbelerine göre kademelenme şöyleydi: Ellibaşı, Subaşı, Emîr, Serasker, Emîr-i Sipehsalar ve Melikülümera. Bu komutanların her biri kendilerine tahsis edilen ıktaları nispetinde asker beslerlerdi[233].

b) Görevlerine Göre Kademelenme: Selçuklu ordusu, muharip (savaşçı) ve muharip olmayan olmak üzere iki kısımdı. Muharipler, kullandıkları silâhlar ve ihtisaslarına göre alt gruplara ayrılıyorlardı. Okçular, mızrakçılar, gürzcüler, nacakçılar, kılıççılar, mancınıkçılar, sapancılar, kemendciler, neftçiler, gözcüler vb. gibi[234].

Muharip olmayanlar ise sefere katıldıkları halde geri veya yardımcı hizmetlerde bulunanlardı. Aşçı, hazine, harem, silâh, at, koyun, sığır, deve, ot vb. ağırlıkların başında duran silâhlılar ile ordu idarî görevlileri bunlardandı.

3. Teçhizat

Bir ordunun, yetiştirilmesi, teşkilâtlandırılması kadar harp araç-gereci ve donanımı da önemli idi. Bir defa en azından karşılaşılan düşmana denk bir donanıma sahip olunmalıydı. "*Düşmanın silahıyla silâhlanmak*", asgari denkliği sağlardı. Fakat ideali, daha üstün vasıtalara sahip olunmasıdır.

Devrine göre Selçuklu ordusunda çok çeşitli harp araçları kullanılırdı. Ok-yay, kılıç, kargı, çomak, gürz (topuz), nacak (küçük balta), zırh, taş gülle, yakmak için neft, mancınık, kaleye tırmanmak için merdiven vb. kuşatma aletleri vardı. Kuşatma

---

[232] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 104.

[233] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 106.

[234] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 255.

aletlerinden birisi çarh (tiriçarh) veya Zenberek (zenbûrek) denilen alettir. Ok atmada kullanılırdı. Okları özeldi. Başparmak kalınlığında, dirsek uzunluğunda ve dört yüzlü idi. Ucu demirli olan zenberek okunun üstündeki tüyler, daha emin uçuşunu sağlardı. Bu oklar, arka arkaya duran iki kişiyi deler geçer, saplandığı askerin zırhı ve elbisesinden bedenine geçer hatta duvar taşlarına bile saplanırdı. Zenberek ateşli silahlar çıkıncaya kadar Osmanlılar'da da kullanılmıştır.

Savaşın çeşidine göre silâh kullanılması esastı. Meydan savaşı, pusu, gece baskını ve gerilla savaşlarında hafif silâhlar, kuşatmalarda ağır silâhlar kullanılırdı. Savaşta manevra kabiliyeti ve cevvaliyet asıldı. Onun için Türk ok, mızrak ve yayları diğer milletlerinkinden daha kısa ve hafifti[235].

a) **Silâh İmali:** Türkler, savaşlarda kullandıktan silâhları kendileri imal ederlerdi. Ok, yay yapımı ve demircilikte maharet sahibi idiler. Zaten aslolan da bu idi. En iyi silâhı imal ediyorlar ve en iyi şekilde de kullanıyorlardı[236].

b) **At ve Kullanımı:** Devrin hızlı ulaşım aracı at idi. Kaşgarlı Mahmut, at hakkında şöyle der: "*At, Türk'ün kanadıdır*".

Atı, vücudun tabii bir parçası imiş gibi kullanmak, âdeta atla bütünleşmek gerekti. Zaten başarıları da at ve savaş araçlarını çok iyi kullanmaları ile ilişkili idi. Atçılıkta çağdaşlarına karşı üstün idiler.

İyi at yetiştirmek, iyi kullanmak kadar atı renk olarak hücum zamanına uygun seçmek de önemliydi. Amaç hiç farkedilmeden yüzlerce kilometre uzaklıktaki savaş alanında görünüvermek, düşmanı şaşırtmaktı. Bunun için atın rengi mühim idi. Meselâ, şafak vakti kızıl ve al atlar, akşam üzeri kula at, sabahleyin kır at kullanılması tavsiye edilirdi[237].

At, sadece binit hayvanı değildi. Aynı zamanda az da olsa nakliyede de kullanılırdı. Asıl nakliye vasıtaları ise deve, katır, eşek ve öküzdü.

---

[235] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 108; Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 264.

[236] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 219.

[237] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 271, 273, 287.

c) **Menzil Teşkilâtı:** Ordu ile uzun yola çıkıldığı zaman takip edilecek güzergâh ve o güzergâh üzerinde durulacak yerler, asker ve diğer canlıların doyrulması konusu da düşünülmüştü. Osmanlıda daha da sistemleşen menzil teşkilâtının ilk örneklerini Selçukluda görmek mümkündür. Nizamülmülk, bu konuda yapılması gerekenleri şöyle sıralar: *"Padişahın geçeceği bütün yollara konaklama yeri, köy ve çevresine -eğer burası iktâ ise, hass yapılmalıdır- mahsuller toplanıp hazır edilmeli. Eğer oraya gidilmezse toplanan mahsul satılıp hazineye getirilsin"*[238].

II- SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

A. SOSYAL HAYAT

Her toplumda olduğu gibi Selçuklular'da da toplum yöneten ve yönetilenler olarak iki ana kısımdan oluşuyordu. Yönetenler başta Selçuklu hanedan ailesi olmak üzere askerî ve idarî yetkililer; yönetilenler ise devlet teşkilâtı dışında kalan halktı.

Bilindiği gibi Selçuklular'ın kökeni olan Oğuzlar tarafından devlet kurulup yönetilmiştir. Oğuzlar ise gelenek, örf itibariyle sınıfsız hatta yaygın tabirle demokratik bir yapıya sahiptirler[239]. Onlarda makam-mevki, maddi varlık, sahip olunan meslek, aşılmaz duvarlarla çevrilmiş bir sınıflı yapı ortaya koymuyordu. O devrin toplumları olan Hindistan'daki kast örgütü, Avrupa'daki sınıflı-köleci baskıya dayalı yapı onlarda yoktu. Bu durum elbette kural anane, kanun yokluğu demek değildi. Örf ve inançtan kaynaklanan töre (kanun), *"kara budun"*u (halk) nasıl bağlıyor, uymaya mecbur kılıyorsa, *"ak budun"* da ona tabi oluyordu. Mesuliyetlerin ve görev alanının getirdiği bir saygınlığın dışında köleliğe benzer bir ilişki yoktu. Çünkü halk, toplanarak meclisler meydana getirip (Kengeş) yönetime katılıyor, yönetenleri kontrol ediyordu. Aslına kalırsa İslâm'dan önce Türklerde var olan *"kut"* inancı, *"kut"*un verilip-alınması, görevdeki başarı durumu ve kanunlara uyup-uymama ile yakından ilişkili idi. Halk başarısız, töreye uymayan devlet başkanının kut'unun elinden alındığına inanıyor ve itaat etmiyordu.

---

[238] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 126.

[239] İbn Fazlan, *aynı eser*, s. 39-40; Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 295.

Sınıflı yapının olmaması, aşağıdan yukarıya yükseliş ve düşüşün halka açık olması yönetime dinamizm ve uyanıklık aşılıyordu. Selçuklularda soy-sop ve asaletin dışında herkesin aşağıdan yukarıya yükselme şansı vardı. Daha ilerisi de vardı. Köle olarak saraya giren şahsın bir süre sonra bey olması mümkündü. Yeter ki azim, cesaret, zeka, kabiliyet, mertlik, teşkilâtçılık ve bedenî güç olarak yeterlilik göstersin. On-onbeş yılda kölelikten beyliğe, ordu komutanlığına yükselme, hem toplumla yönetenlerin kaynaşması hem de sosyal dirilik-hareketlilik açısından faydalı idi. Benzeri durum idari, mülki kadrolarda da vardı. Selçuklu Devleti, yayıldığı sahalardaki yerli halktan rahatlıkla ve çekinmeden memur alıyordu. Sıradan bir memur olarak idari kadroya dâhil olan şahıs, kabiliyet ve başarısı ölçüsünde sivil valilik (âmidlik)[240] makamına kadar yükselebiliyordu. Bunun da daha ilerisi vardı. Meselâ ilk Selçuklu vezirlerinden, Amidülmülk Kundurî, Nizamülmülk, Tacülmülk vb. yerli halktan devletin zirvesine kadar çıkabilmiş şahsiyetlerdi.

1. Teşkilâtlı Toplum

Türk toplum hayatında yukandan aşağıya şu teşkilâtlar vardı:

Budun, Boy ve Aile.

Budun: Millet, kavim anlamında kullanılırdı. Boyların meydana getirdiği üst teşkilâttı.

Boy: Budundan küçük bir topluluktu. Salur, Bayındır, Avşar, Kınık, Kayı... gibi 24 Oğuz boyu. Boylar da kendi içlerinde örgütlü idiler. Toplum yönetiminde temel birim boydu.

Aile: Toplumun en temel ve küçük birimi idi. Ana-baba ve çocuklarla birlikte baba sağ olduğu sürece torunlar da aile içinde bulunurdu. Babanın aile üzerinde hâkimiyeti vardı. Aile reisi olan babaya evde devlet yöneticilerine benzediği için "*bey*" denilirdi. Çocukların babaya saygı ve hürmeti sonsuzdu. Bu hürmetin ifadesi olarak hakanın erkek oğluna "*köle*" anlamında "*tiğin*" denilmiştir. Alp Arslan'ın oğlu Ayaş, babasının yanına hürmeten dizüstü giderek görüşmüştü[241].

---

[240] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 294-295; Koca, *aynı tebliğ*, s. 22.

[241] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 307.

Belirtmek gerekir ki aile içinde ananın da kendine has bir nüfuzu, saygınlığı bulunmaktadır. Fakat ana, babaya hürmetin çocuklar önünde modeli olmaktadır.

Yatay olarak ise halk, meslek ve zanaat sahibi olanlar ile fakir ve işsizler olarak iki grupta ele alınabilir.

a) Meslek ve Zanaat Sahipleri: Meslek ve zanaat, elbette geçim kaynağı olarak halk gözünde itibar kaynağı idi. Ama asıl nezaket ve kibarlıktan hoşlanılıyordu. "*Taylang er*" yani, ince, kibar, güzel, boylu-boslu, rengi parlak, elbisesi temiz genç[242] sevilirdi.

Toplum hayatında ihtiyaç duyulan hemen her çeşit mesleğin bulunduğu şüphesizdir. Ahilik öncesinde adı bilinen bazı meslekler şunlardır: Çiftçi, un öğütücü, ekmekçi, etçi (kasap), koyun sütü sağıcı, aşçı, terzi, ayakkabıcı, derici, demirci (silâh imalâtçısı), okçu, yay kurucu, at sürücü (at çobanı), koru bekçileri, odun kırıcı, emçi (ilaç yapıp tatbik eden), ayakçı (kap-kacak imalatçısı, çanak-çömlek yapıp sırlıyor), kumaş dokumacı (közek)[243]. El işleri, nakış gibi ince süslemeler kadınlar tarafından da yapılıyordu.

Türkler, sanat öğrenmeye önem veriyor ve "*Adam sanat (uzluk) öğrendi*"[244] diye takdir ediyorlardı. Sadece alım-satımı meslek edinen ticaret erbabı pek yoktu.

Değişik sanat ve zanaat erbabının bulunmasına rağmen bunların örgütlenerek teşkilât haline gelmesi Selçuklular zamanındadır.

Selçuklular'da devlet, "*Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi*" doğrultusunda geniş ülkelere alabildiğine yayılmak arzu ve istidadında idi. Onun için de geniş halk kitlelerine derinlemesine nüfuzu mümkün değildi. Kendisine muhatap olarak fertleri değil, teşekkülleri alıyordu. Zaten fertler de tarikat, lonca vb. gibi bir müesseseye mensuptu. Devlet, üst teşkilât olarak toplumla ilişkide ona derinlemesine nüfuz eden alt teşkilâtlarla

---

[242] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 338.

[243] Yusuf Has Hâcib, *aynı eser*, s. 322; Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 339-340.

[244] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 340.

muhataptı. Bunun sosyal hayatı kontrol ve düzenlemede faydası büyüktü. Ayrıca devlet teşkilâtı güçsüzleştiğinde toplumun kendisini koruması, anarşi ve kaos içine düşmemesi topluma malolan bu teşkilâtların yardımıyla mümkün olabiliyordu.

Budun, boy, kabile, aile gibi irsî örgütlenmenin yanında varolan meslek ve dayanışma kuruluşları sadece şehirlerde değildi. Köy, nahiye ve kazalarda da örgütlenmişlerdi. Tabiileşen bu hal, meslek kadar, şehir, vatan ve devletine sahiplik duygusunu da geliştirmiştir. Ahilik adı altında ileride bu konu üstünde durulacaktır.

b) Fakir ve İşsizler: Büyük bir kitlenin içinden her türlü insanın çıkması tabiidir. Yalnız halkın toplu meyilleri, rağbetleri önem kazanmaktadır. Toplumun ahlâkı güzel, sakin, mert, güvenilir, çalışkan tiplere rağbet etmesi fena örnekleri arızî hale getirmektedir.

Bu arada fakir-işsiz insanlar da elbette vardır. Fakat anlayış olarak toplumda madden fakir olanlardan ziyade, "*gönlü yoksul*" olanlar horlanmaktadır. "*Kalbi yoksun olarak yaratılan bir kimseyi zengin kılmanın imkânı yoktur*"[245] sözü, manevi zenginliğe önem verildiğini göstermektedir.

Toplumda varlıklı olduğu halde herkesin fakir düşebileceği düşünülmektedir. "*Ne oldum deme ne olacağım de*" sözü tecrübi bir atalar öğütü olarak günümüze kadar gelmiştir. Onun için en başta devlet büyükleri olmak üzere gurura-kibire kapılmadan davranıp fakir-fukarayı koruma anlayışı gelişmiştir. En yakından, yakın komşudan başlanarak çevredeki fakirlerin yiyecek-giyecek, yakacak ihtiyacı karşılanmaktadır. Alp Arslan'ın fakirler için günde 50 koyun kestirdiği bilinmektedir. Selçuklu sultanlarının halka belli vesilelerle toplu yemekler yedirmeleri âdettir. "*Hanı yağma*" olayı da bu ikramın veya milleti için yaşama anlayışının bir devamı niteliğindedir. Bir yerde bir aydan fazla durmayan, gittiği yerlerde halka kendi eliyle yemek dağıtan Orhan Gazi de bu anlayışın devam ettiricisi durumundadır. İslâm'dan önce Orhun Âbideleri'ne "*aç milleti doyurdum, çıplak*

[245] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 341.

milleti giydirdim" diye Bilge Kağan'ın dilinden kazınan mesuliyet duygusu, İslâm'la daha da kökleşmiştir. Zira bu inançla "*komşusu açken tok yatan*" dışlanmıştır. Kişi, çevresini görüp-gözetmek mecburiyetindedir. Mahallede acından ölen birisi olsa İslâm inancı o beldeyi tümden katil saymaktadır. Bu duyarlılık ve sorumluluk duygusu, fakir-fukarayı koruyan insanlık tarihinin yüz akı durumundaki kurumların doğup- gelişmesini sağlamıştır. Selçuklularda başlayıp Osmanlıda zirveleşen aşevleri, imaretler, onlarca çeşit vakıf, o yüksek sosyal dayanışma duygusunun sonucudur. Üzülerek söylemek gerekirki, bu yüksek duyguların hemen hepsi Avrupa'yı taklit anlayışına kurban edilerek unutulmuştur[246].

Fakat herşeye rağmen Selçuklular zamanında da kendine dilenmeyi meslek edinenlerde vardır. "*Umduçı*" (umucu) veya "*Karacı*" adı verilen dilenciler, kapı kapı dolaşmaktadırlar[247].

c) Ferdi Hayat: Türk toplumunda erkek, günlük hayatı içinde en çok at, ok vb. gibi savaş-savunma araçları ile uğraşmaktadır. Bu arada evin sorumlusu olarak ailenin ihtiyacını karşılayıcı işlerle de meşgul olmaktadır. Kar kürümek, kuyu kazmak, koyun sağmak, duvar örmek, tuz döğmek, elbise yamamak bunlardan bazılarıdır.

Kadın ise, normal analık ev işleri ile uğraşmaktadır, ip eğirmek, un elemek, çocuğunu beşiğe belemek, emzirmek bunlardandır. Yalnız gerektiğinde kadınların da kendilerini, çocuk ve yuvalarını korumak üzere silâhlandıkları hatta bu amaçla "*Bâciyân-ı Rum*" (Anadolu Bacıları) adı altında bir teşkilât kurdukları bilinmektedir.

2. Yardımlaşan ve Yarışan Bir Toplum

Halk içinde sosyal uyum ve dayanışma, karşılıklı yardımlaşma ile sağlanmakladır. Yardımlaşmanın tamamlayıcısı ise yarışmadır. Öyle ki Müslüman Türk'ün hayatı, "*ya yardımlaşma*

---

[246] Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992, s. 158-163.

[247] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 341.

ya da yarışma ile geçmektedir". İkisi ortasının bulunmaması toplum hayatı ile ilgili olarak önemli gelişmelerin sebebi olmuştur.

Yardımlaşma karşılıksız, tek taraflı olduğu gibi karşılıklı da olmaktadır. Selçuklulardan gelerek günümüze kadar yaşayan *"imece"* usulü bunun en güzel örneklerindendir. Toplum imece ile yardımlaşma ve dayanışmayı âdet haline getirme başarısını göstermiştir.

Yardımlaşma, insan hayatını ilgilendiren hemen hemen her sahada görülüyordu. Buğday veya arpayı harmanda döğmeden hayvana yük yüklemeye, kayış bükmeye, üzüm toplama, ağaç yontma, at bakımı, demir eğelemeden ev süpürüp döşek yayma, ölü gömme, sarık sarma, yün ditme, et doğrayıp, asma-kurutma, ok yontma-cilâlama, kılıçtan kan silme, av yakalama, para saçma (saçı)[248] gibi çok değişik sahalarda yardımlaşılıyordu. Çünkü *"iki elin sesi var"*dı. *"Yalnız kaz ötmez"*di. Onun için diyebiliriz ki, Selçuklular'da yardımlaşma, sosyal olgunluk ve kaynaşmanın da seviyesini ortaya koyuyordu.

Selçuklu toplum dinamizmini ve canlılığını yardımlaşma kadar yarışma da sağlıyordu. Öyle ki yaşanan hayatın yarışmaya dönüştürülmeyen bir tarafı yok gibidir. Aile içinde ana ile kız, ip eğirip-yün bükmede, halı dokurken düğüm atmada yarışırken; asker, ok gezleme-yay çekmede, at koşturmada yarışmaktadır. Çöğen oynama, güreş, ayağa kalkma, yol yürüme, dağa çıkma-inme, seyirtme-sıçramada yarışıldığı gibi süt sağma-içme, şişe et dizme (kış hazırlığı olarak), arslan yanından çekinmeden geçme, kitap okumada yarışlar yapılmaktadır[249].

Selçuklular'da hayat bir yarıştır. Üstelik hayatın normal aktivitesi içinde yarışın sokulmadığı sahanın olmaması önemli bir durumdur. Bu ruh hali, gelişme, atılım konusunda kabuğuna sığmayan, cevval bir toplum ortaya koymaktadır.

Yarış, toplum gözünde faydacı bir amaca yönelik olarak değer kazanmıştır. Zaman zaman ödüllü yarışmalar da yapılmakta, büyük ilgi toplamaktadır. Sağlıklı toplum hayatının

---

[248] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 345-352.

[249] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 353-359.

kısmen var olduğu kırsal kesimlerde Selçuklu döneminin yarış havasının varlığını günümüzde bile gözlemek mümkündür. Yakına kadar Konya'nın bazı kasabalarında (Beyşehir-Yeşildağ gibi) at yarışı (öngül atma= cirit), tabanca sıkma, güreş, öküz tokuşturma.. devam ediyordu. Günümüzün sosyal dengeleri bozan atmosferi, bu türden köklü geleneklerin maalesef azalmasına veya yok olmasına sebep olmuştur[250].

B. EKONOMİK HAYAT

Ekonomik hayat, her devirde olduğu gibi devlete hâkim olan siyasi anlayış ve dünya görüşü ile yakından irtibatlıdır. Aslında "*malı canın yongası*" olarak düşünen atalarımız gibi düşünürsek ekonomik hayatın irtibatsız olduğu bir saha görülmez. Milletin inancı, hayat görüşü, yaşayışı, aile hayatı, askerî yapısı, eğitimi, sanat ve estetik anlayışı da buna dâhildir.

Selçuklular, kuruluşlarından itibaren para ve maddî kazanca "*hizmetlerin*" üstünde bir değer vermemişlerdir. Devlet nasıl bir vasıta ve millete hizmet için varsa; kazanç da vasıtasız ve hizmet için vardır. Bundan dolayı halk, ağır vergiler ve ekonomik yükümlülükler altında ezilmemiştir. Moğol tahakkümünün bulunduğu zamanlar elbette bu ifadenin dışındadır.

Devletin halka rağmen olamayacağı, bunun aksi düşünülürse zulüm ve baskıya dayanacağı için en başta halkın refahı ve huzuru düşünülmüştür. Bu açıdan bakıldığı zaman Selçuklular'ın "*sosyal devlet*" anlayışına ileri düzeyde sahip oldukları görülecektir. Selçuklu yönetimi, hâkim olduğu sahalardaki halka, din, dil, ırk farkı ne olursa olsun "*kendisine teslim edilmiş bir emanet*" gözü ile bakmaktadır. Ayırım yapmadan, özellikle adaleti gözeterek halka ulaşma anlayışı ekonomik hayatı canlı tutmuştur.

Tuğrul Bey, gümrük, alım-satım vergilerini kaldırarak ticareti teşvik etmiştir. Eskiden beri alınmakta olan miras vergisin-

---

[250] Eski bir yerleşim merkezi, Anadolu Selçuklu yazlık başkenti Kubadâbad'a yakın Osmanlılar devrinde "*Kaşaklı*" adıyla kaza merkezi (bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, neşr: Ahmet Savran, Erzurum 1991, s. 67, 69) olan Yeşildağ'da bu âdetlerin bilinmesi ilginçtir. Kim bilir Anadolu köylerinde unutulmak üzere olan başka hangi oyunlar ve yarışlar vardır?

den vazgeçilmesi de halkı rahatlatmıştır. Selçuklular, vergi muafiyetini bazen harap durumdaki köy ve kasabaların imar edilmesini sağlamak maksadı ile uygulamışlardır. Tuğrul Bey'in ele geçirdiğinde harap bir vaziyette olan İsfahan'ı üç yıl vergiden muaf tutması[251], Süleyman Şah'ın da Anadolu'da benzeri uygulamalarda bulunması, halkın refah düzeyini yükseltmesi için birer fırsat olmuştur.

1. Ticaret Teşvik Ediliyordu

"*Kazancın onda dokuzunun ticarette*" olduğuna inanan Selçuklular, gelir kaynağı olarak ticaretin önemini biliyorlar ve gelişmesini teşvik ediyorlardı. Ticaretin canlandırılması ise, yol güvenliğinin sağlanması ile mümkündü. Bu nedenle Selçuklular, ticaret kervanlarının emniyet içinde gidip-gelmesini temin etmişlerdir. Hatta tüccarın mal varlığı, devlet teminatı altına alınmıştır. Yolda bir kervanın soyulması halinde devlet, soyguncular üzerine sefer düzenlediği gibi, zarara uğrayanın malını da ödüyordu[252]. Ticareti canlandırmak ve bunun tabii sonucu olarak yol güvenliği için belli aralıklarla yapılan hanlar ve kervansaraylar, ülkeyi ağ gibi örmüştü, insan ve hayvanların konaklama, barınma ve dinlenme yerleri olan kervansaraylar, aynı zamanda kale gibi savunma tesisleri idiler. Buralar pazaryeri, mal değişim ve alım-satımın yapıldığı aktif ticarî merkezler olarak da kullanılıyorlardı. Konya çevresine bu açıdan bakıldığında, bütün ihmal ve bakımsızlıklara rağmen asırların yok edemediği Selçuklu Kervansarayları birer âbide hüviyetiyle görülebilir. Horozlu Han, Dokuzun Hanı, Zazadin Hanı, Obruk Hanı, Ak Han, Altunapa Hanı, Sultan Hanı, Hocacihan'daki Dibidelik Han ile Kızılören Hanı, Selçuklu döneminin canlı ticaret ve ulaşım izlerinden bazılarıdır.

a) **Kervanlar ve Bir Kervansaray Örneği:** Selçuklu Devleti, ticaret kervanlarını sigorta altına almıştı. Ama iş olup bittikten sonra müdahale etmek bazen çok geç olabilirdi. Onun için kervanları korumak amacıyla bir teşkilât kurulmuştu. Ticaret ker-

---

[251] Koca, *aynı tebliğ*, s. 24.

[252] Turan, *Selçuklular*, s. 360.

vanlarının başına devlet, "*Kervansâlâr*" adıyla bir idareci atıyor, ayrıca emrine bir muhafız kıtası veriyordu. Bu tedbir, yollarda koruma ile ilgiliydi. Durak yeri olan kervansaraylarda ise, her türlü ihtiyaç düşünülmüştü. Yolcular, mükemmel bir misafirperverlik anlayışıyla, üç gün "*bedava*", barınma ve yemek yeme imkânına sahiptiler. Aynı şekilde hayvanlarının ihtiyaçları da karşılanırdı. Hastalar tedavi edilir, fakir yolculara ayakkabı dahi verilirdi. Bunun için büyük kervansarayların hastane bölümleri vardı. Doktor ve ilaç bulundurulurdu. Yolcuların ibadetlerini yapabilmeleri için mescit de mevcuttu. Sultanlar, vezirler gibi varlıklı devlet büyükleri tarafından yapılan, zengin vakıfları bulunan bu kervansaraylar, bambaşka bir anlayışın ürünü idi. Gelen yolcular zengin-fakir, hür-köle, Müslüman-Hıristiyan farkı gözetilmeden barındırılırdı. Bu tavır, zaten vakfiye şartı idi. Yani kervansarayı yapıp, gelirini sağlamak üzere vakıf mallar bağışlayan zatın isteğiydi. Yolcuların yemeleri için, vakıf koyun sürüleri beslenir, kalabalık bir memur, hizmetli kadrosu hazır bulundurulurdu[253]. Kervansaraylar ve işleyişine Konya'da yatan büyük devlet adamı Celâleddin Karatay'ın kervansarayı örnek olarak gösterilebilir.

Karatay Kervansarayı: Müslüman Türk'ün insanlık, medeniyet anlayışı ve kuruculuğuna güzel bir örnektir. Kayseri'nin Bünyan'a bağlı Karadayı Köyü'nde, Türkiye-Suriye ve diğer güney ülkeleri arasında, devrinin işlek bir yolu üzerinde inşa edilmiştir.

Selçuklu devrinin büyük âbidelerinden olup zamanına göre insan ihtiyaçlarının tümüne cevap verecek bir kapasitede düşünülmüştür. Hamam, hastahane, (bîmâristan), ilaç, yiyecek, yazlık ve kışlık olmak üzere yatacak yerleri, mescidi, ahırları, dış kısmına yapılan dükkânları ile tam bir külliye mahiyetindedir. Yolcuların bedava yemek yemesi için bir aşhanesi vardır. Vakfiyesine göre, "*Kervansaraya gelen 'Müslüman, kâfir, hür veya köle' her yolcuya eşit olarak bir okka*[254] *et ve bir çanak da yemek verilecektir*". Ayrıca her cuma akşamı, bal helvası yapılıp bütün

---

[253] Turan, *Selçuklular*, s. 360.

[254] O zamanki okka, 100 dirheme tekabül etmektedir.

yolculara dağıtılması şart kılınmıştır. Bunların dışında ayakkabısı olmayana ayakkabı verilecek, tamir isteyeninki tamir edilecektir. Hayvanlar nallanacak, hastalanan hayvanlara bakmak üzere daimi olarak baytar duracak ve hana gelen hayvanlara yeterli derecede vakıftan saman ve arpa verilecektir. Bu arada hanın aydınlatılması, yolcuların ısınması da düşünülmüştür. Bunun için yağ ve odun, mescidin aydınlatılması için mum temin edilecek, hasta yolculara ilaç verilecektir. Bütün bunlardan ayrı ve ileri olarak, "*kervansaraya akraba veya azadlı kölelerinden, kazanmaktan âciz kadın-erkek, Müslüman-kâfir herhangi bir kimse sığındığı takdirde her birine yılda 120 dirhem para ve 24 müd zahire tahsis edilecektir*"[255].

Karatay Kervansarayı, 3295 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Duvar kalınlığı 1.40-2.00 cm arasında[256] kale gibi sağlamlığa sahip bulunmaktadır. Bu büyük eserin yapılışı da birden olmamıştır. İç kısmı 1237'den önce, ön kısmı ise 1240-1241 yıllarında yaptırılmıştır[257].

"*Orta Çağ, Batı için karanlıktır. Müslüman Doğu için değil*" sözünü burada hatırlamamak mümkün değildir. Mezarlarından çıkardıkları taze Müslüman cesetlerini kızartarak dinî bir vecdle yiyen Haçlıların, farklı mezhepten dindaşlarını toplu katliama uğratan Avrupalıların fanatikliği[258] gözönünde tutulursa yukarıdaki görüşe katılmamak zordur. Haçlı Seferlerinin henüz bitmediği bir dönemde bir Müslüman Türk büyüğü, yaptırdığı dev hayır eserinde insanı insan olarak değerlendirmekte, iyiliği-hizmeti sunarken de köle-hür, Müslüman-kâfir diye ayırmamaktadır. Bu anlayış elbette İslâm inancının tesiriyle "*Allah'ın kullarına*" hizmet duygusunun inceltip-yücelttiği geniş bir yüreğin harcıdır. Bu anlayış anlık, geçici değildir. Bu anlayış müesseseleşmiştir. Ve bu müesseseler, kuruluş gayeleri doğrultusunda asırlarca hizmet vermişlerdir.

---

[255] Turan, *aynı makale*, s. 56-59. 1 mudd=müd=100-120 kg. bkz. *aynı makale*, s. 60.

[256] Uğur-Koman, *aynı eser*, s. 5.

[257] Turan, *aynı makale*, s. 51.

[258] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (çev.: Fikret Işıltan), C. I, Ankara 1989, s. 168-170. Bu eserde, Haçlıların açlıktan 1/7'sinin öldüğü anlatılırken Müslüman cesetlerini yeme konusu, ansiklopedik bilgi haline gelmiştir. Bkz. *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, "Haçlı Seferleri" md.

Selçuklu medeniyetini kuran dünya görüşünü tanıdıktan sonra Anadolu'daki süratli İslâmlaşmanın ve bu toprakların vatan haline gelişindeki kolaylığın sebebini anlamak zor olmamaktadır. İslâm hâkimiyetindeki yerlerde inanç serbestliği, hukuk devleti anlayışı Hıristiyanların; İslâm devlet yönetimini, Avrupalıların hâkimiyetine tercih etmelerini sağlamıştır. Üstelik bu tercih, sadece Haçlı Seferleri sırasında değil, ondan sonra da devam etmiştir[259].

Burada bir de Karatay Kervansarayı'nın yine Kayseri'ye bağlı tarihî bir merkez olan Pazaröreni'e yakınlığına dikkat çekilmelidir. Milletlerarası pazaryeri (Yabanlu Pazarı) olan Pazaröreni'e yakın bu kervansarayın önemi daha da artmaktadır. Zira çeşitli din ve milletlerden gelenlerin çok olacağı bir güzergâhta hoşgörü, yardım ve toleransta bu derece ileri kurumların bulunması, elbette ticareti de teşvik edecektir.

b) Milletlerarası Pazarlar ve Ticaret: Selçuklular, yolların kesiştiği yerlerde sadece yerli değil milletlerarası büyük açık pazarlar kurmuşlardı. Yukarıda belirtildiği gibi Kayseri'nin Pazaröreni kazası, Selçuklular devrinin uluslararası pazarıdır. "*Yabanlu Pazarı*" denilen bu merkez Kırım, Suriye, İran ve Bizans'tan gelen tüccar buluşur, alış-veriş yapardı. Senenin belli bir zamanında kurulup belirli bir süre devam eden bu pazara, Anadolu dışından yabancılar da geldiği için Yabanlu Pazarı denilmiştir[260]. Bu pazarın kurulmasında, Kayseri'nin önemli bir kültür, ticaret merkezi olması kadar yeri de etkili olmuştu. Doğu-batı, güney-kuzey doğrultusundaki yolların kesiştiği merkezdeydi. Fakat her şeyden önce bu şöhretli pazar, Selçuklu ekonomik üstünlüğünün ve ufuklu düşüncesinin ürünü idi. Çevre ülkeleri de etkilemişti. O kadar ki, bugün İran'da çok geniş ve çeşitli malların sergilendiği pazaryerlerine "*Kayseriye*" denilmektedir[261].

---

[259] W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (izahlar: M. F. Köprülü), 3. Baskı. Ankara 1973, s. 103; Runcıman, *aynı eser*, s. 181.

[260] Turan, *Selçuklular*, s. 367-368.

[261] Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, (Kısaltma: *Ahi*), Konya 1991, s. 155.

Anadolu'nun Müslüman ve Hıristiyan kavimler arasında milletlerarası köprü görevi görerek dünya ticaret yollarına açılması, Selçuklular devrinde gerçekleşmişti. Bu da ülkenin ekonomik ve kültürel yükselişi ile birlikte zenginleşmesini sağlamıştır[262].

Ticari mal olarak ise, Anadolu'da birçok çeşit üretilmektedir. Malatya'da sof adı verilen kumaşı dokuyan 12 bin tezgâh vardır. İhraç malı olarak Türkiye ipeklileri, Venedik'te pek ünlüdür. Antalya ipeklileri de bunlardandır. Erzincan, Muş ve Mardin'de pamuklu, Konya'da renkli kumaş, Denizli'de altın işlemeli bez, Ankara ve Sivas'ta yünlü kumaş, Diyarbakır ve Kastamonu'da sahtiyan (boyanıp-cilâlanmış deri) üretimi ünlüdür.

Konya, Sivas ve Kırşehir'deki boyahane, cenderehâne, kârhâne ve sabunhanelerde çok değişik mallar imal ediliyordu. Dokuma sanayiinde ve ilaç yapımında kullanılan birçok bitkinin de anavatanı Anadolu idi. Burada yetiştiriliyor, dışarıya satılıyordu.

Bu arada devrin ilginç bir ekonomik etkinliği de köle ticareti idi. Anadolu, kuzey ile güney arasında bu ticaretin gelişmiş merkezi idi. Kuzeyden gelen Kıpçak, Rus, Çerkeş köleleri, Anadolu'dan İslâm ülkelerine özellikle Mısır Eyyubi ve Memlük Devleti'ne gidiyordu. Sivas, köle ticaretinin büyük merkezlerinden biri idi[263]. Meşhur Memlük Sultanı Baybars, Sivas'ta satılmış bir Kıpçak kölesi idi. Fakat özellikle Selçuklular, Bizans'a karşı zafer kazandığı zaman İslâm ülkeleri köle ve cariyelerle dolardı[264].

2. Tarım

Selçuklular, ticarete önem vermekle birlikte tarıma da değer vermişler, bu sektörü ihmal etmemişlerdir. Irak, Horasan ve Harezm'de açılan sulama kanalları, tarımda üretimi artırmıştı. Sonuçta ise bolluk ve zenginlikle şehirler büyüyüp, mamur hale gelmişti[265].

---

[262] Turan, *Selçuklular*, s. 359.
[263] Turan, *Selçuklular*, s. 365.
[264] Turan, *aynı yer*.
[265] Turan, *Selçuklular*, s. 342.

Yeşillik, ormanlık arazi Selçuklular'ın aynı zamanda tabii müttefiki durumundaydı. Zira kalabalık Haçlı ve Bizans ordularına karşı bugün kıraç arazi durumundaki ormanlıklardan hayli yararlanılmıştı.

Vatanı imar edip, faydalı eserlerle donatmak Selçuklular'ın tabii devlet politikası idi. Nizamülmülk, bunu *Siyasetnâme* adlı ünlü eserinde özellikle şöyle vurgular: "*Kanallar açıp, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük sulardan geçiş için köprüler yapmak, köyleri ve tarım alanlarını mamur kılmak, surlar inşa etmek, sultanların zaten görevleri idi*"[266].

3. Ekonomik Yapının Şehirleşmedeki Rolü

Nizamülmülk'ün de belirttiği gibi "*cihanın imarı ile ilgili güzel şeyler yapmak*" Selçuklu yöneticilerinin hedefi durumunda idi[267]. Ekonomik seviyedeki yükselişle birlikte şehirlerin kuruluş ve gelişmesi de artmıştır. Göçlerin ardı arkasının kesilmemesi, elbette ihtiyaç duyulan insan gücünü sağlıyordu. Sonra ilk gelenler çoğunlukla, kır nüfusunu yoğunlaştıran hayvan sürüleri ile birlikle göçen Türkmenler iken daha sonra gelenler, genellikle esnaf-sanatkâr, bilgin ve şehirli nüfustu. Çünkü Doğuda başlayan Moğol işgali, mamur şehirlerdeki bu kesimi harekete geçirmiş, onlar da güvenli buldukları Anadolu'ya gelmişlerdi. Bir su kaynağı, kurulan bir tekke, ribat, cami şehirlerin çekirdeğini oluşturuyordu. İşte değişik sosyal, dinî, ekonomik tesisler altında nüfuz hareketi ile de buluşan oluşumla yeni şehir, köy ve kasabalar kurulmuştur. Bu açıdan Antalya, Sinop, Erzurum, Malatya, Akşehir-Beyşehir, Kırşehir-Gülşehir, Gümüş, Karahisar, Ilgın gibi birçok şehir Türkler tarafından kurulmuştur[268]. Harap hale gelmiş şehirler ise, yeniden onarılıp hayat bulmuştur ki, Konya, Kayseri, Sivas bunlardandı.

Elbette ki bu sonuç, ekonomik seviyenin yükselmesi ile yakından ilişkili idi.

---

[266] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 12-13.
[267] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 13.
[268] Turan, *Selçuklular*, s. 361.

4. Ahilik ve Selçuklu Tarihindeki Yeri

Ahilik, başlı başına bir kültür ve medeniyet olayıdır. Zannedildiği gibi de başlangıçta sadece esnaf teşkilâtı değildir. "*Ülke yönetimi, politika*" ile iç içe bulunmuş, toplum içinde hemen her bakımdan sanıldığından çok etkili ve yönlendirici olmuştur.

Anadolu Selçukluları devrinin en önemli ve ilgi çekici teşkilâtı olan Ahi Teşkilâtı ve kadınlar kolu olan Anadolu Bacıları, kendiliğinden ortaya çıkmamıştır.

a) **Ahiliğin Doğuşu:** Ahilik teşkilâtı, Anadolu Selçukluları zamanında ve Türklere has bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak 34. Abbasi Halifesi Nasır li-Dinillah (1180-1125)'m tesiriyle kurulan Fütüvvet Teşkilâtı'na bağlı olarak doğmuştur[269].

Fütüvvet, "*yiğitlik ve cömertlik*" mefkûresi olarak İslâm inancı ile birlikle İslâm âlemine yayılmış bir anlayıştır. "*Feta*" kelimesinden gelir. Fütüvvet, İslâmdan önce cömert, yiğit, delikanlı, gözüpek anlamında iken sonra daha da gelişerek zenginleşmiştir. Kahramanlık, hak ve hukuka riayet, faziletin gereklerini yapmak, güzel huy, feragat sahibi olmak, malıyla ve gücüyle başkalarının yardımına koşmak, bağışlayıcı olmak ve Allah yolunda nefsini hakir tutmak.. [270].

Feta, İslâmî kahraman tipidir. Kur'an da bu tipi canlandırmıştır. Haşr Suresi'nde de belirtildiği gibi (9. ayet) kendisi zaruret içinde bile olsa başkasını kendi nefsine tercih eden, korkusuz, güçlüklere göğüs geren, sabırlı, inancı bütün, Allah yoluna sadakatle kendini adayan ve severek can veren, dünya hayatını hiçe sayan, gösteriş ve menfaat duygusundan uzak, sadece Allah rızasını gözeten kişi (îsâr), model şahsiyettir. Îsâr, zaten "*Ensar*"da doruk noktasına ulaşmıştır. İlk dönem Müslümanları, bu anlayışla yoğruldukları için kısa sürede İspanya'dan Hindistan'a kadar ülkelerin fethini gerçekleştirmişlerdir.

İslâm Öncesi Ruhi Hazırlık: Nasıl İslâm öncesi Araplarda "*feta*" (yiğitlik) anlayışı ve ona dayalı olarak "*Hılfu'l-Fudul*" teş-

---

[269] Bayram, *Ahi*, s. 5.

[270] Bayram, *Ahi*, s. 12.

kilâtı varsa, İranlılarda "*Civanmerdlik*", Türklerde ise "*Alplık*" duygusu -"*Akıllık*" yani cömertlik, eli açıklık, âlicenaplık anlayışı vardır. Bu millî kahramanlık duygusu, İslâm'ın cihat inanç ve görevi ile buluşarak Alp-erenlik ve "*Gazilik*"e dönüşmüştür. "*Akıllık*" ise Fütüvvet veya daha sonraki adıyla "*Ahilik*"te karar kılmıştır.

Ahiliğe Geliş: Araplarda Emeviler devrinde de devam eden "*Hılfu'l-Fudul*" teşkilâtı, daha sonra Fütüvvet, Ayyar, Civanmerd vb. adlarla yaşamaya devam etmiştir, İslâm âleminin parçalandığı, siyasi hâkimiyetin zayıfladığı bir dönemde Abbasi Halifesi Nâsır, siyasi emellerini gerçekleştirmek için Fütüvvet birliklerinden yararlanmak ister. Bağdat'ta Fütüvvet Şeyhi olan Abdülcebbar el-Bağdadî elinden Fütüvvet şalvarı giyip kuşak (şed) bağlar. Onun böylece giysi giyip, fütüvvet kadehinden içerek fütüvvete girişi 1182 yılındadır[271]. Bundan sonra birçok bilgin, mutasavvıf ve şeyhi de kullanarak bütün fütüvvet teşkilâtlarını kendisine bağlayan halife, devlet başkanlarını da aynı törenle teşkilâta kaydeder. O İslâm âlemine dal-budak salan bir milis gücü ile İslâm dünyasının kontrolünü elinde tutmak, güç kazanmak istemektedir.

Bu arada Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci defa tahta çıkışında (1204), oğulları I. İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubâd tahta geçişlerinde fütüvvet üniforması (şalvar-kuşak) giyerek aynı halife devrinde bu teşkilâta dâhil olmuşlardır[272].

b) Ahiliğin Gelişimi: Özellikle bu sultanlar devrinde Ahilik, Anadolu'da kök salarak gelişip yayılmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde bu sultan ve Moğollar eliyle önemli bir darbe yemesine rağmen daha sonra Celâleddin Karatay'ın himayesi ile yine gelişip toparlanmıştır.

İslâm âlemindeki fütüvvet, Anadolu'da Ahilik'e nasıl dönüşerek millî bir hüviyete bürünüp gelişmiştir?

---

[271] Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, (Kısaltma: *Ahilik*) 2. Baskı, Konya 1981, s. 23; Bayram, *Ahi*, s. 23.

[272] Bayram, *Ahi*, s. 29, 130.

Bir defa *"her kuruluş, içinden çıktığı toplumun zorunlu kıldığı sebeplerle ortaya çıkar. O sebeplerin gereklerine göre gelişir, değişir, bir biçimden başka biçime girer"*[273]. Bu genel hükme katılmamak mümkün değildir. Fakat yukarıdaki sorunun daha net cevaplandırılabilmesi için Ahiliğin kurulup gelişmesi ile ilgili tarihi seyri biraz daha açmada fayda vardır.

Anadolu'da Ahilik ilk defa Halifenin gönderdiği Şihabeddin Sühreverdi (Ö. 1235) tarafından teşkilâtlanmaya başlamıştır. Sühreverdi'nin ölümünden sonra görevlendirilen zat, Ehvadüddin Kirmanî'dir. İşte asıl adını alıp teşkilâtlayan Kirmanî'nin damadı Ahi Evren Nasreddin Ebü'l-Hakayık Mahmud b. Ahmetd el-Hoyi'dir[274]. Son iki şeyh, Türkmen olduğu için bu teşkilâta Türkmen şeyh ve dervişler çoğunlukla ve coşkun bir imanla katılmışlardır.

Anadolu'da Ahi teşkilâtının kurucu ve şekillendiricisi olan Ahi Evren, dericilerin (debbağ) piridir. Bu bilge şahsiyet, yazdığı yirmi civarında eseri, uzun ve sabırlı ömrü ile Ahiliği millî bir kurum haline getirmiştir. Konya, Kayseri ve Kırşehir'de uzun süreler kalarak buralarda çok yönlü esnaf teşekküllerini kuran Ahi Evren, millî duygu ve düşünce sahibi bir şahsiyettir. İçinden çıktığı toplum ve inanca bağlılığın samimiyeti ile işgalci-emperyalist Moğol hâkimiyetine karşıdır. Onun için babasının ölümüne sebep olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında takibata uğrayıp hapsedilmiş, Moğollarla işbirliği veya hareket paralelliği halindeki devlet adamı ve mutasavvıflar tarafından takibata uğramıştır. Moğolların, Kösedağ (1243) galibiyetinden sonra Kayseri şehrini 15 gün müdafaa edenler, Ahi Evren'in yetiştirdiği Ahilerdir. Nitekim bir ihanet sonucu Kayseri'ye girdikten sonra Moğolların ilk yaptıkları iş, pek çok Ahiyi katledip ev ve işyerlerini yağma etmek olmuştur[275]. Bu vahim olaydan sonra merkezi Kayseri'de olan Ahi ve Bacı teşkilâtı dağılmıştır. Moğollara esir giden on binlerce Türkmen, Ahi ve Bacı arasında Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı da vardır.

---

[273] Çağatay, *Ahilik*, s. 86.

[274] Bayram, *Ahi*, s. 49.

[275] Bayram, *Ahi*, s. 85, 148.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Saltanat Naibliğine getirilen Celâleddin Karatay, tutuklu Ahi ve Türkmen ileri gelenleri serbest bırakır. Karatay'ın ölümüne kadar ülke belirgin bir gelişme ve huzuru yaşamıştır. Fakat ondan sonra kardeşler (II. İzzeddin Keykâvus-IV. Rükneddin Kılıçarslan), saltanat kavgasına başlar. Ahiler, bu saltanat çekişmesi sırasında Moğollara karşı olan II. İzzeddin Keykâvus'un yanında yer alıp savaşmışlardır. Fakat millî istiklâl çabası, Sultanhanı yenilgisi ile (1256) amacına ulaşmazken Ahiler ikinci bir Moğol darbesine maruz kalırlar. Saltanat kavgası ise Moğolların desteklediği IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın sultan olması ile sona ermiştir. Artık ülke yönetimi, Moğol destekli yeni sultanla Moğolların emrindeki vezirler (Süleyman Pervane-Sahip Ata Fahreddin Ali-Taceddin Mu'tez) elindedir.

c) Ahi Katliamı: Yeni iktidarla bütün ülkedeki Ahilerin elinde bulunan iş yerleri, medrese ve zaviyeler alınıp, Mevleviliğe yakın kişilere verilmesi kararı alınır[276]. Ahiler bu kararı kabul etmeyerek karşı direnişe geçerler. Bunun üzerine başta Ahi lideri Ahi Evren olmak üzere çevresindekiler ile Mevlânânın oğlu Alâeddin Çelebi topluca Kırşehir'de katledilirler (1261)[277]. Mevlânâ'ya mürit olan Moğol komutanı Nureddin Caca tarafından gerçekleştirilen bu katliam sırasında Ahi Evren 90 yaşlarındadır[278].

Bundan sonra Ahilere hayatta kalmak için iki yol gözükmektedir. Ya Moğolların, Anadolu'daki bütün şeyhlerin Mevlânâ'ya bağlanma emri üzere hareket ederek "*Anadolu'nun Şeyhi*", Pir-i Rûmî'ye biat edecekler veya Moğol gücünün erişemeyeceği yörelere çekileceklerdir. Neticede her iki şık da gerçekleşmiştir. Başta Ahi Ahmet Şah olmak üzere birçok Ahi Mevlevi olurken Ahi ve Türkmen liderlerinin bir kısmı uçlara göç ederler. Kırşehir'de Ahiliğin kökü kazınmıştır. Fakat uçlarda, dağ köylerinde Ahilik yeniden yeşermeye başlar.

Konya Çevresindeki Ahi Köyleri: Konya içinde saygın bir şahsiyet olan Ahi Türk'ün kardeşi Ahi Başara, Moğolların

---

[276] Bayram, *Ahi*, s. 115.
[277] Bayram, *Ahi*, s. 108.
[278] Bayram, *Ahi*, s. 110.

Konya'yı işgallerinden sonra takibattan kurtulmak için buradan göçer. Konya merkezine 40 km kuzey-batıda bulunan Başara Köyü'ne yerleşir[279]. Zaten yerleştiği yer kendi adını hâlâ taşımaktadır. Bu köyde telli desen ve motifte üretilen halılar Ahiliğin izlerini günümüze taşımakladır.

Ayrıca yine Konya'nın kuzey-batısında bulunan Ulu Muhsine (Büyük Muhsine) ile Kiçi Muhsine (Küçük Muhsine) adlı iki köy de bu türden bir göçün sonucudur. İki "*Bacı*", bu köylerin kurucusu olmuşlardır. Ahi Bacı teşkilâtının üyesi olduğu tahmin edilen bacıların ismini taşıyan bu köylerde de Ahilik izi olarak kendilerine has halı ve cicim motifleri, nesilden nesile intikal etmiştir.

Aslında kuruluş itibariyle şehirlerde örgütlenen Ahiler, bu dönemden sonra köylerde teşkilâtlanmışlardır. Köylerdeki "*Yaran Odaları*"nın kurulması ve işleyişi, "*imece usulü*" ile köy işlerinin yürütülmesi, çeşitli sanat kollarının köylerde yaşatılması Ahilerin gayretleri sonucu olmuştur[280].

d) **Ahilik Prensipleri:** "*Kendini topluma adama ve hizmet aşkı, karşılık beklemeksizin yolcuya, düşküne, muhtaca yardım elini uzatma, yedirme, içirme, barındırma*" prensiplerini hayata geçiren Ahiler, çok yönlü gelişmeye sebep olmuşlardır. Ahilerin el kitapları olan Fütüvvetnâmelerinde Ahi kuralları olarak şunlar yazılmaktadır:

"Ahinin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır. Açık olanlar:

1- Eli açık olmalı: Yani cömert olmalı.

2- Kapısı açık olmalı: Yani konuk sever olmalı.

3- Sofrası açık olmalı: Aç geleni tok döndürmelidir. Kapalı olanlar:

1- Gözü kapalı olmalı: Kimseye kötü bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli.

2- Dili bağlı olmalı: Yani kimseye kötü söz söylememeli.

3- Beli bağlı olmalı: Yani kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemeli"[281].

---

[279] Bayram, *Ahi*, s. 156.

[280] Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir?*, Ankara 1990, s. 49-63; Bayram, *Ahi*, s. 157.

[281] Çağatay, *Ahilik*, s. 182.

Ahilerde, *"yiğidi yiğitlikten, Ahiyi ahilikten, Şeyhi şeyhlikten çıkaran, cennetlik kişiyi cehennemlik kılan"* hususlar ise şunlardır: *"Şarap içme, zina, livata yapma, gammazlık, dedikodu yapma, iftira etme, münafıklık, gururlanıp-kibirlenme, sert ve merhametsiz olma, haset etme, kin tutma, affetmeme, sözünde durmama, yalan söyleme, hiyanet, emanete hiyanet, kadınlara şehvetle bakma, kişinin ayıbını örtmeyip açığa vurma, cimrilik, hırsızlık"*[282].

İslâm inancı ile yoğrulup, faziletli davranışları prensip haline getiren bu teşkilâtın Anadolu'nun vatanlaşması ve kalkınmasında da rolü büyük olmuştur.

Okul Gibi...

Ahiler, sanat ve zanaat dallarını bir tarikat şeyhliği veya okul gibi eğitim öğretim kurumu haline getirerek disipline etmişlerdir. Ahilikte ustadan el almadan veya bir üstadın rehberliği olmadan bir sanata sahip olmak uygun değildir. Bütün sanat dalları örgütlendiği için yetişmek isteyenler çırak, yamak, kalfa, usta (şeyh) silsilesi ve disiplini içinde öğretilmişlerdir. Böylece hem ahlâkî prensiplere sıkı sıkıya bağlı hem de topluma dürüstçe mal üreten güvenilir insanlar yetiştirilmiştir.

Ahilerin okulları zaviyeleridir. Gündüzleri işlerinde çalışıp para kazanan ahi, geceleri Ahi Zaviyesine giderdi. Meslekî bilgisini ustasından alan ve aynı zamanda üstadının *"doğru ve yetenekli"* olduğuna dair oluru olan ahi adayı buraya kabul edilerek eğitime tabi tutulurdu. Zaviyelerde, işçi, çırak dışında ahi öğretmenleri (sadr), müderris, kadılar, hatipler, vaiz ve emirler yani toplumun önde gelen şahsiyetleri bulunurdu[283].

Meslekleri birbirinden ayırt etmekte kolaydı. Çünkü her mesleğin bir davulu, bir sancağı ve bir borusu bulunur, giyiniş-görünüş ve silâhlarının güzelliği ile övünerek birbirleriyle yarışırlardı.

e) Kuşak Bağlama ve Anlamı: Osmanlılara da, sultanların kılınç kuşatma töreni olarak geçen Ahi kuşak bağlama âdeti,

---

[282] Çağatay, *Ahilik*, s. 183.
[283] Çağatay, *Ahilik Nedir?*, s. 76-79.

günümüze kadar gelmiştir. Gelin adayına baba veya aile büyüğü tarafından kuşak bağlanması bunlardandır.

Ahilerde kuşak bağlamanın apayrı ve özel bir anlamı vardır. Buna göre kuşağın simge halinde yedi çeşit bağlaması, yedi açması vardır. O da şudur: "*Ahi, cimrilik kapasını bağlaya, cömertlik kapısını aça. Lezzet kapısını bağlaya, çile (riyazet) kapısını aça. Halktan umut kapısını bağlaya, Hakk'tan yana aça. Anlamsız söz söyleme kapısını bağlaya, doğruluk ve iyi kulluk kapısını aça. Şeytan işi kapısını bağlaya, doğruluk kapısını aça*"[284].

f) Teşkilât Yapısı: Ahilik, mesleklerin kültürünü geliştirmiştir. O kültür ve bağlayıcı prensiplerle, güvenilir meslek erbabı yetiştirip topluma kazandırılmıştır. Her mesleğin bir piri (ulusu, ilk kurucusu) vardır. Bunlar genellikle peygamberler veya sahabeden büyük şahsiyetlerdir. Böylece üstüne hırka-şalvar giydirilip, beline kuşak bağlanıp, Ahilik Ahdi (Ahdullah=yemin) okunarak teşkilâta kabul edilen[285] Ahi, bilir ki mesleğini ilk icra eden bir peygamberdir. Onun gibi dürüst, güvenilir, yiğit ve sadece Allah korkusu ile dolu olmak gerekir. Bu doğrultuda bazı meslek piri kabul edilen büyük zatlar şunlardır: Âdem (çiftçi), Şit (hallaç), İdris (terzi-yazıcı), Nuh (marangoz-gemici), Hud (tüccar), Salih (deveci), İbrahim (sütçü-dülger), İsmail (avcı), İshak ve Musa (çoban), Yusuf (saatçi), Zülkifl (ekmekçi), Lut (tarihçi), Üzeyr (bağcı), Davud (zırhçı-demirci), Lokman (hekim), Yunus (balıkçı), İsa (seyyah), Muhammed (tüccar)[286].

Teşkilâtın üst kısmında da belirli bir hiyerarşik kademelenme vardır. En başta Şeyhlerin Şeyhi (Şeyhü'ş-Şüyuh) vardır. Sonra meslek şeyhleri, Yiğitbaşı, Nakib (üstü=Nakibü'n-Nukaba), çırak ve yiğitler gelmektedir. Bunların birinden diğerine geçmenin belirli usulleri ve şartları vardır. Her kademede görev-yetki farkları da bulunmaktadır.

Esnaf arasındaki inzibatı Yiğitbaşı (Server) denilen ikinci reis düzenlemektedir[287].

---

[284] Çağatay, *Ahilik Nedir?*, s. 83.
[285] Çağatay, *Ahilik Nedir?*, s. 68.
[286] Çağatay, *Ahilik Nedir?*, s. 69.
[287] Ziya Kazıcı, "Ahilik" *DİA*, C.1, s. 541.

g) Ahilik ve Vatan Savunması: Ahiler aralarındaki sevgi-saygı bağı ile birlikte kendilerine has disiplin ve düzen anlayışları ile toplumla bir huzur ve istikrar unsuru olmaktadırlar. Önce de üstünde durulduğu gibi bu yapıları ile zaman zaman devletin zayıf düştüğü hatta görev yapamaz hale geldiği anlarda şehirlerin yönetimini, savunmasını üstlenmişlerdir. Zaten içlerinde kılınç ehli olanları (ehl-i seyf), bu amaçla eğitilenleri bulunmaktadır. Kuşaklarında sürekli kılınç taşımaktadırlar.

5. Ahilik ve Sosyoekonomik Hayat

Gençlerin boş, işsiz kalıp değişik akımların tesirlerine girmelerine engel olan ahilik, ekonomik yapının üstünde bir organize harekettir. Askerî güce katkıları yanında, çırak-usta ilişkisini, baba-oğul bağına dönüştürerek sanat ve mesleği sağlam temellere oturtmuşlardı.

Ahiler, ülkenin ücra köşelerine kadar yayılan zaviyeleri ile yolda kalmışa bile el uzatan bir sosyal güvenlik-yardım-ulaşım-konaklama örgütü gibiydiler. Misafir ağırlamada yarışan Ahilerin bu konudaki misafirperverlikleri yabancı seyyahları hayran bırakacak seviyede idi. Ahiliğin bu yönden kültür ve medeniyet tarihimizdeki yerini en güzel anlatan eserlerden birisi de İbn Battûta'nın (1304-1369) *Seyahatnamesi*'dir. Aslen Faslı olan bu seyyah Anadolu'ya gelmiş XIV. yüzyıl başlarında Antalya'dan Sinop'a kadar birçok şehrimizi görmüştür. Devrin görgü tanığı olarak İbn Battûta'nın Ahilerle ilgili verdiği bilgi şöyledir: *"Ahiler, Anadolu'da yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her vilâyette, her şehirde ve her köyde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancılara yakın ilgi gösterirler, yiyeceklerini, içeceklerini temin ederler, diğer ihtiyaçlarını karşılamakta itina gösterirler. Öte yandan bulundukları yerlerdeki zorbaları yola getirir, herhangi bir sebeple bunlara iltihak eden kötüleri ortadan kaldırırlar. İşte bu gibi hususlarda bunların dünyada eşi ve benzeri yoktur. Orada ahi, evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi gençlerle diğerlerinin bir cemiyet kurarak kendi içlerinden seçtikleri bir kimseye denir. Bu cemiyete de 'Fütüvve' (Gençlik) adı verilir. Reis seçilen kimse bir zaviye yaptırarak içini halı, kilim,*

kandil ve diğer lüzumlu eşyalarla donatır. Arkadaşları gündüz çalışarak kazandıklarını ikindiden sonra reise getirirler. Bu para ile meyve, yiyecek ve zaviyede sarfolunan diğer ihtiyaç maddelerini satın alırlar. O gün zaviyeye bir misafir gelirse, zaviyelerine misafir ederler ve bu alınan şeylerle ona ziyafet çekerler. O kimse gidinceye kadar onların misafiri olur. Bir misafir gelmediği zaman ise yine toplanıp yemek yerler. Arkasından raks ederler, nağmeler söylerler. Sabahleyin yine işlerine giderek ikindiden sonra kazandıklarını reislerine getirip verirler. Dünyada bunlardan daha güzel ve daha hayırlı iş yapan kimse görmedim"[288]. İbn Battûta, Antalya'dan bir de hatırasını anlatır.

"Bu Fakirin Bizi Ağırlamaya Gücü Yetmez!"

"Şehre geleli iki gün olmuştu ki, bu ahilerden biri Şeyh Şehabeddin-i Hamevî'nin yanına gelerek onunla Türkçe konuştu. O zaman Türkçe bilmiyordum. Üzerinde eski, yıpranmış bir elbise, başında bir keçe külah vardı. Şeyh, bana; 'Bu adamın ne dediğini biliyor musun?' diye sordu. 'Ne söylediğini anlayamadım' dedim. Seni ve arkadaşlarını yemeğe davet ediyor, demesiyle hayret ettim ve evet, dedim. Ahi, çıkıp gittikten sonra Şeyhe, 'Bu adam fakirdir. Bizi ağırlamaya gücü yetmez. Kendisini rahatsız etmek istemeyiz' dedim. Bunun üzerine Şeyh, tebessüm etti ve 'Bu, Ahilerin reislerinden biridir. Kendisi kunduracıdır. Cömertliği ile tanınmıştır. Sanat sahiplerinden aşağı yukarı ikiyüz arkadaşı vardır. Bunlar onu reis seçtiler ve bir zaviye inşa ettiler. Şimdi gündüz kazandıklarını geceleri sarfetmektedirler' cevabını verdi. Akşam namazını eda ettikten sonra bu adam tekrar yanımıza geldi. Hep beraber zaviyesine gittik".

"Zaviyenin oturma odasında, sırtlarında kaba giymiş ve ayaklarında mest bulunan bir grup genç yer almıştı. Her birinin belindeki kemere iki arşın uzunluğunda birer hançer asılı idi. Başlarında softan yapılmış beyaz sarıklar olup, her sarığın tepesinde bir arşın uzunluğunda ve iki parmak eninde bir taylasan vardı. Bu gençler toplandıkları zaman sarıklarını çıkarıp önlerine koyarlardı ki, o zaman da başlarında 'zerdhani'den veya sair ipekli kumaşlardan yapılmış ve görünüşü pek

[288] İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 194-195.

güzel olan başka bir takye kalırdı. Toplantı yerinin orta kısmında misafirlere ait bir peyke vardı. Meclislerine girince bize pek bol yemekler, çeşitli tatlılar ve meyveler ikram ettiler. Ondan sonra da raksa başladılar. Bunların tutum ve davranışları, hakkımızda gösterdikleri ikramları hayretimizi bir kat daha artırmıştı. Gecenin geç saatlerinde onları zaviyelerinde bırakarak oradan ayrıldık"[289].

İbn Battûta'nın ifadelerinden, günümüz insanın kahve-lokal veya oyun salonlarındaki kirli havasmda ömür çürütüşünü düşünerek hayıflanmamak mümkün mü? Misafirperverlik, feragat ve nezaket örneği bir geçmişten bu duruma gelinmesi üzücü değil mi?

a) **Tüketiciyi Kollayan Bir İç Kontrol:** Ahiler, üretici oldukları halde tüketiciyi de kollayan bir iç kontrolü gerçekleştiren teşkilât yapısma sahiptiler. Onlar, toplumun ihtiyaç duyduğu meslekleri icra etmekle yetinmiyorlardı. Mesleklerin, problemlerini çözmede, devletle ilişkilerini düzenlemede faal rol alıyorlardı. Sağlıklı ilişkiler sağlıklı bir toplum yapısına vücut verirdi. Bu da "*otokontrol*" mekanizmasının işlemesini sağlardı. Nitekim ahiler, sade vatandaş ve piyasaya sürülen mamul maddeler için fevkalade önemli olan "*mal ve kalite kontrolü, fiyat tesbiti*" gibi konularda da görev üstleniyorlardı. Hatta bu görev, Ahi birliğinin asli vazifesi idi[290].

b) **Fonksiyonel Değişim:** Anadolu Selçukluları'nın zayıfladıkları dönemlerde, devletin güvenlik ve vatan savunması gibi birçok görevini ahilerin üstlendiği belirtilmişti. Ahilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da rolleri büyük olmuştur. Osman Gazi'nin kayınbabası Şeyh Edebalı, Ahi idi. Bilindiği gibi Orhan Gazi, bizzat ahilik kuşağı kuşanmıştı. Murad Gazi de Ahi idi.

Ahiler, Fatih devrinden itibaren görev alanları daraltıldığı için siyasi güç olmaktan çıkmışlardır. Artık esnaf birliklerinin idarî işlerini düzenleyen bir teşkilât halini almışlardır[291].

---

[289] İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 195.
[290] Kazıcı, *Ahilik*, s. 540.
[291] Kazıcı, *Ahilik*, s. 541.

III- İLİM- KÜLTÜR VE SANAT

A. İLİM VE KÜLTÜR

1. İlim Adamını ve İlmi Himaye

Selçuklu Devleti, Maveraünnehir'den Anadolu içlerine kadar uzanan muazzam bir cihan devletidir. Ulaşım, haberleşme, kitle iletişim araçlarının sınırlılığı bugünle kıyas edilirse bu büyük devletin, kültür birliği ve ülke bütünlüğünü sağlamada gösterdiği çaba takdirle karşılanabilir.

Acaba bu geniş coğrafyada kültür birliği nasıl sağlanmıştır?

Bu soruya cevap verebilmek için önce devlet kuran ve yönlendiren şahsiyetlere bir daha bakmakta fayda vardır.

Tuğrul Bey'in fethettiği şehirlere girdiğinde ilk iş olarak bilginleri, din adamlarını saygı ve tevazu ile ziyaret ettiği bilinmektedir. Yerine geçen yeğeni de aynı yoldan yürümüştür. Alp Arslan, kendi gelirinin bir kısmını yoksullara, onda birini de ilim adamlarına vermeyi[292] âdet haline getirmiştir. Zamanında kurulan medreseler, ülke çapında yaygınlaştırılmıştır. Oğlu Melikşah da ilim adamları ile sürekli temas halinde idi. Melikşah, kurduğu medrese ve kültür müesseseleri dışında bilgin ve mutasavvıflara yılda 300 bin altın hediye ediyordu. Sultanların bu tavrı, devlet ileri gelenlerince de örnek alınıyordu. Devlet büyüklerinin, ilim adamları ve bilginleri koruyup onlara müesseseler kurmaları, ihsanlarda bulunmaları önemli bir teşvik ve gelişme unsuru oluyordu. Fakat bu destek karşılığında bilginler esirleştirilmiyor, kapı kulu haline getirilmiyordu.

Büyük Selçuklular'ın en haşmetli devirlerindeki şu olay, âlime saygının derecesini göstermektedir. "*Celâleyn Takvimi*"ni yaptıran Melikşah, bir Ramazan günü hilâlin gözükmesi üzerine bayram gününü ilân eder. Fakat "*İmamu'l-Haremeyn*" lâkablı büyük bilgin Cuveynî buna karşı çıkar, ertesi günün Ramazan olduğuna ve oruç tutulması gerektiğine dair bir fetva verir.

"Sultana Ait İşlerde İtaat Vazifedir. Lâkin..."

Nazik bir durumdur. Cihan devleti sultanının hükmü hiçe sayılmaktadır. Melikşah, Cuveynî'yi nezaketle saraya davet

---

[292] Turan, *Selçuklular*, s. 330.

eder. Görüşme sırasında aldığı cevap şudur: "*Sultana ait işlerde fermana itaat vazifemizdir. Lâkin 'fetvaya tallûk eden meselelerde sultanın bize sorması gerekir*". Bundan sonraki davranış da muhteşemdir. Melikşah, haşmetini, saltanat gururunu düşünmeden "*fetva*"ya uymuştur[293].

Laiklik Değil, İslâmi Tolerans: Cuveynî olayı ve Sandalî ile Melikşah arasında daha önce geçen konuşma ilim adamı şahsiyetinin mükemmeliğini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda hür irade ile düşünme serbestîsinin ne kadar yerleştiği de buradan anlaşılabilir. Zira baskıcı, zulümkâr bir anlayışın hâkim olduğu yönetimlerde hür düşünmek, fikir üretmek ve bunun tabii neticesi şahsiyetin gelişmesi zordur. Ayrıca devlet-din ilişkisine de Cuveynî-Melikşah görüşmesi mükemmel bir örnektir. Hangi din, mezhep ve inanışta olursa olsun halka şefkatle yaklaşan Selçuklu yöneticileri, Sünni inanca sahip oldukları halde günümüzde aranan laiklik anlayışına da örnek olmuşlardır. Bu olaya Avrupalılar açısından bakıp "*işte laiklik budur!*" demek mümkündür. Ama Selçuklu Devleti, Müslümandır. İslâmiyetin icabını yerine getirerek O'nun hoşgörü ve toleransını uygulamıştır.

İlim adamının şahsiyetli olması, mevkii, çıkar için makam sahipleri önünde eğilip-bükülmemesi Selçuklu medeniyeti açısından bir yüz akıdır.

Son Büyük Selçuklu Sultanı Sancar da atalarından geri kalmamıştır. Bir defasında beş gün içinde bilginlere 700 bin altın nakit ve bin atlas elbise, pek çok at ve kıymetli eşya hediye etmişti. Bunun üzerine hazinedarı, "*hazine boşalacak*" diye endişesini bildirir. Sancar'ın verdiği cevap bağışlarından daha güzeldir: "*Benim için mala düşkün denilmesi çirkin olur*"[294].

Selçuklu Sultanları, Batıni ve müfrit Şia haricinde Şii imamlara da yardım ediyorlardı, "*İran'ın kahir ekseriyeti Sünnî olduğu halde Kum ve Kaşan şehirleri Şiî idi. Buralarda medreseler inşa etmişlerdir*"[295]. İlim ve din bilginlerine aynı saygı ve ilgi Anadolu Selçukluları'nda da bulunmaktadır.

---

[293] Turan, *Selçuklular*, s. 328.

[294] Turan, *Selçuklular*, s. 330; Akyüz, *aynı eser*, s. 53.

[295] Turan, *Selçuklular*, s. 330.

Bütün bunlardan şu sonucu kolaylıkla çıkarmak mümkündür: Selçuklular, yükselişin eğitimle ve ilimle olacağını kavramışlardır. Selçukluyu eğitim yüceltmiştir. Selçuklu, ülke kalkınmasında ilmin rolünü anlamıştır. Büyük Selçuklu ile bu konuda Anadolu Selçuklu arasmda fark yoktur.

2. Selçuklu Eğitim Kurumları: Medreseler

Bilindiği gibi medrese arapça "*derase*" kökünden, "*ilim öğrenilen yer*" anlamında kullanılan bir kelimedir. Kurum olarak ise ilköğretim kurumları seviyesi üstünde eğitimin yapildığı müesseselerdir[296].

İslâm toplumları, eğitim kurumu konusunda sıkıntı çekmemiştir. Nasıl Erkam'ın evi ilk yetiştirildiği okul görevini görmüşse, Peygamber mescidi, camiler birer eğitim kurumu olarak her seviyeden insanın yetiştirildiği yerler olmuştur. İslâmiyetin ilk günlerinden itibaren okuma ve yazma öğrenilmeye başlanmıştır. İlk inen ayetin "*oku*" olması çok anlamlıdır. Bu kadar olmasa da Medine'de Müslüman çocuklarına okuma-yazma öğretenlerin Musevî olması, harp esiri müşriklerin Bedir Gazası'ndan sonra okuma-yazma öğretme karşılığında serbest bırakılması[297] manidardır.

Medrese, ilk defa "*Nizamiye Medresesi*" ile kurulmamıştır. Yüz yıl öncesinden beri Abbasiler'de vardır. Karahanlılar ile Gazneliler de Selçuklulardan önce medreseler açmışlardır. Fakat Nizamiye ile teşkilâtlı medrese anlayışı gelişmiş; öğrencilerin yedirilip-içirildiği, barındırıldığı mektep tipi ortaya çıkmıştır. Bundan sonra üst düzey yöneticilerin medreselerle yakından ilgilenmeleri söz konusu olmuştur. Artık medreseler, öğrencilerin okumaları, barınmaları ile diğer ihtiyaçlarını karşılayacak tarzda yapılmaya başlanmıştır[298]. Tuğrul Bey'in Nişabûr'u fethettiği zaman Saraçlar Pazarı yakınındaki bir medrese yapılmasını emrettiği bilinmektedir. Demek ki Tuğrul ve Alp Arslan'dan

---

[296] Cahid Baltacı, *15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 25.
[297] Johs Pedersen, "Mescid", *İ.A.*, C. VIII, s. 61.
[298] Pedersen, *aynı yer*, s. 51.

önce bir medrese geleneği vardır[299]. Yalnız bundan öncekiler şahısların kurduğu kurumlardır. Selçuklularda medrese anlayışı da gelişmiştir. Medrese kurmanın devlet başkanına görev olduğunu Nizamülmülk, *Siyasetnâme* adlı eserinde "*ilim talipleri için medreseler yapılmasını emretmek*"[300] şeklinde vurgulamıştır.

a) **Nizamiye Medreseleri:** Vezir Nizamülmülk'ün adından dolayı Nizamiye Medresesi denilen Selçuklu medresesi Bağdat'ta 1067 yılında açıldı. Burada isimden ziyade, amaç ve geliştirilen kurumun işleyişi önemlidir. Nitekim Nizamülmülk'ün rakibi olan vezir Tâcü'l-Mülk de 1093'te bir medrese yaptırmış ve bu medreseye "*Medrese-i Tâciye*" denilmiştir[301]. Köymen'in ifadesiyle vezir, "*hükümdarın ücretli hizmetkârıdır. Ne yaparsa, hükümdar adına yapar*". Bu açıdan Nizamiye Medresesi de Alp Arslan'ın izniyle ve "*devlet hazinesinden harcama yapılarak*" kurulmuştur. Sadece Bağdat'takinin yapımı için 60 bin dinar (altın) harcanmıştır[302].

İsfahan'daki medrese ise, müderrisinin adıyla "*Sadriye*" adını taşıyordu. Tamamı düşünülürse Alp Arslan devrinde açılan medrese sayısı 12 civarındadır[303]. Başta Bağdat olmak üzere Belh, Musul, Herat, Merv gibi birçok merkezde medreseler açılmıştır.

Selçuklular'ın medrese açmasında bu kadar gayretli olmalarının sebebi nedir? Medreselerden devletin beklediği veya medreselerin üstlendiği görev nedir?

Bir defa Selçuklu Devleti, kendi devamlılığını medreselerle sağlamak istemiştir. Ülkenin bütün önemli merkezlerinin medreselerle donatılmasını devletin, hayatiyetini koruma refleksi olarak değerlendirmek mümkündür. Kültür birliğini, inanç bütünlüğünü sağlamak, devlete din adamı ve memur yetiştirmek, yeni Müslüman olan halkın inancını pekiştirmek, yetenekli ama fakir öğrencileri topluma kazandırmak, bilginleri devlete faydalı halde ve denetim altında tutmak amaçlanmıştır[304].

---

[299] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 365.
[300] Nizamülmülk, *aynı eser*, s. 12.
[301] Pedersen, *aynı yer*, s. 52.
[302] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 368.
[303] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 380.
[304] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 376; Akyüz, *aynı eser*, s. 53-54.

"Askerinin Okları 300 Arşına Çıkmaz. Ama!"

Melikşah devrinde Ceyhun'dan Kudüs'e kadar bütün ülke medreselerle donatılmıştı. Bu kurum için yıllık harcama 600 bin dinara ulaşmıştır. Medresenin önemini kavramayan bazıları yapılan masrafı çok bulurlar. Melikşah'a, devlet hazinesinden yapılan bu harcamanın çok fazla olduğunu, onunla ordu kurulsa idi sancağının Kostantiniyye (İstanbul) surlarına dikileceğini söylerler. Melikşah, bu sözlerin tesiriyle veziri Nizamülmülk'e 600 bin dinar harcamanın sebebini sorar. Aldığı cevap ilginçtir. Koca vezir sultanına, *"Senin için bir gece ordusu hazırladım"* der. *"Onlar, senin ve askerlerin için Allah'a dua ederler. Onların duaları ile yaşar, yardım görürsün. Senin ordunun okları 300 arşına bile ulaşmaz. Ama bu ordunun okları dua ve yalvarmaları ile yedi kat göğe kadar ulaşır"*[305]. Nizamülmülk'ü dinleyen Melikşah, bu sözlerden sonra okumuş, dindarlar ordusunun önemini kabul eder. Buradan, sultanların oluru olmadan eğitim kurumları için harcamanın yapılamayacağı da anlaşılmış bulunmaktadır.

Anadolu Selçukluları, her yönden olduğu gibi eğitim kurumları bakımından da Büyük Selçuklular'ın devamı durumundadır. Fakat Anadolu'ya Medreseler, sıradan müesseseler halinde gelmemiştir. Onlar artık geliştirilmiş birer ihtisas kurumlarıdır. Konya bölümünde kısa kısa verilecek olan bu medreselerden burada öncelikle örnekleme kabilinden Karatay Medresesi'nin verilmesi uygun görülmüştür.

b) Karatay Medresesi ve Celâleddin Karatay: Karatay Medresesi, Celâleddin Karatay'ın ölümünden üç yıl önce medeniyet tarihimize kazandırdığı bir eserdir (1251). Bu büyük devlet adamının bize, kendisi için yaptırdığı evi, köşkü, deniz sahilindeki yazlığı-kışlığı kalmamıştır. Bütün bunlara sahip miydi bilmiyoruz. Sahipse bile, medresesi, Kayseri-Elbistan arasındaki Kervansarayı, Antalya'daki Dârü's-Sulaha'sı vb. kadar zatına yönelik binalara önem vermediği açıktır. Buram buram insana hizmet, hayır ve iyi niyet anlayışı tüten dev hayır eserlerini, bugünün parasıyla yüzlerce milyar edecek değerdeki vakıfla-

[305] Köymen, *Alp Arslan*, II, s. 368.

rıyla beslemiştir. Celâleddin Karatay, şu anlayış seviyesi ile itiraf edilmelidir ki, zamanınız varlık sahipleri ve ileri gelenlerinden daha ufuklu ve daha yükseklerdedir. Eser, yaptıranının çok yönlü izlerini taşır. Bu açıdan özellikle ve öncelikle Celâleddin Karatay'ın da tanınıp-bilinmesi yerinde olacaktır.

Kimdir Celâleddin Karatay? Nerede, Nasıl Yetişmiş, Hangi Hizmetlerle Ömrünü Bitirmiştir?

Aslen Hıristiyanlaşmış bir Türk ailesine mensup olmalıdır. Kendisi gibi daha sonra Müslüman olan kardeşlerinin de öz Türkçe isimler taşıması bu ihtimali güçlendirmektedir[306]. Doğum yılı bilinmemektedir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1209 yılındaki seferi esnasında Kilikya yöresinde ele geçirilmiştir. Gulâm-hâne'de yetiştirildikten sonra devlet hizmetine alınan Karatay'ın yarım asra yakın devlet adamlığı vardır. Bilinen ilk görevi, "*Devat Emirliği*"dir. Askerî bir unvan olan "*Sipehsâlâr*" mevkiinde de bulunduktan sonra Alâeddin Keykubâd'ın "*Taşthâne*" emirliğine getirilmiştir. Bu sultanın tahta çıkışından ölümüne kadar 18 yıl savaşta ve barışta hizmetinde bulunmuştur. Uluğ Keykubad'ın güvendiği iltifat ettiği insan olan Karatay, bu sırada önemli tecrübeler edinerek yetişmiştir. Alâeddin Keykubâd'ın öldürülmesinden sonra Sadeddin Köpek terörü devrinde bir ara köşesine çekilmişse de bu vezirin bertaraf edilmesi üzerine yeniden göreve çağrılmıştır. "*Hazine-i Hassa Emirliği*" yapan Karatay, Kösedağ yenilgisi ile canının derdine düşen II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde devleti ayakta tutmaya çabalayan devlet adamları arasında yer almıştır. Zira II. Keyhüsrev, iç bölgelere çekilerek devlet işlerini ihmal etmiştir. Keyhüsrev'in genç yaşta ölmesi üzerine, ülke çocuk yaştaki üç şehzadenin eline kalmıştır.

İşte, şahsiyetinin güvenilirliği, dürüstlüğü, çevrede uyandırdığı saygı ile Karatay, çocuk sultanların devletin başına geçtikleri sırada "*Saltanat Naibliği*"ne getirilir. Dışta Moğol müda-

[306] Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, (Kısaltma: *Karatay*), XIII/45 (1948), s. 21; Uğur-Koman, *aynı eser*, s.7'de Antalya fethi sırasında ele geçirilme ihtimalini öne sürerler.

halesi devleti sarsarken, içte devlet adamları arasında mücadeleler sürüp gitmektedir. Bazıları, saltanat kavgasını körükleyerek, kendi tuttukları sultanın tek başına iktidara gelmesinde menfaat görürler. İhtiraslar, aklın yerine geçer. Yalnız Karatay, saygın şahsiyeti ile arada denge unsuru olur. İç cedelleşmeye meydan vermez. Uğur ve Koman, incelemelerinde Karatay'ın bu dönem de oynadığı rolü şöyle değerlendirirler: "*Eğer Karatay olmasaydı, Selçuklu Devleti vaktinden evvel hazin bir şekilde yıkılıp giderdi*"[307].

Karatay, yaşayış ve inanç itibariyle birçok insani zaafın üstüne çıkabilmiş, erdem sahibi bir şahsiyettir, ihtirassızdır, denilebilir. Aslında onun ihtirası, devlet ve millet bütünlüğünü korumaktır. Onun için, kendi taraftarlarından (parti) yana çıkacağım diye devleti, millî hâkimiyeti bir dış güce peşkeş çekebilecek; bir dış güçten (Moğol) destek alarak belli makamlara geçmeye çaba sarfedecek kadar alçalan bürokratlara karşıdır. Entrikalara karışmaz. Bu tavrı ile takdir toplar. Atabekken, "*Ebu'l-Mulûk ve's-Selâtîn*" yani (sultanların ve mülkün babası) lakabıyla anılır; bu vasfa lâyık görülür. Aslında ise hiç çocuğu olmamıştır. Dünyadan bekâr ve "*evlâd ü ıyâl*" endişesi çekmeden gelip-geçmiştir. Ama babalık görevini resmen üstlenmiştir.

Yaşlı olmasına rağmen ölümüne kadar kargaşayı yatıştırıp kardeşlerin birlikte saltanat sürmelerini temin eder. Böylece devletin parçalanması önlenmiş olmaktadır. Kardeşleri (II. İzzeddin Keykâvus-IV. Rükneddin Kılıç Arslan-II. Alâeddin Keykubâd) sürekli telkin altında tutarak birbirleri ile iyi geçinmeleri için Kur'an ve Hadislerden deliller getirir, nasihat eder[308]. Onun nüfuz ve kudreti, topluma telkin ettiği saygı dolayısiyle yetkilerinin üzerindedir. Önemli işlerin hallinde üst mevkiileri dolduracak insanların seçilmesinde yegâne etken olur. Moğollara dayanarak, belli makamlara gelmek, ülke içinde karışıklık çıkarmak isteyen devlet adamlarına engel olur[309]. Maalesef çözülme dönemlerinde bu tiplere rastlanmaktadır. Temel değer ve yüce inançların yerini; hâkim güçlere yamanarak mevki kapma,

---

[307] Ugur-Koman, *aynı eser*, s. 6.
[308] Uğur-Koman, *aynı eser*, s. 7.
[309] Turan, *Karatay*, s. 47.

menfaatlenme duygusu alınca alçalışa da sınır olmamaktadır. Karatay, her şeye rağmen devlet çarkını yanına aldığı dürüst devlet adamları ile döndürmeye çabalar. Kabulde güçlük çekilse bile Moğollar, hâkim devlet durumundadırlar. Hâkimiyetleri gereği zaman zaman Selçuklu Sultanını yanlarına çağırmaktadırlar. Çarnâçar, büyük sultan İzzeddin Keykâvus yola çıkarılır. Karatay, Kayseri'den sultanını Moğollara doğru uğurladıktan bir süre sonra vefat etmiştir. Böylece kırk yılı aşan bir süre devam eden devlet hizmeti de sona erer (1254). Cenazesi Konya'ya getirilerek büyük bir ihtimalle Konya'daki medresesine gömülür[310].

Osman Turan'ın tesbitine göre *"eldeki bütün kaynaklar, Karatay'ın dindarlığı, hayırseverliği, ahlâkî meziyetleri ve kuvvetli bir devlet adamı olduğu üzerinde birleşmektedir"*[311]. İbn Bibi, onun *"geceleri namaz kılıp, gündüzleri oruç tuttuğunu, her türlü maddî zevkten sakınıp Müslüman ve Müslüman olmayan herkese iyilik ve ihsanlarda bulunduğunu, âlim, fâzıl, zâhid kimselere, dul ve yetimlere çok bağışlar yaptığını, melek tabiatında bulunduğunu"* söylemektedir[312]. Aynı yerde Turan, Aksarayî'den naklen şu olayı anlatır: Zamanının dev bir hayır eseri olan kervansaray bitmiştir. Karatay görmek için yola çıkar. Fakat seyrederken gurura kapılıp, sevabından mahrum kalacağım endişesiyle geri döner. Büyük harcamalarla yapılan bu eserin bitirilmesinden sonra, çalışanlarından; arta kalan bir şey istenilmesin diye tutulan defterlerin yakılmasını emretmiştir[313]. Aynı kaynağa göre, menşur ve fermanlarda kendisine *"Yeryüzünde Allah'ın velîsi"* diye hitab edilmekte, *"Rabbın Emiri"* sıfatı verilmektedir.

Ülkeyi birçok yerde yaptırdığı hayır eserleri ile donatan Karatay, Karatay Medresesi dışında hiç birisinin kitabesinde adını zikretmemiştir[314]. Bu tutumu da hizmet ve hayır konusundaki hasbîliğini, alçakgönüllülüğünü ortaya koymaktadır.

---

[310] Konyalı, *Konya*, s. 865; Turan, *Karatay*, s. 43.

[311] *Karatay*, s. 43.

[312] İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l – Alâiyye*, (1. Tıpkı basım) (Haz: Adnan Sadık Erzi), Ankara 1956, s. 593-594; Uğur-Koman, *aynı eser*, s. 5; Turan, "Karatay", s. 44.

[313] Turan, *Karatay*, s. 44.

[314] Turan, *Karatay*, s. 45.

Karatay Medresesi: Alâeddin Tepesi'nin hemen kuzey-doğu tarafındadır. Eğitime, ilme, insana verilen değerin somut bir belgesi durumundadır. Taş ve mermerin âdeta hallihamur edildiği; abidevî şekle büründürülerek hizmete sunulduğu bir eserdir (**Fotoğraf 1**). 1251 yılında bitirilmiştir.

Fotoğraf 1: Karatay Medresesi.

Karatay Medresesi'nin maddî varlığı önünde Konyalı, şöyle demekten kendisini alamaz: "*Medresenin muhteşem ve heybetli kapısı Türk yapı ananesine uyularak doğuya açılmıştır. Türk sanatkârının eli, katı ve âsi taşları bir bal mumu gibi yumuşatmış, onlara hendesenin (geometri) en zor şekillerini vermiş, mermerden ve renkli taşlardan bir şiir yaratmıştır. İnsan bu güzel eser karşısında bedîî heyecanın en yükseğini duyuyor, tâ gönülden büyüleniyor. Bu şiirleşen taş veya taşlaşan şiir karşısında vecdin, istiğrakın cezbesine kapılmamak mümkün değildir.*"[315]

Keşke bu büyüleyici eser, eğitimdeki devamlılığını koruyabilseydi. Şimdi 742 yıllık "*Karatay Üniversitesi*" adıyla, yerleşmiş geleneği, oturmuş ilmî yapısı, geliştirilmiş eğitim tarzı ile karşımızda olsaydı keşke... Müesseselerinin devamlılığı ve köklülüğü ile övünen Avrupa ülkeleri karşısında akademik düzeyde eğitim veren Karatay Medresesi'nin değil işlev yönünden devamlılığını korumak; maddî varlığını bile tam muhafaza etme-

[315] Konyalı, *Konya*, s. 846.

mişiz. Bir ara sahipsizlikten koyunların yıllarca barındığı yer olup içi gübre ile dolan medresenin mihrabını çalıp kaçırmışlar. Asıl mihrab yerine adi de olsa bir mihrab yapılmış[316]. 1955'ten itibaren Çini Eserler Müzesi haline getirilerek koruma altına alınmıştır. Zaten Karatay Medresesi'nin çini süslemeleri taş işçiliğini geride bırakacak kadar zengin ve gelişkindir[317].

Kitabesi: Tarihî eserlerin kimliği genelde kitabelerinde saklıdır. Celâleddin Karatay, medresesinin kısa künyesini tek satırlık kitabesine nakşettirirken "*Allah, iyilik yapanların ecrini zayi' etmez*" ayetiyle söze başlıyor. (Tevbe: 120) Sonra 1251 yılında Sultan Keykâvus zamanında ve Abdullah oğlu Karatay tarafından yaptırıldığını belirtip; "*Allah, bunu yaptıranı mağfiret etsin*" duasıyla bitiriyor[318].

Medrese girişinde, ana kapının çevresi sanki böyle bir şaheser; "*bunlar okunsun*" diye yapılmış intibaını verecek şekilde yazılarla süslenmiştir. Yazılar, kısa fakat anlam yükü fazla hadis ve "*kelâm-ı kibar*"lardan seçilmiştir. Bunların Karatay'ın hayat düsturu mesabesinde olduğunu tahmine gerek yoktur. O burada yetişecek olanların da aynı yönde etkilenmelerini istediği için girişe bu özlü sözleri nakşettirmiştir. Bazıları şunlardır: *"Kendisi ile istişare edilen adam emin (güvenilir bir adam) olmalıdır"*, *"Savaşa hazırlık, savaşın çıkmasına engeldir"*, *"Cemaat (birlik-beraberlik) rahmettir"*, *"Ayrılık azaptır"*, *"Kur'an şifadır"*, *"Sormak bilginin yarısıdır"*, *"Tedbir, geçinmenin yarısıdır"*, *"Dostluk göstermek, aklın yarısıdır"*, *"Husumette (düşmanlıkta) inat şerdir"*, *"Cömert, çok kârlıdır"*[319].

Medrese, Selçuklu devrinin *"kapalı medrese"* tipinde inşa edilmiştir. Girişten sonra gelinen medrese salonu mozaik çinilerle kaplı büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Gökyüzünü andıran bu ferah mekânı, kubbe merkezindeki bir tepe penceresi aydın-

---

[316] Konyalı, *Konya*, s. 853; Komisyon, *Konya'da Selçuklu ve Osmanlı Eserleri* (Konya Valiliği yayını), Ankara 1991, s. 12.

[317] Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1972, s. 62; Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı*-Ankara 1982, s. 35.

[318] Konyalı, *Konya*, s. 850; Önder, *Mevlâna*, s. 161.

[319] Uğur-Koman, *aynı eser*, s. 42-44; Konyalı, *Konya*, s. 847-848.

latmaktadır. Salonun batı tarafında yüksekçe bir eyvan bulunmaktadır. Kemeri "*Âyetü'l-kürsi*" ile bezenen eyvanın iki yanında birer kubbeli oda bulunmaktadır. Salonun da kuzey ve güneye açılan kapılardan geçilen tonozlu öğrenci odaları vardır. Fakat bunlardan sadece Karatay'ın türbesi olan kısım hariç hepsi yıkılmıştır. Mavi zemin üzerine lacivert yazılı eyvan, ders işlenen mekândır[320].

Öğretim Elemanları: Özenerek yapılan bu medreseye, müderris seçiminde de titiz davranılmıştır. Devrinin "*parlak bir medresesi*" olarak büyük bilim adamlarına ders verdirilmiştir. Burası ayrıca Mevlânâ Celâleddin Rumî, Şemseddin Tebrizî vb. gibi devrin ileri gelenlerinin de uğrak yeridir[321].

Medreseye dört Sünni Mezhebden öğrenci alınması serbesttir. Fakat müderris ve muîd[322] Hanefi Mezhebinden olacaktır. Vakfiyedeki bu sınırlama ilginçtir. Sebebi de Anadolu'da ekseriyetin Hanefi olmasındandır, denilebilir. Değilse bir mezhep taassubunun bulunduğunu, söylemek mümkün değildir. Zira Karatay'm yanında yetiştiği bilinen Alâeddin Keykubâd, kendisi Hanefi Mezhebi'nden olduğu halde sabah namazını Şafi Mezhebi üzere kılmaktadır[323].

Fakat eğitimcinin seçilmesinde özel bir hassasiyetin gösterilmesi, öğrencilerle ilişkilidir. Vakfiyeye göre müderris, "*şeriat, hadis, tefsir, usûl ve furu', hilaf ilimlerinde liyakatli ve ehliyetli*" olmak mecburiyetindedir[324]. Buradan da anlaşılacağı üzere, eğitimcinin dinî ilimleri bilmesi özellikle istenmektedir. Bu durum yetiştirilecek insan tipiyle de ilişkilidir. Demek ki, Celâleddin Karatay, Moğol baskısı altında olunmasına rağmen putperest Moğola benzeme gibi bir aşağılık kompleksi geliştirmemiştir. Aksine gösterdiği hassasiyetten, yetiştirilecek insan tipi ile ilişkili olarak tereddüt ve kararsızlığının bulunmadığını ortaya koymuştur. Onun için de sonuçta doğabilecek bir kimlik buna-

---

[320] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II, Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*,(Kısaltma: *Türk Sanatı*, II), İstanbul 1973, s. 85.

[321] Turan, *Karatay*, s. 72.

[322] Muîd: Dersi iade eden, hocadan sonra dersi öğrenci ile tekrar edip öğrenilmesini sağlayan yardımcı. Asistan ile doçent arası görevli.

[323] Turan, *Karatay*, s. 74.

[324] Uğur-Koman, *aynı eser*, s. 48; Turan, *Karatay*, s. 74.

lımına karşı baştan tedbir alınmaktadır. Diyebiliriz ki, Selçuklu Devleti, kendi insan tipini, yetiştirmek için bir eğitim politikası belirlemiş olmakladır.

Okutulan Dersler: Karatay Medresesinin ders programı konusunda kaynak yetersizliği bulunmaktadır. Önder, Karatay Medresesi'nde şeriat, tefsir, usûl ve füru ilimlerinin okutulduğunu yazmaktadır[325].

Kredili Sistem: Dönemin öğretim usulü, üniversitelerimize yeni giren "*kredi*" sistemine göredir. Yıl değil, ders bitirip belli kitapları okumak amaçlanmakta, her isteyen istediği yaşta öğrenci olabilmektedir. Öğrenciler, burslu olarak medresede barındırılmaktadırlar. Ayrıca medrese, dışarıdan da dinleyici kabul ediyordu[326].

Müderris, camilerden birinde aynı zamanda vaiz veya hatiplik yapmakta, medresedeki araştırmalarını halka ulaştırmakta idi ki; bu şekliyle yaygın öğretim kurumu gibi hizmet vermiş oluyordu. Bu eğitim anlayışı, medreselerin halkla bütünleşmesini sağlıyordu.

Karatay Medresesi'nin vakfiyesine göre öğrenciler, "*fakih*" ve "*mülazım*" diye iki kısma ayrılmıştır. Miktarları 20 ile 40 arasında olan bu burslu kısım, burssuz devam edenleri içine almamaktadır. Kendi parası veya başka gelir kaynaklarından yararlanarak okuyanlar da var olmalıdır[327].

Devam Süresi: Devam süresinin kaç yıl olduğu konusunda kesin bilgi yoktur. Yalnız çağdaşı Cacaoğlu Medresesi'nde ileri talebenin (Fakihler) üç yılda medreseyi tamamladığı kaydı vardır. Ama başlangıç, orta derecedeki süre nedir bilinmemektedir[328]. Akyüz, bu sürenin en az beş yıl olduğunu tahmin etmektedir.

Vakfiyesine göre haftada beş gün medresede ders okutulacaktır. Haftanın tatil olan günleri, salı ve cuma günleridir[329]. Şu hale göre şimdi bizde uygulandığı gibi hafta tatili, cumarte-

---

[325] Önder, *Mevlâna*, s. 171.

[326] Akyüz, *aynı eser*, s. 55-56.

[327] Turan, *Karatay*, s. 78.

[328] Turan, *Karatay*, s. 79; Akyüz, *aynı eser*, s. 55.

[329] Konyalı, *Konya*, s. 863; Turan, *Karatay*, s. 79.

si-pazar olarak iki gün üstüste gelmemekte; iki eşit bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Derse başlamadan önce, özellikle pazartesi ve perşembe günleri Celâleddin Karatay'ın kardeşlerinden birinin oğlu tarafından medresede bir miktar Kur'an okunması vâkıfın şartlarındandır[330].

Külliye Tipi Medrese: Karatay Medresesi, sadece ders verilen kuru bir okul binası olarak düşünülmemiştir. İnsan ihtiyaçlarının çoğuna aynı anda cevap verecek şekilde kurulmuştur.

Medresenin bugün ayakta kalan kubbeli kısmından hariç olarak misafirlerini ağırlayacak tesisleri bulunmakta idi. Devrin anlayışına göre; dışarıdan gelen ilim adamları medreselere, tüccarlar hanlara, beyler-halk saraylara, dervişler zaviyelere misafir edilmektedir[331]. Bu anlayış, medreseler arası kültürel alışveriş ve etkileşimin seviyesi ile ilgili olarak bugüne önemli mesajlar verdiği kanaatindeyiz.

Medresenin mescidi de bulunmaktadır. Alâeddin Camii'ne çok yakın olması, ayrı bir mescit yapılıp imam tayin edilmesine engel olmamıştır. Çünkü ilim tahsil eden öğrencinin dışarıya sık sık çıkarak ilgisinin dağıtılmaması düşünülmüştür. İmamlık ise medresenin müderrisine şart kılınmıştır[332].

Gelir Kaynakları ve Harcamalar: Medrese kendi gelirleri ile ayakta kalacak şekilde kurulmuştur. Maddi finansmanı, vakıflarının gelirleri ile karşılanmaktadır. Konya çevresinde üç köy, araziler ve han vakfedilerek medresenin faaliyetini sürdürmesi temin edilmiştir. Gelirin nerelerden toplanacağı nasıl sarfedileceği de belirlenmiştir. Buna göre, on bölüme ayrılan gelirden biri, Karatay'ın ölümünden sonra mütevelli olan iki kardeşi Seyfeddin Karasungur ve Kemaleddin Rumtaş ile oğullarına; yarım hisse kardeş çocuklarından olacak olan bevvâba (kapıcı) ve ferraşa (temizleyici-hizmetli) tahsis edilmiştir. Ayrıca günde iki defa Kur'an okuyan iki hafıza ayda 30'ar, çeşmenin temizliğine bakan görevliye de 30 dirhem verilecektir[333]. Geri kalan miktar ise diğer görevlilerle öğrencilere harcanacaktır.

---

330 Konyalı, *Konya*, s. 863; Uğur-Koman, *aynı eser*, s. 49

331 Turan, *Karatay*, s. 80.

332 Turan, *Karatay*, s. 80.

333 Turan, *Karatay*, s. 80; Konyalı, *Konya*, s. 862'de kardeş çocuklarından olan bevvab ve ferraşe 1,5 hisse verileceğini yazar.

Asırlara Hitabeden Bir Kurum: 1251'de faaliyete geçirilen Karatay Medresesi, zaman zaman tamir edilip, vakıfları tekrar kaydedilmiştir. Osmanlı döneminde, Karatay'ın eserleri ve gelir kaynakları korunmuştur[334]. Medreseye en son 1908'de muid tayin edildiğine göre öğrenci ve ders veren var demektir. Medreselerin kapatıldığı 1924 yılında değil de 1908 yılında bile ders okutulmasına son verilerek kapansa 657 yıl yani yaklaşık yedi yüz yıl medrese olarak işlevini sürdürmüştür.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Karataydan asırlarca sonra gelip bu güzel eğitim kurumuna Osmanlı padişahlarının da anlamlı katkıları olmuştur. Yavuz Sultan Selim bunlardandır. Medresenin büyük kubbesi altındaki havuza akan suyu o getirtmiştir[335]. Konyalı'ya göre havuzun yerinde önceden su ihtiyacını karşılamak üzere bir kuyu bulunuyordu.

Hayır Eserlerinde Yaşayan Büyük: Önceden de belirtildiği gibi Celâleddin Karatay'ın hayır eserleri ve bu eserlerin hizmetlerini sürdürebilmesi için verdiği vakıfları bu kadar değildir. Burada Kayseri yakınlarındaki Kervansarayı ile Konya'daki medresesinden biraz bahsedilmişti. Antalya'da *"Salihler Evi-Yurdu"* adıyla yaptırdığı Dârü's-Sulehâsı aslında zaviye veya imaret olarak yapılmış, sonradan camiye çevrilmiştir[336]. Bunlardan ayrı olarak Konya'da Hoca Fakih Mahallesi'nde yaptırdığı bir mescidi[337], Malatya'da zaviye ve bir küçük mescidi (Heft-lüle)[338] bilinenlerden bazılarıdır.

Sonuç itibariyle denilebilir ki Karatay, medresesenin kubbesini küçülterek işlettiği gökyüzü enginliğindeki gönlünü, yine bu kubbeyi çepeçevre saran sure ve ayetlerle derinleştirmiştir. Birlik-beraberlik anlayışını, hayır ve insana hizmet duygularını somutlaştırarak gelecek nesillere örnek eserler emanet etmiştir. Ne mutlu iyilik ve hayırda yarışanlara!.. Ne mutlu, öldükten sonra da iyilikle anılıp yaşamaya devam edenlere!..

---

[334] Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakım ve Kullanılması*, (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi) Konya 1988, s. 344.
[335] Konyalı, *Konya*, s. 854.
[336] Turan, *Karatay*, s. 83.
[337] Konyalı, *Konya*, s. 882.
[338] Nejat Göyünç, *Malatya'dan Görüş*, İstanbul 1985, s. 11.

3. Kitap ve Kütüphaneler

"*İslâm Medeniyeti, yazı medeniyetidir*" diyenler doğru söylemişlerdir. Yazı, İslâm medeniyetinde özellikle Müslüman Türkler elinde büyük gelişme kaydetmiştir. Zirve Osmanlılar döneminde yaşanmakla beraber Selçuklular'ın bu zemini hazırladığı bilinmektedir.

Selçuklulardan günümüze kalan eserler camiler, medreseler, Hânkah, zaviye, imarethane, han, kervansaray, sarnıçlar vb. gibi sosyal tesislerdir. Selçuklu medeniyeti de bir yazı medeniyetidir. Yazıların bir kısmı, yukarıda belirtilen eserlerin alnına kitabe olarak kazınmış, çoğunluğu da kitaplar halinde vücut bulmuştur. Matbaanın olmadığı devirlerde dörtyüz bin ciltlik kitabın bulunduğu kütüphanelerin kurulmasına hayret edilmemelidir. Kitap-yazı medeniyeti elbette kitaba ve kitapların okuyucuya sunulduğu kütüphanelere önem verecekti.

Bir defa her medresenin kütüphanesi vardır. Kirman Selçuklu Sultanı Mugîseddin Mehmed, yaptırdığı medrese, bîmâristan (hastahane), cami, zaviye ve türbenin yanında bir de kütüphane kurdurmuştur. Bu kütüphaneye vakfettiği çeşitli ilim dallarına ait kitap sayısı beş bindir.

Selçuklular, şehirlerarası yollar üzerine kurdukları kervansaraylara bile yolcular için kütüphane kurmuşlardır. Elbette büyük şehirlerde onların kat kat büyükleri vardır. Merv'de tanesi 200 altın değerinde 12 bin kitaplı kütüphaneler vardır. Üstelik bu kütüphanelerden kitaplar okuyucuya "*rehinsiz*" verilmektedir. Çok değerli kitapların böylece verilebilmesi toplumda ahlâkî seviyenin yüksekliğini ortaya koymaktadır[339].

Harezm'deki (Ürgenç) kütüphane emsalsizdir. Nasreddin Tusî'nin Merâga'da kurduğu kütüphane 400 bin yazma ciltliktir. Kitaba verilen değeri şu kıyaslama da ortaya koyabilir. İbn Sina'nın "*Şifâ*" adlı kitabı, 100 altına satılırken Bağdat Nizamiye Medresesi kütüphane memurunun aylığı 10 altındır[340].

---

[339] Turan, *Selçuklular*, s. 334.

[340] Turan, *Selçuklular*, s. 335.

Konya'da büyük bilgin Sadreddin Konevî'nin de zengin bir kütüphanesi vardı. Babası Mecdüddin İshak ve kendisinden kalına eserlerle ilgili olarak Konevî bölümünde bilgi verilecektir. Konevî'nin babasının hangi fedakârlıklara katlanarak kitap temin ettiği ise kısmen bilinmektedir. Bilgin Mecduddin, bir defasmda tek bir kitabı satın alabilmek için beş deve vermiştir. Bu da onun kitaba ve ilme verdiği değeri göstermektedir.

4. Bilim Dalları

a) Dini İlimler

Selçuklular, birlik ve bütünlüğü koruyabilmenin öncelikle inanç ile kültürde kaynaşma sonucu mümkün olacağını bilmektedirler. Onun için en çok dinî bilimler sahasında, hem devletin hem de halkın ihtiyacına cevap verecek bilginler yetiştirmişlerdir.

Aslında dinî sahada yetişenlerin aynı zamanda felsefe, tıp, matematik vb. alanlarda da eser verdikleri görülür. Çünkü müsbet bilimlerden önce öğrenci temel olarak inanç ve kültür derslerini almakta sonra müsbet bilimlere yönelmektedir.

Dinî sahada özellikle tefsir alanında zamanımıza kadar şöhreti devam eden müfessirler vardır. Harezm'de yetişmiş bir Müslüman Türk olan Zemanşerî bunlardandır. Sancar'm çokça görüştüğü bu bilginin eseri "*Zemanşerî Tefsiri*" adıyla ün yapmıştır[341].

Selçuklular devrinde en çok bilginin yetiştiği diğer dinî saha hadis alanıdır. Öyle bilginler yetişmiştir ki; "*istediğiniz metni okuyun, senedini söyleyeyim veya istediğiniz senedi söyleyin metnini okuyayım*"[342] diyecek kadar hadis ilmine vakıf ve güçlü hafıza sahibidirler. es-Sûrî (986-1049) adlı bir muhaddis gibi onlarca hadis bilgini yetişmiştir. Yapılan bir araştırma, Selçuklu devrinde 130 muhaddisin bulunduğunu ortaya koymuştur[343]. Kaldı ki bu rakama, Anadolu'da yetişen hiçbir muhaddis dâhil değil-

---

[341] Turan, *Selçuklular*, s. 337.

[342] Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara 1988, s. 115.

[343] Topaloğlu, *aynı eser*, s. 185-188.

dir. Başta Konya olmak üzere Anadolu'da birçok Darülhadis bulunduğuna göre, bu topraklarda da hadis bilginleri yetişmiş olmalıdır. Nitekim Sadreddin-i Konevî bunlardan birisidir.

Hadis öğrenme ve öğretmede özel metodlar takip edilmiştir. Kaynağa inerek doğruluğunu araştırma ve yazdırma en belirgin özelliklerindendir. Binbir türlü zorluğa katlanarak hadis öğrenen, yazan, yazdıran ve zevkle bu işi yapan muhaddisler; hadisleri metin ve senetleri ile öğretmişlerdir. Hadis öğretiminde yazdırma sitemi[344] yaygın idi.

b) Müspet İlimler: Selçuklular devrinde müspet ilimler sahasında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Mahmut Karakaş, çoğunluğu matematik, tıp ve astronomi olmak üzere müsbet ilimler sahasında şöhret bulmuş Selçuklu bilginlerinden 53'ünü tespit edip eserleriyle birlikte biyografilerini vererek yayınlamıştır[345]. Bunlar arasında Ebu'l-İzz ve Fahreddin Razî gibi dev isimler de vardır.

Tıp: Selçuklularda tıp tahsili, medreselerden ziyade devrin büyük hastahanelerinde görülürdü. Bîmâristan, Dârü'ş-Şifâ, Şifahane denilen hastahaneler, tıp fakültesi olarak hekim ihtiyacına da cevap veriyorlardı.

Selçuklular devrinde değerli doktorlar yetişmiştir. Batınîler tarafından şehit edilen Mervli Hasan Kattan bunlardandır. Tıp, matematik ve edebiyatla ilgili eserler veren Hasan Kattan, "*tedavide az yemek yeme*" metodunun üstadı olarak tanınmıştı[346].

Astronomi: Doktorlar nasıl hastahanelerde yetişiyorsa, astronomi (heyet) ilmi ile uğraşanlar da medreselerden çok rasathanelerde eğitiliyorlardı. Melikşah, büyük paralar harcayarak Isfahan ve Bağdat'ta birer rasathane kurdurmuştu. Devrin büyük matematik ve astronomi bilginleri Ömer Hayyam, Ebu'l-Muzaffer İsfizârî, Meymûn en-Necîb el-Vâsıtî buralarda görevlendirildiler. Rasatların sonucu olarak bir takvim meydana getirildi. Bu takvime Melikşah'ın "*Celâleddin*" lakabına nisbetle "*Celâli Takvimi*" denilmiştir.

---

[344] Topaloğlu, *aynı eser*, s. 184.

[345] *Müsbet İlimde Müslüman Âlimler*, Ankara 1991, s. 262- 402.

[346] Turan, *Selçuklular*, s. 338.

Celâlî Takvimi, 21 Mart 1079 (471)'den itibaren başlıyor ve "*Güneş Yılı*" esasına göre düzenleniyordu. Bugünkü Milâdî Takvimin esası olan "*Gregorian*" sisteminden hem önce hem de ilmî bakımdan çok üstün ve sağlamdı. Ne yazık ki bu takvim, İslâmî eserlerde pek seyrek kullanılmıştır[347].

Anadolu'da İlk İlmi Eser: Anadolu'da ilk olarak verilen ilmî eser, İbnü'l-Kemal İlyas b. Ahmed'in yazdığı "*Keşfü'l-Akabe*" idi. Astronomi ve hikmetle ilgili olan bu eser Anadolu Fatihlerinden Danişmendoğullarının kurucusu Gümiş-Tiğin Melik Ahmed Gazi'ye sunulmuştu.

Ayrıca Kayseri'de yaşayan ve II. Kılıç Arslan'a eserler sunan Tiflisli Hubeyş b. İbrahim de tıp, astronomi ve dil bilgini idi[348].

Fizik: Fizik sahasında da çalışan Selçuklu bilginleri çıkmıştır. Fizolof Ömer bin Seklân es-Savî (Ö. 1145), fizik sahasında önemli bir eser vermişti. Eseri ise, yazmasını isteyip teşvik eden Sancar'ın adından dolayı "*Risale-i Sancariyye*" adını taşır.

Seklân es-Savî, bu eserinde tabii olayları devrinin şartlarına göre ileri bir düzeyde, bugünkü fizik ilmine uygun olarak izah eder. Ona göre güneşin sıcaklığı ile sular buharlaşır; soğuk havaya rastladığı zaman bu buharlar yoğunlaşarak su yani yağmur halinde tekrar yere düşer. Havanın soğukluğu artarsa yağmur yerine kar olur. es-Savî yaptığı deneylerle buhar, bulut, kar ve yağmurun izahlarını yaptıktan sonra gökgürültüsü, şimşek, yıldırım hakkında da bilgi verir[349].

5. Bazı Şöhretli Selçuklu Bilgin ve Düşünürleri

a) Gazali: Gazali, eserleri günümüzde bile yaygın bir şekilde okunan İslâm âleminin en büyük din bilgin ve düşünürlerindendir. İslâm akidelerini sağlam delillere dayandırarak savunduğu için kendisine "*Hüccetü'l-İslâm*" denilmiştir.

Tus'da doğmuştur (1058). Okumamış, fakat inancında samimi bir babanın oğludur. Kendisindeki bu eksikliği gidermek

---

[347] Turan, *Selçuklular*, s. 336.

[348] Bayram, *Ahi*, s. 154.

[349] Turan, *Selçuklular*, s. 339-340.

için Gazali ve kardeşinin en iyi şekilde tahsil görmelerini sağlamıştır. Gazali, bu çok iyi yetişme ve tahsilin neticesini görmüş, dünya çapında bir bilgin olmuştur.

Nizamülmülk'ün huzuruna 28 yaşında çıkan Gazali, zamanın âlimleri ile münazarada üstün gelir. Bu durum vezirin hoşuna gider. Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisliğine tayin edilir. Zamanla ünü o kadar artar ki, emirlerin büyüklerin şöhretini aşar. Derslerine rağbet artar. 400 kişi hazır bulunur[350].

İşte Âlim İşte Saygı

Devletin ve toplumun içinde bulunduğu buhrana hal ile siyasi-sosyal istikrarsızlık, eğitim hayatını da etkilemektedir. Bu durumda Gazali, 1098'de Bağdat'tan ayrılarak uzlete çekilir[351].

Merv Meliki iken Sancar'a, Tus'da inzivaya çekilmiş bulunan Gazali'nin İmam-ı Azam aleyhinde konuştuğu bildirilir. Duruma üzülen Sancar, büyük bilgini huzuruna davet eder. Fakat Gazali, sultanların huzuruna çıkmama yemininin bozulmamasını isteyerek Meşhed'e kadar gelir. Orada Sancar'la görüşürler. Sultan, bilginin gelişinde bütün emirleri ile birlikte ayağa kalkarak onu karşılar ve tahtının yanına oturtur. Görüşmeye riya karışmaması için doğrudan konuya girip öğütler veren Gazali, büyük İslâm hukukçusu İmam-ı Azam hakkında olumsuz konuşmasının mümkün olamayacağını ve bu haberin yalan olduğunu bildirir. Konuşmanın yazıya dökülerek diğer bilginlere de gönderilmesini isteyen Sancar, Gazali'ye inzivada kalmasma razı olmadığını söyler. İnzivadan çıkmasını, kendisine medreseler inşa edeceğini, dersler verip âlimlerin müşkillerini çözmesini, ilmi yaymasını ister. Gazali, bundan böyle 12 yıllık bir aradan sonra Nişâpûr Nizamiyesi'nde tekrar derslere başlar[352].

Bir ara Şam, Kudüs üzerinden hacca giden Gazali, dönüşte Bağdat'ta "*İhya*" adlı eserini okutmuştur. Bir süre sonra Tus'a gidip tekrar inzivaya çekilen Gazali, 1111'de vefat eder.

---

[350] Gazalî, *İhyâ*, C. I, s. 5.

[351] Karakaş, *aynı eser*, s. 281.

[352] Turan, *Selçuklular*, s. 329.

Gazali, İslâm dünyasında fikrî ve siyasi bir bunalımın yaşandığı dönemlerde bildiği şaşmaz doğrularla halkı aydınlatmış bir bilgindir. Yazdığı 26 eserle[353] Batınilere, Yunan felsefesi ile İslâm âlemindeki temsilcilerine, bozulmuş Hıristiyan akidesine cevaplar vermiştir. Ayrıca İslâm inancının temel akidelerini koruyup anlatan büyük eserleri de vardır. *İhya, Kimya-i Saadet* bunlardandır. Gazali, vahyi esas aldığı için onunla çelişen felsefe veya başka kanaldan gelen fikirlere karşı mücadele vermiştir. Bunu yaparken de katiyyen sıradan, üstünkörü, toptancı değildir. Felsefecilere cevap verirken Yunan felsefesini çok iyi inceleyip İslâm'la çelişen yanlarını ortaya koymuştur. Bu arada Farâbi ve İbni Sina'nın, İslâm âleminde Aristo'yu en iyi anlayan şahsiyetler olduğu bilinmektedir. O, düşünceye, felsefeye değil, inkâra, kendisine itimad edilemeyecek bilgiye bağlanılmasına karşıdır[354].

Gazali, düşüncede açtığı çığırla, sadece Müslümanları değil, Batılı din ve bilim adamlarını da etkilemiştir. Meselâ Gazali'den aynen aldığı metinleri kaynak göstermeden Rahip Ramon Marti, *"Pugio Fidei"* adlı eserinde neşretmiştir. Paskal da bu rahibin eserinden adını anmadan faydalanarak *"Pensèes"*yi yazmıştır[355]. Rönesans şairi Dante'nin de bir Müslüman Arap şairinin eserini alarak *Cennet Cehennem*'ini yayınladığı bilinmektedir. İslâm âlemindeki kaynaklara düşkünlüğün hastalık derecesine vardığı bir dönemde, Batıda fikir hırsızlığı yaygın haldedir.

b) **Hoca Ahmet Fakih:** Anadolu'nun bir İslâm diyarı haline gelmesi sadece kılınç ehlinin veya kalacak yurt arayan göçmen nüfus kitlelerinin işi değildir. Onlarla birlikte kitlelerin gönül ve kafalarını nakış nakış dokuyan gönül erlerinin rolü de büyüktür. Değişik adlarla *"Diyar-ı Rum"*a gelen bu gönül erleri, ortama uyuvererek rahatlarına bakan, mevcutla yetinen tiplerden değildirler. Doğru bildiklerini hayata geçirme, insan unsurunu eğiterek şekillendirme azmine sahiptirler. Yani *"zor"*u başarmaya taliptirler.

---

[353] Karakaş, *aynı eser*, s. 285-286. Yazar 27 eser sıralamıştır. Fakat 10 ile 11. sıradakiler birbirinin aynıdır.

[354] Karakaş, *aynı eser*, s. 283.

[355] Karakaş, *aynı eser*, s. 285.

Konya'da çoğunun adının geliş yerini bile düşünmeden içinde oturduğu *"Hocafakı"* Mahallesi, ismini Ahmet Fakih'ten almaktadır. Babasının adı İlyas Fakih'tir[356]. Şu halde hukukçu bir ailenin çocuğudur. 1221 yılında vefat eden Ahmet Fakih[357], Konya'nın hatta Anadolu'nun ruh yapısını dokuyan bahtiyarlardandır. Zira O, XIII ve XIV. yüzyıllarda *"Anadolu'da çok büyük bir şöhret"* kazanmıştır[358]. Alâeddin Keykubâd'ın tahta çıkışının ikinci yılında vefat ettiğine göre, yükselişinin temeline bir ömür harç koyanlardandır. Aslında Anadolu'da hatta Konya'da bu gibi değerli şahsiyetlerden bugün adı-sanı bilinmeyen yüzlercesi bulunmaktadır.

Fakih, bilindiği gibi terimin doğuşu itibariyle Kur'an'ı derinlemesine bir samimiyetle yürekten kavrayan, ondan hükümler çıkartabilecek kadar ayetlerin anlamına nüfuz edebilen Mü'minler için kullanılmaktadır.

Ahmet Fakih de Konya'da, tarihî anlamı ile fıkıh (İslâm Hukuku) tahsili ile meşgul olmuş ünlü bir hukukçudur[359].

Köprülü, Ahmet Fakih'in okurken hocası önünden cezbeye kapılarak ayrıldığını dağ ve kırlarda bir süre meczup hayatı sürdüğünü anlatır. Yıllarca inziva âleminde riyazetle meşgul olan Ahmet Fakih nihayet Konya'ya dönerek *"Dervaze-i Ahmed"* denilen yerde oturmaya başlar. O, artık *"cezbe"* halinde coşkun bir insandır. *"Carhnâme"* adlı yüz beyitlik manzumesi onun kabına sığmayan gönlünün serapa bir ürünüdür. Zira *"sanat endişesi ile"* kendisini sınırlamadan, şiir hatalarına, kafiye düşüklüklerine önem vermeden içinden geldiği gibi ve halk için yazmıştır. Anadolu'da Türkçe eser veren ilk sofi öncü şairlerden olan Ahmet Fakih, eserine verdiği ada da uygun olarak dünyanın faniliğinden, herşeyin ölüme mahkûm olduğundan, kıyametin dehşetinden, onun için ahirete şimdiden hazırlanmak gereğinden, ibadet etmek, musibetlere tahammül etmek, yoksullara yedirmek, alçakgönüllülükten ayrılmamak gerektiğinden bahsetmektedir[360].

---

[356] *KŞS*, no. 43, s. 103/1.

[357] Konyalı, *Konya*, s. 392.

[358] M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Kısaltma: *Tarih*), İstanbul 1981, s. 261.

[359] Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, C. II, İstanbul 1978, s. 207.

[360] Köprülü, *Tarih*, s. 261.

Ahmet Fakih, çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan birisi Şekerfüruş[361], bir diğeri de "*Pir-Ebî Sultan*"dır ki bu zat adını verdiği mahallede (Pirebi Mahallesi) yatmaktadır[362].

Ahmet Fakih, büyük bir ihtimalle ahilerden ve Ahilerin piri Ahi Evren'in şeyhi ve kayınpederi olan Türkmen kocası Evhadüddin-i Kirmanî'nin mürididir[363]. Şu haliyle Ahmet Fakih, Anadolu'da sadece sanat dallarında değil, ahlâk ve kültürde de tesiri bir ekol olarak asırlarca devam eden ilk Ahilerdendir. Bizim halkımız, hizmetleri ile tahtını gönüllerde kuran "*fakir*"lere "*Sultan*" der. Nitekim *Konya Şer'iye Sicilleri* ve vakıf kayıtlarında Ahmet Fakih'in adına *Sultan* eklenerek "*Hoca Fakıh Sultan*" yazılmıştır[364].

Elbette gönlünde yüce duygular yeşertenlerin, halkın gönlünde öldükten sonra da yaşamaya devam etmesi en tabii haklarıdır.

Bugün Ahmet Fakih, Konya'da Şeker Fabrikası'nın arka kapısının karşısında ve Yaka Caddesi'nin solundaki türbesinde yatmaktadır. Devrinin büyük bilgin ve mutasavvıflarından, edebiyatımızın ilk Türkçecilerinden olan Ahmet Fakih'in halen ayakta bulunan türbe kapısında bir kitabe bulunmaktadır. Selçuklu sülüsü ile ve arapça dokuz satır halindeki bu kitabede şunlar yazılıdır: "*Allah. Bu mezar, pek ulu, pek büyük, bilgin, üstün, ibadet eden, gerçeği araştıran, yüce melik, meczubların efendisi, doğunun ve batının kutbu olan Fakih Ahmed'in kabridir. Allah, yattığı yeri nurlandırsın. Yazılış yılı 618 (1221)'dir*"[365].

Ahmet Fakih'in kendisinden sonra gelen birçok gönül adamını etkilediği beyitlerinden birkaçını buraya almak yerinde olacaktır. Yedi yüz yetmiş yıl öncesinin havasını teneffüs ettirmesi açısından da faydalıdır:

---

[361] Konyalı, *Konya*, s. 742.

[362] Konyalı, *Konya*, s. 701; Atçeken, *aynı eser*, s. 282.

[363] Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadû'd-Din Hâmid el-Kirmâni ve Evhadiyye Tarikatı*, (Kısaltma: *Evhadiye*), Konya 1993, s. 102.

[364] *Konya Şer'iyye Sicili*, (Kısaltma: *KŞS*), no. 53, s. 672; no. 39, s. 2742; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter, (Kısaltma: *VAD*), no. 1109, varak 28.

[365] Önder, *Mevlâna*, s. 127. Mescit, türbe ve zaviye bölümünden teşekkül eden Hoca Fakîh Manzumesi'nden zaviye bölümü yıkılıp kaybolmuş; mescit ise yenilenmiştir.

"Bilir misin niçin geldin cihana:
Seni kulluk için yarattı Sultan.
Bu dünya lezzetine mağrur olma
Bu nefsi beslemegil hemcü hayvan.
Kaza yayı ecel okların atar,
Sana dahi dokuniser ol okdan.
Kıyamet kopacağız, bil hakikat,
Kelebek gibi dağıta bu insan"[366].

c) Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî

Belh'te 1207'de doğan Mevlânâ Celâleddin'in, babası Sultanü'l-Ulemâ, "*Bilginlerin sultanı*" lâkabını taşıyan bir âlimdir. Bahaeddin Veled (Ö. 1231), adındaki bu bilgin, Belh'te iyi ahlâkı, bilgisi ile tanınmıştır. Halka dini, sade, anlaşılır bir dille anlatmakta, felsefî tartışmalardan şiddetle kaçınmaktadır. Büyük ihtimalle putperest Moğol istilâsının yaklaşması üzerine beş yaşındaki oğlu ve ailesini yanına alarak Belh'ten ayrılmıştır[367].

İslâm âleminin önemli merkezlerini gezen Bahaeddin Veled, Nişabur'a geldiğinde ünlü terbiyeci-bilgin Feridettin Attar ile görüşür. Attar, bu görüşmede Mevlânâ'ya "*Esrarnâme*" adlı kitabını hediye eder. Mevlânâ, sonraki yıllarda bu eser ve Attar'dan faydalanmış, *Mesnevîsi*'ne bir çok hikâyesini alınıştır.

Bağdat'a geldiklerinde ise babası ilginç bir davranış gösterir. Ünlü mutasavvıf Şahabeddin Sühreverdî'nin tekkesine davetini reddeder. Gerekçesi şudur: "*Bilginlere medrese daha münasiptir*". Aradan yıllar geçtikten sonra Kayseri'ye giden Mevlânâ da ısrarlara rağmen "*Babamın geleneği medreseye inmektir*" diyerek bey konağına inmemiştir.

Bahaeddin Veled'in Bağdat'ta Halifenin gönderdiği belirtilen üç bin altını da "*Haramdır, şüphelidir*" diye kabul etmediği anlatılır. Bu bilgin, Bağdat'tan ailesiyle hacca, oradan Şam, Erzincan

---

[366] Kabaklı, *aynı eser*, C. II, s. 207.
[367] Eflâki, *aynı eser*, C. II, s. 335; H. Ritter, "Celâleddin Rumî", *İ.A.* C. III, s. 54.

ve Akşehir'e gidip nihayet Lârende'de (Karaman) karar kılar. Belh'ten çocuk yaşta ayrılan Mevlânâ, artık delikanlılık çağına gelmiştir. Babası onu Karaman'da Semerkant kökenli Gevher Hatun'la evlendirir[368]. Mevlânâ'nın soyu bu hatundan olma iki oğlundan yürümüştür: Sultan Veled ve Alâeddin Muhammed.

Mevlânâ'nın Harezmşahlar'dan olan annesi Mü'mine Hatun, Karaman'da vefat etmiş, bu şehre defnedilmiştir. Aile, bundan sonra Konya'ya gelip yerleşir.

Babası gibi büyük bir bilginin eli altında yetişen Mevlânâ, O'nun vefatından sonra (1231) müderris olarak yerini almıştır. Fakat bu arada kendisini yetiştirmeyi ihmal etmeyerek Seyid Burhaneddin'den ders almaya devam etmiştir. Mevlânâ, bu arada bir başucu eseri olarak devamlı babasının *"Maarif"* adlı eserinden faydalanmaktadır. Artık kendisi de tanınmış, saygın bir bilgindir. Bir taraftan medresede hocalık yapıp talebe yetiştirirken diğer yandan halka vaazlar vererek faydalı olmaktadır. Onun dolu geçen hayatı, Tebriz'den gelen bir şahsiyetle tanışması sonucu altüst olur.

"*Şems-i Tebrizî*" takma adını taşıyan, derviş kıyafetli, fakat Konya'da bir hana inerek kendisini "*zengin bir tüccar*" olarak tanıtan bu zat, Mevlânâ ile görüştükten sonra onun üzerinde etkili olmuştur. Mevlânâ bir değişim geçirmektedir. Medrese, vaaz ve eski çevresini ihmal ederek Tebrizli Şems'le hemhal olur. Kıyafetini değiştirir. Fakihlere has elbisesini çıkartıp Hint alacasından hırka ve bal renginde külah giyer. Yakınları -ki içinde oğlu Alâeddin de vardır- Mevlânâ'daki bu değişikliği hazmedemezler. Mevlânâ, Şems'e evinde bakıp büyüttüğü Kimya adındaki kızı eş olarak verir. Medresesinde ona bir yer ayırır. Böylece ona olan ilgisini perçinler[369].

Şems, hoşnutsuzluğun farkındadır. Kimya Hatun'un ölümüyle huzursuzluğun artması üzerine Konya'yı terk eder, sır olur.

Onun ayrılığına dayanamayan Mevlânâ, büyük oğlunu 20 kişi ile birlikte Şam'a gönderip Şems'i geri getirtir. Bundan bir

---

[368] M. F. Nafiz Uzluk, *Mevlâna'nın Mektubları*, İstanbul 1937, s. 6.

[369] Uzluk, *aynı eser*, s. 7.

süre sonra ise Şems, Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından öldürülür. İşte Mevlânâ'nın şiir, gazeller ve Mesnevi adlı eserini yazması, asıl bundan sonradır.

Mevlânâ gençliğinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin en ihişamlı devrini görmüş, yaşlılık döneminde ise devletin Moğol hâkimiyeti altına girişini idrak etmiş, 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir. Bu güne Mevleviler, daha sonra "*Şeb-i arus*" (düğün=kavuşma gecesi) demişlerdir.

Her kademeden devlet adamı, Hıristiyan ve Musevilerin de katıldığı[370] büyük bir cenaze töreni ile defnedilen Mevlânâ'nın mezarı üstüne hemen o dönem bir türbe inşa edilir[371]. Daha sonra dilimli yeşil kubbe, semahane, mescit, şadırvan, derviş odaları gibi ilavelerle genişleyerek bir manzume haline gelir.

Başta Mesnevî olmak üzere *Divan-ı Kebir*, *Fihi mâ fih*, *Mecalis-i Seb'a*, *Mektubat* gibi eserleri bulunan Mevlânâ, devrini çok yönlü etkilemiş bir mutasavvıf, fikir ve düşünce adamıdır. Oğlu ve torunu zamanında örgütlenerek tarikat haline gelen Mevlevîlik ise, Mevlânâ'yı ve başta Mesnevi olmak üzere eserlerini esas alarak insanları asırlarca etkilemeye devam etmiştir[372].

d) Hacı Bektaş Veli

Aslen Horasanlı bir Türk'tür[373]. Nişabur'da doğmuştur. Ahmet Yesevî'nin halifelerinden Lokman Perende tarafından bir Yesevî dervişi olarak yetiştirilmiş, Arapça ve Farsçayı kitap yazacak kadar iyi öğrenmiş, devrinde geçerli bütün bilgilerle donanmıştır[374].

Türkistan'da kırk yıl çile hayatı yaşayarak eren Hacı Bektaş, Nişabur'dan hacca gitmiştir. Mekke'de üç yıl kaldıktan sonra Anadolu'ya gelerek bugün Hacıbektaş olarak bilinen Suluca Karahöyük'e yerleşmiştir.

---

[370] Eflâki, *aynı eser*, C. II. s. 60-61.

[371] Hasan Özönder, *Konya Mevlâna Dergâhı*, (Kısaltma: *Dergâh*), Ankara 1989, s. 7-10.

[372] Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953.

[373] Banarlı, *aynı eser*, C. I, s. 293.

[374] Mürsel Öztürk, *Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası*, Ankara 1991, s. 2.

Niçin Suluca Karahöyük?

Efsaneye göre Hacı Bektaş, Suluca Karahöyük'e, Ahmet Yesevî'nin Horasan'dan attığı bir "*köseğin*" buraya düşmesi üzerine yerleşmiştir. Fakat gerçekte bu yer, Kırşehir, Kayseri, Konya gibi devrin kültür, idare merkezlerine uygun uzaklıktadır. Üstelik çevresinde Türkmenler yoğun bir şekilde yerleşiniş bulunmaktadırlar[375].

Yeni Kösekler; Yeni Velilerle Kök Salma Demek!

Suluca Karahöyük'e bir tekke kurarak yerleşen Hacı Bektaş'ın çevresine binlerce insan toplanır. Onun terbiye ve eğitiminden geçerler. Tabiidir ki Hacı Bektaş'ın tekkesi de bir dağıtım yeridir. Horasan'dan kendisi ile birlikte gelen halifelerinden her biri bir bölgede ocak açar, insanlara hizmet götürürler. Bunlardan Sarı Saltuk Dede Rumeli'de, Abdal Musa Sultan Elmalı, Karaca Ahmet Sultan Akhisar, Akça Koca Akyazı, Barak Baba Bigadiç, Hızır Samut Yozgat, Sultan Süca Eskişehir, Hacım Sultan Uşak, Tapduk Emre Sakarya, Geyikli Baba Bursa[376] yöresinde çalışmalarıyla Türkmen kitlelerinin kültür, inanç itibariyle erimeden gelişip kök salmalarına çaba harcarlar.

Babaî İsyanı ve Hacı Bektaş

Hacı Bektaş'ın kısa sürede bu kadar güç kazanması sebepsiz değildir. Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas'la, Ahi Evren, Kırşehir valisi Cacaoğlu Nureddin ile görüşmüştür. Mevlânâ ile de haberleştiği bilinmektedir. Babaî isyanından sonra dağılan insanlar onun çevresinde toplanmışlardır. Yalnız bu saygın şahsiyetin isyana katılmadığı tahmin edilmektedir. Öztürk'ün dediği gibi, "*isyana katılıp canını kurtarmış olsaydı oradan kalkıp, Suluca Karahöyük gibi her türlü saldırıya açık bir yere gelip yerleşmez, orda serbest olarak faaliyetlerine devam edemezdi*"[377].

Yalnız Eflâkî, Hacı Bektaş'ın "*Baba Resul'un has halifelerinden*" olduğunu yazmaktadır[378]. Aynı yazar, üstelik aynı sayfada "*ma-*

---

[375] Öztürk, *aynı eser*, s. 4.
[376] Öztürk, *aynı eser*, s. 5.
[377] Öztürk, *aynı eser*, s. 4.
[378] Eflâki, *aynı eser*, C. I, s. 370.

rifetle dolu ve aydın bir kalb" sahibi olduğunu belirttiği Hacı Bektaş'ın, "*nakibi Şeyh İshak'ı birkaç müritle birlikte Mevlânâ'nın yanına*" gönderdiğini ifade etmektedir. Burada bir çelişki söz konusudur. Tarihî kaynaklarda "*Baba Rasul*"ün Baba İshak olduğu, isyandan sonra onun idam edildiği açıklıkla belirtilmektedir. Aynı şeyhe hem halife hem de şeyh olunamayacağına göre, Baba Rasul'le Baba İlyas'm birbirine karıştırıldığı tahmin edilebilir. Bu durumda Hacı Bektaş'ın isyana katılmadığı görüşü güç kazanmaktadır. Mevlevi kaynağı olarak ün kazanan Eflâkî Dede'nin Hacı Bektaş ve yanındakilerin Mevlânâ'ya "*mürit ve halis muhib*"[379] olduğunu belirtmesi[380] ilgi çekicidir. Bütün bunlardan Hacı Bektaş'ın müridi olunmakla birlikte Mevlânâ ve çevresi ile yakın ilişkisi olduğunu çıkartmak[381] mümkündür. Mevlânâ'mn müridi olan Cacaoğlu Emir Nureddin ile Hacı Bektaş'ın görüşmesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

İki İnsan Tipi: Gaziler ve Veliler...

Millî felâketlere uğrayan Anadolu'da Türkistan'dan gelenlerle millî şuur ayakta tutulup beslenmişti. Halkın yetişmesi, örgütlenmesi, müesseselerin kurulması hep aynı kaynaktan gelen kılınç, fikir ve gönül erlerinin gayretleri sonucu idi. Meselâ "*Baba İlyas, yönetime karşı kritikleriyle, Mevlânâ Konya'da saray ve yöneticilerine ahlâk ve hoşgörü telkinleriyle, Hacı Bektaş köylü ve göçebe halk arasına girerek onların her türlü davranış ve gerekleri ile dilleriyle, şiirleriyle, müzikleriyle, ahlâklarıyla ilgilenerek, Ahi Evren esnaf ve sanatkârları bir birlik altında toplayarak sanat ve ticaret ahlâkını, üretici ve tüketici çıkarlarını güven altına almak suretiyle bu kötü politik ve ekonomik atmosfer içinde onlara yaşama ve direnme gücü*" vermişlerdi[382].

Bu durumu göz önünde bulunduran M. Kaplan, Hacı Bektaş'ın yaşadığı dönemde Müslüman Türk toplumuna iki tip

---

[379] Baba İlyas soyundan gelen Elvan Çelebi de Baba İlyas'ın değil, onun adına müridi Şamlı İshak'ın isyan ettiğini anlatmaktadır. Bkz. Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Unsiyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi)*, (haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak), İstanbul 1984, s. L-LI.

[380] Eflâki, *aynı eser*, C. I, s. 372.

[381] Eflâki, *aynı eser*, C. I, s. 450.

[382] Çağatay, *Ahilik*, s. 93.

insanın hâkim olduğunu bildirir. Bunlar "*Gazi*" ve "*Veli*" tipleridir[383]. Gaziler, gaza ve cihatla uğraşıp ülkeler fethetmişlerdir. Veliler ise, alınan ülkelere yerleşmeyi, yerleşik bir toplum meydana getirmeyi mümkün hale getirmişlerdir. Hacı Bektaş Veli de isminin sonunda taşıdığı sıfatla ikinci tipteki şahsiyetlerdendir.

Kurucu Şahsiyetler Dayanışması

Yalnız gaziler ve veliler birbirleriyle tam bir dayanışma halindedirler. Onların birbirleriyle ilişkileri, rakiplerin insan avındaki çekişmeyi asla hatırlatmaz. Biri diğeri olmadan olamayacağının bilincindeki farklı mesleklerin dayanışması içindedirler. Ahi Evren, "*Şeyhi olduğum kimsenin Hacı Bektaş da şeyhidir*" demiştir[384]. Aynı şekilde Hacı Bektaş'ın ilk öğrencileri de birer Ahi idiler. Onlar da Batı Anadolu'ya göçerek Osmanlı Devleti'nin kurulmasında yardımcı oldular. Fetihlere katılarak Balkanlara geçtiler, Müslüman Türk kültürünü oralara kadar götürdüler. Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olan Abdal Musa, Abdal Murad, Geyikli Baba ve daha pek çok Rum Abdalları, mücahid Türkmen Babaları ve ahiler Osmanlı Devleti'yle birlikte müesseselerinin kurulmasında rol aldılar. Bunların Yeniçeri Ocağı'nın şekilenmesindeki etkileri bilinmektedir.

Şahsiyeti: Anadolu'nun ruh yapısını dokuyan gönül erleri, halk adamı değerli şahsiyetler gibi Hacı Bektaş'ın da hayatı efsaneler ağı ile harelenmiştir. Vefat tarihi olarak 1270/1271 yılı kabul edilir. Aldığı derin kültür ve bilgi ile birçok eser vermiştir. Bunlardan en önemlisi *Malakât*'tır. Esat Coşan tarafından neşredilmiştir[385]. *Fevaid*, *Besmele Şerhi*, *Şathiye* (Türkçe şiir) de dâhil kendisine maledilen altı eseri bulunmaktadır[386].

Bektaşilik: Hacı Bektaş Veli'nin yolu üzere kendisi tarafından kurulmuş bir tarikattır. Kuruluşunda Sünniliğin zıddı değildir[387]. Hür düşünceye geniş yer vermektedir. Medresede

---

[383] Öztürk, *aynı eser*, s. 4.

[384] Öztürk, *aynı eser*, s. 6.

[385] Bkz. Hacı Bektaş-ı Velî, *Makalat*, (neşr. Esad Coşan), Ankara 1986.

[386] Öztürk, *aynı eser*, s. 15.

[387] Taşköprî-zâde, *Şakayık-iNumaniye*, (çev. Mecdi Efendi), İstanbul 1269, s. 44-45.

yetişmiş, şeriate bağlı aydınların başlangıçta bu tarikate bağlanmaları bunu göstermektedir[388]. Anadolu'da kurulduğu yıllar güçlü bir teşekkül olan ahilik ile de iyi anlaşmışlardır. Hatta bu tutum Bektaşiliğin gelişmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler içinde olan Bektaşi Tarikati'ne Yeniçeri Ocağı'nın terbiyesi emanet edilmiştir. Hacı Bektaş'ı üstad, pîr kabul eden Yeniçeriler, aslında savaşan dervişler gibiydiler. Gaza ve cihat ruhuyla dolu, imanlı, fedakâr, kahraman insanlardı. Fakat bu ilk devrin yeniçerileri gibi Bektaşilik de daha sonra aynı şekilde devam etmemiştir.

Köylü ve göçebe halk arasmda yayılan Bektaşilik, Osmanlı Devletinin himayesini görmüş, Yeniçerilerin tarikatı olarak kabul edilmiştir. Zamanla belirgin hale gelen bozulma, Kanunî'nin ilk saltanat yıllarında (1529) isyan şeklinde kendini ele verdi. Bu isyandan sonra devlet himayesi de göremeyen Bektaşilik, gerileyerek nüfuz kaybetmiştir. Yalnız ilk defa kapatılması 1826 yılındadır. İki kuruluştaki belirgin bozulma üzerine Yeniçeri Ocağı ile birlikte II. Mahmut devrinde çoğunluğu tarikat şeyhi, din adamı olan bir şûra kararı ile kapatılmıştır. Bundan sonra resmiyette Nakşibendi Tarikatı'nın bir şubesi sayılan[389] Bektaşiliğin asıl kapatılması 4 Eylül 1925'tedir.

Geniş bir hoşgörü ile Arnavutluk'tan Kuzey Afrika'ya kadar kitleleri kucaklayan bu tarikatin de haliyle ilk kurucu ruh ve duyguları pörsüdükçe bozulup dağılması kolaylaşmıştır.

Bektaşilik, başlangıçtan itibaren sistemli bir inanca sahip, âyin ve erkânı kurallar altına alınmış bir tarikat olmayıp, adeta bir inançlar mozayiği idi. Horasan Melâmîliği'nden, Kalenderiye'ye, Şiî-Batıni'yeden başka dinlere kadar bu tarikati etkilemişlerdir.

Bektaşilik kültür tarihimiz açısından kayda değer bazı gelişmelere önayak olmuştur. Nitekim şiirlerinde, ayinlerinde Türkçeden başka dil kullanmadıkları için Türkçenin yaşatılması, geliştirilmesi, İslâm'dan önceki Türk gelenek ve göreneklerinin günümüze kadar gelmesi bu cümledendir[390].

---

[388] Banarlı, *aynı eser*, C. 1, s. 294.

[389] Öztürk, *aynı eser*, s. 16.

[390] Öztürk, *aynı eser*, s. 23.

e) **Sadreddin Konevî:** Anadolu Selçuklu Türkiye'sinin fikir ve ruh yapısını dokuyan bilgin, gönül erlerinden biri de Şeyh Sadreddin-i Konevî'dir. Büyük insanlar, sıradan ocaklardan çıkmamaktadır. Konevî (Konyalı) değerli bir ailenin çocuğudur. Babası Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hocasıdır. Saygın bir şahsiyettir.

I. Gıyaseddin'in ikinci defa tahta geçişini Abbasi Halifesine bildirmek üzere Bağdat'a Şeyh İshak gönderilmişti. Bu bilgin dönüşünde İslâm âleminde tanınan birçok şeyh ve ilim adamını beraberinde getirmiştir (1204). Bunlardan bazıları şunlardır: Muhyiddin-i Arabî, Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî, Şeyh Nasreddin Mahmud (Ahi Evren), Şeyh Ebu Cafer, Muhaddis Ebu'l-Hasan, Şeyh Hasan Onar[391]. Bu şahsiyetlerin her birinin vatanlaşma sürecinde, Anadolu'nun şekillenmesinde rolü olmuştur. Türkmenleri gibi şeyh ve bilginleri de doğudan gelerek Anadolu'yu yoğurmuşlardır.

İlk terbiyesini babasından alan Konevî, babasının küçük yaşta vefatından sonraki eğitimini de Bağdat dönüşü babasıyla birlikte gelen Muhyiddin-i Arabî'den almıştır. Arabî, aynı zamanda öksüz Konevî'nin üvey babası da olmuştur.

Konevî, Muhyiddin-i Arabî'den sonra Anadolu'da Fütüvve teşkilâtını kuran büyük bilgin Kirmanî'den de ders almış, onaltı yıl onun hizmetinde bulunmuştur. Bundan dolayı her iki şahsiyeti kasdederek: *"Ben iki anadan süt emdim"*[392] demiştir. Hocalarına bağlılık ve saygısı pîr-i fâni olduğu yıllarda da devam etmiş, öldüğünde vasiyet olarak Muhyiddin-i Arabî'nin gömleğini kefen olarak giydirmelerini, üstüne de diğer hocası Evhadüdin-i Kirmanî'nin seccadesini örtmelerini istemiştir[393]. Eserlerinde *"İbn Arabi'nin türünde bir mistisizm görülmesi"* de aynı etkinin sonucudur. Üstelik Anadolu'da *"Arapça yazan en ünlü kişi Sadreddin Konevi'dir"*[394].

---

[391] Bayram, *Ahi*, s. 27, 81, 129.

[392] Bayram, *Evhadiye*, s. 107.

[393] Konyalı, *Konya*, s. 495; Bayram, *Evhadiye*, s. 106.

[394] Cahen, *aynı eser*, s. 339.

Tasavvufta Muhyiddin-i Arabî'nin fikirlerini benimseyen Konevî, son yıllarını özellikle hadis öğrenme ve öğretmeye ayırmıştır. Konya'daki saraya benzeyen hânkanında okuttuğu hadis derslerine zamanın büyükleri de devam etmiştir. Bütün bilgilerde ve özellikle hadis ilminde doğu ve batıda parmakla gösterilmiştir. Kendisine bu yüzden sultanlar divanında "*Arap ve Acem diyarı halifesi*" diye hitap edilmiştir. Onun okuttuğu 11 ciltlik hadis mecmuasının varlığı bilinmektedir[395].

Hayatının sonlarına doğru çok büyük saygınlık kazanan Konevî, ölümünde "*cenazesinin hadis kitaplarında yazıldığı şekilde*" yıkanmasını istemiştir[396]. Bu tavrı onun, hadise ve İslâm inancının ortaya koyduğu ölçülere bağlılıktaki samimiyetini ortaya koyar.

Mevlânâ'nın cenazesinde bulunan Konevî, Mevlânâ'dan 9 ay sonra, 22 Temmuz 1274 pazar günü kuşluk vakti Hakk'ın rahmetine kavuşur. Kabrinin üstünde "*hiçbir mamure ve dam yapılmamasını*" sadece sağlam bir taş dikilmesini isteyen [397] Konevî'nin mezarı üstüne açık bir türbe yapılmış bulunmaktadır. Türbesi, Konya'da mihrabı Selçuklu şaheseri olan ve "*kapısı kıble tarafında*" Sadreddin Konevî Camii'nin yanındadır.

Sadreddin Konevî Cami'inin kapısı üstündeki orjinal kitabenin Türkçesi şöyledir: "*Gerçekleri arayan Rabbanî bilgin Muhammed oğlu İshak'ın oğlu şeyhü'l-imam Muhammed Sadreddin (Allah ondan razı olsun) 'in (medfun) bulunduğu buradaki türbesiyle birlikte, vücudu ve ruhuyle Allah'a yönelmiş, sevenleri ve salih fakirlerin faydalanması için yazılmış ve toplanmış kitapları içine alan, vakfiyesinde zikr ve beyan edildiği üzere şartlarına uygun kütüphanesi de bulunan bu mübarek imaret 673 (1274) yılı aylarında inşa edildi.*"[398] Konevî Hânkahı içinde kendisi hayatta iken hadis okuttuğu bir de mektebin bulunduğu bilinmektedir.

Ölümünden sonra da fakirleri, ilim öğrenmek isteyenleri düşünen bu değerli bilgin ve hadisçimizin mamuresine zamanla, devlet büyükleri ve varlıklı şahsiyetler tarafından gelir getirecek

---

[395] Uzluk, *aynı eser*, s. 20.

[396] Konyalı, *Konya*, s. 495; Hasan Özönder, *Konya Velileri*, Konya 1990, s. 98.

[397] Konyalı, *Konya*, s. 495.

[398] Önder, *Mevlâna*, s. 117.

birçok vakıf arazi, bağ vb. mülk bağışlanmıştır. İmaret yeri Hoca Cihan tarafından verilen vakıflarının içinde 28 bağ, 11 köy, iki değirmen[399] bulunmaktadır. Atçeken, *Konya Seriye Sicilleri*ne dayalı olarak Konevî evkafının Osmanlılar zamanındaki durumunu tesbit eder. Buna göre 1675'te Şeyh Sadreddin Konevî evkafına, 18 su değirmeni ve bir kasap dükkânından senede 1600 akçe gelir gelmektedir.[400]

Selçuklu Devleti'nin ufku geniş ve toleranslı anlayışı, fikir ve sanattaki gelişmenin başlıca sebeplerindendir. Hanefiliğin yaygın olduğu Anadolu'da, Konevî, Şafiî hukuk dalına bağlıdır. Ama bu durum onun çalışmalarını, girişimlerini hiçbir şekilde etkilememiştir[401]. Bu verimli ortamda Konevî, başta hadis olmak üzere tasavvuf da dâhil değişik konularda dinî eserler yazmıştır. Kendisinden sonra okunup yayılan bazı fikrî akımların doğuş sebebi olan 24 telif eseri bulunmaktadır. Bunlardan, *İcâzül-Beyan*, *Miftahü'l-Gayb*, *Nusus*, *Nefahatü'l-İlâhiyye*, *Fukuk*, *Mir'atü'l-Ârifin*, *Mektubat* en tanınmış eserlerindendir[402].

Konevî'nin kütüphanesinde ise Fatih devrinde yapılan sayımlara göre 162 kitap bulunmaktadır. Sadreddin Konevî ve Muhyiddin-i Arabî'nin de el yazması eserlerinin bulunduğu bu kitaplar bir ara Konya'dan İstanbul'a Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne nakledilmiştir[403].

f) Yunus Emre: Anadolu'da yabancı bir gücün zulmünün arttığı dönemlerde halkın maneviyatını ayakta tutan gönül adamlarından biri belki de birincisi Yunus Emre'dir.

Yediyüz yıl önce söyledikleri bugün hâlâ anlaşılan, sevilerek benimsenen, tekrar tekrar bestelenen Yunus'un; devrindeki derunî tesirinin derecesi de tahmin edilebilir. Anadolu'da onlarca mezar olan, adı birçok şair tarafından benimsenip "*Yunuslayın*" deyişlerin rağbette olduğu bir başka bahadır bilinmemektedir.

---

[399] Konyalı, *Konya*, s. 497-499.
[400] Atçeken, *aynı eser*, s. 205-208.
[401] Cahen, *aynı eser*, s. 339.
[402] Önder, *Mevlâna*, s. 118.
[403] Konyalı, *Konya*, s. 504, 1114.

Yunus, gönül adamıdır. Mevkii, makam, şekil, dışta takıp-takıştırılan şeylerin onun gözünde önemi yoktur. Şöyle der: "*Dervişlik dedikleri hırka ile tâc değil / Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil*". Bu deyiş, işin kabuğuna takılıp kalanlar için ne kadar ibret vericidir. "*Derviş*" kelimesinin yerine bugün için ister "*aydın*" isterse "*okumuş*" vb. kelimeler konabilir. "*Hırka*"nın yerine ise elbette "*kravat*" ve "*ütülü pantolon*" geçebilir. Şeklin ardına sığınmış bir boşluk, işe yaramazlık hangi taraftan gelirse gelsin Yunus düşüncesinde samimi değildir. Tasvip görmez.

Onun halk içinde ve halk gibi söylemesi de büyük bir meziyettir. Sultanlar, beyler, tahsilli şahsiyetler Arapça, Farsça yazıp-okurken Yunus, milletinin şakıyan dili olmuştur. O, zaten baştan ayağa sevgiyle çarpan kalptir. Üstelik Yunus'un üstün tahsili onu, içinden çıktığı halktan koparmamıştır. Yunus'a karşı asırların küllendirip-söndüremediği bu sevgi ve ilgi aslında Yunus'un milleti, inancı ile samimiyetle kaynaşmasının bir neticesidir. O sevgi ve samimiyet, rahmet dalgalarını da davet etmiştir. Anlatılır ki Mevlânâ, "*Ben hangi makama ayak basmış isem bu Türkmen kocasını daima ileride gördüm*"[404] demiştir. Sürekli Farsça yazıp-söyleyen Mevlânâ'nın bu sözü aslında Yunus'un mana âleminde katettiği mesafeyi göstermektedir.

Yunus, derin bilgi ve düşüncesini, halkın anlayabileceği sadelikte bir dille ifade etmiştir. Sanatın kalıpları arasında sıkışıp kalmadan bu işi başarmıştır. Üstün kabiliyet ve yüksek sanatı, o sadelik içinde gösterebilmek elbette Yunus çapında bir deha'nın işi idi. Onun ilahî ve deyişlerindeki millî-samimi eda, halk tarafından benimsenerek asırlarca yaşamasının da sebebi olmuştur[405].

On üçüncü yüzyıl sonlarında ve XIV. yüzyıl başlarında yaşayan Yunus'un[406] kabrinin Karaman'da olduğu ispatlanmıştır[407]. Aslında ne zaman, nerede doğup nerede öldüğü sorusunun hiçbir önemi kalmamıştır. Çünkü hiçbir faniye nasip olmayan bir rağbetin sahibi olmuştur. Yunus'un paylaşılamayan mekânı, gerçekte halkının yüreğidir. Unutulacak olduktan sonra do-

---

[404] Özönder, *aynı eser*, s. 144.

[405] Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 335.

[406] Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 261.

[407] İ. Hulusi Güngör, "Devlet Arşivlerinde Yunus Emre ile İlgili Belgelerin Ortaya Koyduğu Gerçekler", *VIII. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1991, s. 39-40.

ğum-ölüm tarih ve yerlerinin bilinmesinin ne önemi var. İş gönüllerde yaşamada, güç olan öldükten sonra da ilgi odağı olabilmede...

g) Fahreddin Razi: Din âlimi, filozof, doktor, astronom hatib ve şair olarak tanınmıştır. Rey'de doğmuş, Herat'ta vefat etmiştir.

Tefsir, hadis, kelâm, felsefe, tıp, matematik, edebiyat dâhil birçok sahada allame olan Razi'nin şöhretini asıl devam ettiren 13 ciltlik tefsiridir.

Mantık'ı müstakil bilim dalı haline getiren odur. Binlerce öğrenci yetiştirmiş, tesiri Beylikler ve Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Soyundan gelen Cemaleddin Aksarayî, Osmanlı ulemasından Molla Fenari, İbni Kemâl, Ebu's-Suûd, Razi mektebine mensup bilginlerdir[408].

h) Cezerî: Ebü'l-İzz İsmail bin Rezzâz el-Cezerî, fizik sahasında tanınmış bir bilginimizdir.

Diyarbakır'da Artuklular'ın sarayında (1181-1206) yaşamıştır. Sibernetik, otomatik araçlar konusunda devrine göre hayranlık uyandıran araçların mucidi olmuştur.

Vakti her saat başı haber veren mekanik, içinde insan ve kuş robot bulunan saatler, hükümdar eline otomatik su döken makina adam ve tavuslar, kuyu ve ırmaktan su çıkaran tulumbalar bu bilginin hesapları ile birlikte yapıp bilim âlemine sunduğu makinalardan bir kısmıdır.

Kitab fî Marifeti el-Hiyeli'el - Hendesiyye adlı 1206 yılında yazdığı eseri, saatlerle ilgili ilginç bilgiler vermektedir[409].

Sekizyüz Yıl Önce O Bilimsel Düşünebiliyordu:

"Problemlere Kendi Gözümle Bakabildim!"

Aradan asırlar geçtikten sonra Almanların 1921, İngilizlerin de 1974'te yaptıkları yayınlar üzerine haberimizin olduğu Cezerî'nin keşif ve icadları kadar ilmî düşüncesi de önemlidir. Asıl keşif-icad ve ilmî gelişmeyi sağlayan bu düşüncedir. Şöyle

---

[408] Karakaş, *aynı eser*, s. 339-342; T. J. H. Kramers, "Râzî", *İA*, C. IX, s. 645-646.

[409] Mehmet Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Ankara 1989, s. 111; Karakaş, *aynı eser*, s. 335-338.

diyor Cezerî: *"Benden çok evvel gelen âlimlerin kitaplarını ve onları takip edenlerin çalışmalarını gözden geçirdim... Nihayet nakillerden kurtuldum, başkalarının yaptıklarından sıyrıldım ve problemlere kendi gözümle bakabildim... Uygulamaya dönüştürülemeyen her teknik ilmin doğru ile yanlış arasında muallâkta kaldığını gördüm."*[410] O bilimde doğmalarla düşünmüyordu. Günümüze de örnek olacak bu yüksek anlayışın sonucu olarak icatlarını muallâkta bırakmayan Cezerî'nin kitabında verdiği hesaplar doğrultusunda bazı aletleri günümüzde de yapılmıştır. 1976 Dünya İslâm Festivali için Londra Bilim Müzesi'nde, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde su saatlerinden biri yeniden yapılıp çalıştırılmıştır[411].

6. Hastahaneler ve Sosyal Yardım Kurumları

Önceden de bahsedildiği gibi bîmaristan adıyla Selçuklulardan önce de var olan hastahaneleri Selçuklular ülke çapında yaygınlaştırmışlardır. Hastahanelerle ilgili gelişmeler, değişiklikler de bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

Asker bir millet olarak ordu ile birlikte seyyar çadır hamamlar gibi Selçuklu ordusunda Seyyar bir hastahane de bulundurulmuştur[412].

a) Bedava Tedavi: İşin en önemli yanı ise Selçuklular'ın bütün hastahanelerinde tedavinin "bedava" yapılmasıdır[413]. Buna hastahaneler güç yetirebilmektedir. Çünkü her hastahanenin gelir kaynağı olarak tahsis edilmiş büyük vakıfları vardır. Dolayısıyle zaten hasta ve yardıma ihtiyacı olan şahsın parasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Üstelik bu hayır hizmeti öyle geliştirilmiştir ki, hastalanan şahıs, iyi oluncaya kadar bîmarhanede (darüşşifa-şifahane) bedava tedavi edilmektedir. Hastahanelerin ilaç ve macun yapılan eczanesi, aşevi, meşrubat yapılan yeri, mescidi bulunmaktadır. Kadın ve erkek hastaların odaları ayrıdır.

Türkiye'de hâlâ ayakta olan birçok Selçuklu Hastahanesi bulunmaktadır. Kayseri'de Gevher Nesîbe Hatun (1205), Si-

---

[410] Sadettin Ökten, "Cezerî, İsmail b. Rezzâz", *DİA.*, C. VII., İstanbul 1993, s. 505.
[411] Ökten, *aynı yer*, s. 505.
[412] Turan, *Selçuklular*, s. 346.
[413] Turan, *Vesikalar*, s. 52.

vas'ta Dârişşifa (I. Keykâvus-1217), Divriği'de Turan Melek (1228), Amasya'da Torumtay (1266), Tokat'ta Muineddin Pervane (1275), Kastamonu'da Pervaneoğlu Ali (1272)[414] hastahaneleri bunlardan bazılarıdır. Fakat ne yazık ki Konya'daki Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılan Dâru'ş-Şifâ-i Alâî adlı hastahanenin mescidi dışındaki bölümleri günümüze kadar gelmemiştir. Darü'ş-şifa ve mescidinin yeri, Alâeddin Tepesi'nin hemen kuzeybatısmdadır[415]. Konya'da bundan ayrı olarak birçok hastahane ve bazıları gayrimüslim olmak üzere çokça hekim bulunmaktadır[416].

Aynı zamanda tıp fakültesi olarak da görev yapan Selçuklu hastahaneleri bu yönüyle de tatbiki öğrenim kurumu durumundadır. Alâeddin Keykubat'ın Konya Darü'ş-Şifası da tıp fakültesi, mescidi ile komple bir hizmeti vermektedir. Anadolu Selçuklu başkentinin bu büyük hastahanesinde akıl hastaları da tedavi edilmekledir[417], ilaçlar hazırlanarak hastalara verilmektedir.

Konya ve çevresine hitab edecek kapasitede olan Alâeddin Darüşşifası, Osmanlılar devrinde de işlevini sürdürmüştür. Hatta öncelikle fakir hastaların tedavi edildikleri Osmanlı vesikalarından anlaşılmaktadır[418].

Fakir hastaların korunup-kollanması sadece Konya'ya has değildir. Selçuklular'ın hâkim oldukları her yerde görülmektedir. Bu konudaki güzel örneklerden bir tanesi de Erbil Atabeği Muzaffereddin Gök-böri (1190-1233)'dir. Dinî, ilmî ve hayır müesseseleri yaptırmakta İslâm dünyasına destan olmuştu. "*Peygamber sevgisi ve aşkı ile dopdolu olan*" bu yönetici, "*kör ve sakatlara dört Hânkah yapmış, dul ve ihtiyarlara, yetim kimsesiz çocuklara yurtlar kurmuş; bunlara sütanalar ve zengin vakıflar tahsis etmiştir*"[419].

---

[414] Turan, *Vesikalar*, s. 52.

[415] Yusuf Küçükdag, "Konya'da Alâeddin Dârüş-Şifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları*, (Kısaltma: *Dârü'ş-Şifâ*), S. 9 (1989), s. 357.

[416] Baykara, *aynı eser*, s. 93.

[417] Küçükdağ, *Dârü'ş-Şifâ*, s. 356.

[418] Küçükdag, *Dârü'ş-Şifâ*, s. 357.

[419] Turan, *Selçuklular*, s. 349.

b) Kuşlara Bile Vakıf: Selçuklular devrinde *"dindar ve hayır duygusunda ileri"* Sivas halkının kuşlar için vakıf kurduğu da[420] bilinmektedir. Kuşu, hasta-yaralı hayvancağızı düşünen bir medeniyet, kör, sakat, dul, yetim ve ihtiyar, kimsesiz insanları düşünmez; koruma ve bakım altına almaz mıydı? Elbette sosyal yardım anlayışı yönünden *"Orta Çağ"*da görülen bu incelik ve zerafete şaşmamak gerekmektedir. Çünkü Selçuklu Türkiyesi Orta Çağ Avrupası'na hiç bir şekilde benzememektedir. İleri, çalışkan ve aydınlık, zengin bir ülkedir. Zaten Haçlı Seferleri'nin sebeplerinden birisi de Avrupalı sefil ve maceraperest insanların bu zenginliği yağma iştiyakı değil mi idi?

c. Hânkah ve Zaviyeler: Bir yerleşim yerinden diğerine giden yolcular, garip ve kimsesiz kimseler de düşünülmüştür. Onun için genellikle şehir sularının dışında olmak üzere Hânkahlar yapılmıştır. Konya'da bunlardan kitabeli ve sağlam olarak bir tanesi; Sahib Ata Hânkahı kalabilmiştir. Fakat toplam Selçuklular devrinde 13 hânkah vardır. Hayır için, bir Hak kulu ve dostunun geçip kalması, bir garibin barınması bir can taşıyan dervişin barınması için inşa edilen bu yapılar kontrolsüz değildi. Başlarına divan tarafından (devletçe) bir yönetici atanırdı. Hânkah şeyhi, müesseseyi idare ederdi. Bazen devletlerarası elçilerin de kaldığı hânkahlar şüphesiz bir sosyal yardım kurumu durumundadırlar. Daha sonra, zaviye de denilen Hânkahlar belli tarikatlerin barınağı haline gelmiştir[421].

Dil ve Edebiyat

Büyük Selçuklular, cihan devleti olmanın dil ve edebiyatta âdeta dezavantajını yaşarlar. Halkın dil konusunda bir sıkıntısı yoktur. Devlet adalet ve cihan devleti anlayışı gereği, dil, din, örf ve âdetler konusunda baskıcı değildir. Burada konu daha çok resmî ve edebî dille, ilim diliyle ilgilidir.

Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler devirlerinde ön plana çıkan Farsça yazı dili ve edebiyat, Selçuklular devrinde *"altın"* çağını yaşamıştır.

---

[420] Turan, *Selçuklular*, s. 398.

[421] Baykara, *aynı eser*, s. 94-98.

İlim dili Arapça'dır. İslâm medeniyetinin üçüncü dili durumunda olan Türkçe, ancak birkaç yüzyıl emekleme devri geçirdikten sonra yazı ve edebiyat dili halini alır.

Aslmda daha önce "*Hakaniye Türkçesi*" ile Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacib tarafından *Kutadgu Bilig* yazılmıştır. Yüknekli Edip Ahmed'in *Atabetü'l Hakayık*'ı Uygur harfleri ile yazılmış Türkçe bir eserdir. Ahmet Yesevî'nin sade Türkçe deyişleri, özlü yakarışları Anadolu'da Ahmet Fakih, Yunus Emre dilinden devam ettirilmiş, tasavvuf edebiyatının en yüksek eserleri verilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lûgati't-Türk* adlı ansiklopedik sözlüğü (1071) Türkçenin güçlü bir dil olduğunu ispatladığı için, bu son eser, Türkçe bilmeyenlere dil öğretmek ihtiyacının bir sonucu olarak yazılmıştır.

Fakat ilim ve edebiyat adamları, üstünde yaşanılan İslâm coğrafyasının tesirinde kalmışlardır. XIV. yüzyıla kadar Türkçe şiir yazanlarda bile bir özür dileme, Türkçe'nin Arapça ve Farsça karşısındaki ifade yetersizliğine inanma vardır. Bu hava içinde okumuş, aydın kesim Türkçe'yi ihmal etmektedir. Türkçe şiirleri de bulunan Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled bile "*Daha iyi Türkçe bilmediğini*" söylemektedir[422].

Maalesef dil konusundaki bu tavrın sonucu olarak Anadolu Selçukluları'ndan kalan eserlerin kitabeleri, mezar taşları vb. hep Arapça ve Farsça yazılmıştır. Ancak 1300'lerden itibaren bir takım resmî evrak, 1400'lerden itibaren de bazı mezar kitabeleri ve vakfiyelerin Türkçe yazıldığı görülmeye başlanmıştır[423]. Ama medreselerde Arap ve Acem dil ve kültürlerine meftuniyet bir süre daha devam etmiştir.

Anadili Türkçe olan Selçuklu sultanlarının da Farsça şiir yazıp okumaları, bu konuda bir teşvik olmuştur. Hatta bazı sultanlar Farsça isimler almışlardır. Anadolu Selçukluları'nın zayıflama devrinde devletin bu tutumuna karşı halkın tepkisini Karamanoğulları dile getirmişlerdir. Konya'ya bir ara hâkim olan Karamanoğlu Mehmet Bey'in meşhur emri, devlet işlerinde (divan), evde, çarşıda, sohbet alanlarında Türkçe'den gayri dil kullanılmaması doğrultusundadır.

---

[422] M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1989, s. 273-274.

[423] Köprülü, *aynı eser*, C. I, s. 276.

Aslında bu tavır, bir bakıma Müslüman Türk toplumunun yani devleti asıl kuran Türkmen kitlesinin, devletin kendisine karşı yabancılaşmasına tepkisidir. Karamanoğulları'nın 1277'de Konya'yı ele geçirmelerinden hemen sonra dil ile ilgili bir ferman yayınlamaları sadece iktidar değişikliğinin zaruri bir sonucu olarak değerlendirilemez. Çünkü siyasi tepki zaten mevkilerin el değiştirmesi ile neticeye ulaşmıştır. Dil ile ilgili karar, kültürel bir patlama olup yaygın halk arzusuna bir cevaptır. Bu tavır, aynı zamanda yabancı tahakkümüne de meydan okuma olarak değerlendirilebilir. Çünkü yaban hâkimiyeti, başka kültürlerin taşıyıcısı olan dil ile de ilişkilidir. Kendi halkına yabancılaşıp içinden çıktığı milletten arzulanan desteği alamayan son dönem Selçuklu yöneticilerinin Moğol gücüne dayanmaları da bu yabancılaşmanın bir sonucu olmalıdır.

Moğolların istediği şehzadenin sultan olması potansiyel tepkiyi artırmıştır. Uç bölgelerde kümelenme, Orta Anadolu'yu boşaltma aslında kültürel yozlaşma ile de irtibatlandırılmadan açıklanamaz.

Bilindiği gibi Anadolu Selçuklu Beylikleri birer Türkmen devletidirler. Bunlardan Osmanoğulları'nda yükselme devrine kadar sadece Türkçe yazışma devlete hâkim olmuştur. Devlet ileri gelenleri, Arapça-Farsça klasik eserleri Türkçeye tercüme ettirerek okumuşlardır. Bu faaliyetler, Türkçe'nin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

B. SANAT

Türkler gittikleri yerlere sadece canlarını ve sürülerini götürmediler. Hayat görüşlerinin, inanç ve değer yargılarının sembolleri sayılabilecek san'at eserlerini de götürüp diktiler. Yalnız bu eserler özellikle vurgulanmalıdır ki hiçbir zaman bir öncesinin tıpkı taklidi değildi. Tabir yerinde ise vatan kurucu zekâ, sanat eserinde de sürekli mükemmeli aradı. Bir sonraki bir öncekini aşarak kendisini yeniledi. Selçuklu eserlerinde bunu görmek mümkündür. Alâeddin Camii'nin kuzey kapısına bakıp Karatay Medresesi'nin taç kapısı ile benzerlikler kurabilirsiniz. Ama sonra Karatay Medresesi'nin yeryüzünde eşi ve benzerinin bulunmadığını itiraf etmek zorundasınızdır. Nalıncı Medresesi,

İnce Minare, Sahib Ata Hânkahını yapan ve yaptıran kişiler aynıdır. Mimar Konyalı Keluk bin Abdullah, Sahib Ata'da tekstil geometrik süslemesi ile yivli minaresini göğe yükseltirken İnce Minare de kalem zerafetini ortaya kor. Benzerlikler kurarsınız. Ama aynı diyemezsiniz. Ancak İnce Minare karşısında iki yana açılan çadır bez kıvrımının taş katılığına nasıl hamur gibi işletildiğine hayran kalırsınız o kadar.

Burada Selçuklu mimarisine, süsleme sanatlarına girerken o gelişmeye açık zekânın kuvvetle vurgulanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak ana hatları ile konu verilmeye çalışılacaktır.

1. Mimari

Selçuklularda sanat denilince zihinlerde önce mimari eserler canlanmaktadır. Çünkü bir uçtan bir uca Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'nın eseri olarak yaşayan en belirgin bakiyeler; camiler, medreseler, mescit, türbe, kümbet, hastahane, han, hamam, köprü, şadırvan, kale, saray kalıntıları ile mimari eserlerdir. İşaret taşları gibi birbirini takip eden bu abideler, Türkistan, Harezm, Horasan, Afganistan, Kuzey Hindistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve Anadolu'da dikmişlerdir. Bunlar, Selçuklu Medeniyet ve kültür seviyesinin göstergeleri durumundadırlar. Bu kadar geniş alanda medenî bakiyeler bırakılması, elbette yüksek bir seviyenin sonucudur.

Selçuklular, gittikleri yerlerde; Türkistan, İran ve Anadolu'da çok çeşitli medeniyetlerin ürünlerini görmüşlerdir. Fakat onların benzeri durumunda olmayan orjinal eserler vücuda getirmişlerdir. Bu durum, diyelim ki eski Hint, Pers-Med, Urartu, Helen, Roma-Bizans, Emevi, Abbasi, Hitit-Firig, İon eserlerinden hiç faydalanmadıkları anlamına gelmez. Selçuklular, tabir yerinde ise yemek yapmada müslüman Türk'e has damak tadının aranması gibi kendine özgü bir arayışla yepyeni eserler vücuda getirmişlerdir. Önceki medeniyetlerin ürünleri, kullanılıp değerlendirilecek bir hammadde çeşnisi gibi görülmüştür. O eserler karşısında herhangi bir kompleks geliştirmemişlerdir. Ne hasmane bir tavır ne aşağılık kompleksi, ne de burun kıvırma lâkaydisi vardır. Eski medeniyetlerden kalma eserlerin kim-

liğini kaybettirmeden yapı elemanı olarak kullanmaları bunu gösterir. Ayrıca yeni büyük bir yapıda önceki medeniyetlere ait malzemenin değiştirilip bozulmadan kullanılması, kaybolmalarına ve tahrip edilmelerine de engel olmuştur.

Kompleks yoktur, çünkü "*haç*" işareti bulunan taşların aynen haçının kırılmasına bile gerek duyulmadan bir Müslüman Türk hayır eserinde kullanıldığını çokça görmek mümkündür. Meselâ sadece Zazadin Kervansarayı'nda bunlardan onlarcası vardır.. Cami duvarında resim kabartmalı ve istavrozlu taş rahatlıkla kullanılmıştır. Beyşehir Eşrefoğlu Camii ve Bozkır Akkise Camii'nde bu çeşit yapı malzemesini görmek mümkündür.

Bu tavır, elbette kendine güvenen, bütün yönleriyle "*insan*" bir medeniyet anlayışının sonucudur. O yüksek anlayış, nasıl halkı "*Allah'ın bir emaneti*" olarak görüp farklı din ve kavimlerden tebasını "*adaletle*" idare etmeyi görev edindi ise, mimari kalıntıları da aynı tür bir anlayışla koruma altına almıştır. Değilse Bosna-Hersek'te İslâmi eserlerin özellikle ortadan kaldırıldığı bir dönemde, günümüzde Konya'nın orta yerinde ve Sille'de Hıristiyan kiliselerine rastlamak mümkün olmazdı.

Selçuklular, aslında Karahanlılar zamanında temeli atılan Türk-İslâm mimarisini geliştirerek devam ettirmişlerdir. Bu işi, Türkistan'ın güney-doğusunda Gazneliler gerçekleştirirken, batıda Selçuklular ilerletmişlerdir. Osmanlılar ise klasik mimari ile Karahanlılar emanetini zirveye ulaştırmışlardır.

Semerkant, Merv, İsfahan, Bağdat, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Aksaray, Denizli (Ladik) gibi birçok merkezde günümüzde de yaşayan Selçuklu eseri bulunmaktadır. Fakat biz mimariden örnekleri Konya'dan vermek istiyoruz. Bugün Konya içinde "*taştan çadır*" diyebileceğimiz onlarca kümbet, türbe veya cami görmek mümkündür. İçten yuvarlak kubbeye, dıştan sivri bir külah gibi çadır şeklindeki örtü giydirilivermiştir. Kubbeler kubbelerle, kubbeler eyvanlarla birleştirilerek birbiriyle zor kaynaşan mimarî unsurları bir araya getirip geniş-ferah mekânlara ulaşmışlardır. Özellikle silindirik ve kalem gibi ince minareleri, Türk-İslâm sanatının emsalsiz örnekleri kabul edilmektedir[424]. Konya'da bu kalem gibi minare-

[424] Koca, *aynı tebliğ*, s. 27.

lerden tam olarak günümüze geleni maalesef olmamıştır. Sahib Ata Hânkahı'nın taç kapısı yanlarında, İnce Minare Medresesi'nde minare kalıntıları bulunmaktadır. Şerafeddin Camii'nin ince, sırlı minareleri yaptırılırının türbesinden önce yıkılmıştır. Şerafeddin b. Osman'ın sekiz köşeli Selçuklu şaheseri kabul edilen türbesi ise bile bile, kasden yıkılmıştır[425]. Konyalı, bu tarihî eserin dinamitle yıkılışını görmüştür. Dinamitle yıkılmıştır, çünkü bina taşı ve tuğlayı yekpare bir kaya haline getiren Horasan harcından dolayı kazma ile yıkılamamıştır. Cumhuriyet devrindeki bu bağnaz tavrı anlamak çok zordur. Hâlbuki Selçuklu devrinin bu nadide eserinin minaresini Osmanlılar devrinde halk, fena havalarda üstüne perde çekerek korurmuş[426]. Çünkü rüzgârla gelen toz zerrecikleri, çakıl gibi sert cisimlerin darbeleri güzelim çiniyi bozacaktır. Söz buraya gelmişken belirtmekte yarar vardır, Şerafeddin Camii'nin bugünkü hali Osmanlı inşasıdır. 1214'ten önce var olan Şerafeddin Camii'nde o günlerden kalan sadece duvarlarında kullanılan eski çinili yapı malzemeleridir. Bir de adı..

Mimarî eserler konusunda aslında önceki konuları ilgilendirdiği oranda bazı örnekler verilmişti. Dördüncü Bölüm'de konu üzerinde daha geniş durulacaktır.

2. Çinicilik

Çini sanatı, Selçuklulardan da önce var olan eski bir sanattır. Yalnız çini, Selçuklular özellikle Anadolu Selçukluları devrinde zirveye ulaşmıştır.

Çini, kum, alümin, kireç vb. maddelerin belli oranlarda karışımından elde edilen hamurun şekil ve renk verilerek yüksek ısıda fırınlanmasından elde edilen bir malzemedir.

Yüzeyindeki parlak şeffaf kısım sırdır. Sırın aslı ise erimiş kumdur. Renklendirilmek istenildiğinde ezilmiş sırın içine değişik maden oksitleri katılır. Türklerin en çok kullandıkları firuze renkli çinidir. Adeta Selçuklu çini sanatının sembolü haline gelen bu renk hamura bakır oksit ile kalay oksit katılarak

[425] Konyalı, *Konya*, s. 548.
[426] Konyalı, *Konya*, s. 548.

elde edilir. Değişik tonlar karışım ve katkının miktarları ile ilgilidir. Mesela, çini hamurunda bağlantı maddesi olan alümin az ve silis (kum) çoksa, sırın rengi mavi olur. Miktarı çoğaldıkça, sırın rengi yeşile döner[427].

Çini levhalar halinde ve dikine konularak 900°C civarında bir ısıda pişirilmektedir.

Çini sanatında bir statiklik yoktur. Asya'dan itibaren Türklerin gidip eser bıraktığı yerlerden sanatın seyrini takip eden uzmanlar, en kaliteli örneklerin Anadolu'da verildiğini belirtmektedirler[428]. Meselâ, en zor ve kaliteli bir teknik olan Minaî tekniğindeki çiniler sadece Konya'daki Selçuklu Sarayı'nda bulunmuştur (Bkz. Alâeddin Köşkü)[429]. Karatay Medresesi Anadolu'daki Çinili abidelerin en muhteşemi[430], Sahip Ata Türbesi ise Selçuklular devri çini sanatının son, fakat şaheser örneğidir[431]. Yeşili az kuru bozkırlardan gelen Müslüman Türkler, Çinicilikte elde ettikleri, asırların solduramadığı canlı renklerle mekânlara, mabet ve medreselere hayatiyet kazandırmayı düşünmüşlerdir.

3. Süsleme

Selçuklu mimarisinde çiniden önce tuğla örgüsü, göreni hayran bırakacak düzeyde idi. Bu mimarî teknik üstün çini kaplamalarla zenginleştirildi. Ama yazı ile geometrik ve nebati süslemeler hiç de çiniden geri değildir. Aslında Anadolu'ya gelindiğinde Orta Asya esintilerini de sanki kökünün izini ele verincesine belli eden Selçuklu süslemesi hiç de eskinin aynen tekrarı değildi. Nitekim abidelerde geometrik süslemedeki erişilen seviye araştırıcı, kendini sürekli yenileyici bir kabiliyete sahipti.

---

[427] Yetkin, *aynı eser*, s. 155.

[428] Friedrich Sarre, Türk çiniciliğinin Avrupa ülkelerini de etkilediğini ve bu etkinin İtalya, İspanya'ya kadar uzandığını yazar. Bkz. *Konya Köşkü*, (çev. Şahabeddin Uzluk), Ankara 1967, s. 76.

[429] Yetkin, *aynı eser*, s. 158.

[430] Yetkin, *aynı eser*, s. 62.

[431] Yetkin, *aynı eser*, s. 77; Mülayim, *aynı eser*, s. 52.

On üçüncü yüzyılın geometrik kompozisyonları, taş ve çini malzemede binaları öylesine sarmıştır ki, sadece kitabelerine değil bu kompozisyonların yoğunluğuna bakarak herhangi bir yapının yaklaşık tarihlemesi yapılabilir[432].

Selçuklu süsleme sanatlarını topyekün bir Karatay Medresesi, Sırçalı Medrese veya Sahib Ata Hânkahı'nda görmek mümkündür.

4. Resim

Türklerde İslâm'dan önce resim vardı. Kendi büyüklerinin veya düşmanlarının heykellerini de yapıyorlardı. Göktürk Abideleri'ndeki Kültigin heykeli ile mezar başlarına dikilen balballer bunlardandır. Yalnız balballerdeki düşman yüzleri çirkin yapılırdı.

Türkler Müslüman olduktan sonra resim sanatı, insan sureti yapmada yok denecek kadar azalırken başka sahalarda kendini göstermiştir. Çeşitli süsleme tarzları gelişmiş, yazı resmin gelişmiş bir sembolik şubesi olarak ilerlemiştir.

Yalnız az da olsa resim Selçuklular zamanında vardır. Meselâ dindar bir insan olan Tuğrul Bey, Halifenin kızı ile evlenirken düğün hatırası olarak 1063'de Bağdat'ta bastırdığı madalya üstüne kendi kabartma tasvirini koydurmuştur[433]. Anadolu'da ise, Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubadâbad Sarayı çinileri üzerinde yapılmış resimler bulunmaktadır. Karatay Müzesi'nde saklanan bu çini resimler Uygur üslubunda yapılmıştır. Demek ki resimde de Türkistan bağı devam etmektedir[434]. Ayrıca Mevlânâ'nın çevresinde yerli Rum ve Türk ressamlar bulunmaktadır. Hatta Hıristiyan ressam Alâeddin Thrayanus, Müslüman olmuştur[435]. Ayrıca Alâeddin Keykubat zamanında yaptırılan Konya surlarının üstünde de çeşitli resim ve kabartmalar bulunmaktadır. Çift başlı kartal, kanatlı melek, ejder, arslan, oturmuş insan figürleri bunlardan bazılarıdır[436].

---

[432] Mülayim, *aynı eser*, s. 79.

[433] Turan, *Selçuklular*, s. 389.

[434] Mehmet Önder, "Selçuklu Kubâd-Âbâd Çinileri", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, S. 3 (1988), s. 31-39,

[435] Turan, *Selçuklular*, s. 389.

[436] Önder, *Mevlâna*, s. 71-84.

5. Müzik

İnsanlık tarihi ile birlikte doğup gelişen müziğin, Türk toplum hayatında da özel bir yeri vardır. Müzik bilindiği gibi belli zamanlarda belli gayelere hizmet eder belli hislere cevap verirdi.

Müzik, Selçuklular'da hâkimiyet sembolü olarak da kullanılmaktadır. Üzerinde önceden durulduğu gibi kapısmda mehterin günde beş vakit vurduğu şahıs, sultandır. Veya bir beyin, otağı önünde beş öğün nöbet vurdurması sultanlık ilânı anlamına geldiği için "*isyan*" sayılırdı. Onun için melikler kapılarında üç vakit mehter çaldırırlardı. Osmanlıya da geçen bu usul, kurulan Mehterhâne ile devlet hâkimiyet ve azametinin simgesi olmuştur.

Her aletten belirli miktarda müzisyenin çaldığı mehter takımı (askerî bando), aynı zamanda savaş alanlarında atmosfere hâkim olan velveleleri ile ordunun manevîyatını yükseltirdi. Çalınan, söylenen parçalar ruhen askeri mücadeleye hazırlardı. Tabii ki düşman üzerinde moral bozucu etkide bulunduğu da burada hatırlanmalıdır.

Osmanlılar devrinde zirveye ulaşan musiki makamlarının birçoğu Selçuklular zamanında da vardı. Çalınan müzik aletleri kös, davul, zurna, nakkare, cevgen, zil vb. dışmda kopuz, ozan, yatuğan, burgu, eğri keman, balaban, yan-tanbur, sıdırgu, bağlama, Türk neyi, boru, Türk tanburu gibi aletlerdi[437].

Bazı müzik aletleri, doğrudan Avrupa'ya da geçmiştir. Meselâ, al-ud: '*lute*'; kıtara: '*guitare*'; rebab '*rebec*'; nakkare '*naker*' adıyla Avrupa'ya malolan Müslüman müzik aletleridir. Müzik aletleri içinde piyanonun ilk şekli sayılan "*kanun*" da bilindiği gibi Fârâbi'nin (870-950) icadıdır[438].

Selçuklu saraylarında belirli günler ve vesilelerle askerî müzik dışmda şenlikler de yapılırdı. Oyunlar oynanır, türkü-şarkılar söylenirdi. Melikşah, Rey'de bugünlerde şarkı okuyan bir "*muganniye*"ye tutulmuştu. Kadının, kendisine helâl ve

---

[437] Turan, *Selçuklular*, s. 396.

[438] Turan, *Selçuklular*, s. 400.

haram arasında bir tercih yapması teklifi üzerine kadıya nikâhını kıydırmıştır[439].

Mevlevî ve Ahi zaviyelerinde musiki ile semanın bir vecd unsuru olarak icra edilmesi de musikinin gelişme sebeplerindendir. Nitekim sonraki asırlarda Mevlevî dergâhları, musikişinasların yetişme ocağı olmuşlardır.

"Gaza ve Cihad Ruhunu Güçlendirmek için"

Haçlı Seferlerinin yoğunlaştığı dönemlerde, hayatını Haçlılara karşı mücadeleye vakfeden Musul Atabeği Nureddin Mahmud, ordugâhında müzik ve sema gösterilerine müsaade etmediği gibi şarap içmeğe de izin vermemiştir. Karargâhı mutlak bir sükûn içinde olan Nureddin Mahmud, daimî surette Kur'an okutur ve dinlerdi[440]. Çünkü Kur'an, gaza ve cihat ruhunu güçlendiriyordu.

Anadolu'da gaza ile uğraşan gaziler de asla içki içmezlerdi. Danişmendnâme, Battal Gazi gibi dinî-kahramanlık destanlarını okuyarak vecdlerini artırırlar, yeni kahramanlık destanları ortaya korlardı. Çünkü Kur'an'dan sonra gazilerin şevkini artıran bu tür hayat hikâyeleri idi[441].

6. Sahne Oyunları

Selçuklular devrinde, hayal-gölge oyunları gibi sahne oyunları da oynanmıştır. Alâeddin Keykubâd'm düğün, bayram ve zafer merasimlerinde başka sanatçılarla birlikte sahne oyuncuları gösteri sunarlardı. Sahne oyunları, sadece güldürü ve eğlenme amaçlı değildi. Düşmanın korkaklık ve küçüklüğünü ortaya koyarak moralleri artırmaya da hizmet ederdi. Selçuklu ordusunda askerler, karşılarına hastalık bahanesi ile çıkmayan Bizans imparatoru I. Aleksis (1081-1118)'in piyesini çevirmişler, Onun korkaklığını bu oyunda vurgulamışlardı. Ordugâhtaki

---

[439] Turan, *Selçuklular*, s. 397.
[440] Turan, *Selçuklular*, s. 399.
[441] Turan, *Selçuklular*, s. 401.

düzenleme şöyleydi. "*Ortada yatağında yatan imparator, başucunda doktor ve etrafında acele ile koşuşan hasta bakıcıları birer kişi ile temsil ediliyor, onu gülünç bir duruma sokuyor; irticalî sözler söylüyor, imparatoru alay konusu yaparak kahkaha ile gülüp eğleniyorlardı*"[442]. Bu olay Haçlı Seferleri sırasında Selçuklu askerinin sadece Bizans'a değil bir sanat koluna da bakışını yansıtmaktadır. Tiyatronun ilk şeklini doğudan getiren Anadolu'da uygulayan Müslüman Türkler, onu inanç ve duygularına hizmet ettirecek tarzda vasıta olarak kullanıyordu. Zaten son tahlilde düşünülürse seviyesi ne olursa olsun her sanat tarzı; bir dünya görüşü, hayat anlayışı ve inancının dışa yansıması olarak değerlendirilebilir.

[442] Turan, *Selçuklular*, s. 402.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU BAŞKENTİ KONYA

I- KONYA'NIN GENEL DURUMU

1. Konya'nın Coğrafi Konumu ve İklimi

Konya, Anadolu steplerinin ortasında, kuzey ve güney yönlerindeki set gibi uzanan dağların iç kısmında, kendi adıyla anılan ovanın batı kenarındadır[1]. Selçuklular devrinde, çevresi bağ ve bahçelerle kaplı şirin bir kasaba idi[2]. Özellikle Meram yöresi, bağ ve bahçeleri ile ün salmıştı[3]. Hocafakıh, Hocacihan, Alavardı üzüm ve kayısı bahçeleri ile dolu idi. Konya'da yetiştirilen bir kayısı türü Selçuklular zamanında Mısır'a sevkedilmiştir. Adına ise, yetiştirildiği bahçeden dolayı "*Kamerüddin*" deniliyordu[4].

Konya, bir iç deniz tabanı olan ovanın kenarında kurulmuştur. Hemen batısında Takkeli ve Loras dağları yükselmektedir. En önemli akarsuyu, Meram Deresi'nden gelip yazın Konya bağ ve bahçelerini sulayan, kışın doğudaki Aslım Bataklığı'na dökülen Meram Çayı idi.

Konya kurak bir iklime sahip olup yazın çok sıcak geçerdi. Bu sebeple geceleri damlarda yatılırdı[5]. Kışın kar, ilkbaharda bol yağmur yağar. Yağış ortalaması, çevre illere göre daha düşüktür. Bununla birlikte kurak geçmeyen yıllarda yağışlar, ziraat için yeterli olmaktadır.

---

[1] Baykara, *aynı eser*, s. 16.

[2] Yeşil alan, Hocacihan'dan başlayıp Yaka Meram, Meram, Lâlebahçe, Aymanas, Kumköprü, Saraçoğlu, Musallâ'ya kadar çepeçevre uzanıyordu.

[3] Hz. Mevlâna, müritleri ile yaz aylarında sık sık Meram Bağları'na gider, orada günlerce kalırdı. Bkz. Eflakî, *aynı eser*, C. I, s. 198, 201, 352.

[4] Turan, *Selçuklular*, s. 391.

[5] Eflakî, *aynı eser*, C. II, s. 93.

2. Konya'nın Tarihçesi

a) Konya Adı: Konya adı, Selçuklularla son şeklini alarak Türkçeleştirilmiştir. Kaynaklarda eski adının değişik söylenişleri üzerinde duruluyorsa da en önemlileri İkonion, İkonium'dur[6]. Tasvir, resim anlamına gelen ikon köküne dayandırılmaktadır. Mitolojiye dayalı olarak İkonun efsanesi de vardır. Buna göre Konya küçük bir devletin merkezidir. Fakat bu şehre bir ejderha musallat olmuştur. Zaman zaman kadın ve kızlara saldırarak onları parçalayıp yemektedir. Bu hali gören efsane kahramanı, ejderhanın başını keserek öldürür. Şehir halkı ise olayın tesiri ile bir şükrane olarak kapılarından birinin üstüne ejder ile öldüren Perseus'un resmini korlar. İşte bundan sonra şehre, "*resim veya put*" anlamına gelen "*İkon*" kelimesinden hareketle "*İkonium*" denir[7]. Şehirde basılan bir eski para üzerinde aynı resmin bulunması, bu iddiayı desteklemektedir.[8] Darkot, aynı yerde, bu ismin Frikya dilindeki "*Kamania*" kelimesinden geldiği iddiasma da yer verir.

"Kon, Ya Şeyh!"

Antik dönem İkoniumu gibi Selçuklu Konyası'nın da bambaşka bir efsanesi vardır. Bu efsanede ejderha ve mitoloji ilâhları yoktur. Onların yerini erenler almıştır. Anadolu'nun fethine koşup, bu toprakları Müslüman-Türk vatanı haline getirenlerden iki eren... Burada aynı "*Anadolu*" ismi çevresinde örülen örgü, Konya için de örülmüştür. Halen halk arasında anlatılan efsaneye göre, vaktiyle iki ermiş kişi uçarak seyahat etmektedirler. Maksatları yerleşecek güzel bir yer bulmaktır. Konya üstünden geçerken gördüğü bu beldeyi beğenen birisi diğerine "*Kon ya şeyh!*" diye seslenir. Buradan da şehrin adı "*Konya*" olarak kalır[9].

---

[6] M. Ferit-M. Bahri, *Konya ve Rehberi*, s. 11; Konyalı, *Konya*, s. 7; Baykara, *aynı eser*, s. 15; Besim Darkot, "Konya", *İ.A.*, (Kısaltma: *Konya*), C. VI, s.842.

[7] M. Ferit-M. Bahri, *aynı eser*, s. 11; Darkot, *Konya*, s. 842.

[8] Darkot, *Konya*, s. 842.

[9] Mehmet Önder, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsânelerin Oluşumu", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 70.

b) Bir İhtiyar, Güngörmüş Şehir Konya: Konya'nın İslâm diyarı haline gelişinden önceki tarihine baktığımız zaman, Yunus'un "*Mal sahibi mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi?*" deyişini hatırlamamak mümkün değil. Konya'nın tarihi eski çağlara kadar uzanmaktadır. Nitekim yakınlarındaki Çatalhöyük (Çumra) ve Karahöyük'teki yapılan kazılar, bu yöredeki yerleşimin günümüzden dokuz bin yıl öncesine (M. Ö. 7000) kadar uzandığını göstermiştir[10]. Fakat tarih sonrası bilinen dönemlerde de Konya çok el değiştirmiştir. Hititler, Frigler, Asurlular, Kuruş Persleri, İskender Makedonya'sı, Selefkîler, Bergama Krallığı ve Romalılar'm eline geçmiştir. Çok el değiştirmesi, karar kılacağı yeri, zamanı arama gibi bir şeydir. Tabii Selçuklu Türkiyesi'ni daha çok beklemesi gerektir.

Putperest Romalılar zamanında devrin Müslümanları olan ilk Hıristiyanlar Konya'ya gelmişler, hatta Hz. İsa'nın Havarilerinden Paulus Konya'ya yerleşmiştir. Belki de şimdiki Sırçalı Medrese yanındaki yeraltı mabedi (Katakomp) kabul edilen yer, o ilk Hıristiyanların mabedi, zulümden kaçarak toprağın derinliklerinde Rabb'lerine ibadet huzurunu tattıkları mekândı...

Konya, Roma'nın Bizans koluna geçince Sasani-Bizans savaşlarının sıcaklığını ensesinde hisseder. Sonra bu kavgaya İslâm orduları da katılır. Bir süre Muaviye orduları tarafından ele geçirilir. Emevilerden sonra Abbasi-Bizans çekişmesine de sahne olur. Burası sınıra yakın olduğu için artık Bizans şehri olarak, sık sık mücahitlerin saldırılarına uğradığı bir yerdir.

Emevi, Abbasi yoklamaları, Konya'yı İslâm huzurunu tadacağı uzun vadeli fetihlere hazırlar. XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise Türk beylerinin hücumu başlamıştır. 1069'da Konya ilk defa yoklanır. Yalnız bu yoklama, yerleşme getirmemiştir. Adı üstünde yoklamadır. Fetih, Malazgirt Zaferi'nden sonra gerçekleşir. "*Diyar-ı Rum*" denilen Anadolu'nun fethine çıkan Kutalmışoğlu Süleyman Şah, batısındaki kilidi sayılan Gevale Kalesi ile birlikte Konya'yı alır. Fakat duracak zaman değildir. Süleyman Şah, İznik'e kadar gidip fetheder ve orayı düşmana en

[10] Darkot, *Konya*, s. 842.

yakın üs olarak başkent yapar (1075)[11]. Daha Konya'nın başkent olmasına zaman vardır. I. Haçlı Seferi felâketi ile Konya güvenli belde olarak başkentlik tahtına kurulacaktır.

Konya'nın Fethi ve Ali Gâv

İlk fetihlerle ilgili anlatılan olaylardan birisi Ali Gâv'la ilgili olanıdır. Buna göre "*Postinpûş*" (posta bürünen) da denilen Ali Gâv, Konya'nın fethinde önemli bir rol oynamıştır.

Asırlarca halk arasında nesilden nesile nakledilerek günümüze kadar ulaşan Ali Gâv hikâyesini bize aktaran İbrahim Hakkı Konyalı'dır. Yaşlı ninesinden dinlediği olayın unutulmasını *Konya Tarihi*'ne kaydederek önlemiştir. Bugün Karatay Medresesi'nin kuzey tarafındaki Atatürk Kız Lisesi avlusuna bitişik metruk bir halde bulunan Ali Gâv Zaviyesi'nde yatan zata "*Gâv*" (Öküz) denilmesinin sebebi şudur:

Selçuklu Sultanı, Konya Kalesi'ni "*gâvurdan*" alamamıştır. Kuşatma sürmektedir. Durumu gören Ali Gâv, bir gün öküz postuna bürünerek sığır sürüsüyle beraber kale kapısından içeriye girer. Gece kale kapısını Türk askerlerine açarak fethi sağlar[12].

3. Selçuklu Konyası

Konya'yı Tanpınar, "*Çölde serap*", "*bir rüya*"[13] şehir olarak değerlendirir. Acaba Selçuklular devrinde de öyle miydi? "*Bozkırın yalnızlığında karşımıza binbir gece büyüsü*"[14] ile çıkıveren kervansaraylar gibi miydi?

Aslında Konya'nın Selçuklu devrini tasavvur etmek mümkün olabilir. Selçuklu Konyası'na şekil veren mihver nokta

---

[11] Darkot, İznik şehrinin fethine kadar (1080) Konya'nın Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkent olduğunu yazmaktadır (Bkz. *Konya*, s. 843). Bu görüşe ve *Konya ve Rehberi*'ndeki (s. 11) Konya'nın 1086'da başkent olduğu ifadesine de katılmak mümkün değildir.

[12] Konyalı, *Konya*, s. 912-913.

[13] Tanpınar, *Beş Şehir*, s. 71.

[14] Tanpınar, *aynı eser*, s. 88.

Alâeddin Tepesi'dir. Bilinen eski iç kale de bu tepe üzerindedir. Devletin yönetildiği şehrin kalbi olan cami (Alâeddin Camii) ve saray, tepenin kuzey tarafında ve iç Kale'dedir. Kalenin en eski mabedi kiliseden çevrilen 1920'li yıllarda yıkılmış olan Eflatun Mescidi (Saat Kulesi)'dir. Kale içinde bir duvarla ayrılan tepenin güney tarafında ise Hıristiyanlar kalmaktadır[15]. Bu bölümde kiliseler de vardır.

a) Surlar: Konya, bir tepenin üstünden göz alabildiğine düzlüklere açılan şehirdir. Saldırıya açıktır. Şehir, başkent olduktan sonra hayli gelişip yayılmıştır. Sadece iç kale kalıntıları ile güvende olmak mümkün değildir. İşte sultan olur olmaz I. Alâeddin Keykubâd, ilk iş olarak sur konusuna el atar. Onun kararı ile meşhur ama bugüne gelemeyen Konya'nın dış surlarının yapımına başlanır. Bazı kapı ve burçları hazineden, diğerleri memleket büyüklerinin yardımı ile 1221'de tamamlanır[16]. Selçuklu mimarları toplayabildikleri kadim heykel parçalarını, kitabe taşlarını, bir müze salonunun duvarına yerleştirir gibi kalenin duvarlarına yerleştirirler. Bunların en güzellerini de burçların dışarıya bakan cephesi üzerine korlar[17]. Enine-boyuna büyümüş, "*bir günlük yol*" mesafesinde olan Konya surlarının 140'a yakın kulesi vardır. Yaklaşık 7,5 km uzunluğundadır. Hemen sur dışında 15 m eninde bir hendek bulunmaktadır. Bu hendek, içindeki su ile hem şehir savunmasına hem de Meram'dan gelen suların şehrin kuzey-doğusuna doğru tahliye edilmesine yaramaktadır[18].

Bu surlar, şehri tamamen içine almamaktadır. Zindankale, Sahib Ata önü, Kapı Camii güneyi, İstanbul Caddesi'nden dolanarak İç Kale'yi bir daire gibi çevreleyen surların 12 kapısı vardır[19]. Şehirden çıkılan yön veya gelinen şehre göre isim alan sur kapılarından bazıları şunlardır: Sultan, Aksaray, Atpazarı, Debbağlar, Halkabegûş, Lârende[20]. Yalnız bugün önemli birer

---

[15] Baykara, *aynı eser*, s. 45.

[16] Anonim, *Anadolu Selçukluları*, s. 29.

[17] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. III, İstanbul 1314, s. 19; Darkot, *Konya*, s. 845.

[18] Baykara, *aynı eser*, s. 37.

[19] Evliya Çelebi, *aynı yer*.

[20] Sarre, *aynı eser*, s. 97; Baykara, *aynı eser*, s. 41. Sur kapılarından Yapalak

tarihî eser olarak duran Konevî Camii, Sahib Ata Hânkahı, Mevlânâ Dergâhı hep sur dışındadırlar. Demek ki, surlar dışında da yerleşik büyük bir Konya vardır. Zaten Konya, yer olarak yayılmaya elverişlidir.

Alâeddin Tepesi'nin kuzey-doğusunda toprağın sakladığı eski İç Kale, Lârende Caddesi'ndeki dükkânların iç tarafındaki dış kale kalıntılarının dışında Konya surları niçin günümüze gelememiştir? Bir defa surlar, XIX. yüzyıla kadar hendekleri dolmuş, bir kısmı harabe haline gelmiş de olsa varlığını muhafaza etmiştir. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tamamen ortadan kaldırılmıştır[21]. Taş malzemesi, 1871'de Kapı Cami yangınından sonra üçüncü yapılışında, halen Hükûmet Konağı olarak kullanılan bina vb. yapılarda kullanılmıştır[22].

Konya'nın Ahmedek Kalesi: Günümüzde Zindan Kale olarak bilinen yerde, dış surun içine bitişik idi. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde bir bölümü hapishane olarak kullanıldığı için *"Zindan Kale"* olarak da adlandırılmıştır. Konya'da mirî hazine ile zenginlerin kıymetli eşyaları burada muhafaza edilirdi. Zemin kısmı silâh deposu idi. Ayrıca bu yapının içinde güherçile konan bir yer de mevcuttu. Çevresinde hendek bulunan Ahmedek Kalesi'ne ahşap bir köprü ile geçilirdi. Şehrin güvenliğinden sorumlu en üst düzey yetkili burada kalırdı. Bunun için normal kale surlarından yüksek ve çok katlı idi. 1766'da her şeyiyle ayakta olan Ahmedek,

---

(Yapulak) adını taşıyan birisi için Uzluk, büyük annesinden dinlediği bir olayı anlatır: Selçuklular devrinde Yapalak adında bir zengin, Konya'da yaşamaktadır. Adam parasını ev, bağ, tarlaya... değil biriktirmeye heveslidir. Fakat servetini kimseye de güvenemediği için yatağının altında saklamaktadır. Yapalak'ın servetinin çokluğunu duyan bir hırsız evine girer. Aramadık yer bırakmaz ama paraları bulamaz. Çıktığı damda gözüne ilişen bir havanı can sıkıntısından tıngırdatmaya başlar. Gürültüye uyanan Yapalak, uyku sersemliği ve öfke içinde bağırır:

"- *Hey! Orada ne arıyorsun?*"

Hırsız gayet sakin ve korkusuz şöyle cevap verir:

"- *Yat Yapalağım yat! Yaman evler yapmışsın. Ne sana var koyup gidecek, ne bana var alıp kaçacak. Hiç birşey bulamadım da şu havanı tıkırdatıp gideceğim*" Bkz. Sarre, *aynı eser*, s. 130.

[21] Clèment Huart, *Mevleviler Beldesi Konya*, (çev. Nezih Uzel), İstanbul 1978, s. 114.

[22] Darkot, *Konya*, s. 846,851.

1842'de harabe haline gelmiş; 1891 yılında güney kulesi dışından bir şeyi kalmamıştır. XX. yüzyılın başlarında artık bu kule de yok olmuştur[23].

b) Mahalleler ve Şehirde Yerleşim: Konya, idari olarak beş-altı *"vilâyetten"* [24] meydana geliyordu. Bunlardan ancak Hatunsaray ile Lâdik Köyü'nün de bağlı bulunduğu *"Vilâyet-i Said"*[25] tespit edilmiştir.

Konya içinde ise halk mahalleler halinde oturuyorlardı. Elbette bu şehir, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olduğu için çok çeşitli meslek ve inançta insanı barındırıyordu. Ama günümüzdeki anlamda kozmopolitizm bulunmuyordu. Herkes kendi mahallesinde ikamet etmektedir. Şehirde mahalle sayısı ise 11 kadar idi.

Şehrin kilit noktalarının ve büyük bir kısmının Müslüman Türklerin kontrolünde olduğu muhakkaktır. Kuzey kısmı zaten yoğun bir şekilde Türkler'le meskûndur. Eskiden İç Kale'de kalan Rumlar azaltılmış, bir kısmı Sille'ye gönderilmiştir. Bunların yerine Türkler yerleştirilmiş olmalıdır. Önceden de belirtildiği gibi kontrol altında olmak üzere bir kısım Hıristiyan, Tepe'nin güney kısmındaydı. Gayrimüslimler, ayrı mahallelerde ve sur içinde korunmuş yerlerdeydi[26].

Selçuklular'da ikamet alanları ile çarşı-pazar kendine has özellikler taşımaktadır. İşyerleri ve ticaret alanları evlerden ayrıdır. Evlerin altında dükkâna rastlanmamaktadır[27].

Meslek dallarına göre çarşı ve pazarlar oluşturulmuştur. At pazarı, attarlar, buğday pazarı, kavaflar, külâhçılar, kuyumcular, pamukçular, şekerciler, bakırcılar, debbağlar, dokumacılar, dülgerler, saraçlar, terziler, nalbantlar vb. gibi meslek erbabının

---

[23] Yusuf Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı -Makaleler-* I, Konya 2004, s. 13-22.

[24] Konyalı, *Konya*, s. 1033. Burada vilâyeti, Osmanlı son dönemi veya Cumhuriyet devrindeki büyüklükte düşünmemekte fayda vardır.

[25] İbn Bibi, *aynı eser*, s. 36; 827/1326 tarihli Hasan Beyoğlu Ömer Bey Vakfiyesinde *"Vilâyet-i Said"* olarak geçmektedir. Bkz. M. Zeki Oral, "Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", *V.D.*, S. 3, s. 49.

[26] Baykara, *aynı eser*, s. 46,49.

[27] Baykara, *aynı eser*, s. 43.

iş yerleri belirlidir. Meselâ, pamukçular İplikçi Camii civarında, debbağlar şehrin dışına doğru İstanbul Caddesi'nin kuzey taraflarında, Sırçalı Mescit çevresindedir. Diğer esnaf kümesinin bakiyesi, Kapı Cami çevresinde meslek grubu olarak bugün bile görülebilir. Çarşı ve pazar yerlerinin dışında hanların ticarî hayattaki rolü de gözönünde tutulmalıdır. Tüccarın indiği hanlar, aynı zamanda birer ticaret merkezi durumundadırlar.

Selçuklu Konyası'ndaki esnaf ve sanat erbabı şu şekilde tesbit edilmiştir: Aşçı, attar, bakırcı, bakkal, bani (mimar), berber, bezzaz, boyacı, canbaz, cendereci, debbağ, dellak, demirci, dokumacı, dülger, ekmekçi, hallaç, helvacı, kâğıtçı, kasap, kuyumcu, nakkaş, nalbant, natır, neccar (marangoz), örücü, saka (suyolcu), saraç, tacir, terzi, yazmacı, çömlekçi, destici, halıcı, hattat, hoşabcı, keçeci, meyhaneci, mezartaşcı, mücellit, oymacı, rahleci, tesbihci, tuzcu[28]. Buna sağlık hizmetlerine bakan tabipleri de ilave etmek gerekir[29].

Konya'da halkın toplandığı yerler, çarşı ve meydanlardı. Çarşı, daha çok ticarî maksatla kullanılıyordu. Resmî nitelikli faaliyetlerle eğlenceler, şehrin bu iş için tahsis edilmiş meydanında sürdürülüyordu. Konya'nın Musalla mevkii, devlet törenleri ile bayram namazlarının kılındığı, eğlencelerin yapıldığı yerdi[30].

c) Şehrin Nüfusu ve Yerleşim

Nüfus

Bilindiği gibi merkezî yerlere nüfus çeken en önemli sebeplerden birisi huzur ve güven ortamıdır. Siyasi istikrarla gelen huzurlu hayat, ticarî aktivite ile birlikte insanları kendisine çeker. Artık hâkim insan kitlesinin yanında nüfus çeşnisini görmek gayet normaldir.

Selçuklu Konyası nüfusunun da bu genelleme ile yakından ilişkisi vardır. İlk fetihlerde Konya, Alâeddin Tepesi üstüne

---

[28] Baykara, *aynı eser*, s. 59-60.

[29] Turan, *Vesikalar*, s. 151-152.

[30] Anonim, *Anadolu Selçukluları*, s. 63. Musalla mevkii, günümüzde mezarlıktır.

kümelenmiş bir kasabadır. Roma devrindeki gelişmiş kavşak noktası olma özelliğine rağmen Bizans devrinde İslâm-Bizans savaşları ile yıpranmış, yorgun düşmüştür. Onun için tepe üstündeki surların içine çekilmiştir. Şu hale göre tahminî nüfusu üç-dört bin kadardır[31]. Süleyman Şah'ın fethinden sonra bu rakamın pek değişmediğini kabul etmek mümkündür. Rumların bir kısmı Sille'ye gönderilmiş, fatihler, şehrin stratejik öneme sahip kısımlarına hâkim olmuştur. Şehir içindeki Rum nüfus 1500 civarındadır. Ermeniler az, Yahudiler kayda değmeyecek miktardadır.

Nüfusdaki asıl değişme, başkentin İznik'ten Konya'ya dönmesiyledir. Takdir edileceği gibi başkent olduğu zaman sosyal hareketlilik ister istemez çok yönlü olarak artacaktır. Başta sultan olmak üzere, devlet ileri gelenleri kalabalık maiyetleri, güvenlik görevlileri, askerleri, gulâmları, aileleri ile devlet memurları gelecek; onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere ticarî hareketlilik artacaktır.

Memur zümresinin kalabalıklığı, tüketici unsurun çokluğu demektir. Esnaf, sanatkâr, işçi, çiftçiden yabancı misyon şeflerine varıncaya kadar başkente bir akının olması normaldir. İşte XIII. yüzyıla gelindiğinde Konya'nın, fethinden sonraki nüfusu en az ona katlayarak büyümüştür. Fakat bu gelişme bir ara durur. Çünkü Konya peşpeşe istilâlara uğramıştır. I. Haçlı Seferi, bir yangın gibi şehrin üzerinden geçer. Konya'ya gelinceye kadar köyler, kasabalar boşaltılmış; bu sebeple yiyeceksiz bırakılmış aç Haçlılar, Konya'yı sarmıştır. Fakat Müslüman halk, işe yarar malzeme ile Konya'nın batısındaki dağlara çekilmiştir. Umduklarını bulamazlar ama Konya yine de yağmadan kurtulamaz. II. Haçlı Seferi de Konya'ya yağma getirir (1147). III. Haçlı Seferinde yine Konya müthiş bir talana uğrar (1189)[32]. 1176 Miryokefalon Zaferi'nden sonra rahatlayıp güven duyan Konya, uzun bir süre huzur diyarı olmuştur. II. Kılıç Arslan, İzzeddin Keykâvus, Uluğ Keykubat devirleri gelişmenin kesintisiz sürdüğü zamanlardır. Şehrin imarı hızla sürmektedir. Kiliseler (üç adet) yerinde sayarken peşpeşe Alâeddin, İplikçi,

[31] Baykara, *aynı eser*, s. 138.
[32] Konyalı, *Konya*, s. 52-53.

Sahib Ata gibi büyük camiler, 30'u aşkın mescit yapılmıştır. Bu, Konya'ya yerleşen Müslüman nüfusun artışındaki kesafeti de göstermektedir. Onun için Konya'da XIII. yüzyıldaki nüfus, 60 bin civarındadır. Bu rakamın 80 bin olması da mümkündür[33].

Peki, bu miktarı kimler hangi oranda meydana getirmektedir? Öncelikle Konya nüfusunu, müslim ve gayrimüslim olarak iki ana grupta incelemek mümkündür.

Müslümanlar: Şüphesiz Türkistan'dan çıkıp, Horasan, İran-Irak ve Azerbaycan'dan geçerek bu toprakları fetheden Müslüman Türkler, en kalabalık kitleyi oluşturmaktadırlar. Gazi, asker, göçmen Oğuz boylarından Konya ve çevresine kalabalık yerleşimlerin olduğu muhakkaktır. Sonra devlete, orduya hâkim olan Müslüman Türkler, sadece nüfusun yönetici ve asker kısmını teşkil etmemektedirler. Altunapa vakfiyesinde tüccar içinde tek bir gayrimüslim adının geçmemesi[34], ticarette de hâkimiyeti gösterir. Bu büyük kitle ile dayanışan aynı inancı paylaşan Müslümanlar da vardır. Farslı, Arap Müslümanlar bundandır. Muineddin Pervane ile Farslılar'ın devlet kademelerine hâkim oldukları, ticarette Tebrizli tüccarların önemli bir miktarda bulduğu, hatta Şems-i Tebrizî'nin tüccar kifayetinde Tebrizli tacirlerin indiği handa kaldığı bilinmektedir. Ayrıca, Rum, Gürcü, Ermeni vb. hidayete ererek İslâm inancını benimseyenler de vardır. Başta Eski, Yeni Çarşı olmak üzere Alâeddin Tepesi'nin kuzey tarafları ile çevresinin büyük çoğunluğu Müslüman Türk mahalleleridir. Bunları günümüze kadar gelen mescidlerden takip etmek mümkündür.

Konya'nın Ruh Yapısını Dokuyan Erler Vardı

Yeni vatanlaştırılan Anadolu'ya, Konya'ya gelenler sadece asker, tüccar mı idi? Nüfusu artıranlar içinde gönül erleri de vardır. Onlar da bir kitle teşkil ediyorlardı. Sonra Konya'ya gelen insanların sadece istihdamı söz konusu değildi. Bundan sonra sıra onların eğitilmesine, ruh yapısının dokunmasına geliyordu. İşte bunu da kılınç erleri ile birlikte gelen "*Manâ*

---

[33] Baykara, *aynı eser*, s. 140-141.

[34] Baykara, *aynı eser*, s. 122.

erleri" yapar. İshakiyye dervişleri bunlardandır. Beyhekim Mahallesi'nde tekkeleri (Kâzerûnî Tekkesi) bulunan bu dervişlerin âdeti, misafirlerini "*üç gün ağırlamak, et, buğday ve yağ ile pişirilen keşkek ikram etmek, şeyhlerine arzularını bildirmeden de salmamaktır.*" Büyük Selçuklu Devleti'nin yeni kurulduğu sırada, İran sahasında yayılıp gelişmeye başlayan bu tarikatin hedefi, "*Allah yolunda cihad'ın farz olduğunu bilerek İlây-ı kelimetullah için büyük gayretler sarfı*", İslâm'ın sosyal adaletini tesis, Müslümanların kardeş olduğunun bütün mü'minlerce bilinmesine gayret etmektir. İran'dan başlayarak gayelerini İslâm ülkelerine yaymaya çalışan "*gazi*" denilen bu insanların Erzurum, Malazgirt-Kozlubaba, Bursa, hatta Edirne dâhil birçok yerde hânkahları vardır. Azimlidirler. "*Gazacı ve cihadcıdırlar*". Onun için de "İslâm bayrağını geniş küfür ülkelerine götürmek amacıyla tabl ve alemleriyle savaşlara iştirak ederlerdi[35]. Fetih ordularının "*gaza ve cihad*" ülküsü, aynı ruh dinamizmi ve mücadele azmi ile halka bu tip gönül erleri vasıtası ile intikal ediyordu. Konya içi ve çevresini dokuyan bu türden onlarca eğitim merkezi ile yüzlerce mutasavvıf, bilgin, fakih bulunmaktadır.

Gayrimüslimler: Türkler, Konya'ya geldikleri zaman elbette burayı boş bulmamışlardır. Yukarıda da değinildiği gibi kasaba hüviyetindeki Konya'nın nüfusu da mütevazıdır. XIII. yüzyılda ise genel nüfusun onda bir oranında gayrimüslim bulunduğu (altı bin)[36] bilinmektedir. Elbette ki değişik sebeplerle onlar da artmıştır. Hatta gayrimüslim artışı 1230'dan sonra daha hızlıdır. Türkmen isyanı olarak nitelendirilen Babaî olayında Frank, Rum gibi ücretli Hıristiyan askerler kullanılmıştır. Türkmen askeri, Türkmenler üzerine istekli yürümezken, Frankların arzulu oldukları bilinmektedir. Ayrıca Rus, Deylemî, Tebrizî, Gürcü, Ermeni asıllı askerler de orduya alınmışlardır.

Rumlar: Müslüman olmayanlar içinde çoğunluğu Rumlar teşkil etmektedir. Konya içinde 1500 civarında olan Rumlar, daha çok Sille ve yakın köylere yerleşmiş bulunmaktadırlar. Rumların Konya içinde en çok istihdam edildikleri iş kolu ise hizmet sektörüdür. Evlerde Rum kadınlarından hizmetçiler

---

[35] Konyalı, *Konya*, s. 917-919; P. Wittek, "Kâzerûnî", *İ.A*, C. VI, s. 523.
[36] Baykara, *aynı eser*, s. 142.

tercih edilirken[37] tarım vb. işlerde de Rum erkekleri çalıştırılmaktadır. Bunlar işlerini gördükten sonra şehir içinde veya yakınındaki evlerine gitmektedirler.

Ermeniler: Konya içinde Ermeniler de vardır. Bunlar, daha çok kasaplık işinde kullanılmakta, hizmetçilikte tercih edilmemektedir. Yerleştirildikleri yerler ise genellikle Ermen-hanlardır. Konya'da toplam 25 ailenin yerleştirildiği iki Ermen-han vardır. Beşer kişiden bunların nüfusu ortalama 125 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca yersiz-yurtsuz Ermeni rindler de bulunmaktadır[38].

Yahudiler: Selçuklu Konyası'nda Yahudi de vardır. Daha çok kenar mahallelerde yaşayan Yahudiler, başlarına sardıkları sarı renkli bir bağ ile tanınmaktadırlar. İşleri ise, şarap üretmek ve meyhanecilik yapmaktır[39]. Bozulma dönemindeki kargaşa ortamında böylece Yahudilere bir hayli iş düştüğünü tahmin etmek zor olmasa gerektir.

II- İDARİ, DİNÎ VE SOSYAL YAPILAR

Başkent olarak Konya'da bütün resmî, dinî ve sosyal kurumlara yer verilmiştir. Bunlar devlethane, saray veya divân, dârül-muhtesip denilen resmî devlet işlerinin görüldüğü daireler ve binalardır[40]. Fakat söylenenlerden günümüze gelen bulunmamaktadır. Ama dinî ve sosyal kurumlarla ilgili eserlerden bir haylisi zamanımıza intikal etmiştir[41]. Selçuklu Konyası'nı bunların birinden diğerine geçerek gezip-görmek, tasavvur etmek zor olmasa gerektir. Devrinde İstanbul'dan sonra Anadolu'nun en büyük şehri olan Konya'nın tarihî eserlerinin niçin cepheleri çok zengindir? Süsleme niçin girişte şaheserdir de

---

[37] Mevlâna ziyarete gittiği evde birşeyler ister. Ev sahibi hizmet etmek üzere kalkınca "*hizmetçiye bağır getiriversin*" der. Ev sahibi Rumca olarak hizmetçi ile konuşur. Bkz. Eflâkî, *aynı eser*, C. I, s. 343.

[38] Baykara, *aynı eser*, s. 136. Konya'da Sahib Ata'nın on odalı bir Ermanhanesi vardı. Bkz. Sadi Bayram-Ahmet Hamdı Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *VD.*, S. 13, s. 39.

[39] Baykara, *aynı eser*, s. 137.

[40] Baykara, *aynı eser*, s. 72.

[41] Baykara, *aynı eser*, s. 80-85.

eserin çevresini dolaştığınızda sizi sesiz bir sadelik karşılar? Yıkılma, tahribat bir yana Tanpınar, kabullenilebilecek bir fikir ileri sürer. *"Orta Çağ şehirlerinin darlığı yüzünden Selçuk mimarisinin en zengin noktası binaların cephesidir"*[42]. Eski Konya, devrinin gelişmiş şehri olmasına rağmen bugünkü Konya'nın ancak onda biri durumunda olduğunu gözönünde tutmak gerekmektedir.

A. İDARÎ YAPILAR

1. Saraylar

Yaşayan Selçuklu eserlerini gördükten sonra zihinlerde ister istemez şöyle bir soru uyanacaktır; Selçuklu büyüklerinin sarayları nerede, niçin onlardan bahsedilmiyor?

Selçuklular'ın birincisi Konya içinde diğerleri Beyşehir Gölü'nün batı kıyısında ve Kayseri'de saray kalıntıları vardır. Ama ayakta dikili, her yönüyle görülüp müşahade edilebilecek bir Selçuklu Sarayı bulunmamaktadır. Böyle giderse Kubadâbad'daki kalıntıların da uzun süre durmaya tahammülü yok gözükmektedir.

Selçuklu Sultanlarının Sarayları Niçin Sağlam Kalmamıştır?

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, Selçuklular'ın medeniyet anlayışında benmerkezcilik, egoistlik yoktur. Zaten devlet adamlarının büyüklüğü de egoizmlerini ezdikleri oranda artmaktadır. Selçuklular, Müslümandır. Hatasıyla-sevabıyla toplumun önüne düşenler, İslâm inancının etkisiyle öncelikle millete hizmet verecek kurumları düşünmüşlerdir. Bu türden kurumları yaparken çok sağlam, itinalı yaptırmışlardır. Elbette onların da köşk ve sarayları vardı. Fakat kalıntıları olan bu binaların yapımına cami, medrese, kervansaray kadar dikkat edilmediği bir vakıadır. Zira tepedeki Alâeddin Camii, hemen yanındaki Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese ayakta iken aradaki Selçuklu Sarayı'nın yaşamamasının başka bir izahı yoktur. Beton şemsiye geçirilmese idi topraktan yapı elemanlı saray köşesi de günümüze herhalde gelemeyecekti.

---

[42] Tanpınar, *aynı eser*, s. 89.

2. Konya Alâeddin Köşkü

Devlet merkezi Konya'da devlet başkanının oturduğu saray teşkilâtının barındığı yönetimin merkezi durumunda olan bir saray vardı. Bu, halen Alâeddin Tepesi'nin kuzey eteğindeki Alâeddin Köşkü idi (**Fotoğraf 2**). İki katlı büyük binayı tamamen kaybolmadan görüp resmini çizen, çeken oryantalistler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Alman araştırmacı Sarre'dir. Bu Alman doğu bilimci ve sanat tarihçisi Konya'ya üç defa gelmiştir. İlk geldiği 1895 yılında iki katlı yüksek köşkü çökmeden önce görmüş, dıştan muayene edip resim almış, çizimler yapmıştır. Fakat yıkılma tehlikesini sezdiğinden içine girmemiştir. 1907'de ikinci gelişinde ise üst katı çökmüş bulur. 1930'daki üçüncü ziyaretinde artık binadan köşe altı hariç eser kalmamıştır[43].

Kaliteli çinilerini, mermer harç ile yapılmış duvar süslerini gören Sarre, bunların parça parça çalındığını ve ticarete intikal edip satıldığını belirtir[44]. Kendi eserinde de Selçuklu Köşkü'nün çinileri ve mermer hamurundan yapılma duvar süslemelerinden bolca örnek verir. Örneklerin önemli bir kısmı Almanya'nın Berlin ve Fransa'nın Paris müzelerindedir.

Halkı Perişan Görmemek İçin

Köşk, sultan ve ailesinden başka, yüzlerce muhafız, hizmetli ve görevliyi barındırır kapasitede olmalıdır. Yer itibariyle Konya'ya hâkim olan köşkle ilgili şöyle bir olay nakledilir: Halen kenar semtlerde örneklerinin bulunduğu gibi Selçuklular devrinde halk kerpiç, düz damlı evlerde barınmaktadır. Bunaltıcı yaz sıcaklarının bastırdığı gecelerde, düz toprak damların üstünde yatılmaktadır.

Sultan Alâeddin, bir gün seher vakti kalkar. Köşkten bakar ki Konya şehri ayakları altında. Damlarda herkes erkek, dişi, kız, oğlan perişandır. Kimi yatar, kimi kalkar. Bunu görünce 26 sene boyunca bir daha köşke çıkmaz[45]. Bundan köşkün seyran yeri olduğunu anlıyoruz. Zaten harem dairesi gerilerde olmalıdır.

---

[43] Sarre, *aynı eser*, s. VII, 3.
[44] Sarre, *aynı eser*, s. 6, 15.
[45] Sarre, *aynı eser*, s. 90-91.

Fotoğraf 2: Alâeddin Köşkü'nden eski bir görüntü.

İlk defa II. Kılıç Arslan tarafından yaptırılan Konya Köşkü, Selçuklular zamanında olduğu gibi Osmanlılar devrinde de kullanılmıştır. Osmanlılara geçtikten sonra Karaman eyaletinin merkezi olan Konya'da valilik yapan şehzadelerin mekânı bu binadır. Fatih'in sevgili oğlu Cem Sultan bu köşke bir balkon ilave ettirmiş, önüne "*Cem Bahçesi*" diye anılan büyük bahçe

düzenlettirmiştir[46]. Daha sonra Konya valileri burayı terk etmişler, yeni yapılan saraya taşınmışlardır. Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlıların son zamanlarında tahrip olmaya başlayan köşkün ayakta kalan yarım duvarının üstüne Cumhuriyet devrinde betondan şemsiye yapılarak muhafaza altına alınmıştır.

B. DİNÎ VE SOSYAL YAPILAR

Sanatkâr ile eseri arasında şüphesiz kopmaz bir bağ vardır. Mevlânâ bunu şöyle dile getirir: *"Mimara bak, yere tohum eker gibi gönlüne bir ev kurma niyeti koyar. / Yerden tohum biter gibi o hayâl, dışarı vurur, belirir, bir ev olur"*[47].

Anadolu'ya işgal için veya sadece zenginliklerini sömürmek için değil vatan olarak benimsemek, sahiplenmek arzusu ile gelen insanların; her yönden olduğu gibi mimarîde de kendilerine has bir üslûp ortaya koymaları gerekti. Selçuklu mimarisi Horasan, İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'da bu farkı toprağın bağrına eserlerini nişane kılarak dikmişlerdir.

Yalnız bu iş sanıldığı kadar kolay değildir. Yukarıda belirtilmeye çalışıldığı gibi taşa, mermere işleyecek bir ruh, kültür birikimi ve anlayışını gerektirir. Sultandan senktıraşma (taş yontucu), en alttaki vasıfsız işçiye kadar hedef bütünlüğü olmalıdır. Değilse belki kendi çapında güzel ama ahenksiz sanat çorbaları ortaya çıkar. Başmimar ile mimarlarından çinici, nakkaş, hattat, taşçı ustası, neccar (ağaç işleri sanatkârı), demircinin Anadolu Selçuklu âbidelerinde meydana getirdikleri uyum, anlayış birliği en az eserleri kadar muhteşemdir. Aslında mimarî eserlere hayranlık duyup, onları *"bedii bir zevk"* içinde seyrederken gerisindeki geniş ve ihmale gelmez, çoğu adsız-sansız sanatçılar ordusu da görülmeli, düşünülmelidir.

Eser ile müessir arasındaki bağ su götürmediğine göre müessirin yapısı çok önemlidir. Konya surları, Alâeddin Camii, Sultan Hanı, Kubadiye, Kubadâbad vb. gibi onlarca eserin yaptırıcısı sultan Alâeddin Keykubâd da mimardı. Ayrıca maran-

---

[46] Küçükdağ, *Dârü'ş-Şifâ*, s. 352.

[47] Mevlânâ, Mesnevî, (şerh: Abdülbâki Gölpınarlı), C. V, İstanbul 1974, s. 294.

gozluk, oymacılık, saraçlık ve ressamlıkta son derece mahareti bulunmakta idi. Yanında devlet büyüğü olarak bulunan Emir-i Mimar Sadeddin Köpek de mimardı. Kubadâbad'ı o inşa etmişti. Muhtemelen Zazadin Hanı diye bilinen kendi hanının da mimarı idi[48].

İmarcı bir toplum olarak Selçuklular'm bu tavrı üzerinde Anadolu'nun "*gaza yurdu*" olmasının rolü büyüktür. Gaza ve cihatla bu topraklara gelip inancını hâkim kılmaya, ele geçirdiği toprakları korumaya çalışan Selçuklular'm, kendilerine uygun sembolleri de dikmeleri gerekirdi. Onun için camiler, mescitler, medreseler, şifahâneler, kümbetler peşpeşe inşa edildi. Herhalde bu duygu kendi inancına göre her toplumda bulunmaktadır. Nitekim 1925-1928 arası Fransa'da bulunan düşünür ve edebiyatçılarımızdan Namdar Rahmi Karatay, *Paris Mektupları*'nda Fransızlar'ın her tepeye bir kilise; kilise dikemedikleri sivri yerlere de birer haç diktiklerini anlatır. Fakat Anadolu'daki Müslüman Türk eserlerini Fransız anlayışındaki gösteriş veya sembolizm merakı seviyesinde görmek de mümkün değildir. Evet, camiden, mescitten İslâm çağrışımı alınır ama hiçbir zaman belli bir sosyal hizmette işe yaramayan eser yapılmamıştır. Hatta mimari unsurlar da yapıda kullanılırken belli amaçlara hizmet etmiştir. Bu anlayışın zirvesi elbette eserlerinde güzellik yanında fazlalığı bulundurmayan Mimar Sinan ile klasikleşecektir.

1. Camiler ve Mescitler

Camiler: Selçuklular'da bilindiği gibi cami, cuma namazlarında kalabalık kitlelerin ibadet yeridir. Burada da, haftada bir defa önemli gelişmeler, yetkili ağızlardan topluca dinlenirdi. Bayram namazlarının ayrıca önemi vardı. Bu nedenle daha geniş mekâna ihtiyaç hissedilmiş, o zaman boş olan bugünkü Musalla Mezarlığı'nın bulunduğu alan bu iş için kullanılmıştır.

a) Alâeddin Camii: Konya'daki en eski ve ihtişamlı Selçuklu eserlerinden birisi de Alâeddin Camii'dir. Sultan I. Mesud

[48] Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989, s. 456.

(1116-1155) devrinde yapımına başlandığı halde bitirilmesi Alâeddin Keykubâd'a nasip olduğu için (1220), onun adını almıştır. Mihrab önünde ortası kubbeli geniş mekânı, ihtişamlı giriş kapıları (özellikle, kuzey saray tarafı), mükemmel ahşap işçiliği, geniş avlu içindeki türbeleri ile Alâeddin Camii, yaşayan Anadolu Selçuklu tarihi gibidir.

Düz Konya'ya hâkim antik dönem Alâeddin Tepesi üzerindeki bu tarih âbidesi, Selçuklu başkentinin en merkezî eseri durumundadır.

Selçuklular, fetihten sonra tepedeki Eflatun Kilisesi'ni camiye çevirmişlerdi. Fakat ilk fırsatta, bugün olmayan o mescidin karşısına cami inşa ettirmişlerdir (**Fotoğraf 3**). Sanat tarihçilerinin tahminine göre ilk yapılan kısım, doğusundaki sık sütunlu (altı sıra) bölümdür. Sonra batı bölümü, avlu duvarları, kümbetler eklenmiştir[49].

Alâeddin Camii, zengin süslemeleri ile bezenen mimarî özellikleri bir yana sanki kitabeler âbidesi gibidir[50]. Dört Selçuklu Sultanı (I. Mesud, oğlu II. Kılıç Arslan, I. İzzeddin Keykâvus, kardeşi I. Alâeddin Keykubâd) ile cami mimarı, işe nezaret eden âmirleri hatta 1889'daki tamiri üzerine II. Abdülhamid'inki de dâhil birçok kitabe bulunmaktadır. Camiyi tamamlayan mimarı, Muhammed bin Havlan el-Dımışkî'dir. Aynı mimar, Konya-Aksaray yolundaki Sultan Hanı'nı da yapmıştır. Alâeddin Camii avlusundaki tamamlanmamış türbe ile Karatay Medresesi'nin de mimarı olma ihtimali büyüktür[51].

Kale surları gibi yüksek avlu duvarları ile çevrili caminin kuzey kapısı en ihtişamlısıdır. 4.70 m genişlik, 2.15 m enindeki taç kapıyı üç tarafından 42 yapraklı bir süs çevirir. Her yaprağın içinde "*Fetih Sûresi*"nin bir kelimesi yazılıdır. Kapı sağındaki üçüncü çerçevenin alt tarafına "*Besmele*" oyularak yazılmıştır. Diğer duvar, pencere üzerlerinde de birçok kitabe vardır. Fakat en ilginci en orjinal bölüm olarak günümüze gelen minber üs-

---

[49] Aslanapa, *Türk Sanatı*, II, s. 42.

[50] Bkz. Konyalı, *Konya*, s. 293-317; Önder, *Mevlâna*, s. 91-105.

[51] Sönmez, *aynı eser*, s. 220.

tündedir. Minber kapısı alınlığında: "*Bugün mülk kimindir, tek ve kahhar olan Allah'ındır*"[52] yazısı yazılmıştır.

Minber, Türk oymacılığının ve ağaç işçiliğinin erişilmez derecede yüksek bir örneği olarak kabul edilmektedir. Abanoz ağacından işlenmiş parçaların birbirine geçmesinden meydana gelmiştir[53]. Selçuk ustası, ağacı elinde hamur yapmış, âdeta sanat vecdini bütün incelikleriyle işlemiştir. Üzerindeki süsleme ve yazılarıyla, bütünlüğündeki görünen üslûp bakımından tek başına bir sanat abidesidir.

Fotoğraf 3: Alâeddin Camii.

Konya Alâeddin Camii'ni Osmanlılar birçok defa tamir ettirerek günümüze kadar gelmesini sağlamışlardır[54]. Bu tarihî camii, yıllardır tamir görmekte, tekrar hizmete açılacağı günleri beklemektedir.

Avlusunda Selçuklu Sultanlarının yattığı iki türbe vardır. Türbenin bulunduğu avlunun büyük kısmı mezarlıktır. Ayrıca halk dilinde "*Alâeddin Denizi*" denilen yağmur sularının toplandığı sarnıç da buradadır[55].

---

[52] Önder, *Mevlâna*, s. 98.

[53] Aslanapa, *aynı eser*, s. 38.

[54] Zeki Atçeken, "Sultan Alâeddin Camii ve Osmanlılar Zamanında Yapılan Tamirler", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3 (1989), s. 77.

[55] M. Ferit-M. Muhlis, *aynı eser*, s. 73.

b) Ebu'l-Fazl/İplikçi Camii

Konya'daki en eski Anadolu Selçuklu camilerinden biri de Ebu'l-Fazl/İplikçi'dir **(Fotoğraf 4)**. 1201'den önce yapıldığı sanılmaktadır. Cami, İplikçiler çarşısında olduğu için bu adla anılmıştır. Anadolu Selçukluları devrinde Ebu'l-Fazl Camii olarak şöhret bulmuştur[56]. Yaptıranı konusunda tereddüt vardır. Değerli araştırmacı İ. H. Konyalı, Tebrizli Ebü'l-Fazl-Abdülcebbar tarafından yaptırıldığının sanıldığını, son zamanlarda kapısına yazılan Altunapa'nın cami ile ilişkisinin sadece camiye bitişik kendi adı ile anılan medresesini yaptırmaktan öteye geçmediğini belirtirken[57], M. Önder, camiyi yaptıranın Selçuklu devlet adamı Şemseddin Altunapa olduğunu iddia eder[58]. Doğrusu Konyalı'nın görüşü olmalıdır.

Ebu'l-Fazl/İplikçi Camii, Anadolu Selçukluları'na ait en eski mozayik çinili mihraba sahip olarak inşa edilmişti. Fakat bu ilk mihrap, günümüze şimdiki mihrabın altında bir kalıntı olarak gelebilmiştir[59].

Yaptırıldığı zaman yoldan yukarıda olan camiye günümüzde onbir paylık merdivenle inilmektedir. Cami uzun tarihi boyunca birçok defa tamir görüp yenilenmiş olmalıdır. En son 1945 yılında Müzeler Müdürlüğü'nce bugünkü şeklinde onarılan cami, 1951 yılında Konya Müzesi Klasik Eserler Şubesi haline getirilmiştir. Helenistik çağ, Roma-Bizans eserleri, Hitit arslanları, lahidler, adak taşları, heykel ve seramik parçaları sergileniyordu. Halkın ısrarlı istekleri üzerine 1960 yılı şubatında içindekiler boşaltılarak yeniden ibadete açılmış[60], cami olarak aslî hüviyetine kavuşmuştur.

---

[56] Mevlâna, cuma namazlarında Ebu'l-Fazl Camii'nde vaaz ederdi (bkz. Eflakî, *aynı eser*, C. II, s. 142-143). M. Ferit ve diğerlerine göre İplikçi denmesinin sebebi cami tevliyetinin Selçuklu emirlerinden "*İplikçi Ayaz*"a verilmesidir, (bkz. *aynı eser*, s. 88). 834/1431 tarihinde Ahmed Bey b. Turgud Bey vakıflar tahsis etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Vakfiyeler*, no, 3/54.

[57] *Konya*, s. 415.

[58] *Mevlâna*, s. 105.

[59] Yetkin, *aynı eser*, s. 44.

[60] Konyalı, *Konya*, s. 415; Darkot, *Konya*, s. 843, 851.

Fotoğraf 4: İplikçi Camii'nin kuzey cepheden görünüşü.

c) Sahib Ata Hânkahı

Sahib Ata Hânkahı **(Fotoğraf 5),** cami **(Fotoğraf 6),** zaviyesi, türbesi, hamamı, mektebi ve medresesi ile insan ihtiyaçlarına çok yönlü cevap veren bir eser olarak Selçuklu veziri Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. 25 yıl süren inşaat 1283'te bitirilmiştir. Sahib Ata'nın Konya içinde, Lârende Caddesi üzerindeki bu yapılar topluluğu dışında, İnce Minareli Medrese ve Mescidi, Tahir ile Zühre veya Dönbaba Mescit ve Türbesi, çeşmeleri ile buzhaneleri de vardır[61].

Sahib Ata Hânkahı, günümüz hayırseverlerine göre hayatı daha komple kavrayan bir anlayışla Sahib Ata, eserlerinin ölümünden sonra da asırlarca yaşayabilmesi için zengin vakıflarla desteklenmesini sağlamıştır. Varlıklı devlet büyüklerinin, yaptırdığı halk yararına hizmet ve hayırda yarışları niteliğindeki bu eserler, Konya veya diğer şehirlerimizin hâlâ gözde simgeleri durumundadır.

---

[61] Ayrıca Kayseri, Sivas, Afyon, Akşehir, Ilgın dâhil Anadolu'nun birçok beldesini halkın ihtiyaç duyduğu hayır eserleri ile donatarak imar etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İshaklı'da han ve hamam (1249), Akşehir'de Taş Medrese (1250), Sahib Ata Mescid, Hânkah ve İmareti (1260), Kayseri'de Sahibiye Çeşmesi ve Medresesi (1266) ve Sahibiye Medresesi (1267), Ilgın'da Kaplıca ve Han (1267), Sivas'ta Gök Medrese (1271). Bkz. M. Mesud (Koman)- M. Ferid (Uğur), *Selçuklu Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul 1934.

Fotoğraf 5: Sahib Ata Hânkahı.

Cami Taç Kapıya Uzanıyordu!

Sahib Ata Hânkah Camii, ilk yapıldığı zaman bugün hâlâ ayakta duran tek minareli[62] muhteşem cepheye kadar uzanıyordu. Tip itibariyle Beyşehir Eşrefoğlu Camii gibi ağaç direkler üzerine yapılmış çatılı ahşap bir cami idi. Bu ilk şekli yanmış, ancak şahane çini mihrabı kalmıştır[63]. Sonraları girişten 8 m uzaktaki bugünkü cami, yanlarından da beşte iki daraltılarak yapılmıştır.

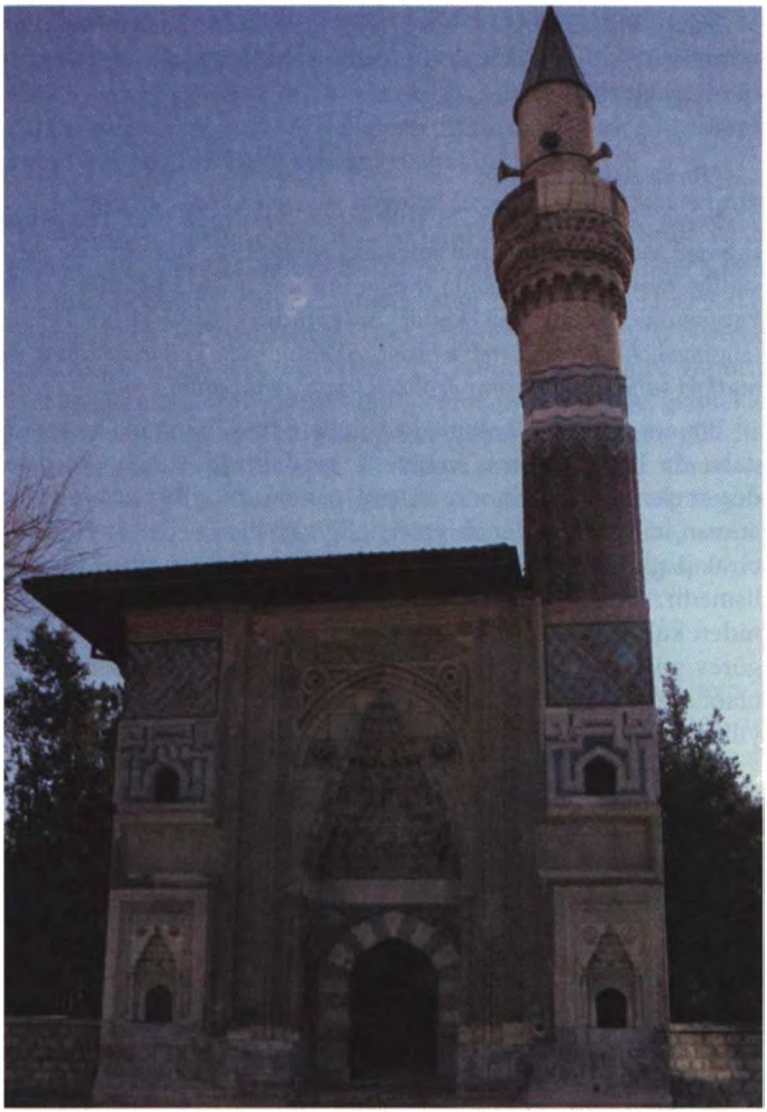
Sahib Ata Camii, cümle kapısı, taş, tuğla ve çininin çok ahenkli olarak birleştiği bu âbidevî eserin minaresi dikkat çekicidir. Sahib Ata taç kapısının bir özelliği de alt kısmında emzikli sebillerinin bulunmasıdır[64]. Cephede iki pencere gibi açılan mermer hazneli yerlerin bu amaçla kullanıldığı düşünülmektedir. Hatta yukarıya konulan şerbet veya içeceğin bugün bulunmayan tahta emzikle içildiği sanılmaktadır.

---

[62] Konya'daki Sahib Ata Camii minaresinin Sivas Gökmedrese'deki gibi çift olduğu kanısı yaygındır. Oysa vakfiyede minarenin bir tane olduğu yazılıdır. Bkz. Sadi Bayram-Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrü-d-Din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *V.D.*, S. 13, .s. 38.

[63] Aslanapa, *aynı eser*, s. 77; Yetkin, *aynı eser*, s. 74.

[64] Ögel, *aynı eser*, s. 54; Hasan Özönder, *Konya Vakıf Eserleri*, 1985, s. 7.

Fotoğraf 6: Sahib Ata Camii'nin portal ve minaresi.

Sahib Ata'nın mimarı Anadolu Türk mimarisinin en değerli sanatçılarından Kölük bin Abdullah'tır[65].

[65] İnce Minareli Medrese, Nalıncı Türbesi gibi birçok büyük ve değerli eserin de mimarı olan Kölük, Selçuklulardan önce Anadolu'ya gelerek Hıristiyanlaşmış

Sahib Ata Camii, 1470 ve 1824 yıllarında esaslı onarımlar görmüştür[66]. Bu tarihlerde de cami, günümüzdeki gibi küçültülmüş halde idi.

"Bana Allah Kâfidir"

Sahib Ata Hânkahı, birçok kısmı yıkılıp harab olmasına rağmen taç kapısı ve cami mihrabı, zaviyesi ve hamamı ile ilgisizliğe meydan okurcasına ihtişamını korumaktadır. Hânkahın kapısındaki kitabe ne kadar anlamlıdır: "*Bana Allah kâfidir (Hasbiyallah). Bu mübarek hânkah, Allah'ın salih kullarına konak ve muttaki suffa ashabına oturak olmak üzere... inşa edildi.*"

Bir ara tamir ve bakımı için ihale edilen hânkah, maalesef daha da harab edilmiş vaziyette bırakılmıştı (1985). Yerdeki döşemelerini, duvarlarındaki çini panolarını sökerek birşeyler arayan tamirci (!) ödenek yetersizliğini bahane ederek yüzüstü bırakıp gitmiştir. Günümüzde etrafının açılması güzel bir gelişmedir. Dileriz, kubbeli, ferah bir mekâna sahip hânkah, yeniden kullanıma açılır. Zira bir ara mektep ve mescit olarak da görev gören bu mekân, kütüphane veya bir araştırma merkezi olarak yeniden kullanılır hale getirilebilir. Ancak o zaman 732 yıllık bu tarihî mirasın sahiplerinin de ruhları şad olur. Hemen avlu duvarına bitişik Arkeoloji Müzesi'ne toplayarak titiz bir koruma altına aldığımız Hitit-Firig eserleri, Roma-Bizans heykel ve lahidlerine, Hellenistik kalıntılarına gösterilen ilgi bu ata yadigârından esirgenirse köksüzlük nişanesi olmaz mı?

Sultan Hamamı: Sahib Ata'nın bugün "*Sultan Hamamı*" adıyla bilinen hamamı ise, zaviye, mescit ve türbeye gelir getirmek için yaptırılmıştır. Suyu evvelce Meram Çayı'nın şehir ırmağı kolundan temin edilen[67] hamamın kadın, erkek ve keçelik bölümleri bulunmaktadır. Su deposu da olan hamam, 1960'da Vakıflar idaresi tarafından onarılmış olup halen şahıslar tarafından işletilmektedir.

---

bir Türk ailesinden olmalıdır. Zaten ismi de "*cesur*" anlamında eski bir Türk adıdır. Bu mimarın yine Konyalı olan ve Mevlâna ile yakın ilişki içindeki Rum asıllı ressam-mimar Kalûyan bin Karabuda el-Konevî ile aynı şahıs olmadığı ortaya konmuştur. Bkz. Sönmez, *aynı eser*, s. 271-283.

[66] Atçeken, *aynı eser*, s. 174-176.

[67] Atçeken, *aynı eser*, s. 165.

Türbe, Bir Devrin Acısını Sır Gibi Saklayan Eser!

Hânkah olarak ele alındığı için burada Sahib Ata Türbesi'ne kısaca temas etmekte fayda vardır. Bu eser, bilindiği gibi Selçuklu çini sanatının son fakat en muhteşem örneğini olarak kabul edilmiştir[68]. Peki, bu özen nedendir?

Sahib Ata, henüz kendisi hayatta iken iki oğlunu kaybetmiştir. Selçuklu emirlerinden olan iki oğul da Cimri olayında vefat ederler. Babaları da onlara bir türbe yaptırır. Fakat daha sonra kendisi de onların yanına yatmak ister. Dünyada beraber kalamayan baba ve oğullarının çesetleri, bir çatı altında böylece yatacaktır. Onun için eski türbeyi yıktırarak şimdikini yaptırır (1283). Mumyaların gömüldüğü kısım perişan hale gelmekle beraber sandukaların bulunduğu çinili mekân, ölümün güzelliğini gözlere vurgularcasına ihtişamını korumaktadır. Cami ve zaviyeye bitişik Sahib Ata ve oğulları ile yakınlarından altı kişinin yattığı bakımsızlıktan içler acısı vaziyette duran bu türbe, zaman zaman tamir görse de ilk özelliğini korumuş bulunmaktadır.

Sahib Ata ve Şehircilik Anlayışı Üstüne

Aslında şehircilik açısından Sahib Ata Hânkahı'nın ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Diyelim ki devrine göre, dışarıdan gelen bir yolcu, Sahib Ata Hânkahı'na indiği zaman ulaşım vasıtası olan hayvanına bağlanılacak, bakılacak bir yer bulmaktadır. Kendisi ise güvenilir bir ortamda yatıp kalkacak, yıkanıp temizlenecek, ibadet edecek, üstelik birşeyler öğrenecek şansa sahibtir. Böylece bir ilden diğerine giden ilim arayıcısı veya yol garibi, kimsesiz, ortada kalmamaktadır. Sosyal dayanışma ve yardımlaşma en mükemmeli ile yapılabilmektedir.

Günümüz için bu şehircilik anlayışından hareketle devrin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni kurumların geliştirilmesi arzulanırdı. O zaman Selçuklu'nun "*insan medeniyeti*" modeli ile materyalist bir anlayıştan hareket eden ve insanlarda menfaat bağının dışında erdem bırakmayan körelme ve yozlaşmaya engel olunabilirdi[69].

---

[68] M. Ferid ve diğerleri, *aynı eser*, s. 62; Yetkin, *aynı eser*, s. 77, 80; Aslanapa, *aynı eser*, s. 139.

[69] Kuvvet esasına dayanıp, güçlünün zayıfı ezdiği zamanımızda, Selçuklu eserleri ihya edilmeli, bunlar, insanlığa model olarak tanıtılmalıdır.

d) Şerafeddin Camii ve Türbesi

Şerafeddin Camii, Hükûmet Konağı'nın kuzeyindedir. Selçuklu dönemi belgelerinde ilk olarak Kemahlı Şerafeddin'in inşa ettirdiği kayıtlıdır[70]. Bu durumda mabedin ilk yapılışı, 1280 yılından önceye rastlamaktadır.

Şerafeddin Camii'ni Karamanoğlu İbrahim Bey, 1444'te tamir ettirmiştir. 923/1517 tarihli Sultan Şahinşah vakfiyesinde Şerafeddin Camii olarak geçmektedir[71]. Arıkzâde Memi Çavuş 1046/1636'da yeniden yaptırmıştır[72]. Bu son yapı halen ayaktadır. Doğusunda yeralan minaresi, XIX. yüzyıla aittir.

Şerafeddin Camii'nin güney bitişiğindeki Şerafeddin'e ait türbe **(Fotoğraf 7)**, Cumhuriyet devrinde yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Tabii bu sırada Osmanlı klasik mimarî üslubuyla yapılan şimdiki Şerafeddin Camii'nin kıble duvarında da bir gedik açılmıştır. Onarılmış olmasına rağmen halen taş renginin farkından türbe yeri anlaşılabilmektedir. Bu türbe geçtiğimiz yıllarda yeniden inşa edilmiştir.

Fotoğraf 7: Şerafeddin Türbesi (solda). Yakın zamanda yeniden yapılmıştır.

---

[70] Bayram-Karabacak, *aynı makale*, S. 34, 39. Konyalı, banisinin Çaşnigir Şerafeddin Osman olduğu ve 1214'ten önce yaptırdığı kanaatindedir. Bkz. *Konya*, s. 546-547.

[71] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Vakfiyeler*, no. 3/14.

[72] Bu zat, belgelerde Arıkzâde adıyla da bilinen Eymür oğlu Mehmed Çavuş'tur. Bkz. Konyalı, *Konya*, s. 550.

Mescitler

Bilindiği gibi Konya'da Selçuklu devri mescidi, küçük, sıcak mahalle camiidir. İçinde minberi olmayıp, cuma ve bayram namazları kılınmamaktadır[73].

Evlere yakın olan mahalle mescitleri, vakit namazlarının kılınmasından başka halkın örgütlenmesi, tanışıp yakınlaşması için de önemli mekânlardır. Genellikle yaptıranın adını taşımaktadırlar. Çoğu kere mahalle de aynı şahsın ismini alırdı. Selçuklu Konyası'nda, kaynaklarda ismi geçenler de dâhil otuz bir adet mescidin bulunduğu tesbit edilmiştir[74].

a) Beşarabey/Ferhuniye Mescidi

Alâeddin Tepesi'nin kuzey tarafında, Ferhuniye Mahallesi'nde olan Beşarabey Mescidi **(Fotoğraf 8)**, 1219 yılında Emir-i Ahur Zeyneddin Beşara Bey tarafından yaptırılmıştır[75].

Fotoğraf 8: Beşarabey Mescidi.

Aslında son cemaat yeri kubbeli, minareli olan bu mescidin kubbeli kısmı ile kitabesi durmaktadır. Konya'nın Başara Köyü'ne de adını veren bu Selçuklu devlet adamının mescidi, ilk önce içi çini süslü olarak yapılmıştır. Dış tarafında da minarenin

---

[73] Aslanapa, *aynı eser*, s. 66.

[74] Baykara, *aynı eser*, s. 81-85.

[75] Konyalı, *Konya*, s. 328-329; Önder, *Mevlâna*, s. 125.

sokak duvarını süsleyen çok kıymetli çini parçasının bulunduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. 1908'de bu çini panosu çalınmıştır. Çok tamir gördüğünden iç çinileri de bugüne gelememiştir[76].

b) Beyhekim Mescidi

Beyhekim Mescidi **(Fotoğraf 9)**, Selçuklu Sarayı'nın başhekimi olan Ekmeleddin tarafından yaptırılmıştır. Mevlânâ ve ailesinin de saygı duyduğu doktorları olan Bey-Hekim'in türbesi, mescidinin girişinde, sağ taraftadır. Mescidi tuğla örgü bir kubbe örter. Mescidin içi, kubbesi, türbe kısmındaki kapılar çini kaplı iken dökülmüştür. "*Selçuklu Çini mihrabları grubunun son şaheseri*" olan çini mihrabı ise, Almanlar tarafından çalınarak kaçırılmıştır. Tövbe: 18, Bakara: 255, Ankebût: 45 âyetleri ile bezeli bu çini mihrap, Almanya'nın Berlin Staadlische Müzesi'nde sergilenmektedir[77]. Bu güzel mescidin Türk ağaç işçiliği ve oymacılığının mükemmel örnekleri olarak bazı parçaları Konya Müzesi'ne kaldırılmıştır. Mescidin orjinal mihrap, pencere ve kapıları bulunmamakla birlikte ibadete açıktır.

Fotoğraf 9: Beyhekim Mescidi.

[76] Konyalı, *Konya*, s. 329; Yetkin, *aynı eser*, s. 71.

[77] Konyalı, *Konya*, s. 334; Önder, *Mevlâna*, s. 139; Aslanapa, *aynı eser*, s. 70; Yetkin, *aynı eser*, s. 106.

c) Bulgur Tekkesi Mescidi

Bulgurcuk denilen kaşıntı hastalığına tutulanlar için zamanla müracaat yeri haline geldiği için halk arasında Bulgur Tekkesi Mescidi **(Fotoğraf 10)**, adıyla anılmıştır. Kapu Camii'nin doğu tarafında çarşı içindedir. Tuğla örgü bir kubbenin örttüğü mescit, altı köşeli koyu yeşil Selçuklu çinileri ile kaplı iken zamanla bu levha çiniler dökülmüştür[78]. Yaptıranı ve mimarı henüz bilinmemektedir.

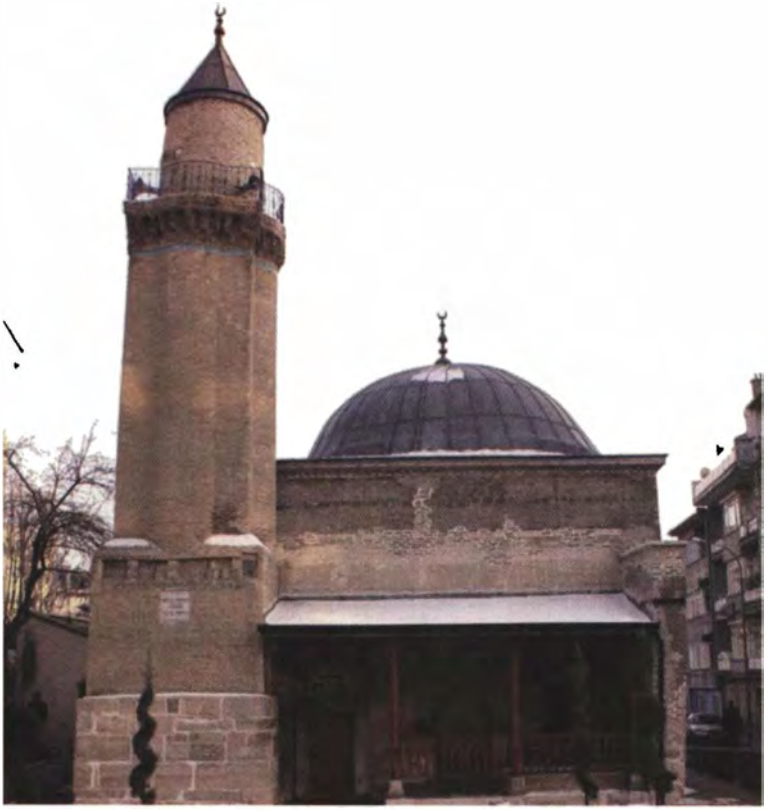

Fotoğraf 10: Bulgur Tekkesi Mescidi.

[78] Konyalı, *Konya*, s. 339-341; Önder, *Mevlâna*, s. 138; Yetkin, *aynı eser*, s. 107.

d) Hoca Hasan Mescit ve Türbesi

Hoca Hasan Mescidi **(Fotoğraf 11)**, kendi adıyla anılan mahallededir. Kare bir mekân üzerine tek kubbe ile örtülmüştür. 1992'deki onarım sırasında, eski mihrabı çinili bir mescit olduğu tesbit edilmiştir[79]. Âbidevî ölçüde gösterişli minaresi yivlidir. Üzerindeki kalıntılardan çini süslemeli olduğu anlaşılmaktadır. İki şerefeli, yukarıya doğru incelen minaresi ile dikkat çeken bu mescit, XIII. yüzyıldan kalmadır[80]. Halen mescit olarak kullanılmaktadır. Son onarım sırasında son cemaat mahallinde bir de türbe ortaya çıkmıştır. Bunun Hoca Hasan'a ait olduğu sanılmaktadır.

Fotoğraf 11: Hoca Hasan Mescidi.

[79] Yılmaz Önge, "Konya'da Yeni Bulunan Alçı Süslemeler", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s. 188.

[80] Konyalı, *Konya*, s. 401; Önder, *Mevlâna*, s. 141; Aslanapa, *aynı eser*, s. 69; Yetkin, *aynı eser*, s. 71.

e) Karatay Mescidi

Karatay Mescidi, Hoca Fakih Tekkesi bitişiğinde **(Fotoğraf 12)** 1248 yılında Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kemâleddin Rumtaş tarafından zaviyesi ile birlikte yaptırılmıştır. Kesme taştan mescit duvarlarının üstünü tek bir tuğla kubbe örter. Pencere alınlıkları, kubbe içi çinilerle kaplı iken dökülmüş ve sadece izleri kalmıştır[81]. Yapıldığı zaman Konya surları dışında fakat Konya-Beyşehir yolu gibi işlek bir cadde üzerinde idi. Zaviyesi yıkılan mescit, günümüzde Şeker Fabrikası'nın arka kapısı karşısında, daha önce bahsedilen Hoca Fakih Mescit ve Türbesi'nin yanındadır. Hepsi aynı avlu duvarı içine alınarak onarılmış bulunmaktadır.

Fotoğraf 12: Karatay Mescidi. Solda görünen Hoca Fakih Mescit ve Türbesi'dir.

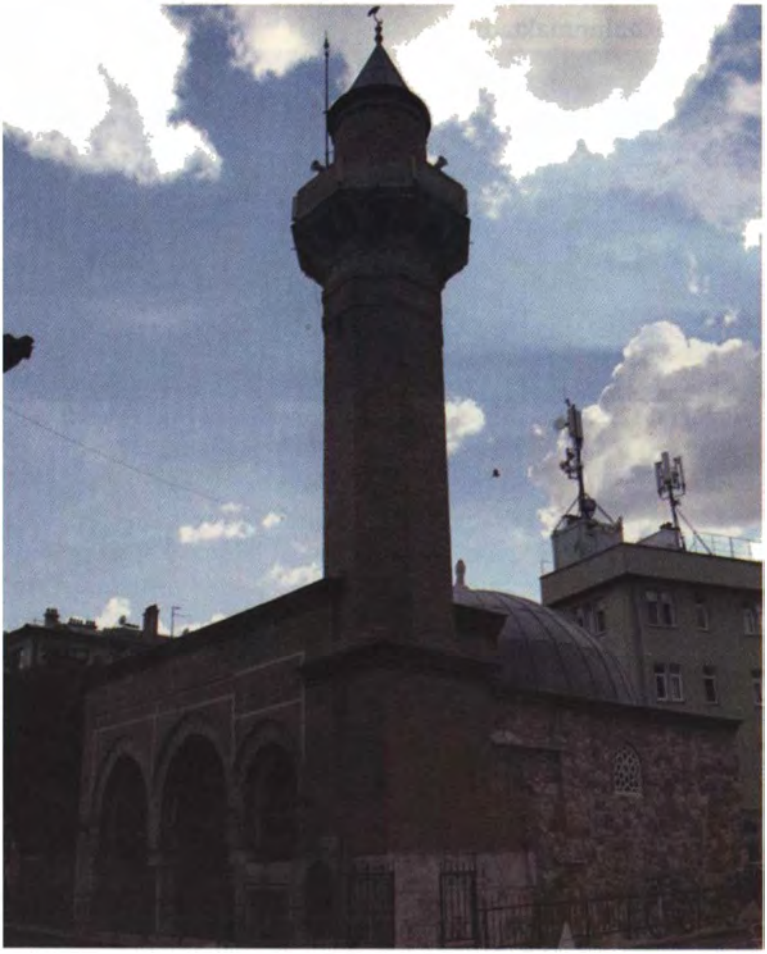
Karatay Mescidi ibadete açık değildir. Gönül ister ki Hoca Fakih Manzumesi çevresindeki taşları henüz kaybolmamış, kabristanla birlikte buradaki bakımsız saha yeşillendirilsin. Pancar küspesi almaya veya pancar yıkmaya gelen yığın yığın insanımız fabrika arkasındaki havası-helâsı kirli çay ocağı bahçesinde değil de bu nezih atmosferde otursun. Hem tarihin hem de gaza ruhunun tüttüğü Hoca Fakih bahçesi ile bitişik Karatay Mescidi'nin ferah avlusunda vaktini değerlendirsin. Yalnız nedense bizde tarihî eserleri tamir edip tahrip olmaya terk etme anlayışı vardır. Gerçi bu yıkılıp yok olanlara göre yine de güzel bir şanstır. Ama niçin maddi onarımı; insan hizmetine sunarak aslî gayesi ile bütünleşen manevi onarımla birleştirmiyoruz,

[81] Uğur-Koman, *aynı eser*, s. 64; Yetkin, *aynı eser*, s. 73.

anlamak zordur. Dileriz o anlayış genişliği ile birlikte tarihî eserlerimizin devrimizde de yaşadığını göreceğimiz günler tez gelir.

f) Sırçalı Mescit

XIII. yüzyılın ikinci yarısından kalma olan Sırçalı Mescit (**Fotoğraf 13**) de tipik bir Selçuklu eseridir. Adını çini süslemelerinden alır. Selçuklu çini mihraplarının en güzel örneklerinden birini taşımaktadır. Kubbelidir. Tuğla işçiliğinin önemli bir misali olan kubbesi, tuğlaların iç içe yıldızlar meydana getirecek şekilde sıralanarak örülmüştür.

Fotoğraf 13: Sırçalı Mescit.

Bir ara çevresinde debbağlar bulunduğu için Debbağhâne Mescidi diye de anılmıştır[82]. Mihrabtaki muhteşem çini göbekler çalınarak Konya'daki bir konsolos tarafından Avrupa'ya kaçırılmışsa[83] da ekseriyeti durmaktadır. Burada bir yanlışlığa işaret etmek gerekir. Debbağhâne'deki Sırçalı Mescid'le Bordabaşı Mahallesi'nde, Sırçalı Sultan/Miskinler Tekkesi bitişiğinde bulunduğu söylenen Sırçalı Sultan aslında Demirci Hacı Mescidi'dir. Sırçalı Sultan Tekkesi adından dolayı yanlışlıkla Sırçalı Mescit'le aynı yer sanılmıştır[84].

g) Sahib Ata/Dön Baba, Tahir ile Zühre Mescit ve Türbesi

Sahib Ata Mescidi **(Fotoğraf 14)**, Karatay ve Sırçalı Mescit gibi kubbeli bir Selçuklu Mescidi'dir. Zamanla kim tarafından hangi amaçla yapıldığı unutulduğu için mescit, türbesinde yanyana yatan iki mezarın taşına bakılarak uydurulan *"Tahir ile Zühre"*, *"Arzu ile Kanber"* veya *"Dönbaba Tekkesi"* adıyla anılır olmuştur. Fakat aslının öyle olmadığı Konyalı tarafından ortaya konulmuştur. Gerçekte bu nadide mescit, Konya içinde ve dışında çok hayır eseri olan Sahib Ata'nın hafız yetiştirmek için yaptırdığı bir dârülhuffaz ve mescittir. Yine aynı devlet adamının yaptırdığı İnce Minareli Hadis Fakültesinin müderrisi olan Mü'min Halife'ye tahsis edilmiştir[85].

Fotoğraf 14: Sahib Ata/Dön Baba/Tahir ile Zühre Mescidi.

---

[82] Önder, *Mevlâna*, s. 136; Aslanapa, *aynı eser*, s. 68; Yetkin, *aynı eser*, s. 101.

[83] Konyalı, *Konya*, s. 524.

[84] Bkz. Yusuf Küçükdağ, "Lâle Devri'nde Konya", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s. 39-40.

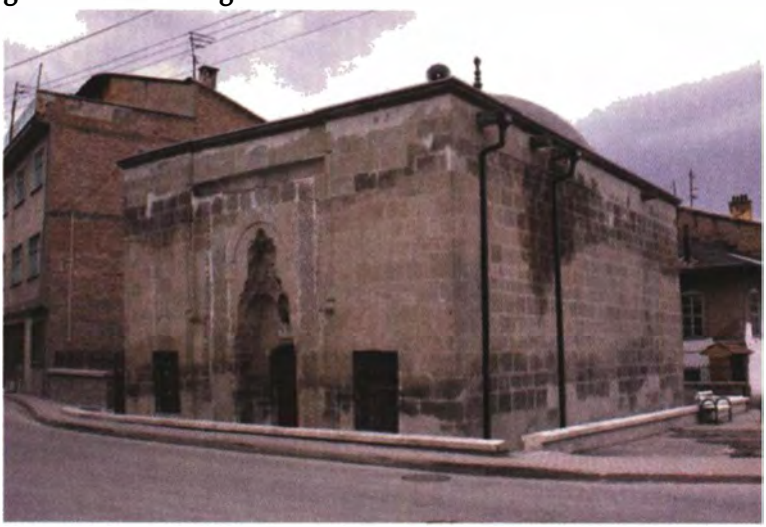
[85] Konyalı, *Konya*, s. 517-519.

Kazılarda çok miktarda çininin çıkması, burada da çini süslemenin kullanıldığını göstermektedir[86]. Yakın zamana kadar evlerle içice ve bakımsız olan bu güzel mescit tamir ettirilerek ibadete açılmıştır. Gazi Lisesi'nin arkasındadır.

h) Taş Cami/Akça Gizlenmez/Hacı Ferruh Mescidi

Taş Cami **(Fotoğraf 15)**, tamamıyla kesme taştan mükemmel bir taş işçiliği ortaya konularak yapılmıştır. Yaptıranı Üstadüddar, yani hazine-i hassa emin Hacı Ferruh'tur. 1215 yılında Mimar Ramazan'a inşa ettirmiştir. Önceleri mescide ve bulunduğu mahalleye de "*Hacı Ferruh*" denirken dikkat çekici taş işçiliğinden dolayı Taş Mescit/Taş Cami denilmiştir.

Küçük bir mescit olarak ender rastlanan taş ustalığı ile sonraki camilerin gelişmesinde örneklik eden bu "*şaşırtıcı taş işlemeli*" eser,[87] halen hizmet vermektedir. Başlangıçta taş ve tek bir sağır kubbe[88] ile örtülü iken kubbe kasnağına kadar yıkıldığı için sonraları düz dam ile örtülmüştür. Mukarnaslı derin kapı ve mihrablıdır. Sahib Ata Camii'nin ilerisinde Paşalı Köprü'ye giden caddenin sağındadır.

Fotoğraf 15: Taş Cami.

[86] Yetkin, *aynı eser*, s. 104.
[87] Konyalı, *Konya*, s. 362-367; Önder, *Mevlâna*, s. 122; Aslanapa, *aynı eser*, s. 66.
[88] Önder, "*tuğla*" der. Bkz. *Mevlâna*, s. 122.

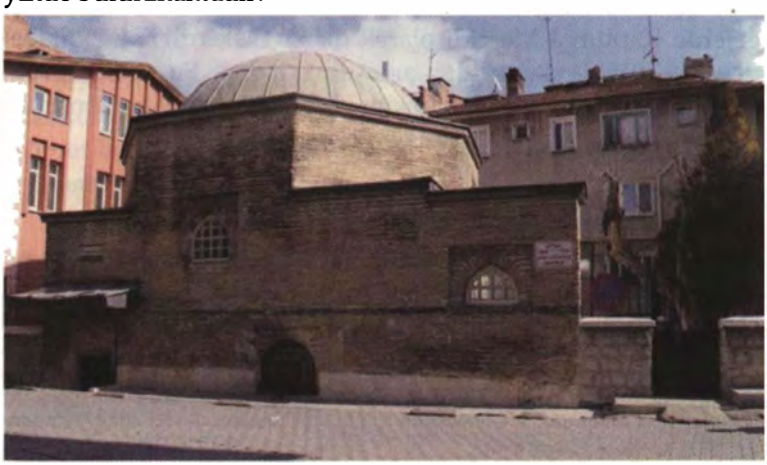
Neden "*Akça Gizlenmez?*"

Bu mükemmel kesme taştan esere halk arasında "*Akça Gizlenmez Mescidi*" de denilmektedir. Anlatılan sebep ise şudur. Güya Hacı Ferruh, mimarı çağırarak; "*Bana her tarafı taştan bir cami ve mektep yapacaksın ki hiç bir yerine akça (madenî para) bile gizlenmesin, taşlar birbirlerine o kadar intizamlı yapıştırılmış ve kenetlenmiş olsun. Aksi takdirde kelleni tehlikede bilesin!..*" demiştir[89]. İşte bu uyarı üzerine, taşlar birbiri üstüne para sığmayacak kadar düzgün yerleştirilmiş, eser "*Akça Gizlenmez*" adını almıştır.

1) Kara Arslan Mescidi

Kara Arslan Mescidi **(Fotoğraf 16)**, Konya'da, İç Karaarslan Mahallesi'ndedir. Selçuklu veziri Ziyaeddin Kara Arslan[90] tarafından XIII. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmıştır.

Kara Arslan Mescidi, kare plan üzerine, temeli taş, üst tarafı tuğla ile yapılmıştır. Tek kubbesi olup tuğladan örülmüştür. Mihrabı, firuze ve siyah çinilerle süslenmiştir, ibadete açıktır. Mescitten başka tekke, türbe bölümleri de vardı. Tekke yıkılıp kaybolmuştur. Kara Arslan'a ait türbe, mescidin 100 m. güneyinde bulunmaktadır.

Fotoğraf 16: Kara Arslan Mescidi.

[89] Konyalı, *Konya*, s. 362.
[90] İbn Bibi, *aynı eser*, s. 70.

i) Mihmandar Mescidi

Mihmandar Mescidi, Konya'da, Mihmandar (Çifte Merdiven) Mahallesi'ndedir. Kitabesinden 604/1207'de, Yusuf oğlu Mahmud'un yaptırdığı, anlaşılmaktadır[91]. Bu nedenle Mahmud Mescidi de denmektedir.

Mevcut mescit, 1942 ve 1953 yıllarında mahalle halkı tarafından yeniden yaptırıldığı için mimarî bir özelliği bulunmamaktadır.

j) Akıncı Mescit ve Türbesi

Akıncı Mescidi, eski adı Akıncı olan mahallede, Rektörlük'ün bahçesi içinde, Küçük Karatay Medresesi'nin yakınında bulunuyordu. Kitabesine göre, 607/1210'da, Emir Ali oğlu Cemaleddin İshak inşa ettirmiştir[92].

Akıncı Mescidi'nin bitişiğinde bir Selçuklu Türbesi ve Medresesi de bulunuyordu. Mescit, bakımsızlıktan harap olmuş, 1932 yılında, temelleri kaldırılarak yeri Kız Öğretmen Okulu'nun bahçesine alınmıştır[93].

k) Bagavî Mescidi

Bagavî Mescidi, bulunduğu mahallenin adından dolayı belgelerde Kapturga Mescidi olarak da geçmektedir[94]. Bir kitabeden 618/1216'da yaptırıldığı anlaşılmaktadır[95]. Şu anda mevcut olmayan bu mescit, Beyhekim Mescidi'nin batı yönünde, Zindankale'ye yakın bir yerde bulunuyordu.

l) Erdemşah/Kale-i Cerp Mescidi

Erdemşah Mescidi **(Fotoğraf 17)**, Konya'da, Kalecerp Mahallesi'ndedir. El-Hâc İsmail oğlu Şemseddin Erdemşah tarafından 617/1220'de yaptırılmıştır[96].

---

[91] Yusuf oğlu Mahmud, 1. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanı devlet adamlarındandır. Bkz. Konyalı, *Konya*, s. 448.

[92] Konyalı, *Konya*, s. 288.

[93] Konyalı, *Konya*, s. 287, 575; Önder, *Mevlâna*, s. 90.

[94] Konyalı, *Konya*, s. 432.

[95] Önder, *Mevlâna*, s. 267.

[96] Konyalı, *Konya*, s. 354.

Kapısı kuzeydoğuya açılan Erdemşah Mescidi tuğla örgü, tek sağîr kubbelidir. Diğer Selçuklu mescitleri gibi eskiden mihrabı çinilerle süslü bir mabed idi. Bugün bunlardan hiçbir eser kalmamıştır[97]. Sade bir görünümü vardır, ibadete açıktır.

Fotoğraf 17: Erdemşah Mescidi.

m) Şekerfüruş Mescidi

Sekerfüruş Mescidi, aynı adla anılan mahallede, Cumhuriyet İlkokulu ile eski Muhacir Pazarı arasındadır. Şekerfüruş adıyla şöhret bulmuş Şaban oğlu Hasan tarafından 617/1220'de yaptırılmıştır[98].

Şekerfüruş Mescidi, Selçuklu dönemi tek kubbeli mescitlerindendir. Mescit, eskiden çinilerle süslü idi. 1990'da Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce restore edilmiştir. Bu sırada mescide bitişik evler yıkılınca, kuzeyde bir kapı ve kapının üstünde Selçuklu sülüsü çini yazılar ortaya çıkmıştır **(Fotoğraf 18)**.

Şeyh Ahmed Efendi, XVII. yüzyılda bitişiğine yazlık bir mescit yaptırdığı için belgelerde çift kubbeli gösterilmektedir[99].

---

[97] Önder, *Mevlâna*, s. 125.

[98] Faik Soyman-İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya 1944, s. 93.

[99] Küçükdağ, *aynı eser*, s. 40.

Fotoğraf 18: Şekerfüruş Mescidi. Kapının yan tarafındaki çini parçası yeni ortaya çıkmıştır.

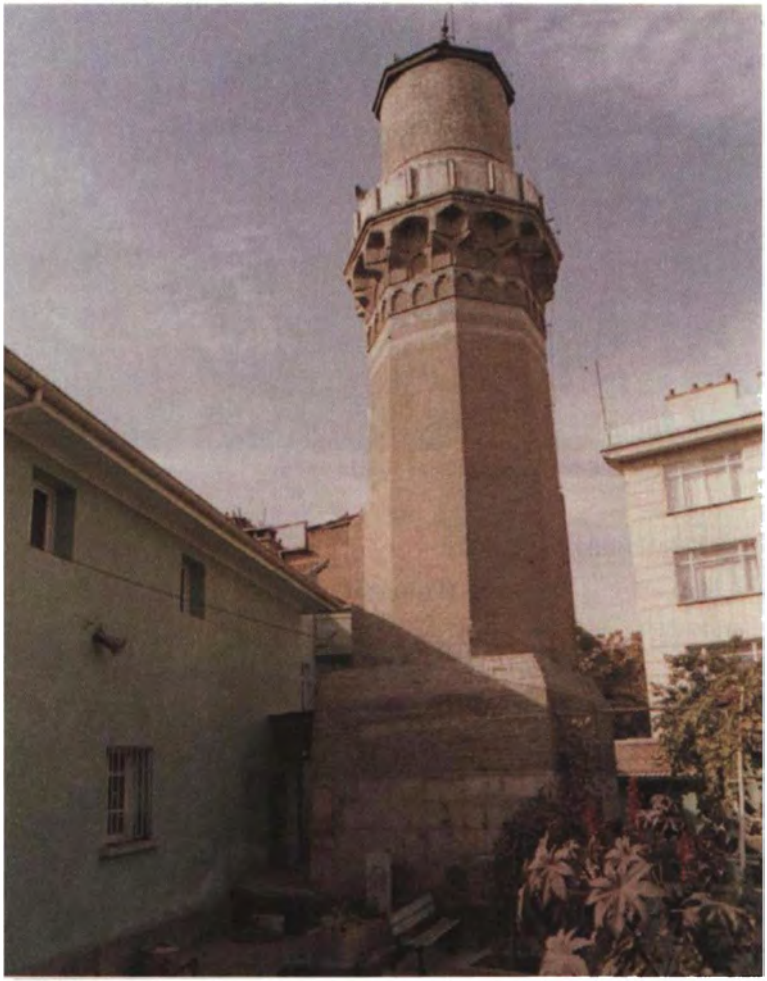
n) Hatuniye Mescit ve Türbesi

Hatuniye Mescidi, Mihmandar Mahallesi'ndedir. 610/1213 tarihli vakfiyesine göre Devlet Hatun tarafından yaptırılmıştır[100].

Hatuniye Mescidi, tek kubbeli ve iki şerefeli minaresi olan bir mabet idi. Minaresinin tuğla ve çinili olduğuna bakılırsa, mescit de aynı özellikte idi denilebilir. Mescidin kuzeyinde, minare ile mescit arasında bir de türbe bulunuyordu. 1564 ve 1714'teki tamirlere rağmen mescit ve türbe yıkılmış[101], yerine 1957 yılında bugünkü kubbesiz, kâgir mescit yapılmıştır. Minaresinin yarısı yıkıktır **(Fotoğraf 19)**.

[100] Önder, *Mevlâna*, s. 131.

[101] Atçeken, *aynı eser*, s. 138-140.

Fotoğraf 19· Hatuniye Mescidi'nin minaresi. Görülen mezarın üstünde türbe de vardı.

o) Abdülaziz Mescidi

Abdülaziz Mescidi **(Fotoğraf 20)**, Konya'da, kendi adıyla anılan mahallededir. Selçuklu devri tek kubbeli mescitlerindendir. 651/1253'te vezir Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Eskiden mescidin mihrabı, yazılı çinilerle kaplı idi[102]. 1962 ve 1992 yıllarında tamir ettirilen Abdülaziz Mescidi, ibadete açıktır.

[102] Önder, *Mevlâna*, s. 145-146.

Fotoğraf 20: Abdülaziz Mescidi.

ö) Halkabegûş Mescidi

Halkabegûş Mescidi **(Fotoğraf 21)**, Musalla Mezarlığı'nın karşısında, Ankara yolunun sağındadır. Bânisi bilinmemekle birlikte, Eflâki'de adı geçmekte[103], Selçuklu dönemi mescitlerinden olduğu şüphe götürmemektedir.

Halkabegûş Mescidi, kare planlı ve iki katlıdır. Duvarları taş, üst tarafı ve kubbesi tuğla ile örülmüştür. Altında bir de mezar bulunmaktadır. Şu anda bakımlı ve ibadete açıktır.

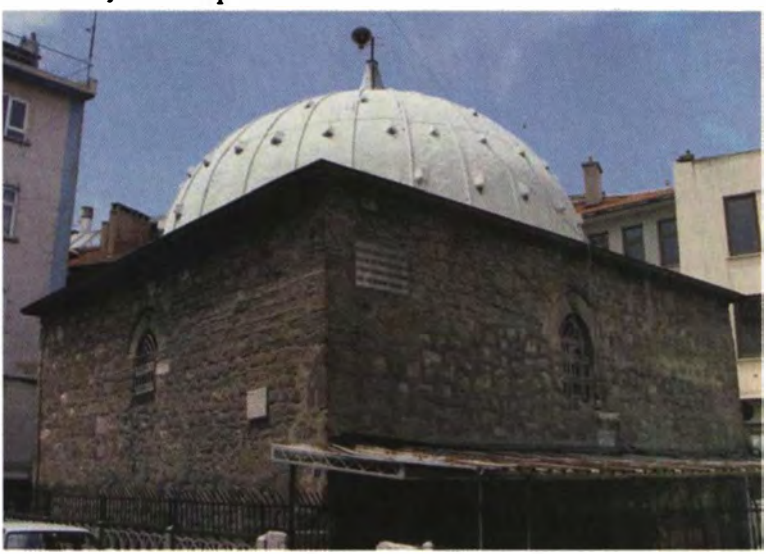
Fotoğraf 21: Halkabegûş Mescidi.

[103] *Aynı eser*, C. I, s. 167; C. II, s. 86.

p) Abdülmü'min/Megaribe Mescidi

Abdülmü'min/Megaribe Mescidi **(Fotoğraf 22)**, Zafer Meydanı'nın güneyindedir. Konyalı'ya göre ilk yaptıranı, Emirü'l-Hâc-zâde Mahmud'dur[104]. Kitabesinden 674/1275'de yenilendiği anlaşılmaktadır **(Fotoğraf 23)**. 853/1449'da Karamanoğlu İbrahim Bey ve aynı sene el-Hâc İshak oğlu Hoca Hasan, zengin vakıflar tahsis ederek burayı Kadirî Tekkesi haline getirmişlerdir. Bu sırada Abdülmü'min adlı bir zat tekkenin şeyhliğine atandığı için mescit, Abdülmü'min Mescidi diye anılmaya başlanmıştır[105].

Mescidin duvarları taş, kubbesi tuğla ile örülüdür. Eskiden mihrabı çini ile kaplı idi.

Fotoğraf 22: Abdülmü'min/Megaribe Mescidi.

Fotoğraf 23: Abdülmü'min/Megaribe Mescidi tamir kitabesi.

[104] *Konya*, s. 284.
[105] Önder, *Mevlâna*, s. 133-134.

r) Terceman Mescidi

Terceman Mescidi **(Fotoğraf 24)**, Konya'da Tercüman Mahallesi'ndedir. Kitabesi ve vakfiyesi mevcut olmadığından kim tarafından, ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir[106]. Mimari özelliği ile yapı malzemesinden, Selçuklu devri mescidi olduğu anlaşılmaktadır.

Kare planlı Terceman Mescidi'nin duvarları kesme taş ve tuğla, tek kubbesi ise tuğla ile yapılmıştır.

Fotoğraf 24: Terceman Mescidi.

s) Ulvi Sultan Mescit ve Türbesi

Ulvi Sultan Mescit ve Türbesi, Konya Hükûmet Konağı'nın kuzeybatısında, Belediye otobüslerinin durup yolcu indirdikleri yerde bulunuyordu **(Fotoğraf 25)**. Vâkıfı ve bânisi Yusuf Hüseyin-i Ulvî'dir[107]. Selçuklu devri mescitlerinden olup kare planlı ve kubbeli idi. Duvarları ve kubbesi tuğladandı[108]. Mihrabı yekpare mermerden olup şamdan, kandil motifleri ve yazı ile süslenmişti.

---

[106] Konyalı'ya göre Selçuklu Devlet adamı Zahîrü'd-Din Tercemen tarafından yaptırılmıştır. Bkz. *Konya*, s. 564.

[107] Atçeken, *aynı eser*, s. 248.

[108] Mehmet Önder "Konya'da Alevi Sultan Mescidi ve Mihrabı", *VD.*, S. 4 (1958), s. 241.

Ulvi Sultan Mescidi'nin güney bitişiğindeki türbenin duvarları ve külah şeklindeki örtüsü tuğladandı[109]. 1924 yılında yıktırılmıştır. Şerafeddin Türbesi gibi, Ulvi Sultan Mescit ve Türbesi'nin yeniden yaptırılması yetkililerden beklenir.

Fotoğraf 25: Ulvi Sultan Mescit ve Türbesi. Bu güzel eseri hiç sebep yokken ortadan kaldıranlar, acaba rahatlar mı?

ş) Kadı İzzeddin Mescit ve Türbesi

Kadı İzzeddin Mescidi, Konya İmam-Hatip Lisesi bitişiğindedir. Selçuklu vezirlerinden Kadı İzzeddin tarafından medrese ve türbe ile birlikte 650/1252'de inşa ettirilmiştir[110].

Kadı İzzeddin Mescidi, muhtemelen diğer Selçuklu mescitleri gibi kubbeli ve çinili idi. 1958 yılında caminin çevresinde çini parçalarının bulunması[111], buna delalet eder.

Mescidin avlu kapısının hemen solunda Kadı İzzeddin'in türbesi yer alıyordu. Eskiden bu türbe ehramî kubbeli, sandukası ve iç duvarları çinili idi[112].

---

[109] Özönder, *aynı eser*, s. 13.

[110] Bir vakfiye suretinde 506/1113 yazılıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Vakfiyeler*, no. 12/53.

[111] Önder, *Mevlâna*, s. 90.

[112] Konyalı, *Konya*, s. 416.

Mescidin orijinal şeklinin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Şu andaki cami yenidir. Türbe de bir zamanlar âdi kara örtülü iken yıkılmış olup şu anda kabir açıkta bulunmaktadır.

t) Zevle Sultan Mescit ve Türbesi

Zevle Sultan Mescit ve Türbesi **(Fotoğraf 26)**, İnce Minare'nin arkasında, Kültür Park'ın karşısındadır. Mescidin üzerindeki kitabeden Selçuklu devri eseri olduğu anlaşılmakta, fakat banisi tesbit edilememektedir. Zevle Sultan'ın, Konya'da medfun meşayihten biri olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır[113]. Halk arasında Zevle Sultan'ın kadın olduğu inancı yaygındır.

Zevle Sultan Mescidi, tek kubbeli ve tuğla ile örülmüştür. Bitişiğinde yeniden yaptırılan türbede kitâbesiz bir sanduka bulunmaktadır.

Fotoğraf 26: Zevle Sultan Mescit ve Türbesi.

u) Anber Reis Camii ve Türbesi

Anber Reis Camii, Konya Anadolu Lisesi'nin batısındadır. Selçuklu devri ileri gelenlerinden Şihabeddin Anber Reis tara-

[113] Önder, *Mevlâna*, s. 140.

fından 661/1262'de yaptırılmıştır[114]. XVI. yüzyıl sonlarında Karaman Beylerbeyisi Hüsrev Paşa esaslı bir şekilde tamir ettirmiştir[115]. Eski mescidin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Bugünkü cami, 1911'de Konya valisi Hacı Arif Paşa zamanında yeniden yaptırılmıştır.

Yuvarlak kubbeli, güzel bir eser olan Anber Reis Türbesi **(Fotoğraf 27)**, caminin kuzeydoğusunda yer alıyordu. 1927 yılında yıktırılmıştır[116].

Fotoğraf 27: Anber Reis Türbesi yıkılmadan önce. Yıkmak kolay, yapmak zor!

ü) Cemel Ali Dede Mescit ve Türbesi

Cemel Ali Dede Mescit ve Türbesi **(Fotoğraf 28)**, Meram'da Turut yöresindedir. Önceleri geniş bir bağ içinde mescit, tekke, türbe, mektep ve hamamdan müteşekkil bir Mevlevi Zaviyesi idi. Günümüzde mescit ve türbe dışındakiler mevcut değildir.

Cemel Ali Dede'nin Mevlânâ'nın yakınlarından olduğu ve mescitle türbenin mimarî özelliğine bakılırsa, Selçuklu devrinde

---

[114] Baykara, *aynı eser*, s. 83.
[115] Konyalı, *Konya*, s. 322.
[116] Konyalı, *Konya*, s. 322.

inşa edildiği söylenebilir. Mescidin kubbesi tuğla ile örülmüştür[117].

Türbede yedi sanduka bulunmaktadır. Kitabeleri bulunmadığından kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Biri, esere adını veren Cemel Ali Dede'ye ait olmalıdır.

Fotoğraf 28: Cemel Ali Dede Mescit ve Türbesi.

v) Fahrü'n-Nisa Mescit ve Türbesi

Fahrü'n-Nisa Mescidi, Çaybaşı'nda, kendi adı ile bilinen mahallededir. Eski mabet, Selçuklu dönemi mescitlerinden idi. Şimdiki yapı yenidir.

Fahrü'n-Nisa Nizam Hatun, Mevlânâ'nın müridelerindendi[118]. Mescitten başka aynı yerde tekke ve türbe de vardı. Türbe tamamen yıkılmış, içinde Fahrü'n - Nisa'ya ait ahşap sanduka kaybolmuştur[119].

y) Şifâhâne/Sakahâne Mescidi

Şifâhâne Mescidi **(Fotoğraf 29)**, Konya eski Adliye Sarayı'nın batı yönünde, Süt Tekkesi'ne varmadan sol taraftadır. Yanlışlıkla

---

[117] Önder, *Mevlâna*, s. 130.
[118] Önder, *Mevlâna*, s. 179.
[119] Konyalı, *Konya*, s. 357.

Sakahâne Mescidi de denen mabet, Alâeddin Darü'ş-Şifâsı'nın mescit bölümüdür. Taş ve tuğladan, kare plan üzerine tek kubbeli olarak yapılmış bir Selçuklu eseridir[120].

Fotoğraf 29: Şifahâne/Sakahâne Mescidi. Yıkılan Şifahâneden sadece mescit bölümü kalmıştır.

z) Zenburî Mescidi

Zenburî Mescidi **(Fotoğraf 30)**, Şems Camii'nin doğusundaki sokak içindedir. Tuğla ile tek kubbeli olarak yapılmıştır. Minaresi de tuğla olup şerefesine kadar yıkılmıştır. Bu şekli ile Hoca Hasan ve Hatuniye mescitlerine benzemektedir.

Zenburî Mescidi'ni kimin, ne zaman yaptırdığı bilinmemektedir. İnşa malzemesi ile mimari özelliklerinden Selçuklu devri eseri olduğu tahmin edilmektedir[121].

---

[120] Küçükdağ, *Dârü'ş-Şifâ*, s. 353-354.
[121] Konyalı, *Konya*, s. 567.

Fotoğraf 30: Zenburî Mescidi.

2. Eğitim-Öğretim Kurumları

Konya'da ilkokul diyebileceğimiz mahalle mektepleri, Selçuklular devrinde de vardı. Her mescidin bitişiğindeveya yakınında örneği günümüze gelemeyen mektepler yapılmıştır. Anaokulu-ilkokul seviyesindeki bu okullarda temel dinî, sosyal, matematik gibi konularda bilgiler verilirdi. Kız-erkek çocuklar devam ederdi. İnce Minare/Sahib Ata Darülhadisi ve Hacı Ferruh Mescidi'nin de mektebleri vardı.

Medreseler

Mekteplerden sonra, daha üst düzeyde eğitim veren medreseler vardı. İrili-ufaklı bütün merkezlerde medreseler, Selçuklu kültür ve medeniyetinin bahar çiçekleri gibi açmıştı. XIII. yüzyıldan sonra hızla çoğalan medreselerden günümüze güzel örnekler gelmiştir. Bazıları yıkılmış bazıları kasden yıktırılmış olan medreseler, öğrencinin bütün ihtiyaçlarına cevap verecek

mükemmellikte düşünülmüştür. Ortalama 20-40 talebenin bulunduğu bu eğitim kurumlarında öğrenci, iki veya üçer kişilik hücrelerde kalmaktadır. Zengin vakıflarla ihtiyaçları karşılandığı için çalıştığı dalda yetişmenin dışında endişesi bulunmamaktadır.

Anadolu Selçukluları'nın başkenti ve bir kültür merkezi olarak Konya'da eğitim-medeniyet tarihimize kazandırılmış bir hayli medrese bulunmaktadır.

Konya medreseleri, Anadolu Selçukluları, Hanefi Mezhebi'nden oldukları için, Sünni akidenin, bilhassa Hanefî fıkhının öğretim yerleri idiler.

a) Atabekiyye Medresesi

Atabey Fahreddin Arslan Doğmuş tarafından 1256'da yaptırılan bu medresenin, bir de mescidi bulunuyordu[122]. Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra, Mevlânâ, Şeyh Sıraceddin Urmevî, Muinüddin Pervane gibi devrin ileri gelenlerinin hazır bulunduğu muhteşem bir törenle açılan medreseye Osmanlılar devrinde Yavuz Sultan Selim de ihtişamlı bir çeşme yaptırmıştı. Cumhuriyet devrinde satılmış, bu Selçuklu medresesinden başka Osmanlı su mimarisinin güzel bir örneği olan Yavuz'un çeşmesi de yıkılmıştır. Yeri bugünkü Selçuk Üniversitesi Rektörlük binasından, İmam-Hatip Lisesi'ne giderken yolun solunda, Kadı İzzeddin/Karpuzoğlu Camii'nin karşısında idi[123].

Devrinde bilginlerin rağbet ettiği bu medresede, devlet büyüğü olduğu halde Atabek Arslan Doğmuş, müderris ve bilgin şahsiyetlere hizmet ediyordu[124]. Bu da Selçuklu devlet büyüklerinin, bilginlere verdiği üstün değeri ortaya koymaktadır.

b) Gühertaş/Molla Atik Medresesi

Alâeddin Keykubâd'ın lalası olan Emir Bedreddin Gevhertaş tarafından Alâeddin Tepesi'nin kuzeydoğusunda, Çifte Merdi-

---

[122] Atçeken, *aynı eser*, s. 371.

[123] Konyalı, *Konya*, s. 785.

ven Mahallesi'nde 1232 yılında yaptırılmıştı. Bu semt, zaten Selçuklu Konyası'nın medreseler sitesi gibiydi. Gühertaş Medresesi, zamanımıza kadar ulaşan medreselerden yapı olarak biraz farklı idi. Kara örtü damına çıkılıp oturulan, abdest alınıp-yemek yenilen, belki yaz günlerinde yatılan medresenin bir de havuzu vardı[125]. Bu medrese de zamanımıza kadar ulaşmamıştır.

c) Sahib Ata Darülhadisi/İnce Minareli Medrese ve Mektebi

Sahib Ata Darülhadisi **(Fotoğraf 31)**, Alâeddin Tepesi'nde, otağ durumundaki Selçuklu Sarayı'nın batı karşısına Sahib Ata tarafından, 1258-1279 yılları arasında yaptırılmıştı. Mektep, medrese, mescit ve iki şerefeli minareden müteşekkildi. Bir mimari sanat şaheseri olan bu eğitim kurumu Osmanlılarca tamir ettirilerek günümüze kadar gelmesi sağlanmıştır[126]. Anadolu Selçuklu Devleti'nin duraklama devrinde yapılmasına rağmen, eğitime verilen önemin nişanesi olarak gergef gibi âyet ve hadislerle işlenen taç kapısı, kubbeli mekânı günümüze kadar gelmiştir. Zengin vakıfları ile fakir, fakat okumak isteyen gençlerin eğitilip yetiştirildiği bir sosyal yardım-eğitim kurumu olarak İnce Minare, medeniyet tarihimizde önemli bir yere sahiptir[127].

Devrin büyük bilgini Sadreddin Konevî'nin uzun süre hadis okuttuğu söylenen medresenin, iki şerefeli zarif minaresi 1901 yılında yıldırım isabetiyle birinci şerefeye kadar yıkılmıştır **(Fotoğraf 32)**. Minarenin ait olduğu mescit kısmı ise tamiri mümkün iken 1929'da yıktırılma felaketini yaşamıştır[128]. Gerisinde oturduğu evden Alâeddin Tepesi'ni engelsiz seyretme egoizmi ile cehaletinin bağnaz cesaretine sahip bir üst düzey yetkilinin bu işe teşebbüs ettiği anlatılmaktadır.

---

[124] Eflâkî, *aynı eser*, C. I, s. 316.
[125] Konyalı, *Konya*, s. 791-794.
[126] Atçeken, *aynı eser*, s. 387-388.
[127] Konyalı, *Konya*, s. 802-818.
[128] Önder, *Mevlâna*, s. 170.

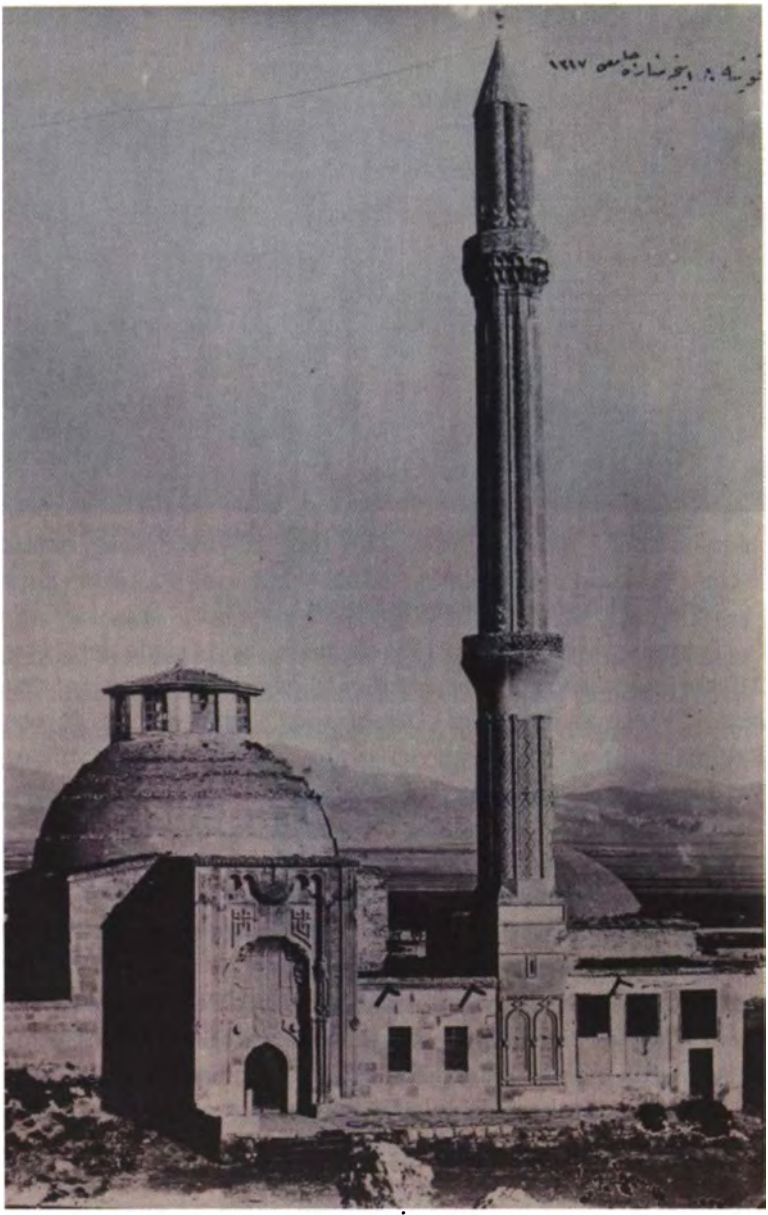
Fotoğraf 31: Sahib Ata Darülhadisi/İnce Minare Medresesi.

Sanki *"Tiftikten Dokunmuş Sultan Çadırı!..."*

Tanpınar, Sahib Ata Darülhadisi'ne bakar da şöyle der: *"İnce Minareli'nin cephesi tiftikten dokunmuş büyük bir Sultan çadırına benzer."*[129] Sanat tarihçileri, *"tekstil sanat"* tabiri ile bu görüşe katılmaktadırlar[130]. Büyüleyici cephe, edebiyatçımıza şunları yazdırtır: *"Süs olarak sadece iki Kur'an suresini (Yasin, Fetih) taşıyan ve onların, kapının tam üstünde çok ustalıklı bir düğümle birbirinin arasından geçerek yaptıkları düz pervazla, Allah kelâmının büyüklüğü önünde insan talihinin bîçareliğini anlatmak ister gibi mütevazı açılan asıl giriş yerini çerçeveleyen bu kapı bütünü, nevi'nin hemen hemen yegânesidir"*[131]. Burada taş işçiliğinin şahane bir örneği[132], surelerin kabartma yazısını alnında taşımak sureti ile verilmiştir. Yazının geniş şeritler halinde en iyi şekilde değerlendirildiği taç kapı, büyük bir ustalıkla yerleştirilmiş iri, plastik enginar yaprakları, geometrik süslemelerle, şahane ve orjinal bir cephe kompozisyonu meydana getirmiştir[133].

---

[129] Tanpınar, *aynı eser*, s. 90.
[130] Ögel, *aynı eser*, s. 134.
[131] Tanpınar, *aynı eser*, s. 90.
[132] Ögel, *aynı eser*, s. 52.
[133] Aslanapa, *aynı eser*, s. 86.

Fotoğraf 32: Sahib Ata Darülhadisi/İnce Minare Medresesi'ne ait minarenin, xx. yüzyıl başında yıkılmadan önceki durumu.

Niçin Bu Emek?

Esnek, zorlamasız, kumaş gibi kıvrımlar alan büyük taş cephenin üstünde çiçekler açtıran bu sanatın gayesi nedir? Sahib Ata ile Mimar Kölük yaşatamadıkları bedenleri yerine isimlerini mi baki kılmak istemişlerdir?

Hayır.. Eseri görüp hayran kalanların da hep ifade ettikleri gibi, İnce Minare'ye hâkim olan iki surenin nefis eserle kucaklaşan muhteşem yazısıdır. Yasin ve Fetih Sureleri o ihtişama hâkimdirler.

Orta yerine düğüm atmışlardır. Neden?

Her emeğin bir gayesi olmalıdır. Büyük çabalar, büyük amaçlara erişmek için selsebîl edilir. Büyük olmayan gayenin, çabası da küçüktür. İnce Minare'deki büyük çabayı devrinin şartları ile birlikte düşünmekte yarar vardır. Celâleddin Karatay'ın öldüğü, üç kardeş saltanatının son bulup Moğol destekli kardeş kavgasının arttığı zamanlardır. Sultanhanı yenilgisinin getirdiği acılar belki en çok Konya'da hissedilmektedir. Çocuk Sultanlar gibi devlet yabancı parmağında oyuncak, millet de muzdariptir. Böyle günlerde İnce Minareli, karanlığa yakılmış muhteşem bir mumdur. Sekiz metrelik dev taç kapısı ile göğe yükselirken, gökten vahiy yeni inermişcesine mü'minlere sabır, metanet zafer muştulayan âyetleri alnına kazır. Gören okusun, okuyan mesrur olsun diye.. Kararan gönüller ışısın, sönen ümitler canlansın; yeis yerini Allah'ın zafer va'dine terketsin diye.. İşte milletlerin hayatında sanatın önemi bu noktadadır. Sanatkâr, kabiliyetini toplumunu esirleştirmenin âleti olarak kullanmaz. Sanatkâr, hislerindeki hassas duyarlılıkla birkaç asır sonrasının müjdesi ile ölüme gidenlere yaşama sevinci tattırır. Herhalde onun için, "*Şairleri haykırmayan millet, sevenleri toprak olmuş çocuğa*" benzetilmiştir. Bu benzetme haklıdır. Duyması, bilmesi, uyarması gerekenlerin suskunluğu; toplumun da ölümü demektir. Onlar uyarır, canlandırır, filizlendirirse, toplum sahip çıkar büyültür, taze filizleri asırlık çınar eder, besler..

İnce Minareli, Allah kelâmının sürûru ile girilen kubbeli mekânında peygamber sözlerinin en üst düzeyde öğrenilip

öğretildiği yerdir. İnananlar dıştan içe giderken iki temel kaynaktan beslenirler: Kur'an ve Hadis...

Herhalde yıkılan Selçuklu'nun, Osmanlı olarak yeniden dirilişinde, gözlerin hemen farkedemediği Sahib Ata gibi eğitim kurumlarında yetişenlerin büyük payı olsa gerektir.

d) Altunapa/İplikçi Medresesi

Hakkında henüz pek bilginin bulunmadığı Alâeddin Tepesi'ndeki (İç Kale) Küçük Sultaniye Medresesi'nden [134] sonra Konya'nın en eski medresesi İplikçi'dir. Yeri, İplikçi Camii'nin kıble duvarı ile şimdiki şadırvan arasındaki boşluktur. Selçuklu devlet adamlarından Altunapa tarafından yaptırılmıştır. Defalarca onarıldığı anlaşılan medrese büyük bir kubbe ve çevresindeki odalardan meydana geliyordu[135]. 1703'te ayakta olan medrese binası şu anda mevcut değildir.

İplikçi Medresesi, zengin vakıflarla desteklenmiştir. Vâkıfından sonraki mütevellisi İplikçi Ayaz'dır. Çevrede iplikçiler de bulunmaktadır. Bunlardan dolayı başlangıçta yaptıranı Altunapa olduğu ve bu adla anıldığı halde sonradan İplikçi Medresesi[136] diye adlandırılmıştır. Vakfiyesi 1201 yılında yazılmıştır. Şu hale göre medresenin yapımı daha öncedir. Devlet büyüğü Altunapa, medresenin ihtiyaçları ve eğitimin sürdürülebilmesi için bir han, 45 dükkân, bir tarla, bir köy, bir bostan vakfetmiştir. Vakfiyeye göre bu yüksek gelirin sarfedileceği yerlerden bazıları şunlardır:

Öncelikle gelir kaynakları medresenin tamirinde ve döşenmesinde kullanılacaktır. Sonra vakfın işlerini yöneten ve takip edenlere ücretleri verilecektir. Hanefi Mezhebi'nden müderrise yıllık 800 altın (dinar), muide 240 altın, aylıklar halinde, üç başarılı fakihe (öğrenci) ayda 15'er; 15 orta fakihe ayda 10'ar, 20 yeni öğrenciye beşer altın verilecektir. Medrese görevlilerinden

---

[134] Baykara, *aynı eser*, s. 88.

[135] Zeki Atçeken, "İplikçi (Altun-Apa) Medresesi'nin Bilinmeyen Bir Yönü ve Osmanlılar Zamanında Bakımı ve Kullanılması", *VD*, S. 22 (1991), s. 315.

[136] Konyalı, *Konya*, s. 887; Baykara, *aynı eser*, s. 89.

imama 200, müezzine 100, hizmetliye beş altın, aydınlatma için yıllık üç batman bezir yağı ile 1,5 batman bal mumu, mutfak ihtiyaçları için günlük üç altın harcanacaktır. Ayrıca her yıl 100 altınlık kitap alınarak medresenin kütüphane memuruna teslim edilecektir. Artan para ile uygun bir şekilde fakir-fukaraya ekmek- gıda maddeleri alınarak dağıtılacaktır.

Medresede öğrencilerin barındırılmaları süresiz değildir. Fakat günümüze göre hayli toleranslıdır. Çünkü medresede beş yıl kalıp da kendisinde öğrenme kabiliyeti görülmeyenler, şer'î mazerete dayanmadan devamsızlık edenler medreseden çıkartılacaktır.

Dersler, her gün Kur'an'dan bir parça okunarak ve zamanın devlet başkanına, vâkıfa ve müslümanlara dua ederek başlayacaktır.

Medrese dışında Mecusi, Hıristiyan ve Yahudilik'ten dönerek İslâm'ı kabullenenlere de yardım için tahsisat ayrılmıştır[137].

Vakfiyesine göre cami ile sırt sırta olan medreseye imam ve müezzin tayin edilmesi ilginçtir. Zaten ilk binasının yerinde İnce Minareli'deki gibi bir minare ve mescidin bulunma ihtimali vardır[138]. Müderris ve imamın Hanefî Mezhebi'nden olma şartı da dikkat çekicidir. Karatay Medresesi vakfiyesinde de görülen bu tavrın devletin yetiştirmek istediği insan tipi ve kültür politikası ile ilgili olduğu açıktır.

Ayrıca bu medrese, devrinde fetvaların verildiği yerdi. Bunun için ilmî ağırlığı olan bir kurumdu. Müderrislik yaptığı sırada Mevlânâ da fetvalarını burada vermişti[139].

e) Kadı Hürremşah Darülhadisi

Konya'daki Selçuklu devri ihtisas medreselerinden birisi de Kadı Hürremşah Darülhadisi'dir[140]. Yeri, Sadreddin Konevî Camii yakınında, bu manzumeye giderken solda idi. Yaptıran

---

[137] Bkz. Konyalı, *Konya*, s. 819-828.

[138] Konyalı, *Konya*, s. 819.

[139] Eflâkî, *aynı eser*, C. I, s. 330; Konyalı, *Konya*, s. 887.

[140] Konyalı, *Konya*, s. 842; Baykara, *aynı eser*, s. 90.

Kadı Hürremşah ise 1236'da Alâeddin Camii vakfiyesini tanzim eden "*Konya kadılar kadısı*" Mevlânâ Ahmed'in babasıdır[141]. Konyalı'nın aynı yerde anlattığına göre 1940'lı yıllarda Darülhadis'in taş söveli kemerli kapısı türbe yeri vardı. Hatta türbe yerindeki büyük meşe ağacı 1919 yılında kesilip satılarak Millî Mücadele'ye bağışlanmıştır. Zamanla yıkılan Kadı Hürremşah Medresesi'nin vakıfları ise yakınındaki Sadreddin Konevî evkafına dâhil edilmiştir[142].

f) Kemaliye/Küçük Karatay Medresesi

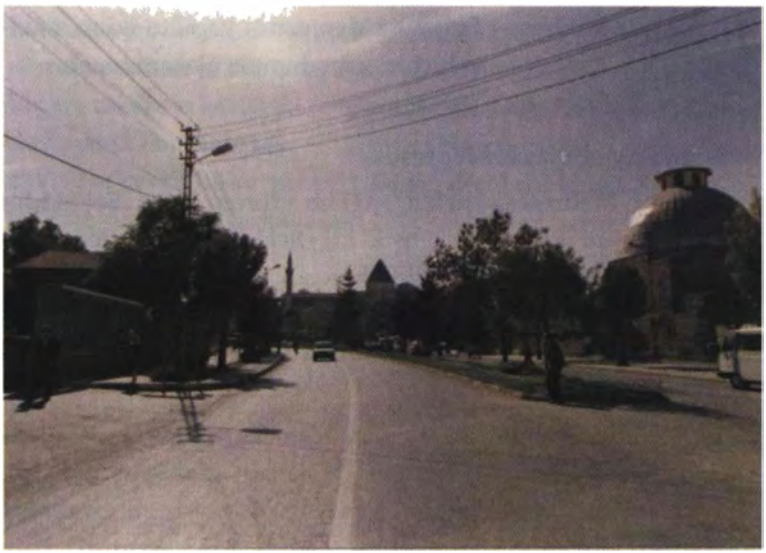
Kemaliye Medresesi'nin yeri Büyük Karatay Medresesi'nin tam karşısında, Alâeddin Camii ve Köşkü'nün yakınındadır **(Fotoğraf 33)**. Arada sadece bir yol vardır.

Yaptıranı Celâleddin Karatay'ın küçüğü, ordu komutanı Kemaleddin Turumtaş (Rumtaş)tır. Büyük Karatay Medresesi'nden önce inşa edilmiş olmakla beraber yılı kesin tesbit edilememiştir[143]. Zamanında çini süslemeli güzel bir medresedir. Selçuklular, Karamanoğulları, Osmanlılar devrinde hizmet veren bu tarihî eğitim kurumunun bilinen son müderrisi Konya Mevlânâ Dergâhı postnişinlerinden Abdülvahid Çelebi (1858-1907)'dir[144]. Bu postnişin, medresenin yıkılan talebe hücreleri yerine sonradan kerpiç odalar yaptırmıştır. Medreselerin kapatılmasından sonra özel idareye devredildiği halde sahipsiz kalan bu eser, 1939 yıllarına kadar ancak gelebilmiştir[145]. Yıkılan hücreler ve Selçuklu Medresesi'nin yerinde sadece çinileri dökülmüş eyvanı hatıra olarak kalmıştır.

Medresenin ayakta kalmasını sağlayacak vakıfları bulunmakta idi. Mescidi daha önce yıkılarak kaybolmuştur[146]. Güney bitişiğinde 1940'lı yıllarda yeri duran türbesinden de bugün eser kalmamıştır. Ancak toprağın sakladıkları yapılacak kazılarla ortaya çıkarılabilir.

---

[141] Konyalı, *Konya*, s. 843.
[142] *Aynı yer*.
[143] Konyalı, *Konya*, s. 878.
[144] Atçeken, *aynı eser*, s. 348.
[145] Atçeken, *aynı eser*, s. 352.
[146] Konyalı, *Konya*, s. 883.

Fotoğraf 33: Kemaliye/Küçük Karatay Medresesi solda, sağdaki Karatay Medresesi'dir.

g) Lala Ruzbe Medresesi

Birinci Alâeddin Keykubâd'ın lalası olan Lala Ruzbe'nin, Konya'da iki hânkahı vardı. Bunlardan biri, Konya Ahmedek Kalesi'nde, diğeri ikinci surun Ertaş Kapısı dâhilinde idi. Ertaş Kapısı içindeki Lala Hânkahı'nın bitişiğinde, aynı şahıs tarafından yaptırılan bir de Medrese-i Lala bulunuyordu[147].

Horozlu Han/Ruzbe Hanı da aynı zatın eseridir. Bu hıan zamanımıza kadar geldiği halde medresesi, Konya, Karamanoğulları'ndan Osmanlılar'a geçmeden önce harap olmuştur. Onun için Fatih zamanında tutulan *Evkaf Tahrir Defteri*'nde bu medresenin gelirinin Seyfeddin Karasungur'un Seyfiyye Medresesi'ne katıldığına işaret edilmiştir[148].

"*Zekâ, iktidar sahibi olup namusluluğu ve dindarlığı*" ile tanınan[149] Lala Ruzbe'nin, Ruzbe Medresesi, önemli bir mekân olan

[147] Yusuf Küçükdağ, "Lâlâ Hânkahı", *Ahilik Ansiklopedisi*, II, Ankara 2014.
[148] Konyalı, *Konya*, s. 883.
[149] Atçeken, *aynı eser*, s. 309.

İç Kale'deki Medrese-i Sultaniye'den sonra yapılan ikinci medrese idi[150]. Fakat bunların hiçbiri zamanımıza ulaşamamıştır.

h) Seyfiye Buk'ası/Medresesi

Seyfiye Medresesi, halen sağlam duran Emir Seyfeddin Karasungur'un türbesine bitişik idi. Selçuk Üniversitesi Rektörlüğünden Şems yönüne giderken sokağın sol tarafında olan bu sekiz köşeli konik Selçuklu Türbesi, medresenin bakiyesi durumundadır. Seyfeddin Karasungur tarafından XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır.

Celâleddin Karatay'ın, Kemaleddin Turumtaş'tan sonraki küçük kardeşi olan Karasungur da lakabı gibi kılıç ehli idi. Sipehsalar yâni ordu komutanı olarak üst düzeyde görev almıştı. Ağabeyleri gibi yaptırdığı medresesi uzun süre yaşamıştır. Lala Ruzbe vakıfları ile de desteklenen bu medresenin Fatih devrinde yıkıldığı belirtilmektedir[151]. Hâlbuki Seyfiye Medresesi'ne 1646'da, 1738'de müderris ve mütevelli tayinleri tesbit edilmiştir[152]. Şu hale göre medrese bir ara harab olsa da yeniden tamir edilerek veya inşa edilerek daha sonra faaliyete sokulmuştur. XIX. yüzyıla kadar faaliyette olan Seyfiye Medresesi'nden türbe dışında eser kalmamıştır.

ı) Tacülvezir Hânkahı, Medrese, Mescit ve Türbesi

Bu medresenin yeri, bugünkü Konya Kültür Parkı bitişiğinde bulunan Hacıveyiszade Külliyesi'nin doğu tarafında idi. Hânkah; medrese, mescit ve türbeden müteşekkil büyük bir yapı idi. Hânkah içinde yer alan medrese, tam bir Selçuklu medresesi tipinde inşa edilmişti.

Eser, II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde zamanın devlet adamlarından Tacülvezir Ahmed Taceddin tarafından ilk olarak

[150] Konyalı, *Konya*, s. 883.
[151] Konyalı, *Konya*, s. 731.
[152] Atçeken, *aynı eser*, s. 355.

hânkahla birlikte 1239 yılında yaptırılmıştır[153]. Eğitim kurumu olarak medreseyi asırlarca ayakta tutan zengin vakıfları vardı. Bir ara medrese zaviyeye çevrilmiştir. Konyalı, Defter-i Hakani'ye dayanarak vakıfları zayi edilmeden bu medresenin 1556 yılında zaviyeye çevrildiğini yazar[154]. Fakat Atçeken, *Konya Şeriye Sicilleri*'nde 1628'den başlayarak 1906'ya kadar sekiz müderrisin tayini ile ilgili kayıtları tesbit etmiştir[155]. Aynı dönemde külliyenin mütevellileri ile zaviyedarı da vardır. Buradan Kanunî devrinde medresenin zaviyeye çevrilmiş olsa bile çok geçmeden yeniden asli görevine döndüğü anlaşılmaktadır.

Tacülvezir Medresesi, 1906'da mamurdur[156]. 1969'a gelindiğin de ise bir yanında kışlık dershane, diğer yanında sekiz yüzlü piramidal türbe bulunan ana eyvanın duvarları ayaktadır **(Fotoğraf 34)**[157]. Bütün bunlara rağmen maalesef günümüze, Tacülvezir Hânkahından sadece türbe gelebilmiştir **(Fotoğraf 35)**.

Fotoğraf 34: Tacülvezir Medrese ve Türbesi'nden yıkılmadan önce bir görüntü.

[153] Soyman-Tongur, *aynı eser*, s. 109; Konyalı, *Konya*, s. 900.
[154] *Konya*, s. 901.
[155] Atçeken, *aynı eser*, s. 318-320.
[156] Atçeken, *aynı eser*, s. 320.
[157] Atçeken, *aynı eser*, s. 314.

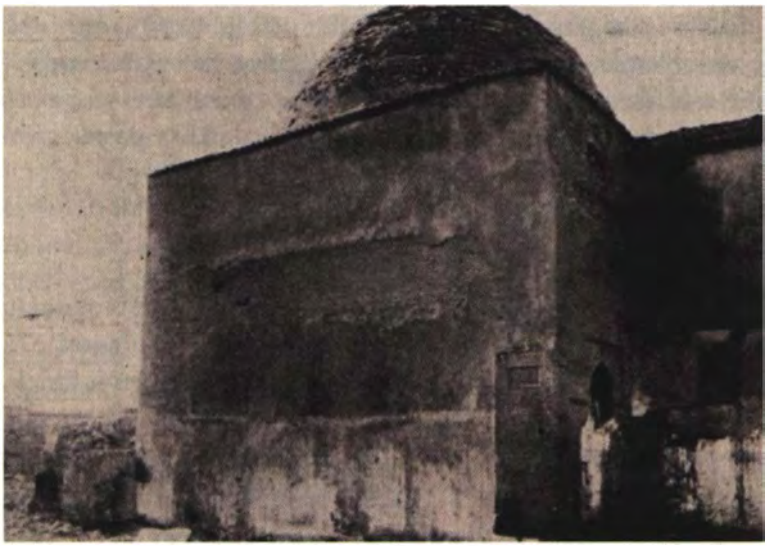

Fotoğraf 35: Tacülvezir Hânkahı'ndan günümüze ulaşan türbe bölümü.

j) Nizamiye/Nalıncı Medrese, Tekke ve Türbesi

Nizamiye Medresesi, bizim kendi tarihimize karşı hoyratlığımız hatta kastımızla yok edilmiş bir şaheserdir. Mimarı Kölük

bin Abdullah'tır. Yaptıranı Anadolu Selçuklu devlet adamlarından Nizameddin Ali'dir[158]. Bunun için Nizamiye denilir. Nalıncı Medresesi, daha sonra Nalıncı Tekkesi olarak kullanıldığı için Nalıncı Baba Tekkesi diye de anılmıştır **(Fotoğraf 36)**. 1923'te de Nalıncı Baba Tekkesi diye bilinmektedir[159].

Fotoğraf 36: Nalıncı Türbesi. Neden yıktırıldığını anlamak mümkün değil.

Nizamiye'nin yeri, eski Belediye Binasının (şimdiki İş Bankası) 15-20 m doğusunda, eski Tekel binasının güneydoğu bitişiğindedir. Kubbeli, kâgir, muhteşem bir ilim yurdudur[160]. Kölük bin Abdullah'ın bu ihtişamlı eseri hakkında 1923'te basılan *Konya ve Rehberi* adlı eserde şu bilgi verilir: "*Bu tekke Tramvay Caddesi üzerindeki Rehber-i Hürriyet İbtidâisi'nin arkasındadır. Tarz-ı Selçukîde inşa edilmiş bir künbedi vardır. Tekkenin, garb-ı şimalî cihetindeki köşede mevcud tezyinât-ı mimariye câlib-i nazardır. Bu köşenin şimal cihetine tesadüf eden veçhenin üstünde hatt-ı kûfî ile 'eş-şükrüllâh', garb tarafına düşen kısmın yukarısında da 'Amel-i Kölük bin Abdullah' ibareleri yazılıyor*"[161].

---

158 Konyalı, *Konya*, s. 886; Sönmez, *aynı eser*, s. 270-271.

159 M. Ferid ve diğerleri, *aynı eser*, s. 91.

160 Konyalı, *Konya*, s. 884.

161 M. Ferid ve diğerleri, *aynı eser*, s. 92.

"*Konya'nın en ünlü medreselerinden biri*" [162] olan Nizamiye Medresesi, 1237/1238'de yaptırılmış, her ne akla kulluk edildi ise 1927 yılında yıktırılmıştır[163]. Fakat türbesinin "*muhteşem kubbesi*" ile kuzeybatısındaki taç kapısı duruyordu. Onların yıktırılışına da Konyalı, 1931 yılında bizzat şahit olmuştur[164]. Bu güzelim ilim yuvasının öyle parçaları vardır ki tamamen yok oluşa itilemez. Ve Konya Müzesi'ne alınır. Sönmez, Nizamiye'nin eski fotoğrafı ile birlikte müzedeki parçalarından eserine beş ayrı resmi alamadan edemez[165]. Zengin vakıflarla desteklenen bu eserin, artık adı bile yerinde kalmamıştır.

k) Muslihiye/Sırçalı Medresesi

Selçuklu devlet adamlarından Bedreddin Muslin tarafından yaptırıldığı (1243) için Muslihiye diye de anılır **(Fotoğraf 37)**. Fakat Anadolu'daki çinili medreselerin ilk ve en önemli örneklerinden birisi oluşu, Sırçalı Medrese diye adlandırılmasına sebep olmuştur[166]. Zira Orta Anadolu'da çiniye sırça denilmektedir.

Sırçalı Medrese, Alâeddin Tepesi'nden Sahib Ata'ya çıkan yolun sağında, iki katlı eyvanlı, avlulu medrese tipinde âbidevî bir eserdir[167]. Tamamiyle simetrik, dengeli planı ile klasik Selçuklu medreselerinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Muhammed bin Osman el-Benna et-Tusî[168] tarafından yapılan bu güzel eseri Aslanapa şöyle tarif eder: "*Kesme taştan cephenin ortasında, ileri fırlayan portal, geometrik süslemeleri, kitabesi ve mukarnas süslemeli iki küçük penceresi ile değişik görünüştedir. Girişin sağında, yüksekte bulunan türbede, medreseyi yaptıran Alâeddin Keykubâd II.'nin lalası Bedreddin Muslih (Ö. 1258) yatmaktadır.*

---

[162] Konyalı, *Konya*, s. 886; Baykara, *aynı eser*, s. 88.

[163] Sönmez, *aynı eser*, s. 270.

[164] *Konya*, s. 884.

[165] Sönmez, *aynı eser*, s. 280-281.

[166] Konyalı, *Konya*, s. 895, 897; Yetkin, *aynı eser*, s. 51.

[167] Konyalı, Sırçalı Medrese'nin aslında kubbeli olduğunu fakat sonradan yıkıldığını tahminen söyler. Bkz. *Konya*, s. 892; Önder, *Mevlâna*, s. 160.

[168] Sönmez, *aynı eser*, s. 257.

Avlunun karşısında bulunan büyük eyvanın güney duvarında çini mihrap görülüyor. Eyvanı kaplayan dört renkli zengin çini süslemelerin ve mihrab çinilerinin çoğu dökülmüştür **(Fotoğraf 38)**. *Eyvanın iki tarafında, kubbeli dershaneler vardır*"[169].

Anadolu Selçuklu devrinin bir sanat şaheseri olan Muslihiye Medresesi, Osmanlı dönminde de hizmet vermiş fakat son zamanlar ihmale uğramıştır. 1924'ten sonra tamamen yalnızlığa terkedilen bu önemli eser, 1954'te onarılmıştır[170]. Fakat ne yazık ki bu arada nadide çini panolar tahrip olmuş, birçokları da çalınarak Almanya'ya götürülmüştür. Sırçalı Medrese çini panolarından iki parça Beşarabey Mescidi'nin tamiri sırasında götürülerek dış kapının iki yanında süs olarak kullanılmıştır[171]. Daha önce eseri gören büyük mimarımız Mimar Sinan'ın da bu güzellikten etkilenerek çinilerin renk ve desenlerini İstanbul Kadırga'daki Sokollu Camii'nde kullandığı belirtilmektedir[172]. Onarılmış şekliyle Sırçalı Medrese halen müze olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 37: Muslihiye/Sırçalı Medresesi.

[169] Aslanapa, *aynı eser*, s. 105.
[170] Önder, *Mevlâna*, s. 160.
[171] Konyalı, *Konya*, s. 892-893.
[172] Konyalı, *Konya*, s. 895.

Fotoğraf 38: Muslihiye/Sırçalı Medrese'nin çini süslemelerinden bir bölüm.

3. Kütüphaneler

Kütüphaneler, medreselerin ayrılmaz bir parçasıdır. Medreselerde görüldüğü gibi hayır eseri olarak medrese yaptıran, aynı zamanda kütüphanesini de kurmaktadır. En azından onlarca cilt kitap bağışlamakta ve her yıl vakıf gelirinden belli bir miktarın kitap alımına sarfını şart koşmaktadır.

Konya'da birer sosyal yardım hatta eğitim kurumu gibi çalışan hânkahların da kütüphaneleri vardır. Bunlardan en ünlüsü Sadreddin Konevi'ninkidir[173]. 1923'te Konevî Kütüphanesi'nin 256 kitabı vardı[174].

Şurası muhakkak ki, ilim adamları, medrese talebelerinin çokluğu ile Konya, aynı zamanda bir kitap pazarıdır. Onun için kitabı ilgilendiren sanat dalları birer iş kolu olarak ilerlemiştir. Kitap istinsahı, ciltleme bunlardandır. Bu sektör Osmanlı döneminde daha da gelişmiş olup bugünkü Mücellit Mahallesi, Ciltciler Çarşısı idi[175]. Selçuklu dönemi kütüphaneleri Osmanlı-

[173] Baykara, *aynı eser*, s. 92.
[174] M. Ferid-M. Muhlis, *aynı eser*, s. 68.
[175] Küçükdağ, *aynı eser*, s. 26.

lar devrinde de yaşamıştır. Cumhuriyet döneminde dağılan bu kütüphanelerin kitaplarından bir kısmı Mevlânâ Dergâhı Kütüphanesi ile Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne devredilmiştir.[176]

4. Sağlık Kurumları

Selçuklu kentlerinin birçoğunda olduğu gibi[177] Konya'da da sağlık kuruluşları vardı. Buralarda tedavi ve ilaç ücretsiz idi. Akıl hastaları ile cüzamlıların tedavi ve bakımlarının yapıldığı yer farklı idi.

a) Alâeddin Darüşşifası

Kayseri, Sivas, Divriği gibi Selçuklu şehirlerinde önemli sağlık kuruluşları bulunurken, başkent Konya'da olmaması mümkün değildir. Fakat maalesef Konya'dakiler bize kadar ulaşamamışlardır. I. Alâeddin Keykubâd tarafından yaptırılan *"Dârü'ş-Şifa-i Alâî"* bunlardandır. Alâeddin Tepesi'nin kuzeyinde, kaldırılan Adliye Sarayı'nın batısında idi. Mescidi **(bkz. Fotoğraf 27)** ve şifahânesi bir arada bulunan Alâeddin Darüşşifası'nın yakınında bir de tımarhane vardı. Alâeddin Darüşşifası'nın üzerini, kubbeler örtüyordu. Kubbeli mabet bölümü Şifahane/Sakahane Mescidi adıyla bilinmekte olup, hâlen ayaktadır[178].

c) Miskinler/Sırçalı Sultan Tekkesi

Miskinler Tekkesi, cüzzamlılar için Alâeddin Keykubâd tarafından yaptırılmıştır[179]. Konya'da Bordabaşı Mahallesi'nde idi. Yanlışlıkla Debbağhane'deki (günümüzde adı İsmet Paşa İlkokulu olup bunun yanında) Sırçalı Mescid'in bitişiğinde olduğu söylenen Miskinler Tekkesi, diğer adı ile Sırçalı Sultan Tekkesi, Tahtatepen'deki Demirci Hacı Mescidi'nin bitişiğinde idi[180]. Bu

---

[176] Önder, *Mevlâna*, s. 408.

[177] A. Süheyl Ünver, "Divrikide Prenses Turan Malik Hastanesi 1228", *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası yapılışının 750. Yılı Hatıra Kitabı*, (Tıpkı basım), Ankara 1978, s. 304.

[178] Küçükdağ, *Dârü'ş-Şifâ*, s. 354-358.

[179] Konyalı, *Konya*, s. 925.

[180] Küçükdağ, *aynı eser*, s. 71.

yanlışlığa tekke ve mescidin başındaki "*Sırçalı*" kelimesi sebep olmuş, Osmanlı döneminde de mahkemeye olay intikal etmiş; yanlışlık düzeltilmiştir.

Cüzzamlıların toplumdan tecrit edilmesi maksadıyla yapılmış olan bu tekkede, kadın ve erkek hastalar için ayrı bölümler bulunuyordu.

5. Hânkah, Tekke, Zaviye ve Türbeler

Eski kaynaklarda, "*Dârü's-Suleha*" da denilen hânkahlar, aslında birer sosyal yardım kurumu idiler. Zaman zaman hânkah yerine[181], tekke ve zaviye kelimeleri de kullanıldığı için ikisi beraber düşünülmektedir.

Devletlerarası elçilerden gariplere kadar herkesin gelip kalabileceği hânkahlar, Konya'da genellikle şehir surlarının dışında idi. Buralar devlet büyüklerinin hayrı olarak yapılır, fakat yönetimi divanın (devlet) kontrolü altında olurdu. Divan, hânkahlara yönetici tayin ederdi[182].

Zamanla hânkahlar, belirli tarikatların merkezleri haline dönüşmüştür. Ribatlar ise aynı anlayışın şehirlerarası yollarda vücut verdiği yapılardır. Selçuklu devrinde Konya'da 14 hânkah tesbit edilmiştir[183].

Tekke, tarikat mensuplarının bir şeyhin maiyyetinde oturup kalktıkları, âyinlerini icra ettikleri yapılardır. Zaviye ise, tekkenin küçüğüdür. Şehir, kasaba, köylerle derbent ve yollar üzerinde bulunuyorlardı. Buralarda da tarikat mensubu dervişler, bir şeyhin idaresinde topluca yaşarlar, gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek verirler, yatacak yer temin ederlerdi[184].

Selçuklu mezar âbideleri olarak zamanımıza kadar gelen türbeler, genelde tekkelerin bir bölümüdür. İlk bakışta anlaşılacak tipik bir yapıdadırlar. Seyrederken köşeli veya silindirik bir gövdenin üstüne konik veya piramit bir külah geçiriliverdiği

---

[181] Konyalı, *Konya*, s. 1033.

[182] Baykara, *aynı eser*, s. 97.

[183] Baykara, *aynı eser*, s. 95-97.

[184] A. Y. Ocak-S. Farûkî, "Zaviye", *İA*, C. XIII. s. 468.

farkedilir. Önceleri tuğladan olan bu çadıra benzeyen eserler sonraları taştan yapılmışlardır. Genellikle iki kattırlar. İki yönlü Selçuklu merdiveni ile çıkılan üst katta sanduka vardır. Burada türbeye gömülen zatın en çok sevdiği bir şeyin ikram edildiği, nafile namaz kılınabilecek bir zemin bulunur. Ceset merdivenle inilen bodrum katta (mumyalık) toprağa verilir[185]. Elbette türbelerin birer türbedârı, bakıcısı vardır. Fakat türbeler, tekke ve türbelerin kapatılmasından sonra bakımsız, sahipsiz kalır, bir kısmı yıkılır. Ayakta kalabilenlerse acınacak hale gelir. Ancak yine de Konya içinde onlarca Selçuklu Türbesi vardır.

Bilindiği gibi tarih denen geçmiş, milletlerin köküdür. Ağaç misali milletler de kökten beslenir, yeni atılımları o güç oranında dal-kol olarak uzatır. Onun için birçok millet, tarihî miraslarını geleceğe bir kaynak, ibret, varlık delili olması için titizlikle korur. Çünkü bunlar aynı zamanda üzerinde yaşanılan toprakların kime ait olduğunu bildiren belgeler, "*tapu*"lardır.

Fotoğraf 39: Şeyh Sadreddin Konevî Mescit ve Türbesi.

Daha önce cami, mescit veya medreseler vesilesiyle bazı hânkah, tekke, zaviye ve türbeler üzerinde konuyu ilgilendirdiği oranda durulmuştur. Burada Konya'da bulunan veya gü-

[185] Aslanapa, *aynı eser*, s. 122.

nümüze intikal etmemiş, Selçuklu dönemi hânkah, tekke, zaviye ve türbeleri üzerinde durulacaktır. Çünkü bunlar, kültür tarihimiz, Anadolu'nun İslâmlaşması ve Türkleşmesi yönünde bilinmesi gereken müesseselerdir.

Daha önce üzerinde durulan Konya'nın Lârende Kapısı'nın hemen dışında, mescit, hamam ve zaviyeden meydana gelen Sahib Ata ile (Bkz. Sahib Ata Hânkahı) Konya Kalesi'nin Çeşme Kapısı dışında, mescit, türbe **(Fotoğraf 39)**, zaviye, kütüphane olarak yaptırılmış Şeyh Sadreddin Konevî Hânkahı (Bkz. Sadreddin Konevî) Selçuklu döneminde yaptırılmış, Osmanlı devrinde esaslı onarımlar görmüştür **(Fotoğraf 40)**.

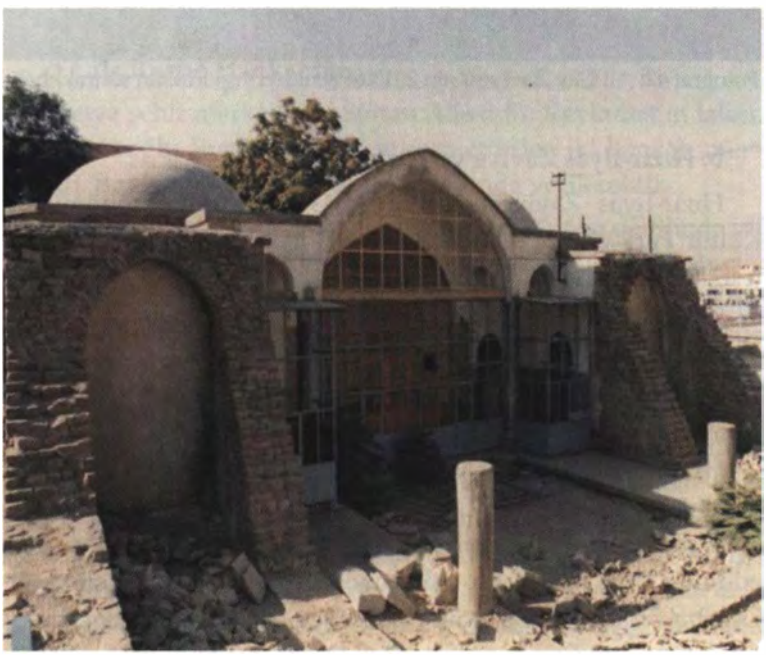

Fotoğraf 40: Şeyh Sadreddin Konevî Mescit ve Türbesi inşa ve onarım kitabeleri.

a) Ali Gâv Zaviyesi

Ali Gâv Zaviyesi **(Fotoğraf 41, 42)**, Konya'da Selçuklu Atatürk Anadolu Lisesi'nin kuzeyindedir.

Selçuklu medreseleri tipinde olup XIII. yüzyılda Ali Gâv adında bir zat adına yaptırıldığı tahmin edilmektedir[186]. Eyvan ile yanlarda kubbeli iki oda vardır. Ali Gâv'ın kabri de buradadır. 2013'te yeniden yapılmadan önce eyvan önünde kapalı bir avlunun çevresinde hücrelerin bulunduğu, bir kazıyla ortaya çıkarılmıştı[187]. Bunun dışında türbe, mescit ve mutfak bölümleri ile bir haziresi vardı. Hadimli Mehmet Vehbi Efendi 1901'den önce bitişiğine Mahmudiye Medresesi adını verdiği bir eğitim kurumu inşa ettirmişti[188].

Fotoğraf 41: Ali Gâv Zaviyesi, yeniden yapılmadan önce.

[186] Önder, *Mevlâna*, s. 174.

[187] Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırılmasından sonra, boş kaldığı için yıkılmış; 1901'de onarılarak Mahmudiye Medresesi adıyla faaliyete başlamıştır. Bkz. Konyalı, *Konya*, s. 910-912.

[188] Yusuf Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, Konya 2014, s. 12-17.

Fotoğraf 42: Ali Gâv Zaviyesi'nin 2013'te yeniden yapıldıktan sonraki hali.

b. Hızır-İlyas Zaviye ve Türbesi

Hızır-İlyas Zaviyesi **(Fotoğraf 43)**, Konya'da günümüzde Kültür Park olarak bilinen yeşil saha içinde, Ferhuniye Mahallesi'nde, Beşarabey Mescidi'nin doğusundadır. 1242 tarihli Arapça vakfiyesinden Kemaleddin bin Oğulbek'in yaptırdığı anlaşılmaktadır[189]. Konya halkı, Hıdırellez günü eğlencelerini bu tekkenin çevresinde yaparlardı. II. Bayezid'in oğlu Şahinşah burada bir de mescit inşa ettirmiştir[190].

Hızır-İlyas Zaviyesi, aslında kubbeli bir yapı olması gerekir. Çünkü orada bulunan Selçuklu yapılarının hemen tamamı kubbelidir. Şu andaki bina çok eski değildir. Tuğladan inşa edilmiş, dam örtülü bir tek odadan ibarettir. Kemaleddin b. Oğulbek'in kabri bu odanın içinde iken 1988'de kimlikleri belirsiz kişiler kabrini açıp kemiklerini götürmüşlerdir[191]. 1990'lı yıllarda, fotoğrafta görülen bina da yıktırılmıştır.

---

[189] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Vakfiyeler*, no. 14/46.

[190] Konyalı, *Konya*, s. 920-924.

[191] Yusuf Küçükdağ, "Konya'nın Kültür Varlıklarına Sahip Çıkmak", *Ata Dergisi*, S. 4 (1993), s. 75-76

Fotoğraf 43: Hızır İlyas Zaviye ve Türbesi, yıkılmadan kısa bir süre önce.

c) Lala Ruzbe Hânkahları

Konya şehir merkezinde Sultan Alâeddin Keykubat'ın lalası, Abdullah oğlu Ruzbe tarafından inşa ettirilen iki hânkah mevcut idi. Bunlar aşağıda ayrı başlıklar altında verilecektir.

Lala Hânkahı: Konya dış kalesinin Ertaş Kapısı dâhilinde idi. Bu yapı, Konya Ahmedeği içindeki Lala Ruzbe Hânkahı ile karıştırılmaktadır. "*Medrese-i Lala*" ile birlikte X111. yüzyıl başlarında Abdullah oğlu Ruzbe tarafından inşa ettirilmiştir. İçinde muhtemelen mektep, medrese ve mescit gibi yapılar bulunduğundan buraya "*Lala Buk'ası*" da denilmiştir[192].

Lala Ruzbe Hânkahı: Konya Ahmedek Kalesi'nin bulunduğu yerde idi. Bu da XIII. yüzyıl başlarında Abdullah oğlu Ruzbe tarafından Ahiler için inşa edilmiştir. Bir önceki hânkah ile vakıfları ayrıdır. Lala Ruzbe Hânkahı, belgelerde Konya Ahmedeğinin içinde gösterilmektedir. Bilindiği gibi Ahmedek, bağımsız bir askeri yapıdır. İçinde bir de herkese açık hânkahın bulunması mümkün değildir. Öyleyse Ahmedek, daha önce burada bulunan hânkah yıktırılarak yerine yaptırılmıştır. Nitekim Kanuni dönemine ait bir vakıf kaydında bu durum şöyle açıklanmaktadır: "*Hânkah kadîmden berü Ahmedek içinde kalub âyende ve revende munkatı' olmuşdur.*" Buna göre, hânkahın yerine

[192] Yusuf Küçükdağ, "Lâlâ Hânkahı", *Ahilik Ansiklopedisi*, II, Ankara 2014.

Ahmedek yapılmış, gelip gidenlerin kalacağı yer kalmamıştır[193]. O zaman Lala Ruzbe Hânkahı, günümüzde yeri Mareşal Orta-okulu'nun arkasındaki Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından yaptırılan otoparkın olduğu yerdedir. Yapı işlevini kaybedince vakıfları, Ahilerden alınarak Konyalı'nın da işaret ettiği gibi Mevlevilere verilmiştir[194].

ç) Müstevfî Cemaleddin Hânkahı

Müstevi Cemaleddin Hânkahı, hamamı ile birlikte yapılmış olabilir. Müstevfi Hamamı, Şems Mahallesi'nde[195] olduğuna göre hânkahı da aynı mahallede olmalıdır.

d) Mesud bin Şerefşah Hânkahı

Mesud bin Şerefşah Hânkahı'nın, Konya'da, Uluırmak Hoca Ali Mescidi'nin bulunduğu yerde olduğu tahmin edilmektedir[196]. Bu mescidin kapısı üstündeki kitabeden 1239'da Mesud bin Şerefşah'ın sanat ehli, fakih ve sofilere, deri tüylerini kopararak geçimlerini sağlamaları maksadı ile yaptırdığı anlaşılmaktadır. Günümüzde kitabesi dışında birşeyi yoktur.

e) Pir Ebi Türbe ve Zaviyesi

Konya'da, Endüstri Meslek Lisesi'nin arkasında, Pir Ebî Camii'nin bulunduğu yerde idi.

Pir Ebi Türbesi, çağdaşı Hoca Fakih, Hoca Cihan türbeleri gibi kubbeli iken yıkıldığı, yerine sonradan kerpiç bir bina yapıldığı tahmin edilmektedir[197]. Günümüzdeki türbe, betonarmedir.

Pir Ebi, Şeyh Sadreddin Konevî'nin daveti üzerine Hacı Bektaş-ı Veli tarafından Konya'ya gönderilmiş, kendi adına yaptırılan zaviyede kalmış, vefatında burada inşa edilen türbeye defnedilmiştir[198].

---

[193] Yusuf Küçükdağ, "Lâlâ Ruzbe Hânkahı", *Ahilik Ansiklopedisi*, II, Ankara 2014.
[194] Konyalı, *Konya*, s. 925.
[195] Konyalı, *Konya*, s. 1067.
[196] Konyalı, *Konya*, s. 387-388.
[197] Konyalı, *Konya*, s. 701.
[198] Önder, *Mevlâna*, s. 179; Baykara, *aynı eser*, s. 133.

f) Şeyh Alaman Türbe ve Zaviyesi

Şeyh Alaman Türbe ve Zaviyesi, **(Fotoğraf 44)**, Konya'da Şeyh Alaman Mahallesi'ndedir.

Mescit kısmının tamamı, halen mevcut olan Şeyh Alaman Türbe ve Zaviyesi'ni, Şeyh Alaman'ın şeyhi Fakih Ahmed adına inşa ettirdiği tahmin edilmektedir[199].

Kitabesinden mescit olduğu anlaşılan yere, Şeyh Alaman vefat edince gömülmüş, türbe haline getirilmiştir. Kare plan üzerine duvarları taştan, kubbesi tuğladan yapılmıştır. Daha sonra mektep olarak da kullanılan zaviye bölümü, 1287'de inşa ettirilmiştir.

Fotoğraf 44: Şeyh Alaman Türbesi.

g) Kalenderhane: Kesikbaş, Kalender Baba, Ulaş Baba Türbeleri

Kalenderhane, Ankara yolu üzerinde, Musalla Mezarlığı'na varmadan solda idi. Selçuklu döneminde Mevlânâ'nın çağdaşı Ebu Bekir Cavlakî buranın şeyhi idi. Adından da anlaşılacağı

[199] Konyalı, *Konya*, s. 744.

üzere Kalenderiler'e ait bir zaviye idi[200]. Bu mevkide iki kümbet halen mevcuttur **(Fotoğraf 45)**. Bunun dışında Osmanlı belgelerinden, mescidinin de bulunduğu anlaşılmaktadır[201]. Son senelerde söylenen yerde toprak altında bir de hamam harabesi ortaya çıkarılmıştır. İnsan ihtiyacına cevap verecek müesseselerden birçoğunun varlığı, burarın işlek bir Kalenderi Hânkahı olduğunu göstermektedir.

Fotoğraf 45: Kesikbaş ve Kalender Baba Türbeleri.

Turgutoğlu Pir Hüseyin Bey, Kalenderhane'nin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla 1428'de zengin vakıflar tahsis etmiştir[202].

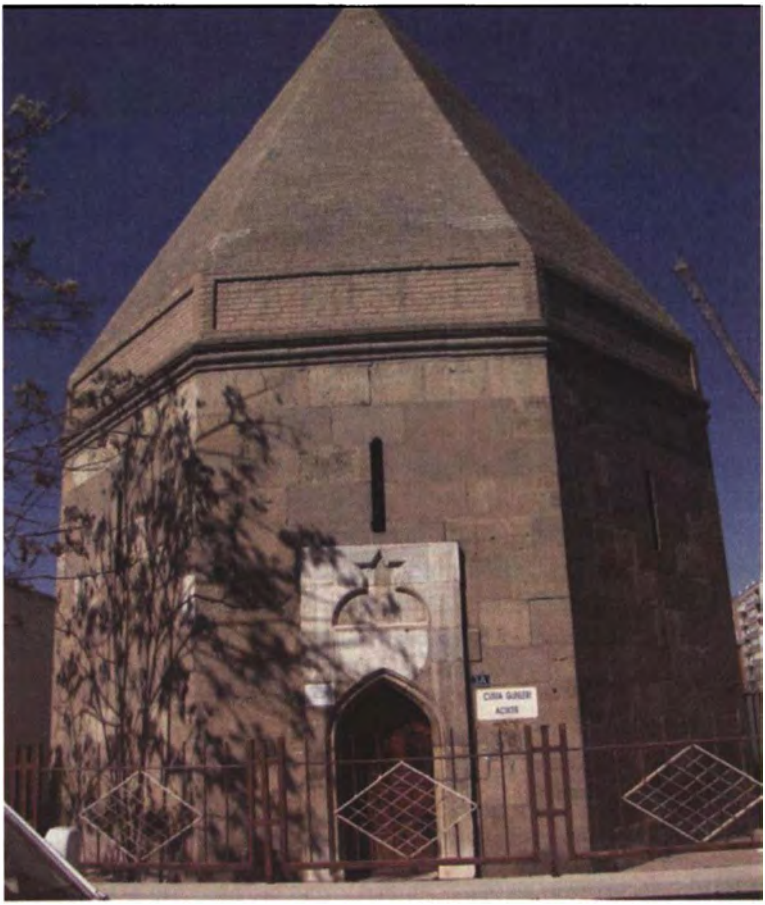
Kesikbaş Türbesi, bu manzumede yer almaktadır. Selçuklu klasik tip kümbetlerindendir. Selçuklular devrinde, başı kesilerek şehit edilen bir kahramana ait olduğu sanılmaktadır[203].

Kalender Baba/Şeyh Ebubekir Türbesi de aynı manzumede bulunmaktadır. Sekiz cepheli ve mahrutî kubbeli Selçuklu Türbesi olup Ebubekr-i Niksarî adına yaptırılmıştır[204].

---

[200] Eflâkî, *aynı eser*, C, II. s. 63; Baykara, *aynı eser*, s. 96.
[201] Küçükdağ, *aynı eser*, s. 40.
[202] Konyalı, *Konya*, s. 622.
[203] Önder, *Mevlâna*, s. 194.
[204] Konyalı, *Konya*, s. 622.

Ulaş Baba Türbesi'nde yatan Ulaş Baba, Osmanlı belgelerine göre evliyaullahtandır. Kalenderhane'ye yakın olduğu için bu zatın da Kalenderî şeyhlerinden olduğu tahmin edilmektedir[205]. Halk arasındaki söylentilere göre, doğudan ulaştığı yerde kalmak üzere yollara düşmüş eren üç kardeşten birisidir. Konya'ya gelerek burada kalmıştır. Numune Hastahanesi'nin arkasındaki türbeye **(Fotoğraf 46)** halk arasında Ulaş Baba denirken Konyalı, Musalla Caddesi'nde yolun solundaki türbeyi de aynı isimle tanımlamaktadır[206]. Doğrusu, halkın gösterdiği yer olmalıdır.

Fotoğraf 46: Ulaş Baba Türbesi.

[205] Yusuf Küçükdağ, "Ulaş Baba Kimdir?", *Selçuklunun Sesi*, S. 21 (1993), s. 7.
[206] Konyalı, *Konya*, s. 778.

Kare bir tabana oturan sekiz köşeli, piramit külâhlı Selçuklu Türbeleri'ndendir. Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile Selçuklu Belediyesi, 1993 yılında onarmışlardır.

h) Gühertaş Türbe ve Tekkesi

Gühertaş Türbesi, çevre yoluna yakın, Yavuz Sultan Selim İlkokulu'nun arka tarafındadır. Türbeye halk arasında Selim Sultan Tekkesi[207] denilmesinin sebebi kesinlikle bilinmemektedir. Selçuklu devlet adamlarından Bedreddin Gühertaş'a ait türbeden başka burada bir de tekke olmalıdır. Mevlânâ'nın ricası üzerine bu tekkenin şeyhliği, Cemaleddin'e verilmiştir[208]. Yıldan yıla eriyen türbeden zamanımıza sadece bir duvarı gelebilmiştir.

ı) II. Kılıç Arslan Kümbeti

Alâeddin Camii'ne kuzey taraftan bitişik olup Anadolu'da bilinen çok kenarlı ilk türbedir[209]. Çevrede Selçuklu şehirlerinde bu ayarda veya daha yüksek *mahrutî* türbe yoktur. Prizmatik gövdesi piramit külahla örtülü, içten nişlerle teşkilâtlandırılmış, silindirik ve kubbeli bir mekândır. Kuzeye bakan büyük kapısı pencere haline getirilmiş, sonradan camiye doğru bir kapı açılmıştır[210]. Piramit külah altına Ayetü'l-Kürsî yazılmıştır. İçinde sekiz lahit vardır. Konyalı, daha önce Alâeddin Camii bölümünde adlarını verdiğimiz bu Selçuklu Sultanları'na ait mumyaların acı hikâyesini Ahmed Tevhid Bey'den naklen şöyle anlatır: *"Konya müze ve kütüphanelerini tedkik ederken bir gün Dede Bahçesi'nin arkasındaki Tacülvezir Türbesi'ndeki mezar kitabelerini okumaya gitmiştim. Türbenin içinde birçok cesetler gördüm."*

Sultan Cesetlerini Köpekler Çekiştiriyordu

"Bazılarını köpekler çekiştiriyordu. Bunlar mumyalardı. Birisinin Alaşehir'de şehit olan Keyhüsrev'in mumyası olduğu böğründeki

---

[207] Konyalı, *Konya*, s. 607.

[208] Mevlânâ Celaleddin, *Mektuplar*, (çev.: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1963, s. 164.

[209] Bu türbeye Konyalı 8 (s. 577'de); Yetkin 10 (*aynı eser*, s. 28) derken Aslanapa 12 kenarlı demektedir. Bkz. *aynı eser*, s. 127.

[210] Aslanapa, *aynı eser*, s. 127.

hançer yarasından belli idi. Doğru Vali İzzet Bey'e gittim. Anlattım. Kaldıracağını vadetti. Sonra türbeye bir daha gittim. Mumyalar köpeklerin elinde idi. Yine İzzet Bey'i ziyaret ettim, ricamı tekrarladım. Üçüncü gidişimde mumyalar yoktu, İzzet Bey'i gördüm.

-Beyefendi! Dedi. Mumyaları kaldırttım.

-Ne yaptınız? Dedim, şu cevabı aldım:

-Feridiye Karakolu komseri onları gömdürmüş!..."[211]

Yüzyıllardan bu yana Alâeddin Tepesi'nde yatan Selçuklu Sultanlarının cesetleri Kültür Park içindeki Tacülvezir Türbesi'nde ne arıyordu? İngiliz, İtalyan işgali görmüş, isyanlara, Moğol saldırılarına maruz kalmış Konya'da o zamanlar dokunulmayan bu cesetleri yerinden kim, niçin köpeklere yem olarak üryan etmişti? Kimdi bu Anadolu'yu vatan haline getirip bizlere emanet edenlerin vücutlarını, alelade leş gibi ortaya atanlar?

"Bir Adam", "O"

Konyalı, sonraki bir yazısında saklamadığı mücrimi mevkiinden dolayı olsa gerek burada gizleyerek olayı şöyle anlatır: *"Öğrendiğime göre eski eserlere meraklı bir adama:*

-Selçuk hükümdarlarının parmaklarında yüzükleri vardır. Çok para eder!, demişler. O da mumyaları çuvallara doldurarak bu türbeye getirmiş, ne yaptı ise yapmış. Manevî değerleri kadar maddî değerleri de yüksek olan Selçuk Hükümdarları'nın mumyaları böylece yok olup gitmiştir."[212]

Felaket, Geçmiş Düşmanlığı

İstiklâl Harbi yıllarının bir acısı vardır. Yunanlılar, Bursa'yı işgal ettiği zaman Venizelos'un oğlu Osman Gazi'nin Türbesi'ne gelerek ayağını sandukası üstüne basıp poz verir, istihza ve hakaret içinde; *"kalk da milletin ne halde gör!"* der.

Fakat Konya'da II. Kılıç Arslan Türbesi'ne girerek cesetleri köpeklere yem edenler, Venizelos'un oğlu değildir. Ama bunda

---

[211] *Konya*, s. 585.

[212] Konyalı, *Konya*, s. 585.

Yunan tavrını, Rum kinini veya Müslüman Türk düşmanlığını görmemek de mümkün değildir. Kaldı ki Yunanın, tarihî şahsiyetlerimize düşmanlığı bir noktada anlaşılabilir. Ama bizdeki bu anlayışa nasıl bir anlam verilecektir?

i) Mevlânâ Dergâhı

Bugün müze olan Mevlânâ Dergâhı'nın yeri, Alâeddin Keykubâd'a ait bir gül bahçesi iken, Mevlânâ'nın babasına verilmiştir[213]. Sultanü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled, 1231'de vefat edince buraya gömülmüştür. Mevlânâ'nın vefatından sonra ise (1273), İlhanlı Emir Pervane tarafından dört fil ayağına istinad eden piramit şekilli türbe yapılmıştır **(Fotoğraf 47)**. Vaktiyle Mevlânâ'ya Muineddin Pervane gelerek babası Sultanü'l-Ulemâ'nın mezarı üstüne eşine rastlanmaz bir kubbe ve nâdir bir tak yapmak istediğini bildirir. Ama Mevlânâ; "*Senin yapacağın kubbe feleklerin kubbesinden daha güzel olmayacaktır. O halde bırak da onun mezarı bu gök kubbesiyle kalsın, bundan vazgeç*"[214] diye itiraz etmiştir. Fakat Mevlânâ vefat edince türbesinin yapımına aynı seviyede bir gerekçe ile itiraz eden bulunmaz. Mevlânâ'nın müridi Muineddin Pervane, karısı Gürcü Hatun ve Emîr Alâmeddin Kayser, türbenin yapılmasına önayak olurlar. Türbenin ilk mimarı Bedreddin Tebrizî'dir[215]. Fakat bugünkü türbenin Tebrizî'nin türbesi ile ilgisi azdır. Çeşitli devirlerde gerek mimari gerekse süsleme bakımından birçok değişiklik, tamir ve ilaveler geçirerek büyük bir manzume halini almıştır.

Bu durumda tarikat pirinin türbesinin bulunduğu merkez yani Âsitâne olmasının da rolü bulunmaktadır. Yediyüz yılı aşkın bir sürede binlerce insanın yedirilip içirildiği, barındırıldığı bir yer olan Âsitâne'nin eklerle gelişip yayılması normaldir.

En dıştan başlanarak kısaca tanıtılabilir. İri kesme taşlardan parmaklık tarzında zarif bir üslupla çevrilmesi tamamlanan avludan içeriye girilir. Hemen girişte iki tarafta uzanan derviş odaları bulunmaktadır. Sağ tarafta bu odalar, Meydan-ı Şeriften

---

[213] Özönder, *Dergâh*, s. 3; Darkot, *Konya*, s. 851.

[214] Eflâkî, *aynı eser*, C. I, s. 499.

[215] Yetkin, *aynı eser*, s. 109.

sonra mutfakla sona erer. Osmanlı üslubunda III. Murad tarafından yaptırılan mutfak, eşyaları, kullanılan malzemeleri, manken dervişleri ile eskiyi canlandırır halde düzenlenmiştir. Sol tarafta değişik tarihî eserlerin sergilendiği odalar, koridor bulunmaktadır. Geniş avlu asırlarca buraya defnedilen şahsiyetlerin mezarlarını barındırıyordu. Bunlar 1927'de kal- dırılarak bahçe haline ge- tirilmiştir. Tilavet Odası'ndan geçildikten sonra gümüş kapı ve asıl türbe kısmına gelinir. Burada Mevlânâ, babası, oğul ve torunları, müritleri de dâhil olmak üzere 55'i bulan sanduka vardır. Koridorun sol tarafında ise altı "*Horasan Eri*"nin sandukası dizilmiştir. Bunlar Sultânülulema ile Belh'den değişik zamanlarda gelen gazi müritlerdir[216]. Dışarıdan görülen yeşil kubbe, Mevlânâ'nın sandukası üstündedir. Sandukaları geçtikten sonra sol taraftaki geniş, kubbeli mekân semahane, onun bitişiğindeki kubbeli yer ise mescittir. Bugün müzenin sergi reyonları olarak kullanılmaktadırlar. İkisi de Kanunî devri yadigârıdır. Semahane, II. Abdülhamid tarafından tamir ettirilip genişletilmiş, mahfiller ilave edilmiştir (1888)[217]. Batı avludaki şadırvan 1512'de

Resim 47: Mevlânâ Türbesi'nin XIII. yüzyılda ilk yapılan bölümü.

216 Özönder, *Dergâh*, s. 24.
217 Özönder, *Dergâh*, s. 38.

Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılıp suyu Dutluk Kırı'ndan getirilmiştir.

Mevlânâ Manzumesi içinde Çelebi Dairesi, bugün "*Mevlânâ İhtisas Kütüphanesi*" olarak kullanılmaktadır[218]. Geniş avluda ise Osmanlı döneminde yaptırılmış birçok türbe bulunmaktadır.

j) Sadır Sultan Zaviye ve Türbesi

Şair hekim olan Sadr-ı Konevî'nin zaviye ve türbesi, Sedirler Mahallesi'nde, Yanık Cami yakınındaki mezarlık içindedir **(Fotoğraf 48)**. Bu önemli şahsiyetin Sadrî, lakabı olup, yattığı mahalleye de ad olmuştur. Asıl ismi Bekir'dir.

Selçuklular devrinin büyük, içli bir vatan ve istiklâl şairi olan Sadr-ı Konevî, Moğol işgal günlerini görmüş ve o azaplı günleri yazdığı mersiyesinde dile getirmiştir. Önceleri kubbeli olan türbesinin kubbesi yıkıldığı için yerine kerpiçten basit bir bina yapılmıştır[219]. Mevcut türbe yakın zamanda yeniden inşa edilmiştir.

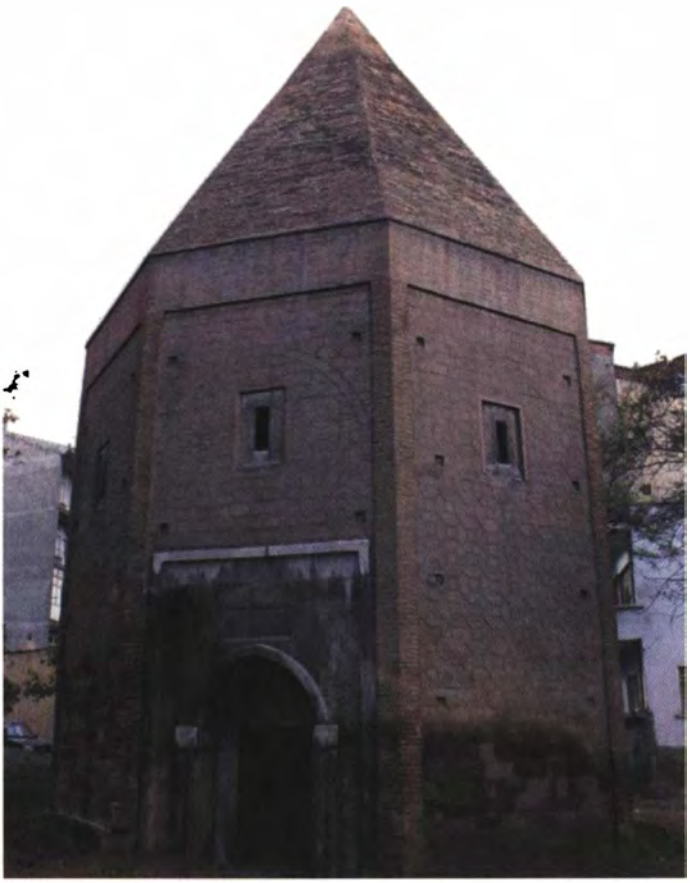
Fotoğraf 48: Sadır Sultan Türbesi.

[218] Özönder, *Dergâh*, s. 71.

[219] Konyalı, *Konya*, s. 716-719.

k) Seyfiye/Karasungur Zaviye ve Türbesi

Seyfiye/Karasungur Zaviye ve Türbesi, eski Kız Öğretmen Okulu olan şimdiki Selçuk Üniversitesi Rektörlüğünden Şems-i Tebrizî'ye giden yolun solundadır **(Fotoğraf 49)**. Kuzey tarafındaki zaviye ve medresesi yıkılmıştır[220]. Selçuklu devlet adamlarından Seyfeddin Karasungur adına yapılmıştır. Bilindiği gibi bu devlet adamı Celâleddin Karatay'ın kardeşlerinden birisidir[221]. Bütün bakımsızlığına rağmen köşeli konik yüksek türbe ayaktadır. Yapılış yılı henüz bilinmemektedir. Son günlerde etrafını açmak üzere bir çalışma başlatılmıştır.

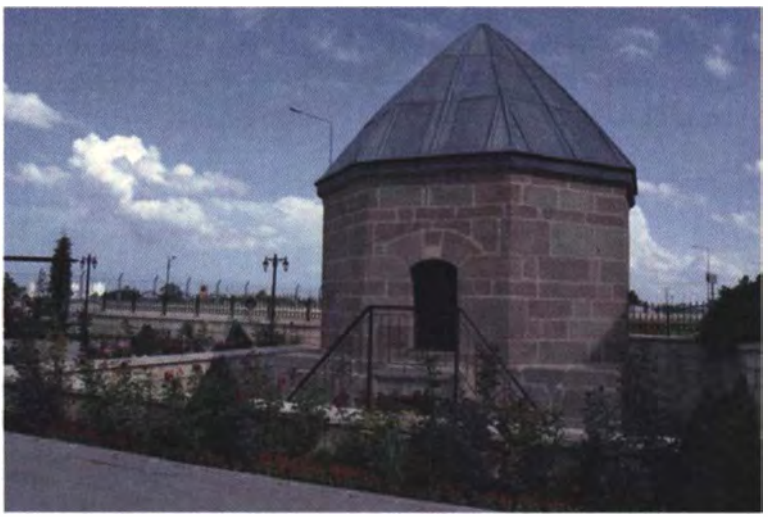
Fotoğraf 49: Seyfiye/Karasungur Türbesi.

[220] Önder, *Mevlâna*, s. 188.

[221] Konyalı, *Konya*, s. 731.

l) Ateşbaz Velî Zaviye ve Türbesi

Eskiden zaviye ile türbesi birarada bulunuyordu **(Fotoğraf 50)**. Mevcut zaviye yenidir. Selçuklu devri olan türbe ayaktadır. Meram'a gidilen yol üzerinde, Konya Araştırma Hastanesi'nin doğusundadır. Mevlânâ ve babası ile birlikte Lârende/Karaman'dan Konya'ya gelmiş Ateşbaz Şemseddin Yusuf ibn İzzeddin adına yapılmıştır (1285). Rivayete göre Şemseddin Yusuf'a, ateşle oynayan, anlamında bir lakabın verilmesi, Mevlânâ Dergâhı'nda aşçılık yapmasındandır[222]. 1891 yılında at üzerinde, özellikle I. ve III. Haçlı Seferleri'nde haçlıların takip ettikleri yolu izleyerek Konya'ya gelen Clèment Huart, Ateşbaz Veli Türbesi'ne uğradığını anlatır[223]. Eser, o zaman da sahipsiz, ama ayaktadır. 2013'te restore edilmiştir.

Fotoğraf 50: Ateşbaz Veli Zaviyesi'nin türbe bölümü.

m) Gömeç Hatun/Ferhuniye Tekke ve Türbesi

Ferhuniye ve Süt Tekkesi gibi adlarla da anılan Gömeç Hatun Tekkesi **(Fotoğraf 51)**, medrese, darülhuffaz, mescit ve türbe olarak II. Keyhüsrev (Ö. 1246)'in eşi, Fatıma Hatun'un annesi

[222] Saman-Tongur, *aynı eser*, s. 101; Konyalı, *Konya*, s. 589; Özönder, Âteşbâzlığın Mevlevîlikte önemli bir mertebe olduğunu açıklar. Bkz. *Konya Velîleri*, s. 117.
[223] Bkz. Clèment Huart, *aynı eser*, s. 141.

Gömeç Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. Onun vefatından sonra, kızı Fatıma Hatun buraya vakıflar tahsis ettiği için Keykâvus kızı Fatıma Hatun Tekkesi de denmiştir. Bilim adamlarının Gömeç Hatun Türbesi olarak gösterdikleri Musalla Mezarlığı içindeki yapı, türbe değil, Selçuklu sarayının arı kovanlarının konduğu Gömeçhane'dir[224].

Gömeç Hatun/Ferhuniye Tekke ve Türbesi'nin, bu çevrede bulunan diğer Selçuklu eserleri gibi kubbeli olması gerekir. Zira sultan ailesine ait bir yapının, bugünkü şekliyle kerpiçten damlı olduğunu düşünmek uygun düşmez. Nitekim tekke, Osmanlı döneminde birçok defa onarılmış, şimdiki şekli ile bize ulaşmıştır[225].

Fotoğraf 51: Gömeç Hatun/Ferhuniye Tekke ve Türbesi, sol taraftaki bina şeyh lojmanıdır.

n) Pîr Esad Zaviye ve Türbesi

Pîr Esad Zaviye ve Türbesi **(Fotoğraf 52)**, Konya'da Pîr Esad Mahallesi'ndedir. Mescit, tekke ve türbeden meydana gelen bir

[224] Küçükdag, *Dârü'ş-Şifâ*, s. 349-352.
[225] Atçeken, *aynı eser*, s. 266.

Selçuklu eseri idi[226]. 1440'da Karamanoğulları dönemi ümerasından Musa Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Duvarları moloz taş ve tuğla, damı ise düzdür. Zaviye ve türbenin içinde çoğu Karamanoğulları devri meşayihine ait mezarlar bulunmaktadır[227]. Sandukanın kitabesinde 1263'te vefat ettiği yazılıdır.

Fotoğraf 52: Pir Esad Türbesi.

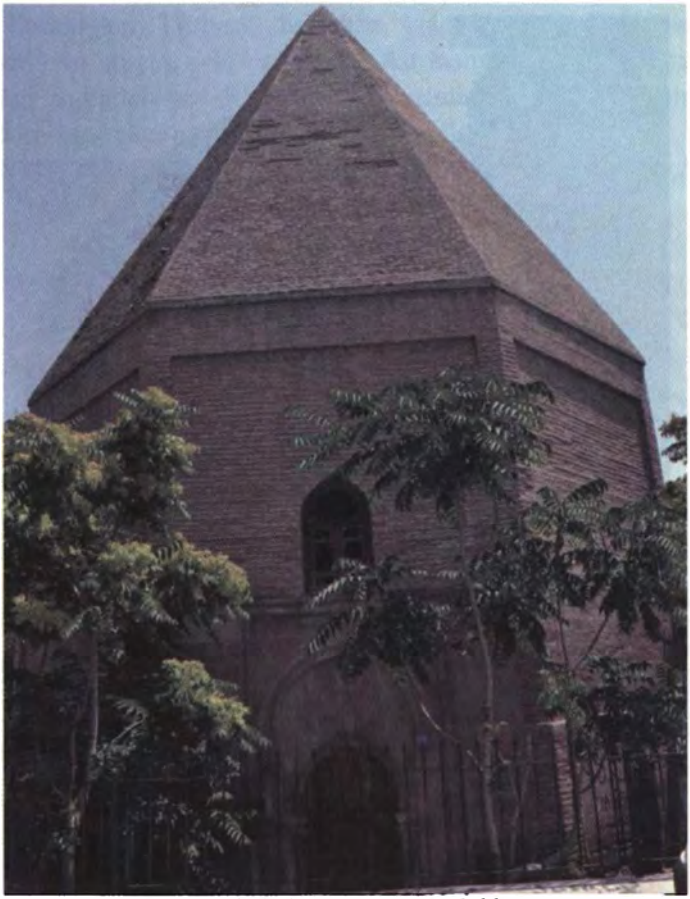
o) Emir Nureddin Tekke ve Türbesi

Konya'da Sebhavan Mahallesi'nde bulunan Emir Nureddin Tekke ve Türbesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Kitabesinin, Selçuklu sülüsü olduğuna bakılarak o dönemde yapıldığı kanaatine varılmıştır. Şu anda sadece türbe bölümü bulunan bu eser **(Fotoğraf 53)** belgelerde tekke olarak gösterilmektedir[228].

Emir Nureddin Türbesi, sekiz köşeli plan üzerine kesme taşla, gövde üzerindeki sekizgen piramit külah ise tuğla ile yapılmıştır[229]. Türbe kapısının altında cenazelik bulunmaktadır.

---

[226] Konyalı, *Konya*, s. 704.
[227] Önder, *Mevlâna*, s. 188.
[228] Konyalı, *Konya*, s. 728-729.
[229] Önder, *Mevlâna*, s. 189.

Fotoğraf 53: Emir Nureddin Tekkesi.

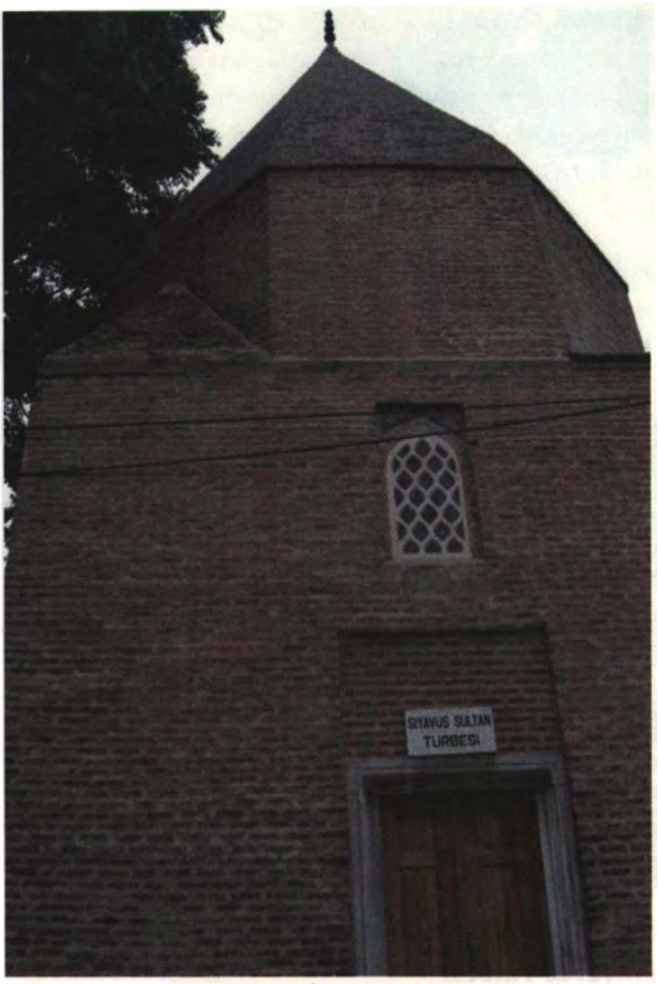
ö) Siyavüş Türbesi

Siyavüş Türbesi **(Fotoğraf 54)**, Konya'da Piripaşa Mahallesi'nde, Piri Mehmet Paşa Camii'nin doğu bitişiğindedir. II. Keykâvus'un oğlu Siyavüş için yaptırıldığı tahmin edilmektedir[230]. Temelleri taştır. Kubbe eteğine kadar dört, külahı sekiz köşelidir. Osmanlı sadrazamlarından Piri Mehmet Paşa, bitişiğine mescit, hamam, imaret ve zaviye yaptırmıştır[231].

---

[230] Konyalı, *Konya*, s. 740-741. Önder, bu türbenin Karamanogulları devri eseri olduğu kanaatindedir. Bkz. *Mevlâna*, s. 223.

[231] Bkz. Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Bir Mevlevî Manzumesi (Piri Mehmed Paşa Zaviyesi ve Vakfiyesi)", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s. 159-178.

Fotoğraf 54: Siyavüş Türbesi.

p) Karaarslan Türbesi

Karaarslan Türbesi **(Fotoğraf 55)**, Konya'da, İçkaraarslan Mahallesi'ndedir. Alâeddin Keykubâd'ın veziri Ziyaeddin Karaarslan adına yaptırılmıştır. Türbenin bulunduğu yerde bir de cami var idi[232]. Şu anda mevcut olan mescit, onun yerine yapılmış olmalıdır.

[232] Konyalı, *Konya*, s. 625-626.

Karaarslan Türbesi, Selçuklu klâsik kümbetlerindendir. Gövde ve külahı, sekiz köşelidir. Alt kısmı kesme taş, piramit külah tuğladan yapılmıştır. Türbe, çinilerle kaplı iken şimdi sadece sandukada az miktarda bulunmaktadır.

Fotoğraf 55: Karaarslan Türbesi.

r) Evhadüddin Kirmanî, Şeyh Sadaka ve Şücâeddin Tekke ve Türbeleri

Evhadüddin Kirmanî Türbesi **(Fotoğraf 56)**, Konya'da Musalla Mezarlığı'ndadır. Şeyh Sadreddin Konevî'nin hocası Evhadüddin Kirmanî'ye aittir[233]. Moloz taşlı gövde üzerinde tuğladan yapılmış küçük bir kubbesi vardır[234]. Tekke bölümünden eser kalmamıştır.

Şeyh Sadaka Zaviye ve Türbesi, Kirmanı Türbesi'nin kuzeyinde idi[235]. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait belgelerde Kirmanî Türbesi ile birlikte gösterilmektedir[236].

Şücâeddin Türbesi, Kirmanî Türbesi'nin hemen yanındadır. Duvarları kırmızımtrak kesme taşdan, 16 dilimli kubbesi ise tuğladandır. Eskiden bazı bölümleri yeşil çini ile kaplı idi[237].

Şeyh Şücâeddin'e ait sandukanın kitabesinden 1349'da vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 56: Evhadüddin Kirmanî Türbesi, sağ arkadaki yapı Şeyh Sadaka Türbesi'dir.

---

[233] Bayram, türbesinin Konya'da olmadığı kanaatindedir. Bkz. *Evhadiyye*, s. 47.
[234] Konyalı, *Konya*, s. 590.
[235] Konyalı, *Konya*, s. 755.
[236] Küçükdağ, *aynı eser*, s. 66.
[237] Konyalı, *Konya*, s. 757.

s) Şekerfüruş Türbesi

Şekerfüruş'un Hoca Fakih'in talebesi olduğu sanılmaktadır. Şekerfüruş Türbesi, Hocafakıh'ta Şeker Fabrikası'nın arka girişinin iç tarafındadır. Gömeçhane'ye benzeyen, beşikörtüsü kemerinin yüzleri ve içleri çini ile kaplı bir Selçuklu türbesi idi. 1888'de kemeri çökmüş, Konya ulemasından Abdülbasir ile Gevraki Hoca tamir ettirmişlerdir. Hoca Fakih'te yapılacak bir çeşmede kullanılması maksadı ile cenazelik denilen alt kısmına kadar yıktırılmıştır. Alt kısmı kesme taş, üstü tuğla idi[238]. Şu anda üzerinde türbe olduğunu belirten bir çatı bulunmaktadır **(Fotoğraf 57)**. Bitişiğinde bir de hanın bulunması, bu türbenin çevresinde başka yapıların bulunduğunu göstermektedir. Kim bilir, belki de zaviye idi.

Fotoğraf 57: Günümüzde Şekerfüruş Türbesi'nden bir görüntü.

ş) Mursaman Tekkesi/Hüsam Ali Zaviyesi/Hoca Cihan Türbesi

Halk arasında Hoca Cihan Türbesi olarak bilinen Mursaman Tekkesi, Hocacihan Mahallesi yakınındadır **(Fotoğraf 58)**. Halen ayakta bulunan türbenin mimari durumu, bu yapının Selçuklu döneminde inşa edildiğine işaret kabul edilebilir. XVIII. yüzyıl

[238] Konyalı, *Konya*, s. 742.

belgelerinde buraya, Mursama veya Mursamanî Tekkesi adı kaydedilmiştir. Hocacihan'da bir de Hüsam Ali Merkadi ile Hüsam Ali Zaviyesi bulunuyordu. Mursamanî veya Mursaman halk ağzında Hüsam Ali'nin karşılığı olmalıdır. Öyleyse Hocacihan yakınlarındaki bu türbeye, Hüsam Ali Türbesi demek daha uygun olacaktır[239].

Kitabesi bulunmayan türbe, kare planlı, temeli ve bodrumu moloztaş, gövde ve kubbesi tuğladır. Şu anda çevresi mezarlıktır.

Fotoğraf 58: Hoca Cihan Türbesi.

t) Zahrüddin Ali Türbesi

Zahrüddin Ali Türbesi, Konya'nın Durunday yöresindedir. Kara Kemâl Mezarlığı içinde, kerpiç ve kara örtülü türbenin aslında Selçuklu tarzında kubbeli bir yapı olduğu altındaki bodrum kat ve içindeki Âyetü'l-Kürsî yazılı mermer sandukadan anlaşılmaktadır[240]. Türbe, sandukada 1283'te vefat ettiği yazılı olan Yunus oğlu Zahrüddin'e aittir. Bu zatın kim olduğu tesbit edilememiştir.

---

[239] Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, s. 84-85.

[240] Konyalı, *Konya*, s. 781.

u) Şems-i Tebrizî Zaviye ve Türbesi

Şems-i Tebrizî Zaviye ve Türbesi **(Fotoğraf 59)**, Şems Mahallesi'nde idi. Türbe ile bitişiğindeki mescit halen mevcuttur.

Şems Türbesi, Selçuklu türbeleri tipinde olup üzerini kurşunlu piramit bir külah kapamaktadır. Altında cenazelik bölümü bulunmaktadır.

Mevlânâ'nın yakın dostu Şems-i Tebrizî, Konya'da öldürülmüş, bugünkü türbesinin bulunduğu yere gizlice gömülmüştür[241]. Daha Selçuklular zamanında buraya türbe ve zaviye inşa edildiği, Karamanoğulları ve Osmanlılar devrinde yeniden yaptırıldığı bilinmektedir.

Şems Zaviye ve Türbesi'nin çevresi zamanla mezarlık haline gelmiştir. Cumhuriyet döneminde, mezarlık kaldırılarak park yapılmıştır[242].

Fotoğraf 59: Şems-i Tebrizi Türbe ve Mescidi.

ü) Tavus Baba Türbesi

Tavus Baba Türbesi, Konya Meram'da, Meram Camii'nin bitişiğindedir **(Fotoğraf 60)**. İçi tuğla, dışı taşla yapılmıştır[243]. Selçuklu meşayihinden olan Tavus Baba'nın Hindli Şeyh Tavus

[241] Önder, *Mevlâna*, s. 382.
[242] Konyalı, *Konya*, s. 938-939.
[243] Konyalı, *Konya*, s. 614.

Mehmed adlı bir zat olduğu, Alâeddin Keykubâd zamanında Konya'da vefat ettiği son senelerde ortaya çıkmıştır[244]. 1998'de restore edilmiştir.

Fotoğraf 60: Solda Tavus Baba Türbesi, sağda Hatıpzade Camii.

v) Şeyh Hasan Rumî Zaviye ve Türbesi

Şeyh Hasan Rumî Zaviye ve Türbesi **(Fotoğraf 61)**, Şeyh Osman Rumi Mahallesi'nde idi. Zaviye bölümü daha Karamanoğulları döneminde yıkılmış[245], ancak Osmanlı devrinde faaliyetini sürdürmüştür. Türbesi ayaktadır. Buranın mescidi de vardı[246].

Türbenin alt kısmı kesme taş, kubbesi ise tuğladır. Eskiden kubbenin üstünde bir külahın olduğu tahmin edildiğinden 1992'de, Vakıflar idaresi kurşun kaplı bir külah yaptırarak orijinaline uygun şekle getirmeye çalışmıştır.

---

[244] Önder, *Mevlâna*, s. 193. Osmanlı belgelerinde bu türbenin bitişiğindeki caminin banisi Hatıp Sultan'ın "*merkadi*"nden söz edilmektedir. Muhtemelen bu mezar, ya Tavusbaba Türbesi ya da yakınında idi. Bkz. Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, s. 49.

[245] Konyalı, *Konya*, s. 752.

[246] Küçükdağ, *aynı eser*, s. 64.

Fotoğraf 61: Şeyh Hasan Rumî Türbesi.

y) Şeyh Osman Rumî Tekke ve Türbesi

Şeyh Osman Rumî Tekke ve Türbesi, ayrı adla anılan mahallede, mescidi ile birlikte idi. Ahşap ve kerpiç olan mescit ve türbe yıktırılıp son senelerde betonarme olarak yaptırılmıştır.

Selçuklu devri türbelerindeki gibi, Şeyh Osman Rumî Türbesi'nin bir cenâzelik, bodrum katı vardı. Şeyh Hasan Rumî Türbesi gibi Selçuklu eseri iken yıkılmış olmalıdır.

Şeyh Osman Rumî ve yukarıda türbesi tanıtılan Şeyh Hasan, Mevlânâ dönemi meşâyihindendi. Konyalı, zikredilen iki türbenin yakınında, kardeşlerinden üçüncüsünün de türbesinin bulunduğunu yazmaktadır[247]. Bunun yeri, Gülbahçe Sokağı'ndan Yavuz Selim Caddesi'ne çıkarken sağ tarafta, sondan ikinci evin bahçesidir. Bu evin batısında yapılan apartmanların temel hafriyatı sırasında mezarların çıktığı bilinmektedir. Demek ki, türbenin çevresi mezarlık idi.

z) Hoca Fakih Zaviyesi

Hoca Ahmed Fakih Sultan / Hoca Ahmed Fakih Tekkesi olarak belgelerde geçen Hoca Fakih Zaviyesi **(Fotoğraf 62)**, eskiden Konya dışında[248], günümüzde Yaka Caddesi üzerinde, Konya Şeker Fabrikası'nın arka girişi karşısındadır. Kitabesine göre 618/1221 yılında inşa edilmiştir[249].

Fotoğraf 62: Hoca Fakih Zaviyesi'nden günümüze gelen cami ve türbe bölümü.

[247] Konyalı, *Konya*, s. 753.
[248] *KŞS*. no. 48, s 207, 229.
[249] Konyalı, *aynı eser*, s. 391.

Hoca Fakih Zaviyesi, geniş bir avlunun içinde cami, türbe, hamam ve şeyhin ikametine tahsis edilmiş evden meydana geliyordu. Ayrıca bir çeşmesi mevcut idi. İhata duvarıyla çevrili avluda bir de mezarlık bulunuyordu. Bu mezarlık hâlen mevcuttur. Sadece cami ve türbesi günümüzde ayakta bulunan Ahmed Fakih Zaviyesi'nin belgelerden Osmanlı'nın son devirlerine kadar tasavvuf yapısı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır[250].

Cami: Tuğla örgülü kubbesi yıkılmış, bu nedenle çatı ile üzeri kapatılmış olan caminin içi ve dışının çini ile kaplı olduğu, cümle kapısının yan duvarlarından anlaşılmaktadır[251]. Kubbesi bir tamirat keşfine göre 13 Rebiyülahir 1089/4 Haziran 1678'de yıkılmış; bunun yerine çatı yapılmıştır. Belgede verilen bilgilere bakılırsa kubbeyi kaplayan kurşunların yarısı kaybolmuş, bu yüzden yağmur ve kar suları camiyi yıkmaya başlamıştır. Vakıfta camiyi tamir ettirecek para mevcut olmadığından eski kurşunların satılmasına, buradan elde edilecek parayla caminin üzerine *"fevkānî sakf"*, cami ile bitişiğindeki türbenin yedi penceresine demir tel kafes yapılmasına karar verilmiştir. 6 Zilhicce 1103/19 Ağustos 1692 tarihli bir diğer tamir keşfine bakılırsa bu sırada caminin kubbesi artık mevcut değildir[252]. Öyle ise caminin kubbesi 1678'den hemen sonra yıkılmış, yerine çatı yapılmıştır. Caminin güney ve batı yönündeki duvarları kerpiçtir. Giriş kapısının dışında üzeri tahta tavanlı bir örtme mevcuttur. Duvarları kireç harçla sıvanmıştır.

Bundan otuz üç sene sonraki 1138/1726 tarihli bir kayıttan caminin tekrar harap halde bulunduğu, kapısı ile penceresinin *"meksûf"* ve namaz kılınamayacak durumda olduğuna işaret edilmektedir[253].

Türbe: Hoca Fakih Zaviyesi'ndeki Hoca Ahmed Fakih Sultan'a ait kubbeli türbe bölümü, mezarlığın ortasında, mescidin bitişiğinde yer almaktadır[254]. Türbenin 1692'deki durumunu tamir keşfinden tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre

---

[250] *KŞS.* no. 39, s. 274; *VAD.* no. 1109, vr. 28b; no. 149, sıra: 1232–1233.

[251] Önder, *aynı eser*, s. 129.

[252] *KŞS.* no. 38, s. 111.

[253] *KŞS.* no. 50, s. 286.

[254] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 240–243.

cami gibi türbenin de kuzey, güney ve batı taraflarındaki duvarları kerpiç idi. Bunların yenilenmesi için altı bin kerpice ihtiyaç olduğunu keşif heyeti tespit etmiştir.

Hamam: Hoca Fakih Zaviyesi'nin bir de hamamının bulunduğu 1692 tarihli tamir keşfindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Buna bakılırsa hamam, üzerleri kubbeli iki halvetli yani kadın ve erkeklere ait bölümlerden meydana geliyordu. Bir de üstü *"sakf"*lı camekân bölümü vardı. İki halvet yeri kullanılamayacak kadar harabe olduğu için tuğla ile *"müceddeden bina"* edilmesi gerekiyordu. Daha sonraki tamirat keşiflerinde hamamdan bahsedilmediğine bakılırsa 1692'den sonra onarılmadığı için ortadan kalkmış olmaktadır.

Şeyh evi: Tekkelerin bünyesinde, orayı idare eden şeyhlerin ikametleri için bir de ev bulunurdu. Hoca Fakih Zaviyesi'nde, şeyhe tahsis edilmiş; avlu içinde, kerpiçten yapılmış, üstü kara dam örtülü ve çelenli, sofalı bir evin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ahır: Zaviyenin eskiden kalma bir de ahırı vardı. 1678'de kullanılmayacak durumda olan ahırın diğer yapılar gibi onarılmasına karar verilmişti[255]. Şu anda bu bölüm de mevcut değildir.

Hazire: Hoca Fakih Zaviyesi'nde bir de mezarlık mevcut idi[256]. Hazirede çok az kabir günümüze kadar gelmiştir.

Çeşme: Hoca Fakih Zaviyesi'nde bir de çeşme mevcuttu. 1692'de suyu akmayacak kadar bakımsızdı. Bu çeşmenin daha sonra onarıldığı, XX. yüzyıl başlarında bile kullanılmasından anlaşılmaktadır[257].

Vakıfları: Hoca Fakih Zaviyesi vakıflarının belirlenmiş bir vakfiyesi yoktur. Ancak vakıfları, oldukça zengindi. Bunlar; Konya civarında iki gözlü değirmen, Sudirhemi nahiyesine tâbi Kesriye köyü, Konya'nın içinde dolap, Konya'da altı bağ ve yine Konya içinde 12 ayrı yerdir[258].

---

[255] *KŞS.* no. 24, s. 162.

[256] *KŞS.* no. 34, s. 212.

[257] *VAD.* no. 9/2 sıra: 1232.

[258] Feridun Nafiz Uzluk, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958., s. 13; Fahri Coşkun, "888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri.", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 15-16.

6. Hamamlar

Türkler, cami, mescit, mektep, medrese, tekke gibi hamama da önem vermişler, zikredilen yapıların hemen birçoğunun yanına hamam eklemişlerdir. *"Temizlik imanın yarısıdır"* gerçeği gözönünde tutulmuş, herkese açık olan hamamlara kadın, erkek ve keçelik bölümleri yapılmıştır[259].

Selçuklu devri Konya hamamlarından sadece Sultan Hamamı günümüze kadar gelebilmiştir.

a) Sultan Hamamı

Sultan Hamamı Konya'da, Sahip Ata Camii'nin doğusundadır. Selçuklu Hamam mimarisinin yaşayan örneklerindendir **(Fotoğraf 63)**. Erkek, kadın ve keçelik bölümlerinden ilk ikisi kullanılmaktadır.

Fotoğraf 63: Sultan Hamamı.

Sultan Hamamı'nın yapılış tarihi bilinmemektedir. Sahip Ata Hânkahı ile birlikte Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Vakfiyesinde hamamından bahsedilmediğine, adının da "*Sultan*" olduğuna bakılırsa, Sahip Ata'nın ailesinden bir kadın, belki de zevcesi yaptırdığı için bu adı almış olmalıdır.

---

[259] Küçükdağ, *Mevlâna*. s. 75-102.

b) Sungur Hamamı

Günümüze ulaşmayan Sungur Hamamı, Konya'da sur içinde idi. Sungur Ağa, Konya'daki darülhuffazı için yaptırıp gelirini buraya vakfetmiştir[260].

c) Müstevfî Hamamı

Müstevfi Hamamı, Konya'da Şems-i Tebrizi Mahallesi'nde idi. Selçuklu ümerasından Celâleddin Müstevfi yaptırmıştır[261]. Bu hamam da günümüze ulaşmamıştır.

d) Kürkçü/Postî/Postindûz Hamamı

Kürkçü Hamamı, Konya'da, Ârâsta Çarşısı'nda, Hacı Hasan Camii civarında idi. Bu yer, şimdiki eski ve yeni PTT binalarının bulunduğu yerdir. Mevlânâ döneminde, Konya'nın meşhur hamamlarındandı. Hoca Selman vakfı olan Kürkçü Hamamı, 1839'da mütevellisi tarafından Kara Hafız Medresesi yapılmak üzere satılmış; yıkılarak yerine medrese yapılmıştır. Mevlânâ Dergâhı yakınındaki Türbe Hamamı ile ilgisi yoktur[262].

Selçuklu devri hamamları bu kadar değildi. Vakfiyelerde Ağa ve İhtiyar[263], Mevlevi kaynaklarında ise Develi, Kaliçe, Nakışlı ve Zirva hamamlarının[264] da adları geçmektedir. Bu hamamlar, haklarında bilgi olmadığı için ayrı başlıklar altında incelenmemiştir.

7. Değirmenler

Selçuklu Konyası'nda un, Meram Deresi'ndeki su değirmenlerinde öğütülüyordu. Zamanla birçoğu adını değiştirdiğinden Selçuklu dönemi değirmenlerinin isimlerini tespit etmek mümkün olmamaktadır[265]. Evlerde ise el değirmenleri bulunuyordu[266]. Bunlar bulgur yapmada kullanılmış olmalıdır.

---

[260] Konyalı, *Konya*, s. 1065; Baykara, *aynı eser*, s. 90,115

[261] Konyalı, *Konya*, s. 1067.

[262] Küçükdağ, *Mevlâna*. s. 75-102.

[263] Baykara, *aynı eser*, s. 115.

[264] Eflâkî, *aynı eser*, C.I, s. 267, 365, 366, 420; C.II. 337.

[265] Konyalı, *Konya*, s. 1107-1108.

[266] Baykara, *aynı eser*, s. 53, 108.

Dere'deki su değirmenlerinin birçoğu, Osmanlı döneminde bir hayır kurumunun gelir getiren vakfı durumunda idi.

8. Konya'da Su İhtiyacının Karşılanması

İslâm dininin suya verdiği önem, zenginleri, sanatçıları etkilemiş, su vakıflarının, âbidevi çeşme ve şadırvanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Türk'ün "*su gibi aziz ol*" atasözü, toplumumuzda suya verilen ehemmiyeti göstermektedir. Nitekim ecdadımız, Anadolu'ya geldiklerinde, pekçok köy ve kasabayı su bulunan yerlere kurmuşlardır. Konya da, Türkler buraya gelmeden önce, batı yönündeki suları bol dağ ve derenin hemen kenarında kurulmuştur.

Selçuklu Konyası'nın içme suyu, Meram, Dere, Başara ile şehrin güney batısındaki kaynaklardan sağlanıyordu. Meram çayından alınan su, Havzan'daki depoda biriktirilip dinlendirildikten sonra şehirdeki çeşme ve hamamlara künklerle dağıtılıyordu. Selçuklu döneminde Konya'nın içme suyu ihtiyacının giderildiği, bu hususta bir problemin olmadığı, XIII. ve XIV. yüzyılarda Konya'yı gören seyyahların ifadelerinden anlaşılmaktadır[267].

Meram çayından başka kaynaklardan da su alınmış, Konya'nın içme suyu ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Mukbil ve Beypınarı suları Alâeddin Keykubâd tarafından şehre getirtilmiştir[268].

Zengin ve ileri gelen devlet adamları da Konya'nın su ihtiyacını karşılamak maksadı ile çeşmeler yaptırmış, bunların ve suyollarının bakımı için vakıflar tahsis etmişlerdir. Sahib Ata Fahreddin Ali, şehre kırk adet çeşme, camisinin girişine sebil, bunun yakınına hamam ile Meram suyunu taşıyan kanalları yaptırmıştır[269].

Selçuklu devri muhaddis ve âlimlerinden Şeyh Sadreddin Konevî de getirttiği suyu, hânkahı bitişiğine yaptırdığı çeşmeden akıtmıştır[270].

---

[267] Önder, *Mevlâna*, s. 259.

[268] Konyalı, *Konya*, s. 985; Önder, *Mevlâna*, s. 258.

[269] Konyalı, *Konya*, s. 986, 990.

[270] Önder, *Mevlâna*, s. 259.

Konya'da, Selçuklular devri çeşmelerinden, bugüne kadar ulaşmış, özellikleri tesbit edilebilecek bir çeşme gelmemiştir. Zamanla harap oldukları için Osmanlı döneminde yıktırılıp yeniden yaptırılmışlardır.

Çeşmelerin dışında sarnıçlar da Konya'nın içme suyunu temin açısından önemli idi. Selçuklular devrinde devamlı akarsu ve kuyu olmayan yerlere sarnıçlar yapılmıştır. Depoları toprak altında bulunan sarnıçlara su, ilkbaharda kar, yağmur suları veya yakınından geçen bir ırmaktan alınırdı. Bir kısmına taş merdivenlerle inilerek, bir kısmından da kova ile çekilerek su alınırdı[271].

Selçuklu Konyası'nın belli başlı sarnıçları Hoca Fakih **(Fotoğraf 64)**, Akyokuş'un başlangıcında Divler[272] **(Fotoğraf 65)**, Kovanağzı'nda Şerafeddin **(Fotoğraf 66)** sarnıçlarıdır. Zikredilen bu sarnıçlar, hâlen mevcut olup koruma altına alınmaları gerekir.

Konya halkının sulamada kullandığı su da Meram Deresi'nden alınmakta idi. Kuraklığın hüküm sürdüğü yıllarda bostanlar kuyu ve dolaplardan sulanırdı. Konya'da sulamanın dışında bazı hamamların suları kuyu ve dolaplardan çarklarla çıkarılarak karşılanırdı. Bu nedenle, şehirde çok sayıda kuyu ve dolap bulunuyordu.[273]

Fotoğraf 64: Hoca Fakih Sarnıcı.

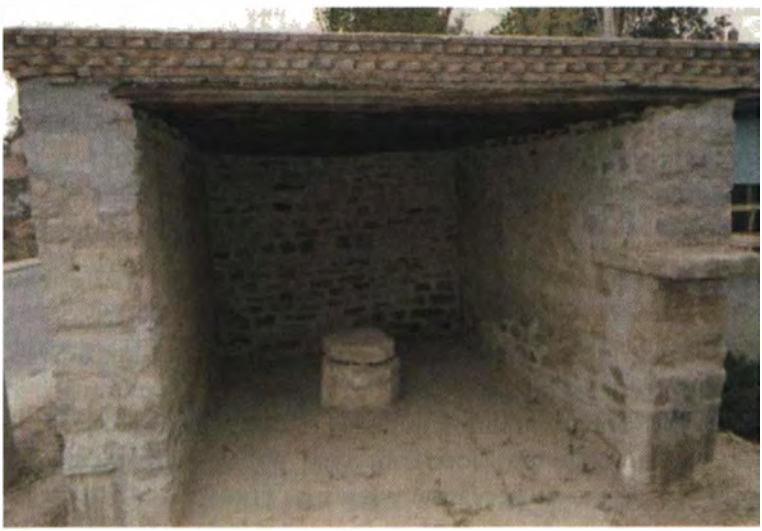
[271] Konyalı, *Konya*, s. 1095.

[272] Divler Sarnıcı, Hocacihan'ı geçince Dibidelik Han'ın 200 m. doğusundadır. Bkz. Yusuf Küçükdağ, "Konya Hocacihan Yakınlarındaki Dibidelik Han'a Dair Bir Vakfiye", *Konya Şehrinin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Konya 2004, s. 23-44.

[273] Konyalı, *Konya*, s. 988.

Fotoğraf 65: Divler Sarnıcı'nın yıkılmadan önceki görüntüsü.

Fotoğraf 66: Şerafeddin Sarnıcı.

9. Buzhaneler

Konya'da, İstasyon'un Havzan tarafında üç buzhane hâlen mevcuttur **(Fotoğraf 67)**. Yaz sıcaklarında gerekli olan buz, kış mevsiminde Buzhane'ye akıtılan suyun dondurulmasından elde ediliyordu.

Fotoğraf 67: Buzhanelerden günümüze gelenlerden ikisi.

Sahip Ata vakıf arazileri üstünde yaptırıldığından Sahip Ata Fahreddin Ali'nin inşa ettirdiği tahmin edilmektedir[274].

Buzhane'ye kapılardan 20'şer ayak taş merdivenle inilmektedir. Tabanları topraktır. Üstleri taş kemerlerle kapatılmıştır. Yaz aylarının sıcağından buzların müteessir olmaması için kalın bir toprak tabakası ile kapatılmışlardır.

10. Ulaşım Ağında Hanlar ve Kervansaraylar

Selçuklu han ve kervansarayları, sosyal yardımlaşmanın, vatana hizmetin bir türü olarak gelişmişlerdir. Toplumun ileri geleni olmanın sorumluluğunu taşıyan devlet adamları, varlıklı şahsiyetler; milletten aldıklarını yine millete harcamanın bir yolu olarak han ve kervansarayları inşa etmişlerdir. İşin bir de

[274] Konyalı, *Konya*, s. 267-268.

ticareti geliştirme, yol güvenliğini sağlama, yol gariplerini kollama yönü vardır ki, bunlar üzerinde önceden durulmuştur.

Yapıda Değişiklik

Eskinin tuğla, kerpiç malzemeli ribat ve hanları Anadolu'da yapı değişikliğine uğramışlardır. Kesme taştan, kale görünüşlü kervansaraylar ortaya çıkmıştır. Gerektiğinde savunma tesisi de olan bu abidevi yapılarda aynı amaçla pencereler, mazgal deliği gibi küçük ve az sayıda yapılmıştır.

Başlangıçta ticaret maksadı ile yapılan ve ücretli olan hanlar, Selçuklular devrinde artık hayır eserleri durumundadırlar. Üç gün süreyle bedava misafir kabul edilip, ağırlanmaktadır[275].

Konya, devlet merkezi olarak ulaşım ağının her taraftan kendisine doğru uzandığı bir şehirdir. Aynı zamanda eski yolların kavşak noktası olarak bu merkezi olma özelliği daha da artmıştır. Onun için Konya ve çevresinde birçok Selçuklu han ve kervansarayı bulunmaktadır.

Hanlar, şehir hayatında aktif ticaretin merkezleri, genellikle tüccarın inip konakladığı yerlerdir. Tüccar kılığında seyahat eden Şems-i Tebrizî de Konya'ya geldiğinde genellikle Tebrizli tüccarın kaldığı bir hana inmişti[276]. Şehir merkezinde bugüne sadece adı geçen hanlardan bazıları şunlardır: Bezzazlar, Pirinççiler, Şekerciler, Sahip İsfahanî, Vezir Ziyaeddin, Nizamiye, Karatay, Hâce Hasanü's-Sultanî, Bedreddin Yalman, Demre Hatun ve Altunapa hanları[277].

Yollarda Hanlar/Kervansaraylar

Konya-Beyşehir yolu, işlek bir güzergâhtır. Zira Konya'yı yazlık mesire merkezi Kubadâbad'a, kışlık başkent Alanya ve liman şehri Antalya'ya bağlıyordu. Onun için bu yol üzerine birçok han dikilmişti. Bunlardan ayakta olup isimleri tespit edilebilenler; Hoca Fakih'te Sahip Ata Hanı, Hocacihan'ı geçince

---

[275] Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müd. Yayını, 1978, s.5.

[276] Baykara, *aynı eser*, s. 64.

[277] Baykara, *aynı eser*, s. 63-65.

Tıp Fakültesi'ne dönen virajın sağında yanlışlıkla Hocacihan Hanı olarak bilinen ancak belgelerde Dibidelik Han olarak geçen ve XII. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olan yapı **(Fotoğraf 68)**, bugün Altunapa Barajı gölünün suları altında kalan Altunapa Hanı, Kızılören'de Emir Kandemir Hanıdır[278]. Belirtilen hanlar bu güzergâhta sıralanıyordu. Bunlardan Emir Kandemir Hanı, kale görüntüsüyle himmet elini en çok bekleyenlerden biridir.

Fotoğraf 68: Restore edildikten sonra Dibidelik Han.

Aksaray tarafı da işlek güzergâhlardandır. Hemen Konya çıkışında Horozlu Han/Ruzbe Hanı, sahra ortasında yalnız bir mamur saray gibi Zazadin Hanı/Sadeddin Köpek Kervansarayı, Ak Han, Obruk Hanı, Sultan Hanı gelirler. Bunlardan sonrası da vardır elbet. Tarihî İpek Yolu'na bunlardan güzel konak yerleri daha önce yapılmamıştır. Akşehir güzergâhı ise, Dokuzun Hanı ile başlar. Konya'nın güney-batısına giden tarafta ise yolcuları, Gömse Kervansarayı karşılar. Seyfeddin Ferruh tarafından yaptırılan bu Selçuklu Kervansarayı, ilk defa Konyalı tarafından keşfedilerek ilim âlemine tanıtılır[279]. Yalnız artık kervansaraydan geriye, sadece Kavak Camii duvarına girme şansı bulabilmiş bir Arapça kitabe kalmıştır.

[278] Konyalı, *Konya*, s. 1035.

[279] Konyalı, *Konya*, s. 1032-1035.

SONUÇ

Türkiye Selçukluları, eski tecrübelerden faydalanarak devlet teşkilâtında mükemmeli yakalamaya çalışmışlardır. Bunda en etkili âmil, devlete bakış tarzlarıdır. Onlar devleti, halka hizmetin vasıtası olarak görmüşlerdir. Onun için de hakkı korumuşlar, hangi ırk, din ve kültürden olursa olsun sıkıp ezen bir baskı unsuru olmamışlardır. Çünkü devlet, toplum için vardır. Bu anlayışı, temel devlet kurumlarının hepsinde görmek mkündür. Ordu, devlet, vatan, millet ve inancı korumanın vasıdır. Silahı elde bulundurmanın avantajıyla, halk üzerinde tahakküm unsuru olmaz. Aksine, timar sistemi ve iç disiplini i güven ve huzuru sağlamaya hizmet eder.

Eğitim kurumları, milleti ayakta tutacak değerlere sahip çıkan, şuurlu insanlar yetiştirir. Bu kurumlar, devletin sırtında birer kambur değil, vakıfları, gelir kaynakları ile varlıklı-varlıksız okumak isteyen zeki gençlerin barındırılıp eğitildiği yuvalardır.

Halk, birbiriyle irtibatsız ve dağınık bir çokluk değildir. Halk, mescit ve tekke arasındaki alt teşkilâtlarla örgütlenmiştir. Ahilik ve tarikatlar, bu anlayışı geliştirmek için ortaya çıkmışlardır. Selçuklu toplumu, bizim XXI. yüzyılda kavrayamadığımız yardımlaşma ve yardım anlayışını hayat felsefesi haline getirmiştir. Bu haliyle de gelişmenin, atılımın iç dinamiğini yakalamıştır.

Toplumun ihtiyacı olan hizmetlerin büyük çoğunluğunu vakıflar yoluyla hayır kurumları üstlenmiştir. Camiler, mescitler, medreseler, tekkeler, zaviyeler, hânkahlar, hanlar, kervansaraylar, şifahaneler, hamamlar, çeşme, yol, kaldırım ve köprüler, devlet büyükleri başta olmak üzere, varlıklı şahsiyetler tarafından yaptırılmıştır. Mimari eserler, hayır anlayışı ile kaynaşarak gelişmiş bir şehircilik düşüncesine vücut vermiştir. Yapılan eserlerle, insan ihtiyaçlarına komple cevap verme amacı gü-

dülmüştür. Zengin, fakir ayırımı yapılmaksızın hasta insana şefkatle yaklaşılmış, sağlığını kaybedenler *"müşteri"* değil de yardıma ihtiyacı olan varlık gibi görülmüştür.

Selçuklu kültürü, insanı *"insani"* ölçüler içinde algılayan İslâm Medeniyeti'nin bir kolu olarak yeniden incelenip-değerlendirilmelidir. Bunun günümüze getireceği çok sayıda faydalar vardır.

Konya, Türkiye Selçukluları'nın ikinci başkentidir. İznik'te geçen yirmi yıla yakın bir sürenin dışındaki zamanın, tümünde başkent olarak kalmıştır. İki yüzyılı aşkın bu büyük zaman diliminde Konya, Selçuklu eserleri ile baştan ayağa donatılmıştır.

Yılların ihmaline hatta yer yer kastına rağmen, Selçuklu eserleri, Konya'nın atmosferine hâkim durumda. Adım attığımız bir semt yok ki karşınıza bir Selçuklu dönemine ait cami, mescit, medrese, türbe/kümbet, hamam, mezar çıkmış olmasın. İşte *Selçuklular* ve *Konya* çalışmasının son bölümünde mümkün olduğunca Konya'daki Selçuklu izleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Görüldüğü gibi üç büyük cami, otuza yakın mescit, yine o civarda medrese bu değerli beldeyi bezemiş durumdadır. Örneği az kalan hânkahlardan Sahib Ata Hânkahı, günümüze büyük bir oranda sağlam gelebilmiştir. Türbeler/kümbetler, mezar abidelerinin insana öteleri hatırlatan şaheserleri gibi, topraktan göğe sivrilip başlarını dikmiştir. Ebediyetin tuğla veya taş örgüleri olarak her dem mevki ve makamların geçiciliğini, hizmet için varolmanın gerekliliğini haykırıp duruyorlar...

Selçuklu Konyası'nın yeşilliğini, suda görmek gerekir. Çünkü su kültürü izlerini hâlâ koruyor. *"Havzan"*, ismen bile o dönemin hatırasını taşıyor. Çeşmelerden iz pek yok. Ama sarnıçlar var. Dibidelik Han'ın karşısındaki Divler Sarnıcı bunlardan biridir. Şehir merkezindeki hanlara örnek pek kalmamıştır. Ama ulaşım ağındaki hanlar ve kervansaraylardan şaheserler hâlâ vardır. Horozlu/Ruzbe Hanı, Kızılören'deki Selçuklu hanları, Zazadin ve Sultan Hanı sizi bir anda Orta Çağın Müslüman Türk kültürünün aydınlığına çıkarabilir. Maddi varlığını ihtiyaç sahipleri uğrunda selsebil etmenin şahane örnekleri, hanlar gibi mektep, medrese, cami, mescit, tekke, zaviye gibi tüm vakıf

eserlerde görülmektedir. İşin güzel olan yanı, bu vakıf yapılarının kurulduktan sonra, asırlarca yaşamış olmasıdır. İşte, Karatay Medresesi, 1914'e kadar faaldir. Alâeddin, İplikçi, Sahib Ata camileri hâlâ hizmettedir...

Tarihî eserler, bizim kökümüz, medeniyetimizin simgeleridir. Onları korumaya alarak yaşatmaya çabalamak, çağlar sonrasına tanıtmak, anlamlı bir davranıştır. Anadolu'yu, Konya'yı vatan haline getirenlere, asıl şükrane, eserlerine sahip çıkılarak sunulabilir. Bu tavır, aynı zamanda günümüzde eser vereceklere de gelecek için ümitvar olma muştusudur.

Son söz olarak şu söylenebilir: Geçmişine sahip çıkma aslında "*hâle*" hatta geleceğe sahip çıkma demektir. Geleceğin aydınlığı, bu köklü ve organik bağı kendi iç yapısında kurabilenlerin yüzünü aydınlatacaktır. Ne mutlu, geçmişin ibretler dünyasını tanıyıp geleceğe güvenle yürüyebilenlere.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Vakfiyeler*, 3/14, 3/54, 12/53, 14/46.

Konya Şer'iyye Sicilleri, (Kısaltma: *KŞS*), no. 24, 34, 38, 39, 43, 48, 50, 53.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Defter*, (Kısaltma: *VAD*), no. 9/2, 149, 1109.

KİTAP, MAKALE VE BİLDİRİLER

Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C. I-IV, İstanbul 1970.

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Menakib al-Ârifin)*, (Çev. Tahsin Yazıcı), C. I-II, İstanbul 1973.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1968.

Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, (Çev.: Hrand D. Andrtasyan), İstanbul 1954.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğilim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, (Genişletilmiş 3. Baskı), Ankara 1989.

ALPTEKİN, Coşkun, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. VII, İstanbul 1988, s. 95-229.

ANONİM, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, (Neşr.: Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952.

-----, *Dini Terimler Sözlüğü*, C. I, İstanbul (Tarihsiz).

-----, *Konya'da Selçuklu ve Osmanlı Eserleri*, Konya Valiliği Yayını, Ankara 1991.

---, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. VIII, İstanbul 1992, s. 209-406.

ARIK, Remzi Oğuz, *Coğrafyadan Vatana*, İstanbul 1969.

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar*, (Birinci Baskı), İstanbul 1972.

------, *Türk Sanatı II Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul 1973.

ATÇEKEN, Zeki, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve-Kullanılması*, (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Doktora Tezi), Konya 1988.

___,"Sultan Alâeddin Camii ve Osmanlılar Zamanında Yapılan Tamirler", *S. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3 (1989), s. 75-88.

___, "İplikçi (Altun-Apa) Medresesi'nin Bilinmeyen Bir Yönü ve Osmanlılar Zamanında Bakımı ve Kullanılması", *VD.*, S. 22 (1991), s. 315-321.

ATEŞ, Ahmet, "Bâtınıye", *İ.A.*, C. II, s. 339-342.

BALTACI, Cahid, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1971.

BARTHOLD, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev. İzah ve Düzeltmeler: M. Fuad Köprülü), (5. Baskı), Ankara (Tarihsiz).

BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985.

__, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992.

BAYRAKDAR, Mehmet, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Ankara 1989.

BAYRAM, Mikâil, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991.

__, *Şeyh Evhadii'd-Din Hânüd el-Kirmanî ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993.

BAYRAM, Sadi-Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrü-d-Din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *V.D.*, S. 13, s. 31-69.

BERGH, C. Van Den, "Sühreverdi", *İ.A.*, C. XI, s. 87-90.

BORATAN, Pertev N., "Battal", *İ.A.*, C. II, s. 344-351.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev.: Yıldız Moran), İstanbul 1984.

____, *Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, (Çev.: Esat Nermi Erendor), Ankara 1990.

COŞKUN, Fahri, "883/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri", (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.

Cüveynî, *Tarih-i Cihan Guşa*, (Çev.: Mürsel Öztürk), C. III, Ankara 1988.

ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, (İkinci Baskı), Konya 1981.

___, *Ahilik Nedir?*. Ankara 1990.

ÇETİN, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul 1981.

DARKOT, Besim, "Anadolu". *İ.A.*, C. I, s. 428-430.

___, "Konya", *İ.A.*, C. VI, s. 841-853.

DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.: Tevfik Bıyıklıoğlu), İstanbul 1937.

Elvan Çelebi, *Menâkıbu-l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasanı ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi)*, (Haz.: İsmail E. Erünsal-A.Yaşar Ocak), İstanbul 1984.

ESEN, Ahmet Şükrü, *Anadolu Destanları*, (Yay.: Pertev Naili Boratav), İstanbul 1991.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. III, İstanbul 1314.

EYICE, Semavi, "Arap Camii", *D.İA.* C. III, s. 326-327.

FARÛKÎ, S. bkz. OCAK, A.Y.

GÖYÜNÇ, Nejat, *Malatya'dan Görüş*, İstanbul 1985.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev.: M. Reşat Üzmen), İstanbul 1980.

GÜNGÖR, 1. Hulusi, "Devlet Arşivlerinde Yunus Emre ile ilgili Belgelerin Ortaya Koyduğu Gerçekler", *VIII. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1991, s. 35-81.

GÜRAN, Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, (basım yeri yok) 1978.

HONINGMANN. E.. "Malatya", *İ.A.*, C. VII, s. 232-239.

HUART, Clément, *Mevleviler Beldesi Konya*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul 1978.

İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye Fî'l-Umûri'l Alâ'iyye*, (Haz.: Adnan Sadık Erzi), (Tıpkı Basım), Ankara 1959.

İbn Fazlan, *Seyahatnâme*, (Haz.: Ramazan Şeşen), İstanbul 1975.

İmam Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, (Çev.: Mehmed A. Müftüoğlu), C. I, İstanbul (tarihsiz).

İSLÂMOĞLU, Mustafa, *İslâmi Hareket Anadolu*, I, İstanbul 1991.

KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, (4. Baskı), C. II, İstanbul 1978.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, (2. Baskı), İstanbul 1983.

___, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992.

___, "Malazgirt", *İ.A.*, C. VII, s. 242-248.

___, "Selçuklular", *İ.A.*, C. X, s. 353-416.

KARABACAK, Ahmet Hamdi, bkz. BAYRAM, Sadi.

KARAKAŞ, *Mahmut, Müsbet İlimde Müslüman Âlimler*, Ankara 1991.

KAYMAZ, Nejat, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970.

KAZICI, Ziya-Mehmet Şeker, *İslâm Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1982.

KAZICI, Ziya, "Ahilik", *D.İ.A.*, C. I, s. 540-542.

KOCA, Salim, "Selçuklular'da Teşkilât ve Kültür", *I.-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, s. 15-28.

(KOMAN), M. Mes'ud-M. Ferid (Uğur), *Selçuklu Veziri Sahib Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul 1934.

KOMAN, M. Mes'ud, bkz. UĞUR, Mehmet Ferit.

KOMİSYON, *Konya'da Selçuklu ve Osmanlı Eserleri* (Konya Valiliği yayını), Ankara 1991.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964.

___, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Beyşehir Tarihi*, Erzurum 1991.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1981.

___, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (3. Baskı), İstanbul 1981.

___, *Edebiyat Araştırmaları*, I, (3. Baskı), İstanbul 1989.

___, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (7. Baskı), Ankara 1991.

__, "Ata", *İ.A.*, C. I, s. 711-718.

___"Berîd",*İ.A.*, C. II, s.541-549.

KÖYMEN, M. Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976.

___, *Alp Arslan ve Zamanı*, I-II, Ankara 1983.

___, "Selçuklu Ordusu", *Belleten*, S. 202 (1988).

___, "Sencer", *İ.A.*, C. X, s. 486-493.

KRAMERS, J. H., "Râzî", *İ.A.*, C. IX, s. 645-646.

Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1993.

KURAT, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.

___, *Çaka Bey*, (Üçüncü Baskı), Ankara 1966.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Lâle Devri'nde Konya*, (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989.

-----, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, Konya 2014.

___, "Konya'da Alâeddin Dârü'ş-şifası, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 9 (1989), s. 347-359.

___, "Konya'da Bir Mevlevi Manzumesi (Piri Mehmet Paşa Zaviyesi ve Vakfiyesi)", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s. 159-178.

___, "Konya'nın Kültür Varlıklarına Sahip Çıkmak", *Ata Dergisi*, S. 4 (1993), 8.71-78.

___, "Ulaşbaba Kimdir?", *Selçuklunun Sesi*, S. 21 (1993), s. 7.

___, "Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamına Dair iki Mevlevi Vakfiyesi", *V.D.*, S. 23.

___, "Konya Hocacihan Yakınlarındaki Dibidelik Han'a Dair Bir Vakfiye", *Konya Şehrinin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Konya 2004, s. 23-44.

___, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı -Makaleler-* I, Konya 2004, s. 13-22.

------, "Lâlâ Hânkahı" maddesi, *Ahilik Ansiklopedisi*, II, Ankara (baskıda).

-------, "Lâlâ Ruzbe Hânkahı" maddesi, *Ahilik Ansiklopedisi*, II, Ankara (baskıda).

LAURENT, J., "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", (Çev. Yaşar Yücel), *Belleten*, C. LII/202 (1988).

LEVY, R., "Muhtesib", *İ.A.*, C. VIII, s. 532-533.

MANSUROĞLU, Mecdud, "Cândar", *İ.A.*, C. III, s. 24-25.

Marko Polo, *Seyahatname*, (Yay.: Filiz Dokuman), C. I-II (Yayın yeri ve tarihi yok).

Mehmet Arif Bey, *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, (Sad: Nihat Yazar), (3. Baskı), Ankara (tarihsiz).

Mehmet Ferid-Mehmet Muhlis-Mümtaz Bahri-Faik Bey, *Konya ve Rehberi*, İstanbul 1339.

MERÇİL, Erdoğan, "Büveyrmer", *D.İ.A*, C. VI. s. 496-500.

Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, (Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1963.

___, Mesnevi, (Şerh.: Abdülbaki Gölpınarlı), C. V, İstanbul 1974.

MINORSKY, V.. "Baba Tahir Üryan", *İ.A.*, C. II, s. 166-170.

Muhammed et-Tancî, *Seyahatname*, (Sad.: Mü'min Çevik), C. I-II, İstanbul 1983.

MÜLAYİM, Selçuk, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı*, Ankara 1982.

Nizamül-Mülk, *Siyâsetnâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

OCAK, A.Y.- S. Farûkî, "Zaviye", İ.A., C. XIII, s. 468-476.

ORAL, M. Zeki, "Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", *V.D.*, S. 3 (1956), s. 31-64.

ÖGEL, Semra, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara 1987.

ÖKTEN, Sadettin, "Cezerî", İsmail b. Rezzâz", *D.İ.A.*, C. VII, s. 505-506.

ÖNDER, Mehmet, *Mevlâna Şehri Konya*, (2. Baskı). Ankara 1971.

___, "Konya'da Alevî Sultan Mescidi ve Mihrabı", *V.D.*, S. 4 (1958), s. 241-244.

___, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984 Ankara*, Ankara 1984, s. 69-73.

____, "Selçuklu Kubâd-Âbâd Sarayı Çinileri", *S.Ü. Selçuk Dergisi*, I. Alâeddin Keykubat Özel Sayısı, S. III, Haziran 1988, s. 31-39.

ÖNGE, Yılmaz, "Konya'da Yeni Bulunan Alçı Süslemeler", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s. 187-195.

ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511 /1105-1118)*, Ankara 1990.

ÖZÖNDER, Hasan, *Konya Vakıf Eserleri*, Konya 1985.

___, *Konya Mevlâna Dergâhı*, Ankara 1989.

___, *Konya Velileri*, (Genişletilmiş 2. Baskı), Konya 1990.

ÖZTÜRK, Mürsel, *Hacı Bektaş Valî ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası*, Ankara 1991.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (2. Baskı), C. I-III, İstanbul 1971.

PEDERSEN, Johs, "Mescid", *İ.A*, C. VIII, s. 171.

RITTER, H., "Celâleddin Rumî", *İ.A.*, C. III, s. 53-59.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev.: Fikret Işıltan), (2. Baskı), C. I, Ankara 1989.

SARRE, Friedrich, *Konya Köşkü*, (Çev. Şahabeddin Uzluk), Ankara 1967.

SEVİM, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989.

___, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, Ankara 1990.

SOYMAN, Faik-İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya 1944.

SÖNMEZ, Zeki, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989.

SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990.

___, *Oğuzlar (Türkmenler Tarihleri-Boy Teşkilâtı Destanları)*, (4. Baskı), İstanbul, 1992.

ŞEKER, Mehmet, bkz. KAZICI, Ziya.

TANPINAR, Ahmed Hamdi, *Beş Şehir*, (İkinci Baskı), İstanbul 1972.

Taşköpri-zâde, *Şakayik-i Numaniye*, (Çev.: Mecdi Efendi), İstanbul 1269.

TONGUR, İbrahim-bkz. SOYMAN, Faik.

TOPALOĞLU, Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara 1988.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

___, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (2. Baskı), C. I-II, İstanbul 1978.

___, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyet*, (İlaveli 3. Baskı), İstanbul 1980.

___, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (2. Baskı), İstanbul 1980.

___, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, (2. Baskı), Ankara 1988.

___, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XIII/45 (1948).

___, "Keyhüsrev I", *İ.A.*, C. VI, s. 613-620.

___, "Keyhüsrev II", *İ.A.*, C. VI, s. 620-629.

___, "Keykâvus I", *İ.A.*, C. VI., s. 631-642.

___, "Keykâvus II", *İ.A.*, C. VI, s. 642-645.

___, "Keykubâd I", *İ.A.*, C. VI, s. 646-661.

___, "Keykubâd II", *İ.A.*, C. VI, s. 661-662.

___, "Kılıç Arslan IV", *İ.A.*, C. VI, s. 703-707.

___, "Süleyman Şah I. B. Kutalmış". *İ.A.*, C. XI, s. 201-219.

UĞUR, M. Ferit, bkz. (KOMAN), M. Mes'ud.

UĞUR, Mehmet Ferit-KOMAN, M. Mes'ud, *Selçuklu Büyüklerinden Celâleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya 1940.

ULUÇAY, M. Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, (3. Baskı), İstanbul 1977.

UZLUK, Feridun Nafiz, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, (3. Baskı), Ankara 1984.

ÜNAL, Oğuz, *Horasan'dan Anadolu'ya*, Ankara 1980.

ÜNVER, A. Süheyl, "Divrikîde Prenses Turan Malik Hastanesi 1228", (Tıpkı Basım), *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası*, Ankara 1978, s. 303-304.

YETKİN, Şerare, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1972.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Celâleddin Harzemşah", *İ.A.*, C. III, s. 49-53.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (Çev.: Reşid Rahmeti Arat), (3. Baskı), Ankara 1985.

WITTEK, P., "Kâzerûnî", *İ.A.*, C. VI. s. 523.

DİZİN

A

Abaka Han, 113
Abbasi, 8, 19, 30, 32, 39, 55, 74, 95, 101, 118, 120, 124, 149, 167, 168, 206, 216, 227
Abbasiler, 4, 66, 137, 179
Abdal Murad, 204
Abdal Musa, 202, 204
Abdülaziz Mescidi, 263, 264
Abdülvahid Çelebi, 280
Adana, 13, 73, 121
Afganistan, 123, 216
Afşin, 37, 38, 40
Afşin,, 37, 40
Ahi Evren, 68, 164, 169, 170, 198, 202, 203, 204, 206, 334
Ahiler, 170, 171, 172, 174, 176, 295
Ahilik, 156, 157, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 203, 281, 295, 296, 329, 335, 336, 337
Ahlat, 37, 39, 40, 41, 45, 47, 97, 98, 152
Ahmed Fakih, 318, 319
Ahmet Hamdi Tanpınar, 115, 228
Ak Han, 161, 328
Akdeniz, 51, 92, 93, 96
Akıncı Mescidi, 260
Akıncı Mescit ve Türbesi, 260
Akkoyunlular, 5
Akrasay,, 89
Aksaray, 89, 100, 111, 217, 229, 243, 328
Alâeddin Camii, 92, 99, 189, 215, 229, 237, 240, 241, 242, 243, 280, 300, 334
Alâeddin Çelebi, 170
Alâeddin Keykubâd, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 112, 240, 243
Alâeddin Köşkü, 219, 238, 239
Alâeddin Mehmed, 53
Alâeddin Tepesi, 185, 212, 229, 230, 232, 234, 238, 242, 251, 273, 274, 278, 286, 289, 301
Alamut Kalesi, 57
Alanya, 96, 110, 327
Alaşehir, 92, 300
Ali Gâv, 228, 293, 294
Ali Gâv XE "Ali Gâv" Zaviyesi, 228, 293, 294
Ali Tekin, 12, 14, 16, 17
Allah, 8, 21, 22, 23, 42, 43, 44, 45, 68, 103, 105, 109, 110, 119, 124, 125, 139, 142, 143, 163, 167, 173, 181, 184, 186, 198, 207, 217, 235, 243, 248, 275, 277
Almanlar, 88, 252
Alp Arslan, vi, ix, 3, 26, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 70, 71, 105, 126, 127, 128, 137, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 177, 179, 180, 181, 336
Altunapa, 161, 234, 244, 278, 327, 328
Altunapa Barajı, 328
Altunapa Hanı, 161, 328
Altun-Can, 31

Amanos Dağları, 37
Amasya, 82, 102, 103, 152, 212
Amidülmülk Kundurî, 155
Anadolu, vi, vii, ix, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 15, 22, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 46, 47, 48, 50, 51, 56, 57, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 135, 145, 148, 151, 152, 158, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 186, 187, 192, 194, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 212, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 236, 240, 241, 242, 244, 245, 247, 268, 273, 274, 285, 286, 287, 292, 300, 301, 319, 323, 327, 331, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340
Anadolu Bacıları, 68, 158, 167
Anber Reis Camii, 268
Ankara, 2, 4, 35, 46, 47, 49, 51, 54, 57, 67, 70, 71, 76, 87, 96, 105, 112, 124, 127, 128, 144, 163, 164, 165, 171, 184, 186, 192, 193, 201, 204, 209, 210, 219, 226, 241, 254, 264, 266, 281, 289, 295, 296, 297, 309, 319, 320, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340
Antalya, 80, 85, 92, 93, 105, 109, 110, 135, 148, 152, 165, 166, 174, 181, 182, 190, 327
Aral Gölü, 10
Arap, 22, 29, 123, 147, 196, 207, 214, 234, 335
Aristo, 2, 196
Armağanşah, 103
Arnavutluk, 205
Arslan Basâsirî, 30, 39
Arslan Doğmuş, 108, 273
Arslan Yabgu, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 26, 31, 124
Arslanoğulları, 47
Artuklular, 47, 56, 210
Arz Divanı, 134
Asurlular, 227
Asya, 5, 67, 102, 120, 121, 219
Atabek, 108, 273
Atabekiyye Medresesi, 273
Atabeklik, 129
Ateşbaz Velî, 306
Avarlar, 5
Avrupa, 51, 72, 85, 88, 125, 154, 158, 185, 219, 221, 257
Avşar, 5, 6, 155
Ayasofya, 90
Azerbaycan, 13, 15, 36, 37, 62, 64, 69, 89, 123, 216, 234, 240

B

Baba İshak, 102, 203
Babaî İsyanı, 202
Bagavî Mescidi, 260
Bağdat, 29, 30, 31, 32, 49, 52, 54, 55, 110, 118, 119, 138, 168, 180, 191, 193, 195, 199, 206, 217, 220
Bahaeddin Veled, 199, 302
Balkan Devletleri, 1

Batıniler, 57, 59, 193
Battal Gazi, 66, 67, 222
Bayat, 5, 6
Baybars, 83, 113, 114, 115, 149, 165
Baycu Noyan, 104, 105, 108, 118, 150
Bayındır, 5, 6, 155
Bektaşilik, 204, 205
Berlin, 238, 252
Beşarabey Mescidi, 251, 287, 294
Beyhekim Mescidi, 252, 260
Beyşehir, ii, 96, 121, 160, 166, 217, 220, 237, 246, 255, 327, 336
Bilgin Sandalî, 52
Bitlis, 40, 47
Bizans, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 56, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 92, 108, 110, 113, 120, 151, 164, 165, 166, 216, 222, 227, 233, 244, 248, 335, 337
Bizanslılar, 74, 84, 91, 145
Buhara, 7, 11, 12, 14, 15, 47
Bulgar, 1, 38, 39, 104
Bulgur Tekkesi Mescidi, 253
Büveyhî, 30
Büveyhoğulları, 29
Büyük Divan, 132, 134
Büyük Selçuklular, ix, 51, 63, 74, 82, 120, 121, 122, 126, 128, 130, 132, 135, 145, 149, 177, 181, 213, 216, 333

C

Cacaoğlu Nureddin, 202
Cafer Sadık, 58
Câmedar, 129, 130
Candar, 129, 130
Celâleddin Harzemşah, 97, 98, 340
Celâleddin Karatay, 100, 108, 112, 129, 135, 162, 168, 170, 181, 182, 186, 187, 189, 190, 255, 273, 277, 280, 282, 305, 339, 340
Cemaleddin Ferruh Atabey, 150
Cemel Ali Dede, 269, 270
Cengiz Han, 105
Ceyhun, 11, 14, 17, 21, 36, 61, 181
Cezerî, 210, 211, 338
Cuveynî, 177, 178

Ç

Çağrı Bey, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 26, 30, 31, 33, 35, 63, 69
Çaka Bey, 75, 76, 77, 78, 79, 337
Çanakkale, 76, 77, 79
Çâşnigîr, 129

D

Dandanakan, 20, 23
Danişmendliler, 47, 67
Dânişmendliler, 80, 82, 84
Dede Korkut, 68
Demirci Hacı Mescidi, 257, 289
Denizli, 87, 88, 110, 121, 152, 165, 217
Dibidelik Han, 161, 324, 328, 330, 337
Divler Sarnıcı, 324, 325, 330
Diyakos, 2

Diyarbakır, 24, 27, 35, 39, 47, 101, 165, 210, 217
Dodurga, 6
Dokuzun Hanı, 161, 328
Dön Baba, 257
Dönbaba Tekkesi, 257

E

Eflâkî, 202, 236, 274, 279, 298, 302, 322, 333
Eflatun, 229, 242
Eflatun Kilisesi, 242
Ekmeleddin, 252
Elbistan, 86, 94, 121, 181
Emeviler, 29, 168
Emevîler, 66
Emir Bozan, 75
Emîr Candar, 130
Emir Gazi, 84
Emir Nureddin Tekkesi, 309
Emir Nureddin Türbesi, 308
Emîr-i Ahur, 131
Emîr-i Alem, 130
Emîr-i Çaşnîgîr, 131
Emîr-i Dâd, 134, 135
Emîr-i Silâh, 130
Emîriahur, 129
Emîrialem, 129
Erciş, 39
Erdemşah Mescidi, 260, 261
Ermeni, 1, 13, 26, 27, 29, 39, 40, 51, 66, 67, 73, 106, 120, 150, 234, 235, 236
Ermeniler, 13, 34, 44, 74, 96, 106, 233, 236
Erzincan, 47, 95, 97, 98, 104, 112, 165, 199, 217
Erzurum, 26, 27, 29, 39, 40, 47, 90, 97, 104, 160, 166, 217, 235, 336
Esedüddin Arslan-Doğmuş, 149
Eskişehir, 38, 80, 85, 87, 88, 202
Evhadüddin Kirmanî Türbesi, 312
Eymir, 5

F

Fahreddin Ali, 115, 135, 170, 245, 321, 323, 326
Fahreddin Razi, 210
Farava Çölü, 17
Fars (İran), 11
Farslılar, 234
Fatih Sultan Mehmet, 77
Filistin, 51, 56, 57, 60, 69, 123, 339
Frank, 38, 39, 80, 235
Fransa, 85, 238, 241
Frengûs, 151
Frenk, 92, 93

G

Gazali, 2, 194, 195, 196, 335
Gazâlî, 99, 138, 139, 140, 141, 142
Gazan Mahmut Han, 117
Gazi Lisesi, 258
Gazi Umur Bey, 79
Gazne, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 124
Gazne Sultanı Mesud, 17
Gazneliler, 3, 4, 5, 12, 15, 16, 20, 23, 50, 61, 179, 213, 217
Gevher Hatun, 200
Gevraki Hoca, 313
Geyikli Baba, 202, 204
Gıyaseddin Keyhüsrev, 92, 98, 100, 101, 102, 107, 111, 112,

115, 116, 131, 132, 151, 168, 169, 170, 182, 206, 260, 282
Gıyaseddin Mesud, 115, 116
Göktürk, 3, 7, 25, 220
Göktürkler, ix, 5, 124
Gömeç Hatun Tekkesi, 306
Gömse Kervansarayı, 328
Gregorian, 194
Gulamlar, 148, 149, 150
Gühertaş Medresesi, 274
Gühertaş Türbesi, 300
Gühertaş/Molla Atik Medresesi, 273
Gülbahçe Sokağı, 318
Gülşehir, 166
Gümüştekin, 37, 80, 82
Gümüştekin Gazi, 82
Gürcü, 27, 35, 39, 56, 66, 90, 91, 148, 234, 235, 302

H

Haber Alma Teşkilâtı, 136
Hacı Arif Paşa, 269
Hacı Bektaş, 201, 202, 203, 204, 296, 338
Hacı Ferruh, 258, 259, 272
Hâcibülhuccab, 129, 130
Hâc-zâde Mahmud, 265
Haçlılar, 56, 60, 79, 82, 90, 233
Hakîm Senâî, 49
Halep, 38, 39, 40, 62, 64, 71, 94, 97, 106
Halkabegûş Mescidi, 264
Hamitoğulları, 121
Hansâlâr, 129, 131
Harezm Devleti, 62
Harran,, 37
Harzemşahlar, 97, 129
Hasan Sabbah, 55, 57, 58, 59
Hassa Ordusu, 150
Hatuniye Mescidi, 262, 263
Hazar Denizi, 7, 20
Hızır-İlyas Zaviyesi, 294
Hindistan, 14, 15, 23, 154, 167, 216
Hitit, 216, 244, 248
Hititler, 227
Hoca Fakih, 190, 255, 296, 313, 318, 319, 320, 324, 327
Hoca Fakih XE "Hoca Fakih" Sarnıcı, 324
Hoca Hasan, 254, 265, 271
Hocacihan, 161, 225, 313, 324, 327, 337
Hocafakıh, 225, 313
Horasan, 2, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 40, 46, 60, 69, 102, 123, 165, 202, 205, 216, 218, 234, 240, 303, 340
Horozlu Han, 161, 281, 328
Hun Devleti, 6
Hüsrev Paşa, 269
Hz. İsa, 227

I

Irak, 15, 17, 23, 30, 40, 64, 165, 216, 234, 240

İ

İbn Battûta, 174, 175, 176
İbn Bibi, 184, 231, 259
İbn Fazlan, 8, 154, 335
İbrahim Hakkı Konyalı, 114, 160, 228
İbrahim Yınal, 17, 22, 27, 28, 31, 35, 39
İğdişler:, 150

İnce Minare, 2, 115, 216, 218, 237, 245, 247, 257, 268, 272, 274, 275, 276, 277, 279
İplikçi Camii, 92, 232, 244, 245, 278
İplikçi Medresesi,, 278
İran, 11, 13, 22, 64, 67, 69, 102, 118, 121, 123, 124, 148, 164, 178, 216, 234, 235, 240
İsfahan, 41, 52, 83, 161, 180, 217
İshak, 93, 102, 173, 192, 203, 206, 207, 260, 265
İsraf Divanı, 134
İsrail, 11, 123
İstanbul, ii, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 25, 29, 30, 34, 35, 47, 49, 62, 66, 69, 70, 71, 81, 87, 91, 111, 113, 115, 116, 138, 145, 148, 179, 181, 186, 187, 190, 197, 200, 201, 203, 204, 208, 211, 214, 229, 230, 232, 236, 240, 245, 287, 300, 320, 327, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340
İstifa Divanı, 133
İznik, 47, 50, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 91, 227, 228, 233, 330
İzzeddin Keykâvus, 93, 94, 95, 107, 108, 112, 115, 116, 168, 170, 183, 233, 243

K

Kadı Hürremşah Darülhadisi, 279
Kadı İzzeddin Mescidi, 267
Kadı Nureddin, 115
Kalender Baba, 297, 298
Kalenderhane, 297, 298, 299
Kalenderiye, 205
Kalincar Kalesi, 15
Kanturalı, 68
Kapı Cami, 229, 230, 232
Kapturga Mescidi, 260
Kara Arslan Mescidi, 259
Karaarslan Türbesi, 310, 311
Karaca Ahmet Sultan, 202
Karadeniz, 25, 34, 92, 93, 97, 116
Karahanlı, 12, 36, 47, 53, 124
Karahanlılar, 3, 4, 10, 12, 14, 25, 47, 50, 124, 179, 213, 214, 217
Karahıtaylar, 61
Karakoyunlular, 5
Karaman, 96, 121, 200, 209, 239, 269, 306, 320, 334, 340
Karamanoğlu İbrahim Bey, 250, 265
Karamanoğulları, 114, 121, 214, 215, 280, 308, 315, 316
Karanlıktakiler, iv
Karasungur Türbesi, 305
Karatay, ii, iv, 2, 3, 100, 107, 108, 112, 115, 129, 135, 149, 162, 163, 164, 168, 170, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 215, 219, 220, 228, 237, 241, 243, 255, 257, 260, 273, 277, 279, 280, 281, 282, 305, 327, 331, 339, 340
Karatay Kervansarayı, 162, 163, 164
Karatay Medresesi, 115, 181, 184, 185, 188, 189, 190, 215, 219, 220, 228, 237, 243, 260, 279, 280, 281, 331
Karatay Mescidi, 255
Karkın, 5, 6
Karluklar, 61
Kastamonu, 121, 165, 212
Kaşgarlı Mahmut, 153

Katvân Savaşı, 61
Kavak Camii, 328
Kayı, 5, 6, 155
Kayseri, 37, 47, 64, 84, 96, 98, 99, 100, 106, 113, 150, 152, 162, 164, 166, 169, 181, 184, 190, 194, 199, 202, 211, 217, 237, 245, 289
Kemahlı Şerafeddin, 250
Kemaleddin Turumtaş, 280, 282
Kemaliye Medresesi, 280
Kesikbaş, 297, 298
Kesikbaş Türbesi, 298
Keyhüsrev, 90, 92, 93, 98, 100, 101, 102, 105, 107, 111, 112, 115, 116, 117, 125, 131, 132, 133, 151, 168, 169, 170, 182, 206, 260, 282, 300, 306, 339
Keykâvus, 93, 94, 95, 99, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 147, 168, 170, 184, 186, 212, 233, 243, 307, 309, 339
Kıbrıs, 93
Kılıç Arslan, 3, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 98, 108, 110, 111, 115, 117, 126, 183, 194, 233, 239, 242, 300, 301, 339
Kınık, 5, 6, 10, 11, 50, 124, 127, 155
Kıpçak, 6, 25, 39, 61, 90, 97, 149, 165
Kıpçaklar, 91
Kırım, 97, 111, 115, 116, 164
Kırşehir, 133, 165, 166, 169, 170, 202
Kızık, 5
Kızılırmak, 37, 70, 110
Kızıllar, 16
Kızılören, 161, 328, 330
Kızılören Hanı, 161
Kilikya, 73, 84, 86, 89, 106, 147, 182
Kimya Hatun, 200
Kir Vart, 100
Kirman Selçukluları, 62
Konevî Hânkahı, 207, 292
Konya, ii, iv, v, vi, vii, x, xi, xiv, 5, 37, 38, 47, 50, 64, 68, 71, 80, 81, 85, 87, 88, 89, 92, 93, 95, 99, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 117, 118, 121, 127, 133, 135, 148, 150, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 181, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 192, 193, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340
Konya Araştırma Hastanesi, 306
Konya İmam-Hatip Lisesi, 267
Konya Köşkü, 219, 239, 339
Konyalı Abdullah, 81

Kostantiniyye, 66, 181
Kösedağ, 64, 102, 104, 105, 106, 133, 169, 182
Kubadâbad, 160, 220, 237, 240, 327
Kudüs, 50, 56, 60, 81, 88, 89, 90, 181, 195
Kuhistan, 22, 23
Kutalmış, ix, 15, 16, 22, 27, 31, 33, 35, 48, 69, 70, 340
Kuzey Afrika, 51, 205
Kürkçü Hamamı, 322
Kürt, 22, 40
Kütayha, 88

L

Lala Hânkahı, 281, 295
Lala Ruzbe, 281, 282, 295
Lala Ruzbe XE "Ruzbe" Hânkahı, 295
Lala Ruzbe Medresesi, 281

M

Mahmut Karakaş, 193
Makedonya,, 38
Makedonyalı, 2
Malatya, 29, 35, 66, 73, 79, 82, 86, 93, 94, 95, 165, 166, 190, 335
Malatya Kalesi, 95
Malazgirt, vi, 37, 38, 39, 40, 45, 46, 47, 63, 64, 69, 87, 88, 145, 227, 235, 336
Mardin, 47, 119, 165
Marko Polo, 119, 337
Maslama bin Abdülmelik, 29
Maveraünnehir, 5, 7, 11, 12, 14, 17, 18, 36, 47, 177
Mecdüddin İshak, 92, 192, 206
Medine, 138, 179
Mehmet Arif Bey, 337
Mehmet Ârif Bey, 1, 2
Mehmet Tapar, 57, 58, 59, 83
Melik Kostantin, 111
Melik Süleyman, 91
Melikşah, ix, 26, 36, 40, 43, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 70, 72, 73, 75, 77, 83, 125, 126, 128, 129, 130, 138, 146, 147, 177, 178, 181, 193, 221
Mengü Kağan, 59
Mengücük, 69, 95
Mengücüklüler, 47
Menzil Teşkilâtı, 154
Meram, iv, 225, 229, 248, 269, 306, 315, 322, 323, 324
Meram Camii, 315
Meram Çayı, 225, 248
Meram Deresi, 225, 322, 324
Merv, 17, 18, 19, 20, 21, 49, 54, 59, 180, 191, 195, 217
Mesud, 17, 18, 19, 20, 23, 81, 83, 84, 85, 86, 115, 116, 241, 242, 245, 296
Mesud XE "Mesud" bin Şerefşah Hânkahı, 296
Meşhed Ovası, 98, 99
Mevlânâ, 2, 113, 170, 187, 199, 200, 201, 202, 203, 207, 209, 214, 220, 225, 230, 236, 240, 244, 248, 252, 269, 270, 273, 279, 280, 289, 297, 300, 302, 303, 304, 306, 315, 318, 322, 337
Mevlânâ Ahmed, 280
Mevlânâ Celâleddin, 187, 199, 337
Mevlânâ Dergâhı, 230, 280, 289, 302, 306, 322, 337
Mezalim Divanı, 125, 128

Mısır, 30, 38, 39, 50, 51, 52, 56, 113, 120, 165, 225
Mihmandar Mescidi, 260
Mikâiloğulları, 69
Mimar Sinan, 241, 287
Miryokefalon, 64, 87, 88, 90, 233
Miskinler Tekkesi, 257, 289
Moğol, 25, 60, 61, 62, 64, 72, 97, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 135, 150, 151, 160, 166, 169, 170, 182, 183, 187, 199, 201, 215, 277, 301, 304, 333
Moğol Kağanı, 99, 135
Moğollar, 59, 62, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 116, 120, 150, 168, 184
Muaviye, 227
Muhtesiblik, 137, 138, 139, 141
Muineddin Pervane, 110, 111, 112, 114, 212, 234, 302
Mursaman Tekkesi, 313
Musa Paşa, 308
Musalla Mezarlığı, 241, 264, 297, 307, 312
Muslihiye, 286, 287, 288
Musul, 27, 40, 49, 62, 82, 99, 119, 180, 222
Muş, 27, 165
Mübarizüddin Behram, 135
Mübarizüddin Ertokuş, 149
Müstevfi Cemaleddin Hânkahı, 296
Müstevfi Hamamı, 322

N

Nakşibendi Tarikatı, 205
Nalıncı Baba Tekkesi, 285
Nalıncı Türbesi, 247, 285
Nasreddin Mahmud (Ahi Evren), 206
Necmüddin Nahcevanî, 133
Nişabur, 17, 19, 20, 21, 49, 199, 201
Nizamiye Medresesi, 138, 179, 180, 191, 195, 284, 286
Nizamülmülk, 33, 40, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 70, 99, 128, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 150, 154, 155, 166, 180, 181, 195
Nureddin Caca, 170

O

Obruk Hanı, 161, 328
Oğuz, ix, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 18, 32, 34, 38, 39, 44, 46, 61, 62, 67, 68, 81, 124, 125, 149, 155, 234, 333, 340
Oğuzlar, ix, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 23, 25, 32, 34, 61, 74, 154, 339
Oktay Kaan, 99
Orhan Gazi, 33, 157, 176
Orhun Âbideleri, 7, 157
Orta Anadolu, 37, 81, 85, 120, 215, 286
Orta Asya, 5, 67, 81, 102, 121, 219
Osman Gazi, 176, 301
Osmanlı, ii, v, ix, xi, 4, 5, 25, 29, 63, 70, 104, 121, 122, 127, 130, 131, 138, 144, 176, 179, 186, 190, 204, 205, 210, 212, 218, 230, 231, 244, 250, 267, 273, 278, 287, 288, 290, 292, 294,

298, 299, 303, 304, 307, 309, 316, 319, 323, 324, 333, 334, 336, 337, 338, 340
Osmanlı Devleti, ii, 29, 70, 121, 127, 130, 176, 204, 205, 334, 340
Osmanoğulları, 215

Ö

Ömer bin Muhammed Sühreverdi, 96
Ömer Hayyam, 193

P

Peçenek, 6, 34, 38, 39, 44, 76, 336
Peçenekler, 76
Pir Ebi Türbesi, 296
Pir Esad Türbesi, 308
Porsuk, 50, 51, 72, 75

R

Rakka,, 37
Razi, 210
Rene Grousset, 62
Roma, 29, 216, 227, 233, 244, 248
Romalılar, 26, 27, 227
Romanos Diogenes (Romen Diyojen), 38
Romen Diyojen, 38, 64
Rum, 2, 6, 13, 28, 31, 34, 35, 40, 44, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 78, 89, 93, 101, 102, 117, 120, 148, 158, 196, 204, 220, 227, 233, 234, 235, 248, 302, 337
Rumlar, 1, 40, 65, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 231, 235
Rus, 39, 97, 148, 165, 235
Ruzbe, 281, 282, 295, 296, 328, 330, 337
Rükneddin Kılıçarslan, 170

S

Sadettin Köpek, 101, 103, 104, 107
Sadır Sultan, 304
Sadreddin Konevî, 93, 120, 192, 206, 207, 208, 274, 279, 291, 292, 296, 312, 323
Safeviler, 5
Sahib Ata, 2, 115, 133, 213, 216, 218, 220, 229, 234, 236, 245, 246, 247, 248, 249, 257, 258, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 286, 292, 323, 330, 331, 334, 336
Sahib Ata Hânkahı, 2, 115, 213, 216, 218, 220, 230, 245, 246, 248, 249, 292, 330
Sahib Ata Türbesi, 249
Saltanat Naibliği, 135, 170, 182
Saltuklular, 47
Salur, 5, 6, 155
Samanoğulları, 10, 11, 12, 13, 213
Sancar, ix, 53, 59, 60, 61, 62, 84, 125, 126, 127, 178, 192, 194, 195
Sandalî, 52, 178
Sasani, 124, 227
Selahaddin Eyyubi, 88, 89
Selçuk Bey, ix, 9, 10, 11, 25, 31, 70, 124, 125
Selçuklu, v, vi, vii, ix, 2, 3, 4, 5, 9, 11, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 30, 32, 33, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 53,

54, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 102, 104, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 129, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 166, 167, 168, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 198, 201, 206, 207, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 278, 279, 280, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 297, 298, 300, 301, 305, 306, 307, 308, 311, 313, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340

Selçuklu Devleti, vii, ix, 5, 19, 23, 29, 39, 50, 57, 62, 65, 69, 72, 73, 77, 86, 92, 97, 98, 102, 104, 117, 120, 121, 134, 148, 151, 155, 161, 177, 178, 180, 183, 188, 201, 208, 228, 231, 235, 274

Selçuklular, iv, v, vi, vii, ix, x, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 71, 73, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 93, 113, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 132, 134, 135, 144, 145, 146, 148, 149, 154, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 177, 178, 179, 180, 181, 191, 192, 193, 194, 195, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 228, 230, 231, 237, 238, 239, 241, 242, 272, 280, 298, 304, 315, 324, 327, 330, 333, 336, 339

Semerkand, 14

Serhenk, 129, 131

Seyfeddin Ay-aba, 96

Seyfeddin Ferruh, 328

Seyfeddin Karasungur, 189, 281, 282, 305

Seyfiye Medresesi, 282

Seyfiye/Karasungur, 305

Seyfüddin Torumtay, 149

Seyhun Nehri, 7

Seyid Burhaneddin, 200

Sıraceddin Urmevî, 273

Sırçalı Medrese, 2, 220, 227, 286, 287, 288

Sırçalı Mescit, 232, 256, 257

Silâh İmali, 153

Silâhdar,, 129

Sinop, 93, 97, 116, 121, 166, 174

Sivas, 40, 86, 95, 99, 102, 104, 106, 119, 149, 165, 166, 212, 213, 217, 236, 245, 246, 289, 334

Siyavüş Türbesi, 114, 309, 310

Sultan Baybars, 83, 149

Sultan Hamamı, 248, 321

Sultan Hanı, 108, 161, 240, 243, 328, 330
Sultan Mahmud, 14, 15, 143
Sultan Mesud, 17, 18, 19, 20, 23, 83, 85, 86
Suluca Karahöyük, 201, 202
Sungur Hamamı, 322
Suriye, 30, 39, 40, 50, 51, 56, 57, 60, 62, 64, 70, 73, 75, 82, 85, 94, 97, 113, 123, 151, 162, 164, 216, 339
Suruç, 37
Süleyman Pervane, 111, 170
Süleyman Şah, ix, 50, 51, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 91, 92, 126, 161, 227, 233, 339, 340

Ş

Şah İsmail, 103
Şahabeddin Sühreverdî, 199
Şah-Melik, 16
Şam, 39, 51, 62, 81, 92, 103, 106, 146, 195, 199, 200
Şarabdar, 129
Şarabdâr-ı Has, 131
Şekerfüruş Mescidi, 261, 262
Şekerfüruş Türbesi, 313
Şems-i Tebrizî, 200, 234, 305, 315, 327
Şerafeddin Camii, 218, 250
Şerafeddin Sarıcı, 325
Şeyh Alaman, 297
Şeyh Hasan Rumî, 316, 317
Şeyh Osman Rumî, 317, 318
Şeyh Sadaka, 312
Şeyh Sadaka Zaviye ve Türbesi, 312
Şeyh Sadreddin-i Konevî, 206
Şeyh Şücâeddin, 312
Şifâhâne Mescidi, 270
Şücâeddin Türbesi, 312

T

Taberistan, 23
Tacülvezir, 282, 283, 284, 300, 301
Tacülvezir Hânkahı, 282, 284
Tacülvezir Medresesi, 283
Tahir ile Zühre, 245, 257
Tarkhoniotes, 41
Tarsus, 13, 73, 101
Taş Cami, 258
Taştdar, 129
Taştdâr, 131
Tavus Baba, 315, 316
Tebriz, 40, 200
Teçhizat, 152
Terceman Mescidi, 266
Terken Hatun, 53, 55, 57, 61
Teşkilât, 127, 137, 151, 173, 336
Tımarlı Sipahiler, 148
Toharistan, 23
Tokat, 46, 47, 90, 102, 105, 212
Toros Dağları, 29
Trabzon, 27, 84, 93, 120
Tuğra ve İnşa Divanı, 134
Tuğrul Bey, ix, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 49, 51, 52, 53, 71, 125, 126, 127, 128, 132, 160, 177, 179, 220, 336
Türk, ii, vii, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 22, 27, 29, 30, 35, 38, 39, 41, 44, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 56, 60, 62, 63, 64, 67, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 89, 97, 98, 104, 105, 108, 113, 117, 120, 124, 143, 144, 145, 148, 149,

153, 155, 156, 158, 162, 163, 168, 170, 182, 185, 186, 187, 192, 197, 201, 203, 204, 205, 208, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 226, 227, 228, 234, 241, 242, 243, 247, 248, 252, 302, 323, 327, 330, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340
Türk Ordusu, 98
Türkistan, 11, 12, 13, 14, 20, 25, 26, 27, 36, 46, 47, 61, 102, 121, 123, 125, 146, 201, 203, 216, 217, 220, 234
Türkiye, ix, xi, 4, 16, 51, 62, 63, 64, 71, 74, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 95, 96, 100, 103, 105, 112, 113, 114, 116, 122, 130, 162, 165, 206, 211, 329, 330, 333, 334, 336, 339
Türkler, 3, 9, 28, 30, 34, 35, 37, 46, 64, 65, 72, 73, 75, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 98, 151, 153, 156, 166, 191, 215, 219, 220, 223, 231, 234, 235, 321, 323, 334
Türkmen, 15, 23, 24, 26, 27, 50, 65, 68, 120, 148, 151, 169, 170, 198, 202, 204, 209, 215, 235

U

Ulaş Baba, 297, 299
Ulubat Gölü, 83
Ulvi Sultan Mescidi, 267
Urfa, 37, 45, 70, 81, 85
Uygurlar, 5

Ü

Ücretli Askerler, 150
Üstadüddâr, 130

V

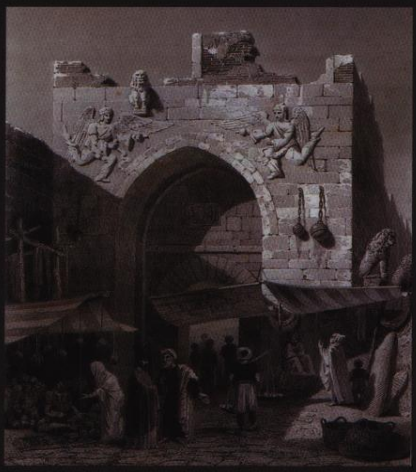
Van Gölü, 47, 97
Varang, 38
Venedik, 165
Venizelos, 301

Y

Yağmurlular, 16
Yassı Çimen, 98
Yavuz Sultan Selim, 190, 273, 300, 304
Yazır, 5, 6
Yemen, 51, 146
Yunan, 1, 57, 196, 302
Yunus, 2, 11, 173, 208, 209, 214, 227, 314, 335
Yunus Emre, 208, 209, 214, 335
Yusuf Has Hâcib, 124, 132, 134, 144, 156, 340
Yusuf Hüseyin-i Ulvî, 266
Yusuf Yınal, 11, 16

Z

Zahrüddin Ali Türbesi, 314
Zenburî Mescidi, 271, 272
Zevle Sultan Mescidi, 268
Zeyneddin Beşara Bey, 251
Zindankale, 229, 260

Türkiye, Türkistan bozkırlarından, Taklamakan, Kızılkum, Karakum çölleri; Seyhun-Ceyhun, Aral, Isıkgöl, Baykal, Hazar suları; Tanrı Dağları, Ural, Keşmir, Altay, Himalaya dağları, Sibirya diyarından bin bir tehlikeyi yaşayıp atlatarak süzülüp gelen bahadırların kurduğu bir vatan. Onlar, Çin'in sarı cinliğini, Moğol zulmünü, hepsinden acı olan kardeş kavgalarının açtığı yaraları sara sara kötülüklere karşı, genlerine varıncaya kadar şerbetlenmiş insanlar olarak yeni vatanı kurmayı başardılar. Büyük Selçukluyu, Türkiye Selçuklularını kurdular, Anadolu'yu vatan edinirken sığındıkları vahdet sancağının altındaki birliktelikleri; Bizans entrikalarını, Haçlı tuzaklarını, Batınî terörünü hep boşa çıkardılar.

Doğum sancılı idi. Alpler, Alperenler, Anadolu Bacıları, Yesevi dervişleri, Fütüvvet ehli; hep bir kutlu yolun, İlayıkelimetullahın sancaktarı oldukları için, aşılmaz engelleri aştılar, geçilmez suları, çölleri geçtiler.

Onlar ülkeleri, coğrafyaları, toprakları değil; önce gönülleri fethetmeyi bilmişlerdi. Zulme, ihanete, kötülüğe, haksızlığa karşı durmayı erlik saymışlardı. Mazlumun, zayıfın yanında; güçlü mütekebbirin karşısında yer almışlardı. Onun için yenilmez olan, onun için ezeli-ebedi olan; onların yârı-yardımcısı olmuştu.

Kitap, bugün İslâm ülkelerinin işgal ve birbirine kırdırılması; çok uluslu terör ile köreltilmek istenilen Selçuklu ulu ırmağının Konya ile kesişen serüvenine ışık tutmak istemektedir. Selçuklu yürüyüşü, farklılıkları birliğe çevirmenin, adalet, güven ve huzurun muştularını vermeye devam etmektedir.

ISBN 978-605-9706-28-5

9 786059 706285

ÇİZGİ KİTABEVİ

www.cizgikitabevi.com

/cizgikitabevi